พระไตรปิฎกภาษาไทย

ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๑๑

ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค

เล่มที่ ๑๑
พระสุตตันตปิฎก
ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค

ขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

๑. ปาฏิกสูตร
ว่าด้วยนักบวชเปลือยชื่อปาฏิกบุตร
เรื่องเจ้าลิจฉวีนามว่าสุนักขัตตะ

[๑] ข้าพเจ้า[๑]ได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่นิคมของชาวมัลละชื่ออนุปิยะในแคว้นมัลละ ครั้นในเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปยังอนุปิยนิคมเพื่อบิณฑบาต ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงดำริว่า “ยังเช้าเกินไปที่จะเข้าไปยังอนุปิยนิคมเพื่อบิณฑบาต ทางที่ดี เราควรเข้าไปหาภัคควโคตรปริพาชกถึงอารามของเขา”

[๒] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปหาภัคควโคตรปริพาชกถึงอารามของเขา ภัคควโคตรปริพาชกได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคโปรดเสด็จเข้ามาเถิด ขอรับเสด็จพระผู้มีพระภาค นาน ๆ พระองค์จะมีเวลาเสด็จมา ณ ที่นี้ ขอพระผู้มีพระภาคประทับบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้แล้วเถิด พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคประทับบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้แล้ว

ฝ่ายภัคควโคตรปริพาชกก็เลือกนั่ง ณ ที่สมควรแห่งใดแห่งหนึ่งซึ่งต่ำกว่า ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อหลายวันมาแล้ว สุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร (โอรสของเจ้าลิจฉวี) ได้มาหาข้าพระองค์ถึงที่อยู่ ได้บอกข้าพระองค์ว่า “ท่านภัคควะ บัดนี้ ข้าพเจ้าบอกคืนพระผู้มีพระภาคแล้ว ข้าพเจ้า ไม่อยู่อุทิศพระผู้มีพระภาค” เรื่องที่สุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร กล่าวแล้วนั้นเป็นจริงหรือ พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “ภัคควะ เรื่องที่สุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร กล่าวแล้วนั่นเป็นจริง

[๓] เมื่อหลายวันมาแล้ว สุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร ได้เข้าไปหาเราถึงที่อยู่ ไหว้เรา แล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้กล่าวกับเราดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้ ข้าพระองค์ขอบอกคืนพระผู้มีพระภาค ข้าพระองค์จักไม่อยู่อุทิศพระผู้มีพระภาค”

เมื่อเขากล่าวอย่างนี้แล้ว เราได้กล่าวกับสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร ว่า “สุนักขัตตะ เราได้กล่าวกับเธอบ้างหรือว่า “มาเถิด สุนักขัตตะ เธอจงอยู่อุทิศเรา”

---

[๑] คำว่า **ข้าพเจ้า** ในตอนเริ่มต้นของพระสูตรนี้และพระสูตรอื่น ๆ ในเล่มนี้ หมายถึงพระอานนท์ (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑/๒๖)

“หามิได้ พระพุทธเจ้าข้า”

“ก็หรือเธอได้กล่าวกับเราอย่างนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักอยู่อุทิศพระผู้มีพระภาค”

“หามิได้ พระพุทธเจ้าข้า”

“สุนักขัตตะ จริง ๆ แล้ว เราไม่ได้กล่าวกับเธอเลยว่า “มาเถิด สุนักขัตตะ เธอจงอยู่อุทิศเรา” ทั้งเธอก็ไม่ได้กล่าวกับเราเลยว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ จักอยู่อุทิศพระผู้มีพระภาค” โมฆบุรุษ เมื่อเป็นเช่นนี้ เธอเป็นใคร จะบอกคืนใคร โมฆบุรุษ เธอจงดูเถิดว่า “การพูดเช่นนี้ เป็นความผิดของเธอมากเพียงไร”

[๔] “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แต่พระผู้มีพระภาคมิได้ทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์แก่ข้าพระองค์เลย”

“สุนักขัตตะ เราได้กล่าวกับเธอบ้างหรือว่า “มาเถิด สุนักขัตตะ เธอจงอยู่ อุทิศเรา เราจักแสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์แก่เธอ”

“หามิได้ พระพุทธเจ้าข้า”

“หรือว่า เธอได้กล่าวกับเราอย่างนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักอยู่อุทิศพระผู้มีพระภาค (ถ้า)พระผู้มีพระภาคจักแสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์แก่ข้าพระองค์”

“หามิได้ พระพุทธเจ้าข้า”

“สุนักขัตตะ จริง ๆ แล้ว เราไม่ได้กล่าวกับเธอเลยว่า “มาเถิด สุนักขัตตะ เธอจงอยู่อุทิศเรา เราจักแสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์แก่เธอ” ทั้งเธอก็ไม่ได้กล่าวกับเราเลยว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักอยู่อุทิศพระผู้มีพระภาค” (ถ้า)พระผู้มีพระภาคจักแสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์แก่ข้าพระองค์” โมฆบุรุษ เมื่อเป็นเช่นนี้ เธอเป็นใคร จะบอกคืนใคร สุนักขัตตะ เธอเข้าใจเรื่องนั้นว่าอย่างไร เราจะแสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์หรือไม่แสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์ก็ตาม ธรรมที่เราแสดงแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้กระทำตามหรือ(ไม่)”

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์จะทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์ หรือไม่แสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์ก็ตาม ธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้กระทำตาม พระพุทธเจ้าข้า”

“สุนักขัตตะ จริง ๆ แล้ว เราจะแสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์ หรือไม่แสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์ก็ตาม ธรรมที่เราแสดงแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้กระทำตาม สุนักขัตตะ เมื่อเป็นเช่นนั้น การที่เราแสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์จะก่อผลอะไรได้เล่า โมฆบุรุษ เธอจงดูเถิดว่า “การพูดเช่นนี้เป็นความผิดของเธอมากเพียงไร”

[๕] "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ **พระผู้มีพระภาคมิได้ประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก**[๑] แก่ข้าพระองค์เลย"

"สุนักขัตตะ เราได้กล่าวกับเธอบ้างหรือว่า "มาเถิด สุนักขัตตะ เธอจงอยู่ อุทิศเรา เราจักประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกแก่เธอ"

"หามิได้ พระพุทธเจ้าข้า"

"สุนักขัตตะ ก็หรือเธอได้กล่าวกับเราอย่างนี้ว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ จักอยู่อุทิศพระผู้มีพระภาค (ถ้า)พระผู้มีพระภาคจักประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกแก่ข้าพระองค์"

"หามิได้ พระพุทธเจ้าข้า"

"สุนักขัตตะ จริง ๆ แล้ว เราไม่ได้กล่าวกับเธอเลยว่า "มาเถิด สุนักขัตตะ เธอจงอยู่อุทิศเรา เราจักประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกแก่เธอ" ทั้งเธอก็ไม่ได้กล่าวกับเราเลยว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักอยู่อุทิศพระผู้มีพระภาค (ถ้า)พระผู้มีพระภาคจักทรงประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกแก่ข้าพระองค์" โมฆบุรุษ เมื่อเป็นเช่นนี้ เธอเป็นใคร จะบอกคืนใคร สุนักขัตตะ เธอเข้าใจเรื่องนั้นว่าอย่างไร เราจะประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก หรือไม่ประกาศทฤษฎีว่าด้วย ต้นกำเนิดของโลกก็ตาม ธรรมที่เราแสดงแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้กระทำตามหรือ(ไม่)"

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์จะทรงประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก หรือไม่ประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกก็ตาม ธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้กระทำตาม พระพุทธเจ้าข้า"

สุนักขัตตะ จริง ๆ แล้ว เราจะประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก หรือไม่ประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกก็ตาม ธรรมที่เราแสดงแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้กระทำตาม เมื่อเป็นเช่นนี้ การที่เราประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก จักก่อผลอะไรได้เล่า โมฆบุรุษ เธอจงดูเถิดว่า "การพูดเช่นนี้เป็นความผิดของเธอมากเพียงไร"

[๖] สุนักขัตตะ เธอเคยกล่าวสรรเสริญเราที่วัชชีคาม[๒]ด้วยเหตุผลหลายอย่างว่า "แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง โดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค[๓]" สุนักขัตตะ เธอเคยกล่าวสรรเสริญเราที่วัชชีคามด้วยเหตุผลหลายอย่าง อย่างนี้แล

---

[๑] **ทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก** ในที่นี้หมายถึงทฤษฎีที่กล่าวถึงการเกิดขึ้นของโลกว่า "นี้เป็นดินแดน เริ่มต้นของโลก" (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๕/๓, ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๕/๓)

[๒] **วัชชีคาม** หมายถึงกรุงเวสาลีซึ่งเป็นที่ประทับของเจ้าวัชชี (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๖/๓)

[๓] พุทธคุณทั้ง ๙ บทนี้ แต่ละบทมีอรรถอเนกประการ คือ

สุนักขัตตะ เธอเคยกล่าวสรรเสริญพระธรรมที่วัชชีคามด้วยเหตุผลหลายอย่าง ว่า “พระธรรมเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล[๑] ควรเรียกให้มา

---

๑. เป็นพระอรหันต์ เพราะห่างไกลจากกิเลส, เพราะกำจัดข้าศึกคือกิเลส, เพราะหักซี่กำแห่ง สังสาระ คือ การเวียนว่ายตายเกิด, เพราะเป็นผู้ควรรับไทยธรรม, เพราะไม่ทำบาปในที่ลับ

๒. ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพราะตรัสรู้ธรรมทั้งปวงโดยชอบและด้วยพระองค์เอง

๓. เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ วิชชา ได้แก่ วิชชา ๓ และวิชชา ๘ ดังนี้ วิชชา ๓ คือ (๑) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ความหยั่งรู้ที่ทำให้ระลึกชาติได้ (๒) จุตูปปาตญาณ ความหยั่งรู้จุติ(ตาย) และอุบัติ(เกิด) ของสัตว์ (๓) อาสวักขยญาณ ความหยั่งรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ วิชชา ๘ คือ (๑) วิปัสสนาญาณ ญาณที่เป็นตัววิปัสสนา (๒) มโนมยิทธิ มีฤทธิ์ทางใจ (๓) อิทธิวิธิ แสดงฤทธิ์ได้ต่าง ๆ (๔) ทิพพโสต หูทิพย์ (๕) เจโตปริยญาณ ความหยั่งรู้ที่กำหนดรู้จิตผู้อื่นได้ (๖) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ความหยั่งรู้ ที่ทำให้ระลึกชาติได้ (๗) ทิพพจักขุ ตาทิพย์ หรือเรียกว่าจุตูปปาตญาณ (๘) อาสวักขยญาณ ความหยั่งรู้ ที่ทำให้สิ้นอาสวะ จรณะ ๑๕ คือ (๑) สีลสัมปทา ความถึงพร้อมแห่งศีล (๒) อินทรียสังวร การสำรวมอินทรีย์ (๓) โภชเนมัตตัญญุตา ความรู้จักประมาณในการบริโภค (๔) ชาคริยานุโยค การหมั่นประกอบความเพียรเป็นเครื่องตื่น (๕) มีศรัทธา (๖) มีหิริ (๗) มีโอตตัปปะ (๘) เป็นพหูสูต (๙) วิริยารัมภะ ปรารภความเพียร (๑๐) มีสติมั่นคง (๑๑) มีปัญญา (๑๒) ปฐมฌาน (๑๓) ทุติยฌาน (๑๔) ตติยฌาน (๑๕) จตุตถฌาน

๔. เสด็จไปดี เพราะทรงดำเนินรุดหน้าไปไม่หวนกลับคืนมาหากิเลสที่ทรงละได้แล้ว และยังมี อรรถว่า ตรัสไว้ดี เพราะทรงกล่าวคำที่ควรในฐานะที่ควร

๕. รู้แจ้งโลก เพราะทรงรู้แจ้งโลก เหตุเกิดโลก ความดับโลก วิธีปฏิบัติให้ลุถึงความดับโลก (ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) และทรงรู้แจ้งโลกทั้ง ๓ คือ สังขารโลก สัตวโลก โอกาสโลก

๖. เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เพราะทรงฝึกฝนคนที่ควรฝึกฝน ทั้งเทวดา มนุษย์ อมนุษย์ สัตว์ดิรัจฉาน ด้วยอุบายต่าง ๆ

๗. เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เพราะทรงสั่งสอนทั้งเทวดาและมนุษย์ด้วยประโยชน์ในโลกนี้และประโยชน์ในโลกหน้า ผู้ปฏิบัติตามแล้วสำเร็จมรรคผลในโลกนี้บ้าง จุติไปเกิดในสวรรค์ กลับมาฟังธรรมแล้วสำเร็จมรรคผลบ้าง ทรงช่วยเหลือหมู่สัตว์ให้พ้นความกันดารคือความเกิด

๘. เป็นพระพุทธเจ้า เพราะทรงรู้สิ่งที่ควรรู้ทั้งหมดด้วยพระองค์เอง แล้วสอนให้ผู้อื่นรู้ตาม

๙. เป็นพระผู้มีพระภาค เพราะ (๑) ทรงมีโชค (๒) ทรงทำลายข้าศึกคือกิเลส (๓) ทรงประกอบด้วยภคธรรม ๖ ประการ (คือ ความเป็นใหญ่เหนือจิตของตน, โลกุตตรธรรม, ยศ, สิริ, ความสำเร็จ ประโยชน์ตามต้องการ และความเพียร) (๔) ทรงจำแนกแจกแจงธรรม (๕) ทรงเสพอริยธรรม (๖) ทรงคายตัณหาในภพทั้ง ๓ (๗) ทรงเป็นที่เคารพของชาวโลก (๘) ทรงอบรมพระองค์ดีแล้ว (๙) ทรงมีส่วนแห่งปัจจัย ๔ เป็นต้น (วิ.อ. (บาลี) ๑/๑/๑๐๓-๑๑๘)
อนึ่ง พระพุทธคุณนี้ ท่านแบ่งเป็น ๑๐ ประการ โดยแยกข้อ ๖ เป็น ๒ ประการ คือ (๑) เป็น ผู้ยอดเยี่ยม (๒) เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้ (วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๑๓๘-๑๓๙/๒๒๖-๒๒๗, วิ.อ. (บาลี) ๑/๑/๑๑๒-๑๑๓)

[๑] **ไม่ประกอบด้วยกาล** หมายถึงให้ผลไม่จำกัดกาล คือไม่ขึ้นกับกาลเวลา ให้ผลแก่ผู้ปฏิบัติทุกเวลาทุกโอกาส บรรลุเมื่อใดก็ได้รับผลเมื่อนั้น (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๕๔/๑๕๘)

ดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชน พึงรู้เฉพาะตน" สุนักขัตตะ เธอเคยกล่าวสรรเสริญพระธรรมที่วัชชีคามด้วยเหตุผลหลายอย่าง อย่างนี้แล

สุนักขัตตะ เธอเคยกล่าวสรรเสริญพระสงฆ์ที่วัชชีคามด้วยเหตุผลหลายอย่าง ว่า "พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูกทาง ปฏิบัติสมควร ได้แก่ อริยบุคคล ๔ คู่ ๘ บุคคล พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคนี้ เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นเนื้อนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก สุนักขัตตะ เธอเคยกล่าวสรรเสริญพระสงฆ์ที่วัชชีคามด้วยเหตุผลหลายอย่าง อย่างนี้แล

สุนักขัตตะ เราขอบอกเธอ เราขอเตือนเธอ จักมีผู้ด่าว่าเธอได้ว่า "สุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร ไม่สามารถประพฤติพรหมจรรย์ในพระสมณโคดมได้ เมื่อไม่สามารถประพฤติได้ ได้บอกคืนสิกขากลับมาเป็นคฤหัสถ์" สุนักขัตตะ จักมีผู้ด่าว่าเธอ อย่างนี้แล ภัคควะ สุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร เมื่อถูกเราว่ากล่าวอย่างนี้ ได้หนีไปจากธรรมวินัยนี้แล้ว เหมือนผู้ควรเกิดในอบายกลับไปตกนรก ฉะนั้น

เรื่องนักบวชเปลือยชื่อโกรักขัตติยะ

[๗] ภัคควะ สมัยหนึ่ง เราอยู่ที่นิคมของชาวถูลู ชื่ออุตตรกา ในชุมชนชาวถูลู ครั้นในเวลาเช้า เราครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวร มีสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร เป็นปัจฉาสมณะ[๑] เข้าไปยังอุตตรกานิคมเพื่อบิณฑบาต สมัยนั้น มีนักบวชเปลือย ชื่อโกรักขัตติยะ ประพฤติอย่างสุนัข คือ คลานไปด้วยข้อศอกและเข่า กินอาหาร ที่กองบนพื้นดินด้วยปาก สุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร ได้เห็นเขาแล้ว จึงได้มีความคิด ดังนี้ว่า "สมณะคลานไปด้วยข้อศอกและเข่า กินอาหารที่กองบนพื้นดินด้วยปาก เป็นพระอรหันต์ชั้นดี"

ครั้งนั้น เราได้รู้ความรำพึงของสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร ด้วยใจ จึงกล่าวกับ สุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร ว่า "โมฆบุรุษ แม้คนเช่นเธอก็ยังปฏิญาณตนว่าเป็นสมณะ ศากยบุตรอยู่หรือ"

เขาได้กล่าวว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ไฉนพระผู้มีพระภาคจึงตรัสเรียก ข้าพระองค์อย่างนี้ว่า "โมฆบุรุษ แม้คนเช่นเธอก็ยังปฏิญาณตนว่าเป็นสมณะศากยบุตรอยู่หรือ"

"สุนักขัตตะ เธอได้เห็นนักบวชเปลือยโกรักขัตติยะนี้ ผู้ประพฤติอย่างสุนัข คลานไปด้วยข้อศอกและเข่า กินอาหารที่กองบนพื้นดินด้วยปากแล้ว ได้มีความคิด ดังนี้ว่า "สมณะที่คลานไปด้วยข้อศอกและเข่า กินอาหารที่กองบนพื้นดินด้วยปาก เป็นพระอรหันต์ชั้นดี" มิใช่หรือ"

"ใช่ พระพุทธเจ้าข้า ก็พระผู้มีพระภาคยังทรงหวงความเป็นพระอรหันต์อยู่หรือ"

"โมฆบุรุษ เรามิได้หวงความเป็นพระอรหันต์เลย แต่เธอได้เกิดความเห็นชั่วนี้ขึ้น เธอจงละความเห็นชั่วนั้นเสีย ความเห็นชั่วนั้นอย่าได้มีเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์ แก่เธอตลอดกาลนานเลย สุนักขัตตะ นักบวชเปลือยโกรักขัตติยะ ที่เธอเข้าใจว่าเป็นสมณะผู้เป็นพระอรหันต์ชั้นดีนั้น อีก ๗ วัน จักตายด้วยโร

---

[๑] **ปัจฉาสมณะ** หมายถึงพระติดตามคือคอยติดตามรับใช้ (ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๗๗/๔๕๒)

คอลสกะ[๑] แล้วจักไปเกิดในหมู่อสูรชื่อกาลกัญชิกา[๒] ซึ่งต่ำต้อยกว่าหมู่อสูรทุกประเภท และคนจักนำศพนั้นไปทิ้งที่ป่าช้าชื่อวีรณัตถัมภกะ ถ้าเธอประสงค์จะรู้ พึงเข้าไปหานักบวชเปลือยโกรักขัตติยะแล้วถามว่า “ท่านโกรักขัตติยะ ท่านทราบคติของตนหรือ” เป็นไปได้ที่เขาจักตอบว่า “ท่านสุนักขัตตะ เราทราบคติของเรา คือจะไปเกิดในหมู่อสูรชื่อกาลกัญชิกา ซึ่งต่ำต้อยกว่าหมู่อสูรทุกประเภท”

ภัคควะ ครั้งนั้น สุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร ได้เข้าไปหานักบวชเปลือยโกรักขัตติยะถึงที่อยู่ แล้วได้พูดกับนักบวชเปลือยโกรักขัตติยะดังนี้ว่า “ท่านโกรักขัตติยะ พระสมณโคดมพยากรณ์ว่า “อีก ๗ วัน โกรักขัตติยะจักตายด้วยโรคอลสกะ แล้วจักไปเกิดในหมู่อสูรชื่อกาลกัญชิกา ซึ่งต่ำต้อยกว่าหมู่อสูรทุกประเภท และคนจักนำศพนั้นไปทิ้งที่ป่าช้าชื่อวีรณัตถัมภกะ” ท่านโกรักขัตติยะควรกินอาหารแต่พอสมควร และดื่มน้ำแต่พอสมควร เพื่อทำให้คำพูดของพระสมณโคดมผิดไป”

[๘] ภัคควะ ตอนนั้น สุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร ไม่เชื่อตถาคต จึงนับวันและคืนตลอด ๗ วัน โดยเริ่มจากวันที่ล่วงไป ๑ วัน ๒ วัน ต่อมา ถึงวันที่ ๗ นักบวชเปลือยโกรักขัตติยะได้ตายด้วยโรคอลสกะ แล้วไปเกิดในหมู่อสูรชื่อกาลกัญชิกา ซึ่งต่ำต้อยกว่าหมู่อสูรทุกประเภท และคนนำศพนั้นไปทิ้งที่ป่าช้าชื่อวีรณัตถัมภกะ

[๙] ภัคควะ สุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตรได้ฟังข่าวว่า “นักบวชเปลือยโกรักขัตติยะตายด้วยโรคอลสกะ ถูกเขานำไปทิ้งไว้ที่ป่าช้าชื่อวีรณัตถัมภกะ” จึงเข้าไปหาศพนักบวชเปลือยโกรักขัตติยะถึงป่าช้าชื่อวีรณัตถัมภกะแล้วใช้มือตบศพนักบวชเปลือยโกรักขัตติยะ ๓ ครั้ง ถามว่า “ท่านโกรักขัตติยะ ท่านทราบคติของท่านหรือ” ขณะนั้น ศพนักบวชเปลือยโกรักขัตติยะลุกขึ้นยืน เอามือลูบหลัง(ของเขา)แล้วตอบว่า “ท่านสุนักขัตตะ เราทราบคติของเรา เราไปเกิดในหมู่อสูรชื่อกาลกัญชิกา ซึ่งต่ำต้อยกว่าหมู่อสูรทุกประเภท” แล้วล้มลงนอนหงายอยู่ ณ ที่นั้นเอง

[๑๐] ภัคควะ ครั้งนั้น สุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตรเข้าไปหาเราถึงที่อยู่ ไหว้เรา แล้วนั่ง ณ ที่สมควร เราได้กล่าวกับสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร ดังนี้ว่า “สุนักขัตตะ เธอเข้าใจเรื่องนั้นว่าอย่างไร เราปรารภนักบวชเปลือยโกรักขัตติยะแล้วพยากรณ์แก่เธอไว้อย่างไร ผลของการพยากรณ์เป็นอย่างนั้นหรือ หรือว่าเป็นอย่างอื่น”

สุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตรตอบว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคทรงปรารภนักบวชเปลือยโกรักขัตติยะแล้วพยากรณ์แก่ข้าพระองค์ไว้อย่างไร ผลของการพยากรณ์เป็นอย่างนั้น[๓] มิได้เป็นอย่างอื่นเลย”

---

[๑] **โรคอลสกะ** หมายถึงโรคที่เกิดจากอาหารไม่ย่อย ได้แก่ ท้องอืด ท้องเฟ้อ (ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๗/๕)

[๒] **อสูรชื่อกาลกัญชิกา** หมายถึงอสูรที่มีตัวสูง ๓ คาวุต มีเนื้อและโลหิตน้อย เหมือนกับใบไม้เหลือง มีตา ติดบนศีรษะคล้ายตาปู มีปากเท่ารูเข็มบนศีรษะ ก้มตัวลงกินอาหารด้วยปากเล็ก ๆ นั้น (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๗/๕)

[๓] **ผลของการพยากรณ์เป็นอย่างนั้น** หมายถึงผลการพยากรณ์ที่เป็นอิทธิปาฏิหาริย์ ๕ ประการ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้เป็นจริงทุกอย่าง คือ นักบวชเปลือยโกรักขัตติยะ (๑) ตายในวันที่ ๗ ก็เป็นจริง (๒) ตายด้วยโรคอลสกะ ก็เป็นจริง (๓) ไปเกิดในหมู่อสูรชื่อกาลกัญชิกา ก็เป็นจริง (๔) ถูกเขานำไปทิ้งที่ป่าช้าชื่อวีรณัตถัมภกะ ก็เป็นจริง (๕) หลังจากที่ตนเกิดเป็นอสูรแล้วได้พูดกับสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร ก็เป็นจริง (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๐/๗)

“สุนักขัตตะ เธอเข้าใจเรื่องนั้นว่าอย่างไร เมื่อเป็นเช่นนั้น เราได้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์ อันเหนือธรรมดาของมนุษย์ หรือยังไม่ได้แสดง”

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อเป็นเช่นนี้ พระองค์ทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์แล้วแน่นอน มิใช่ไม่ได้ทรงแสดง”

“โมฆบุรุษ ถึงอย่างนี้ เธอยังจะกล่าวกับเราผู้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์ว่า “พระผู้มีพระภาคไม่ทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์แก่ข้าพระองค์” อยู่อีกหรือ เธอจงดูเถิดว่า “การพูดเช่นนี้เป็นความผิด ของเธอมากเพียงไร” ภัคควะ สุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร เมื่อถูกเราว่ากล่าวอย่างนี้ ได้หนีไปจากธรรมวินัยนี้แล้ว เหมือนผู้ควรเกิดในอบายกลับไปตกนรก ฉะนั้น

เรื่องนักบวชเปลือยชื่อกฬารมัชฌกะ

[๑๑] ภัคควะ สมัยหนึ่ง เราอยู่ที่กูฏาคารศาลา ในป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ขณะนั้น นักบวชเปลือยชื่อกฬารมัชฌกะอยู่ที่วัชชีคาม เขตกรุงเวสาลี ถึงความเป็นผู้เลิศด้วยลาภ[๑]และถึงความเป็นผู้เลิศด้วยยศ[๒] เขาถือสมาทานวัตรบท ๗ ประการ คือ

๑. เราพึงเป็นคนเปลือย ไม่นุ่งห่มผ้าตลอดชีวิต
๒. เราพึงประพฤติพรหมจรรย์ ไม่เสพเมถุนตลอดชีวิต
๓. เราพึงดำรงชีพด้วยสุราและเนื้อสัตว์ ไม่กินข้าวและขนมกุมมาส (ขนมสด) ตลอดชีวิต
๔. เราไม่พึงล่วงเกินอุเทนเจดีย์ ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกแห่งกรุงเวสาลี
๕. เราไม่พึงล่วงเกินโคตมกเจดีย์ ซึ่งอยู่ทางทิศใต้แห่งกรุงเวสาลี
๖. เราไม่พึงล่วงเกินสัตตัมพเจดีย์ ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกแห่งกรุงเวสาลี
๗. เราไม่พึงล่วงเกินพหุปุตตกเจดีย์ ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือแห่งกรุงเวสาลี ดังนี้

เพราะการสมาทานวัตรบทครบ ๗ ประการนี้ เขาจึงถึงความเป็นผู้เลิศด้วยลาภ และถึงความเป็นผู้เลิศด้วยยศที่วัชชีคาม

[๑๒] ภัคควะ ครั้งนั้น สุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร เข้าไปหานักบวชเปลือย กฬารมัชฌกะถึงที่อยู่แล้วถามปัญหา เขาถูกถามปัญหาแล้วไม่สามารถตอบปัญหาของสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตรนั้นให้ถูกต้องได้ จึงแสดงความโกรธ ความขัดเคือง และความไม่แช่มชื่นให้ปรากฏ ขณะนั้น สุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร ได้มี

---

[๑] **ถึงความเป็นผู้เลิศด้วยลาภ** หมายถึงได้รับการนับถือว่าเป็นสมณะชั้นดี จึงได้รับของถวายแต่ที่ดี ๆ (ที.ปา. ฏีกา (บาลี) ๑๑/๗)

[๒] **ถึงความเป็นผู้เลิศด้วยยศ** หมายถึงมีนักบวชเปลือยจำนวนมากห้อมล้อมและมีคฤหัสถ์ผู้มั่งคั่งมาเยี่ยมเยือน อยู่เป็นประจำ (ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๑๑/๗)

ความคิด ดังนี้ว่า “เราได้รุกรานสมณะผู้เป็นพระอรหันต์ชั้นดีแล้ว ขอความผิดนั้นอย่าได้มีเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์แก่เราตลอดกาลนานเลย”

[๑๓] ครั้งนั้น สุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตรได้เข้าไปหาเราถึงที่อยู่ ไหว้เราแล้วนั่ง ณ ที่สมควร

เราได้กล่าวกับสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร ดังนี้ว่า “โมฆบุรุษ แม้คนเช่นเธอ ก็ยังปฏิญาณตนว่าเป็นสมณะศากยบุตรอยู่หรือ”

เขาได้กล่าวว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ไฉนพระผู้มีพระภาคจึงตรัสเรียก ข้าพระองค์อย่างนี้ว่า โมฆบุรุษ แม้คนเช่นเธอ ก็ยังปฏิญาณตนว่าเป็นสมณะศากยบุตรอยู่หรือ”

“สุนักขัตตะ เธอเข้าไปหานักบวชเปลือยกฟารมัชฌกะแล้วถามปัญหา เขาถูกถามปัญหาแล้วไม่สามารถตอบปัญหาของเธอให้ถูกต้องได้ จึงแสดงความโกรธ ความขัดเคือง และความไม่แช่มชื่นให้ปรากฏ เธอจึงได้มีความคิดดังนี้ว่า “เราได้รุกรานสมณะผู้เป็นพระอรหันต์ชั้นดีแล้ว ขอความผิดนั้นอย่าได้มีเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์แก่เราตลอดกาลนานเลย” มิใช่หรือ”

“ใช่ พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคก็ยังหวงความเป็นพระอรหันต์อยู่หรือ”

“โมฆบุรุษ เรามิได้หวงความเป็นพระอรหันต์เลย แต่เธอได้เกิดความเห็นชั่วนี้ขึ้น เธอจงละความเห็นชั่วนั้นเสีย ความเห็นชั่วนั้นอย่าได้มีเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์แก่เธอ ตลอดกาลนานเลย สุนักขัตตะ นักบวชเปลือยกฟารมัชฌกะที่เธอเข้าใจว่าเป็นสมณะผู้เป็นพระอรหันต์ชั้นดีนั้น อีกไม่นาน เขาก็จะกลับนุ่งห่มผ้า มีภรรยา กินข้าวและขนมกุมมาส ล่วงเกินเจดีย์ที่มีอยู่ในกรุงเวสาลีทั้งหมด กลายเป็นคนเสื่อมยศแล้วจักตายไป”

ภัคควะ ต่อมาไม่นาน นักบวชเปลือยกฟารมัชฌกะ ก็กลับนุ่งห่มผ้า มีภรรยา กินข้าวและขนมกุมมาส ล่วงเกินเจดีย์ที่มีอยู่ในกรุงเวสาลีทั้งหมด กลายเป็นคนเสื่อมยศแล้วตายไป

[๑๔] ภัคควะ สุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร ได้ฟังข่าวว่า “นักบวชเปลือยกฟารมัชฌกะ กลับนุ่งห่มผ้า มีภรรยา กินข้าวและขนมกุมมาส ล่วงเกินเจดีย์ที่มีอยู่ในกรุงเวสาลีทั้งหมด เสื่อมจากยศแล้วตายไป” จึงเข้าไปหาเราถึงที่อยู่ ไหว้เราแล้ว นั่ง ณ ที่สมควร เราจึงกล่าวกับสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตรว่า “สุนักขัตตะ เธอเข้าใจเรื่องนั้นว่าอย่างไร เราปรารภนักบวชเปลือยกฟารมัชฌกะแล้วพยากรณ์แก่เธอไว้อย่างไร ผลของการพยากรณ์เป็นอย่างนั้นหรือ หรือว่าเป็นอย่างอื่น”

สุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตรตอบว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคทรงปรารภนักบวชเปลือยกฟารมัชฌกะแล้วพยากรณ์แก่ข้าพระองค์ไว้อย่างไร ผลของการพยากรณ์เป็นอย่างนั้น มิได้เป็นอย่างอื่นเลย”

“สุนักขัตตะ เธอเข้าใจเรื่องนั้นว่าอย่างไร เมื่อเป็นเช่นนั้น เราได้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์แล้ว หรือยังไม่ได้แสดง”

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อเป็นเช่นนี้ พระองค์ได้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์แล้วแน่นอน มิใช่ไม่ได้ทรงแสดง"

"โมฆบุรุษ ถึงอย่างนี้ เธอยังจะกล่าวกับเราผู้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์ว่า "พระผู้มีพระภาคไม่ได้ทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์แก่ข้าพระองค์" อยู่อีกหรือ เธอจงดูเถิดว่า "การพูดเช่นนี้เป็นความผิดของเธอมากเพียงไร" ภัคควะ สุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร เมื่อถูกเราว่ากล่าวอย่างนี้ ได้หนีไปจากธรรมวินัยนี้แล้ว เหมือนผู้ควรเกิดในอบายกลับไปตกนรก ฉะนั้น

เรื่องนักบวชเปลือยชื่อปาฏิกบุตร

[๑๕] ภัคควะ สมัยหนึ่ง เราอยู่ที่กูฏาคารศาลาในป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลีนั้น สมัยนั้น นักบวชเปลือยชื่อปาฏิกบุตรอาศัยอยู่ที่วัชชีคาม เขตกรุงเวสาลี ถึงความเป็นผู้เลิศด้วยลาภและถึงความเป็นผู้เลิศด้วยยศ เขาชอบพูดอวด ในบริษัท ในกรุงเวสาลีอย่างนี้ว่า "พระสมณโคดมเป็นญาณวาท เราก็เป็นญาณวาท[๑]ด้วย ผู้เป็นญาณวาทควรจะแสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์กับผู้เป็นญาณวาทด้วยกัน ขอให้พระสมณโคดมเสด็จมาครึ่งทาง แม้เราก็จะไปครึ่งทาง ณ ที่พบกันนั้น เราทั้งสองพึงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์ด้วยกัน ถ้าพระสมณโคดมจักทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์ ๑ อย่าง เราจักแสดง ๒ อย่าง ถ้าพระสมณโคดมจักทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์ ๒ อย่าง เราจักแสดง ๔ อย่าง ถ้าพระสมณโคดมจักทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์ ๔ อย่าง เราจักแสดง ๘ อย่าง พระสมณโคดมจักทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์มากเท่าใด ๆ ก็ตาม เราจักแสดงให้มากกว่านั้นเป็นทวีคูณ"

[๑๖] ภัคควะ สุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตรเข้าไปหาเราถึงที่อยู่ ไหว้เราแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้กล่าวกับเราดังนี้ว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นักบวชเปลือยปาฏิกบุตร อาศัยอยู่ที่วัชชีคาม เขตกรุงเวสาลี ถึงความเป็นผู้เลิศด้วยลาภและถึงความเป็นผู้เลิศด้วยยศ เขาชอบพูดอวดในบริษัท ในกรุงเวสาลีอย่างนี้ว่า "พระสมณโคดมเป็นญาณวาท เราก็เป็นญาณวาทด้วย ผู้เป็นญาณวาทควรจะแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ อันเหนือธรรมดาของมนุษย์กับผู้เป็นญาณวาทด้วยกัน ขอให้พระสมณโคดมเสด็จมาครึ่งทาง แม้เราก็จะไปครึ่งทาง ณ ที่พบกันนั้น เราทั้งสองพึงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ อันเหนือธรรมดาของมนุษย์ด้วยกัน ถ้าพระสมณโคดมจักทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ อันเหนือธรรมดาของมนุษย์ ๑ อย่าง เราจักแสดง ๒ อย่าง ถ้าพระสมณโคดมจักทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์ ๒ อย่าง เราจักแสดง ๔ อย่าง ถ้าพระสมณโคดมจักทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์ ๔ อย่าง เราจักแสดง ๘ อย่าง พระสมณโคดมจักทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์มากเท่าใด ๆ ก็ตาม เราจักแสดงให้มากกว่านั้นเป็นทวีคูณ"

---

[๑] **ญาณวาท** ในที่นี้หมายถึงลัทธิที่เข้าใจว่าตนรู้สัพพัญญุตญาณ และกล่าวอ้างเรื่องสัพพัญญุตญาณว่า "เรารู้ทุกสิ่ง" (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๕/๙, ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๑๕/๘)

ภัคควะ เมื่อสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร กล่าวอย่างนี้ เราได้กล่าวกับสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร ดังนี้ว่า “สุนักขัตตะ ถ้านักบวชเปลือยปาฏิกบุตร ยังไม่ละวาจา ไม่ละความคิด ไม่สลัดความเห็นนั้น ก็ไม่อาจที่จะมาเผชิญหน้ากับเราได้ แม้เขาจะคิด อย่างนี้ว่า “ถึงเรายังไม่ละวาจา ไม่ละความคิด ไม่สลัดความเห็นนั้น ก็อาจไป เผชิญหน้ากับพระสมณโคดมได้” ดังนี้ ศีรษะของเขาจะพึงแตกแน่”

[๑๗] “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงรักษาพระวาจานั้นเถิด ขอพระสุคตจงทรงรักษาพระวาจานั้นเถิด”

“สุนักขัตตะ ก็ไฉนเธอจึงกล่าวกับเราอย่างนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงรักษาพระวาจานั้นเถิด ขอพระสุคตจงทรงรักษาพระวาจานั้นเถิด” ดังนี้เล่า”

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็พระผู้มีพระภาคตรัสวาจานี้โดยนัยเดียวว่า “ถ้านักบวชเปลือยปาฏิกบุตร ยังไม่ละวาจา ไม่ละความคิด ไม่สลัดความเห็นนั้น ก็ไม่อาจที่จะมาเผชิญหน้ากับเราได้ แม้เขาจะคิดอย่างนี้ว่า “ถึงเรายังไม่ละวาจา ไม่ละความคิด ไม่สลัดความเห็นนั้น ก็อาจไปเผชิญหน้ากับพระสมณโคดมได้” ดังนี้ ศีรษะของเขาจะพึงแตกแน่” ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นักบวชเปลือยปาฏิกบุตรอาจแปลงรูปมาเผชิญหน้ากับพระผู้มีพระภาคก็ได้ ในตอนนั้นพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคก็จะเป็นเท็จ”

[๑๘] “สุนักขัตตะ ตถาคตเคยกล่าววาจาที่เป็น ๒ นัยบ้างไหม”

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็พระผู้มีพระภาคทรงกำหนดรู้ใจของนักบวชเปลือย ปาฏิกบุตรด้วยพระทัยว่า “ถ้านักบวชเปลือยปาฏิกบุตร ยังไม่ละวาจา ไม่ละความคิด ไม่สลัดความเห็นนั้น ก็ไม่อาจที่จะมาเผชิญหน้ากับเราได้ แม้เขาจะคิดอย่างนี้ว่า “ถึงเรายังไม่ละวาจา ไม่ละความคิด ไม่สลัดความเห็นนั้น ก็อาจไปเผชิญหน้ากับ พระสมณโคดมได้” ดังนี้ ศีรษะของเขาจะพึงแตกแน่หรือ” หรือว่าเหล่าเทวดาก็ได้กราบทูลความข้อนี้แด่พระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้านักบวชเปลือยปาฏิกบุตรยังไม่ละวาจา ฯลฯ ศีรษะของเขาจะพึงแตกแน่”

[๑๙] “สุนักขัตตะ เรากำหนดรู้ใจของนักบวชเปลือยปาฏิกบุตรด้วยใจของเรา ว่า “ถ้านักบวชเปลือยปาฏิกบุตรยังไม่ละวาจา ไม่ละความคิด ไม่สลัดความเห็นนั้น ก็ไม่อาจที่จะมาเผชิญหน้ากับเราได้” แม้เขาจะคิดอย่างนี้ว่า “ถึงเราจะไม่ละวาจา ไม่ละความคิด ไม่สลัดความเห็นนั้น ก็อาจไปเผชิญหน้ากับพระสมณโคดมได้” ดังนี้ ศีรษะของเขาจะพึงแตกแน่” และเหล่าเทวดาก็ได้บอกความข้อนี้แก่เราว่า “ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ ถ้านักบวชเปลือยปาฏิกบุตรไม่ละวาจา ฯลฯ ศีรษะของเขาจะพึงแตกแน่”

แม้เสนาบดีของเจ้าลิจฉวีชื่ออชิตะ ซึ่งได้ถึงแก่อนิจกรรมไปเมื่อเร็ว ๆ นี้ ไปเกิด ในหมู่เทพชั้นดาวดึงส์ ก็ได้เข้ามาบอกเราอย่างนี้ว่า “นักบวชเปลือยปาฏิกบุตรเป็นคนไม่ละอาย เป็นคนพูดเท็จ ทั้งได้พยากรณ์ข้าพระองค์ที่วัชชีคามว่า “เสนาบดีของเจ้าลิจฉวีชื่ออชิตะไปเกิดในมหานรก” ข้าพระองค์มิได้ไปเกิดในมหานรก แต่ไปเกิด ในหมู่เทพชั้นดาวดึงส์ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นักบวชเปลือยปาฏิกบุตรเป็นคน ไม่ละอาย เป็นคนพูดเท็จ ถ้านักบวชเปลือยปาฏิกบุตรยังไม่ละวาจา ไม่ละความคิด ไม่สลัดความเห็นนั้น ก็ไม่

อาจที่จะมาเผชิญหน้ากับพระผู้มีพระภาคได้ แม้เขาจะคิดอย่างนี้ว่า “ถึงเรายังไม่ละวาจา ไม่ละความคิด ไม่สลัดความเห็นนั้น ก็อาจไปเผชิญหน้ากับพระสมณโคดมได้” ดังนี้ ศีรษะของเขาจะพึงแตกแน่”

แม้เพราะเหตุนี้แล เรากำหนดรู้ใจของนักบวชเปลือยปาฏิกบุตรด้วยใจของเรา ว่า “ถ้านักบวชเปลือยปาฏิกบุตรยังไม่ละวาจา ไม่ละความคิด ไม่สลัดความเห็นนั้น ก็ไม่อาจที่จะมาเผชิญหน้ากับเราได้” แม้เขาจะคิดอย่างนี้ว่า “ถึงเรายังไม่ละวาจา ไม่ละความคิด ไม่สลัดความเห็นนั้น ก็อาจไปเผชิญหน้ากับพระสมณโคดมได้” ดังนี้ ศีรษะของเขาจะพึงแตกแน่ และเหล่าเทวดาก็ได้บอกความข้อนี้แก่เราว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้านักบวชเปลือยปาฏิกบุตรยังไม่ละวาจา ไม่ละความคิด ไม่สลัดความเห็นนั้น ก็ไม่อาจที่จะมาเผชิญหน้ากับพระผู้มีพระภาคได้ แม้เขาจะคิด อย่างนี้ว่า “ถึงเรายังไม่ละวาจา ไม่ละความคิด ไม่สลัดความเห็นนั้น ก็อาจไป เผชิญหน้ากับพระสมณโคดมได้” ดังนี้ ศีรษะของเขาจะพึงแตกแน่”

สุนักขัตตะ ก็เรานั้นแล จะเข้าไปยังกรุงเวสาลีเพื่อบิณฑบาต กลับจากบิณฑบาต ภายหลังฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว จะเข้าไปยังอารามของนักบวชเปลือยปาฏิกบุตร เพื่อพักกลางวัน ถ้าเธออยากจะบอกก็จงไปบอกเขาเดี๋ยวนี้”

เรื่องอิทธิปาฏิหาริย์

[๒๐] ภัคควะ ครั้นในเวลาเช้า เราครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวร เข้าไปยังกรุงเวสาลีเพื่อบิณฑบาต กลับจากบิณฑบาต ภายหลังฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว เข้าไปยังอารามของนักบวชเปลือยปาฏิกบุตร เพื่อพักกลางวัน ครั้งนั้น สุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร รีบเข้าไปยังกรุงเวสาลีแล้วเข้าเฝ้าพวกเจ้าลิจฉวีที่มีชื่อเสียงทูลว่า “ท่านทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเสด็จเข้าไปยังกรุงเวสาลีเพื่อบิณฑบาต กลับจากบิณฑบาต ภายหลังฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว เสด็จเข้าไปยังอารามของนักบวชเปลือยปาฏิกบุตร เพื่อทรงพักกลางวัน ขอพวกท่านจงรีบออกไป จักมีการแสดง อิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์ ของพวกสมณะชั้นดี” ครั้งนั้น พวกเจ้าลิจฉวี ที่มีชื่อเสียงได้พูดกันว่า “ท่านผู้เจริญ ทราบข่าวว่า จักมีการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์ ของพวกสมณะชั้นดี ฉะนั้น เชิญพวกเราไป(ดู)กันเถิด”

สุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร เข้าไปหาพวกพราหมณมหาศาล[๑] คหบดีผู้มั่งคั่ง และสมณพราหมณ์ลัทธิต่าง ๆ ผู้มีชื่อเสียง แล้วบอกอย่างนี้ว่า “ท่านทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเสด็จเข้าไปยังกรุงเวสาลีเพื่อบิณฑบาต กลับจากบิณฑบาต ภายหลังฉันภัตตาหารเสร็จแล้ว เสด็จเข้าไปยังอารามของนักบวชเปลือยปาฏิกบุตร เพื่อทรงพักกลางวัน ขอพวกท่านจงรีบออกไป จักมีการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์ ของพวกสมณะชั้นดี” ครั้งนั้น พวกสมณพราหมณ์ลัทธิต่าง ๆ ผู้มีชื่อเสียง ได้พูดกันว่า “ท่านผู้เจริญ ทราบข่าวว่า จักมีการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ อันเหนือธรรมดาของมนุษย์ ของพวกสมณะชั้นดี ฉะนั้น ขอให้พวกเราไป(ดู)กันเถิด”

---

[๑] **มหาศาล** ในที่นี้หมายถึงผู้มีทรัพย์มาก คือ ขัตติยมหาศาล มีพระราชทรัพย์ ๑๐๐-๑,๐๐๐ โกฏิ พราหมณมหาศาลมีทรัพย์ ๘๐ โกฏิ คหบดีมหาศาลมีทรัพย์ ๔๐ โกฏิ (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๑๐/๑๙๓)

ภัคควะ ครั้งนั้น พวกเจ้าลิจฉวีผู้มีชื่อเสียง พราหมณมหาศาล คหบดีผู้มั่งคั่ง และสมณพราหมณ์ลัทธิต่าง ๆ ผู้มีชื่อเสียง ต่างพากันไปยังอารามของนักบวชเปลือยปาฏิกบุตร บริษัทนั้น ๆ เป็นเรือนร้อยเรือนพัน

[๒๑] ภัคควะ นักบวชเปลือยปาฏิกบุตรได้ฟังข่าวว่า “พวกเจ้าลิจฉวีผู้มีชื่อเสียง พราหมณมหาศาล คหบดีผู้มั่งคั่ง และสมณพราหมณ์ลัทธิต่าง ๆ ผู้มีชื่อเสียง ต่างพากันออกมาแล้ว แม้พระสมณโคดมก็ประทับพักกลางวันอยู่ที่อารามของเรา” จึงเกิดความกลัว ความสะดุ้ง ขนพองสยองเกล้า ครั้งนั้น นักบวชเปลือย ปาฏิกบุตร กลัว ตัวสั่น ขนพองสยองเกล้า หนีไปยังอารามของตินทุกขาณุปริพาชก

บริษัทนั้นได้ฟังข่าวว่า “นักบวชเปลือยปาฏิกบุตร กลัว ตัวสั่น ขนพอง สยองเกล้า หนีเข้าไปยังอารามของตินทุกขาณุปริพาชก”

ทันใดนั้น บริษัทนั้นได้เรียกบุรุษคนหนึ่งมาสั่งว่า “พ่อคุณ เธอจงเข้าไปหานักบวชเปลือยปาฏิกบุตรที่อารามของตินทุกขาณุปริพาชก แล้วจงบอกกับนักบวชเปลือยปาฏิกบุตรอย่างนี้ว่า “ท่านปาฏิกบุตร ท่านจงกลับไปเถิด พวกเจ้าลิจฉวีผู้มีชื่อเสียง พราหมณมหาศาล คหบดีผู้มั่งคั่ง และสมณพราหมณ์ลัทธิต่าง ๆ ผู้มีชื่อเสียง ต่างพากันออกมาแล้ว แม้พระสมณโคดมก็ประทับพักกลางวันอยู่ที่อารามของท่าน อนึ่ง ท่านได้พูดอวดไว้ในบริษัท ในกรุงเวสาลีอย่างนี้ว่า “พระสมณโคดมเป็น ญาณวาท เราก็เป็นญาณวาทด้วย ผู้เป็นญาณวาทควรแสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์กับผู้เป็นญาณวาทด้วยกัน ขอให้พระสมณโคดมเสด็จมาครึ่งทาง แม้เราก็จะไปครึ่งทาง ณ ที่พบกันนั้น เราทั้งสองจะแสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์ด้วยกัน ถ้าพระสมณโคดมจักทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์ ๑ อย่าง เราจักแสดง ๒ อย่าง ถ้าพระสมณโคดมจักทรงแสดง อิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์ ๒ อย่าง เราจักแสดง ๔ อย่าง ถ้าพระสมณโคดมจักทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์ ๔ อย่าง เราจัก แสดง ๘ อย่าง พระสมณโคดมจักทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์มากเท่าใด ๆ ก็ตาม เราจักแสดงให้มากกว่านั้นเป็นทวีคูณ” ท่านปาฏิกบุตร ท่านจงออกไปครึ่งทาง พระสมณโคดมเสด็จมาก่อนคนทั้งปวงทีเดียว ประทับพักกลางวันอยู่ที่อารามของท่าน”

[๒๒] “ภัคควะ บุรุษนั้นรับคำสั่งแล้ว จึงเข้าไปหานักบวชเปลือยปาฏิกบุตร ที่อารามของตินทุกขาณุปริพาชก แล้วบอกกับนักบวชเปลือยปาฏิกบุตรดังนี้ว่า “ท่านปาฏิกบุตร ท่านจงกลับไปเถิด พวกเจ้าลิจฉวีผู้มีชื่อเสียง พราหมณมหาศาล คหบดีผู้มั่งคั่ง และสมณพราหมณ์ลัทธิต่าง ๆ ผู้มีชื่อเสียง ต่างพากันออกมาแล้ว แม้พระสมณโคดมก็ประทับพักกลางวันอยู่ที่อารามของท่าน อนึ่ง ท่านได้พูดอวดไว้ ในบริษัท ในกรุงเวสาลีอย่างนี้ว่า “พระสมณโคดมเป็นญาณวาท เราก็เป็นญาณวาท ด้วย อนึ่ง ผู้เป็นญาณวาทควรแสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์กับผู้ เป็นญาณวาทด้วยกัน ฯลฯ เราจักแสดงให้มากกว่านั้นเป็นทวีคูณ” ท่านปาฏิกบุตร ท่านจงออกไปครึ่งทาง พระสมณโคดมเสด็จมาก่อนคนทั้งปวงทีเดียว ประทับพักกลางวันอยู่ที่อารามของท่าน”

ภัคควะ เมื่อบุรุษนั้นกล่าวอย่างนี้ นักบวชเปลือยปาฏิกบุตร จึงกล่าวตอบว่า “เราจะไป ๆ” แล้วซบศีรษะอยู่ ณ ที่นั้นเอง ไม่อาจลุกจากที่นั่งได้ ครั้งนั้น บุรุษนั้น ได้กล่าวกับนักบวชเปลือยปาฏิกบุตรดังนี้ว่า “ท่านปาฏิกบุตร ท่านเป็นอะไรเล่า ตะโพกของท่านติดกับตั่งหรือ หรือว่าตั่งติดกับตะโพกของท่าน ท่านกล่าวว่า “เรา จะไป ๆ” แต่กลับซบศีรษะอยู่ ณ ที่นั้นเอง ไม่อาจลุกจากที่นั่งได้” ภัคควะ นักบวชเปลือยปาฏิกบุตร แม้ถูกบุรุษต่อว่าอยู่อย่างนี้ ก็ยังกล่าวว่า “เราจะไป ๆ” แล้วก็ ซบศีรษะอยู่ ณ ที่นั้นเอง ไม่อาจลุกจากที่นั่งได้

[๒๓] ภัคควะ เมื่อบุรุษนั้นได้ทราบว่า “นักบวชเปลือยปาฏิกบุตรนี้แพ้แล้ว ก็ยังกล่าวว่า “เราจะไป ๆ” แล้วก็ซบศีรษะอยู่ ณ ที่นั้นเอง ไม่อาจลุกจากที่นั่งได้” จึงกลับมาหาบริษัทนั้นแล้วบอกอย่างนี้ว่า “ท่านผู้เจริญ นักบวชเปลือยปาฏิกบุตรนี้แพ้แล้ว ก็ยังกล่าวว่า “เราจะไป ๆ” แล้วก็ซบศีรษะอยู่ ณ ที่นั้นเอง ไม่อาจลุกจาก ที่นั่งได้”

ภัคควะ เมื่อบุรุษนั้นกล่าวอย่างนี้ เราจึงได้กล่าวกับบริษัทนั้นดังนี้ว่า “ท่านทั้งหลาย ถ้านักบวชเปลือยปาฏิกบุตร ยังไม่ละวาจา ไม่ละความคิด ไม่สลัดความเห็นนั้น ก็ไม่อาจที่จะมาเผชิญหน้ากับเราได้ แม้เขาจะคิดอย่างนี้ว่า “ถึงเรายังไม่ละ วาจา ไม่ละความคิด ไม่สลัดความเห็นนั้น ก็อาจไปเผชิญหน้ากับพระสมณโคดมได้” ดังนี้ ศีรษะของเขาจะพึงแตกแน่”

ภาณวารที่ ๑ จบ

[๒๔] ภัคควะ ครั้งนั้น มหาอำมาตย์ของเจ้าลิจฉวีคนหนึ่ง ลุกจากที่นั่ง ได้กล่าว กับบริษัทนั้นดังนี้ว่า “ท่านผู้เจริญ ถ้าเช่นนั้น โปรดคอยสักครู่ได้ไหม บางทีข้าพเจ้า อาจจะไปนำนักบวชเปลือยปาฏิกบุตรมายังบริษัทนี้ได้” ลำดับนั้น มหาอำมาตย์ของเจ้าลิจฉวีคนนั้น จึงเข้าไปหานักบวชเปลือยปาฏิกบุตร ถึงอารามของตินทุกขาณุปริพาชก แล้วกล่าวกับนักบวชเปลือยปาฏิกบุตรดังนี้ว่า “ท่านปาฏิกบุตร ท่านจงกลับไปเถิด ท่านกลับไปดีกว่า พวกเจ้าลิจฉวีผู้มีชื่อเสียง พราหมณมหาศาล คหบดีผู้มั่งคั่ง และสมณพราหมณ์ลัทธิต่าง ๆ ผู้มีชื่อเสียง ต่างพากันออกมาแล้ว แม้พระสมณโคดมก็ประทับพักกลางวันอยู่ที่อารามของท่าน อนึ่ง ท่านได้พูดอวดไว้ในบริษัท ในกรุงเวสาลี อย่างนี้ว่า “พระสมณโคดมเป็นญาณวาท เราก็เป็นญาณวาทด้วย ฯลฯ เราจักแสดงให้มากกว่านั้นเป็นทวีคูณ” ท่านปาฏิกบุตร ท่านจงออกไปครึ่งทาง พระสมณโคดม เสด็จมาก่อนคนทั้งปวงทีเดียว ประทับพักกลางวันอยู่ที่อารามของท่านแล้ว อนึ่ง พระสมณโคดมตรัสวาจาในบริษัทว่า “ถ้านักบวชเปลือยปาฏิกบุตร ยังไม่ละวาจา ไม่ละความคิด ไม่สลัดความเห็นนั้น ก็ไม่อาจที่จะมาเผชิญหน้ากับเราได้ แม้เขาจะคิดอย่างนี้ว่า “ถึงเรายังไม่ละวาจา ไม่ละความคิด ไม่สลัดความเห็นนั้น ก็อาจไปเผชิญหน้ากับพระสมณโคดมได้” ดังนี้ ศีรษะของเขาจะพึงแตกแน่” ท่านปาฏิกบุตร ท่านจงกลับไปเถิด ด้วยการกลับไปของท่านนั่นแหละ พวกเราจะทำให้ท่านชนะ จะทำให้พระสมณโคดมแพ้”

ภัคควะ เมื่อมหาอำมาตย์ของเจ้าลิจฉวีกล่าวอย่างนี้ นักบวชเปลือยปาฏิกบุตร จึงกล่าวว่า “เราจะไป ๆ” แล้วก็ซบศีรษะอยู่ ณ ที่นั้นเอง ไม่อาจลุกจากที่นั่งได้ ครั้งนั้น มหาอำมาตย์ของเจ้าลิจฉวี จึงกล่าวกับนักบวชเปลือยปาฏิกบุตรดังนี้ว่า “ท่านปาฏิกบุตร ท่านเป็นอะไรไปเล่า ตะโพกของท่านติดกับตั่งหรือ หรือว่าตั่ง ติดกับตะโพกของท่าน ท่านกล่าวว่า “เราจะไป ๆ” แต่กลับซบศีรษะอยู่ ณ ที่นั้นเอง ไม่อาจลุกจากที่นั่งได้” ภัคควะ นักบวชเปลือยปาฏิกบุตร แม้ถูกมหาอำมาตย์ของ เจ้าลิจฉวีเมื่อต่อว่าอยู่อย่างนี้ ก็ยังกล่าวว่า “เราจะไป ๆ” แล้วก็ซบศีรษะอยู่ ณ ที่นั้นเอง ไม่อาจลุกจากที่นั่งได้

[๒๕] ภัคควะ เมื่อมหาอำมาตย์ของเจ้าลิจฉวีนั้นได้ทราบว่า “นักบวชเปลือยปาฏิกบุตรนี้แพ้แล้ว ก็ยังกล่าวว่า “เราจะไป ๆ” แล้วก็ซบศีรษะอยู่ ณ ที่นั้นเอง ไม่อาจลุกจากที่นั่งได้” จึงกลับมาหาบริษัทนั้นแล้วบอกอย่างนี้ว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย นักบวชเปลือยปาฏิกบุตรนี้แพ้แล้ว ก็ยังกล่าวว่า “เราจะไป ๆ” แล้วก็ซบศีรษะอยู่ ณ ที่นั้นเอง ไม่อาจลุกจากที่นั่งได้”

ภัคควะ เมื่อมหาอำมาตย์ของเจ้าลิจฉวีนั้นกล่าวอย่างนี้ เราจึงได้กล่าวกับบริษัทนั้นดังนี้ว่า “ท่านทั้งหลาย ถ้านักบวชเปลือยปาฏิกบุตร ยังไม่ละวาจา ไม่ละความคิด ไม่สลัดความเห็นนั้น ก็ไม่อาจที่จะมาเผชิญหน้ากับเราได้ แม้เขาจะคิด อย่างนี้ว่า “ถึงเราจะไม่ละวาจา ไม่ละความคิด ไม่สลัดความเห็นนั้น ก็อาจไปเผชิญหน้ากับพระสมณโคดมได้” ดังนี้ ศีรษะของเขาจะพึงแตกแน่” แม้เจ้าลิจฉวี ผู้เจริญทั้งหลายจะคิดอย่างนี้ว่า “พวกเราจะเอาเชือกมัดนักบวชเปลือยปาฏิกบุตร แล้วใช้โคหลาย ๆ คู่ฉุดมา” เชือกนั้นก็จะขาด หรือไม่กายของนักบวชเปลือยปาฏิกบุตรก็จะขาด แต่ถ้านักบวชเปลือยปาฏิกบุตร ยังไม่ละวาจา ไม่ละความคิด ไม่สลัด ความเห็นนั้น ก็ไม่อาจที่จะมาเผชิญหน้ากับเราได้ แม้เขาจะคิดอย่างนี้ว่า “ถึงเรายังไม่ละวาจา ไม่ละความคิด ไม่สลัดความเห็นนั้น ก็อาจไปเผชิญหน้ากับพระสมณโคดมได้” ดังนี้ ศีรษะของเขาจะพึงแตกแน่”

[๒๖] ภัคควะ ครั้งนั้น ชาลิยปริพาชก ผู้เป็นศิษย์ของทารุปัตติกะ (นักบวชผู้นิยมใช้บาตรไม้) ลุกจากที่นั่งกล่าวกับบริษัทนั้นดังนี้ว่า “ท่านผู้เจริญ ถ้าเช่นนั้น ขอให้ท่านทั้งหลายรอคอยสักครู่ ข้าพเจ้าอาจจะไปนำนักบวชเปลือยปาฏิกบุตรมายัง บริษัทนี้ได้”

ภัคควะ ชาลิยปริพาชกผู้เป็นศิษย์ของทารุปัตติกะเข้าไปหานักบวชเปลือย ปาฏิกบุตร ถึงอาราม ของตินทุกขาณุปริพาชกแล้วกล่าวกับนักบวชเปลือยปาฏิกบุตร ดังนี้ว่า “ท่านปาฏิกบุตร ท่านจงกลับไปเถิด ท่านกลับไปดีกว่า พวกเจ้าลิจฉวีผู้มี ชื่อเสียง พราหมณมหาศาล คหบดีผู้มั่งคั่ง และสมณพราหมณ์ลัทธิต่าง ๆ ผู้มี ชื่อเสียง ต่างพากันออกมาแล้ว แม้พระสมณโคดมก็ประทับพักกลางวันอยู่ที่อาราม ของท่าน อนึ่ง ท่านได้เคยพูดอวดไว้ในบริษัท ในกรุงเวสาลีอย่างนี้ว่า “พระสมณโคดมเป็นญาณวาท ฯลฯ เราจักแสดงให้มากกว่านั้นเป็นทวีคูณ” ท่านปาฏิกบุตร ท่านจงออกไปครึ่งทาง พระสมณโคดมเสด็จมาก่อนคนทั้งปวงทีเดียว ประทับพักกลางวันอยู่ที่อารามของท่านแล้ว อนึ่ง พระสมณโคดมได้ตรัสวาจาในบริษัทว่า “ถ้านักบวชเปลือยปาฏิกบุตร ยังไม่ละวาจา ไม่ละความคิด ไม่สลัดความเห็นนั้น ก็ไม่อาจที่จะมาเผชิญหน้ากับ

เราได้ แม้เขาจะคิดอย่างนี้ว่า “ถึงเรายังไม่ละวาจา ไม่ละความคิด ไม่สลัดความเห็นนั้น ก็อาจไปเผชิญหน้ากับพระสมณโคดมได้” ดังนี้ ศีรษะของเขาจะพึงแตกแน่” แม้เจ้าลิจฉวีผู้เจริญทั้งหลายจะคิดอย่างนี้ว่า “พวกเราจะเอาเชือกมัดนักบวชเปลือยปาฏิกบุตร แล้วใช้โคหลาย ๆ คู่ฉุดมา” เชือกนั้นก็จะขาด หรือไม่กายของนักบวชเปลือยปาฏิกบุตรก็จะขาด แต่ถ้านักบวชเปลือยปาฏิกบุตร ยังไม่ละวาจา ไม่ละความคิด ไม่สลัดความเห็นนั้น ก็ไม่อาจที่จะมาเผชิญหน้า กับเราได้ แม้เขาจะคิดอย่างนี้ว่า “ถึงเรายังไม่ละวาจา ไม่ละความคิด ไม่สลัดความเห็นนั้นก็อาจไปเผชิญหน้ากับพระสมณโคดมได้” ดังนี้ ศีรษะของเขาจะพึงแตกแน่” ท่านปาฏิกบุตร ท่านจงกลับไปเถิด ด้วยการกลับไปของท่านนั่นแหละ พวกเราจะทำให้ท่านชนะ จะทำให้พระสมณโคดมแพ้”

ภัคควะ เมื่อชาลิยปริพาชกผู้เป็นศิษย์ของทารุปัตติกะกล่าวอย่างนี้ นักบวชเปลือยปาฏิกบุตร จึงกล่าวว่า “เราจะไป ๆ” แล้วก็ซบศีรษะอยู่ ณ ที่นั้นเอง ไม่อาจลุกจากที่นั่งได้ ครั้งนั้น ชาลิยปริพาชกผู้เป็นศิษย์ของทารุปัตติกะ จึงกล่าวกับ นักบวชเปลือยปาฏิกบุตรดังนี้ว่า “ท่านปาฏิกบุตร ท่านเป็นอะไรไปเล่า ตะโพก ของท่านติดกับตั่งหรือ หรือว่าตั่งติดกับตะโพกของท่าน ท่านกล่าวว่า “เราจะไป ๆ” แต่กลับซบศีรษะอยู่ ณ ที่นั้นเอง ไม่อาจลุกจากที่นั่งได้” ภัคควะ นักบวชเปลือย ปาฏิกบุตร แม้ถูกชาลิยปริพาชกผู้เป็นศิษย์ของทารุปัตติกะต่อว่าอยู่อย่างนี้ ก็ยังกล่าวว่า “เราจะไป ๆ” แล้วก็ซบศีรษะอยู่ ณ ที่นั้นเอง ไม่อาจลุกจากที่นั่งได้

[๒๗] ภัคควะ เมื่อชาลิยปริพาชกผู้เป็นศิษย์ของทารุปัตติกะนั้นได้ทราบว่า “นักบวชเปลือยปาฏิกบุตรนี้แพ้แล้ว ก็ยังกล่าวว่า “เราจะไป ๆ” แล้วก็ซบศีรษะอยู่ ณ ที่นั้นเองไม่อาจลุกจากที่นั่งได้” จึงกล่าวกับนักบวชเปลือยปาฏิกบุตรดังนี้ว่า

“ท่านปาฏิกบุตร เรื่องเคยมีมาแล้ว คือ ราชสีห์[๑]เจ้าแห่งสัตว์ป่า คิดว่า “ทางที่ดี เราพึงอาศัยป่าทึบบางแห่งซ่อนตัวอยู่ ครั้นซ่อนตัวอยู่ในป่าทึบนั้นแล้ว พึงออกจากที่ซ่อนในเวลาเย็น ครั้นออกจากที่ซ่อนแล้ว พึงบิดกาย ครั้นบิดกายแล้ว พึงเหลียวดูไปรอบ ๆ ทั้ง ๔ ทิศ ครั้นเหลียวดูไปรอบ ๆ ทั้ง ๔ ทิศแล้ว พึงบันลือสีหนาท[๒] ๓ ครั้ง ครั้นบันลือสีหนาท ๓ ครั้งแล้ว จึงออกไปหากิน เรานั้นล่าหมู่เนื้อ ตัวล่ำสัน กินเนื้อนุ่ม ๆ แล้วกลับมาซ่อนตัวอยู่ตามเดิม”

ครั้งนั้น พญาราชสีห์นั้น อาศัยป่าทึบบางแห่งซ่อนตัวอยู่ ครั้นซ่อนตัวอยู่ในป่าทึบนั้นแล้ว ออกจากที่ซ่อนในเวลาเย็น ครั้นออกจากที่ซ่อนแล้ว บิดกาย ครั้นบิดกายแล้ว เหลียวดูไปรอบ ๆ ทั้ง ๔ ทิศ ครั้น

---

[๑] **ราชสีห์** ได้แก่ พญาสิงโต มี ๔ ชนิด คือ (๑) ติณราชสีห์ (ราชสีห์ที่มีสีเขียว) (๒) กาฬราชสีห์ (ราชสีห์ ที่มีสีดำ) (๓) ปัณฑุราชสีห์ (ราชสีห์ที่มีสีเหลือง) (๔) ไกรสรราชสีห์ (ราชสีห์ที่มีสีขาวหรือมีสีแดง) ใน ที่นี้หมายถึงไกรสรราชสีห์ที่เลิศกว่าราชสีห์ทุกประเภท (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๗/๑๒)

[๒] **บันลือสีหนาท** ในที่นี้หมายถึงการเปล่งเสียงดังของราชสีห์ด้วยความกรุณาต่อสัตว์ที่อ่อนแอเพื่อให้หลีกหนี ไปเสียก่อน (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๗/๑๒)

เหลียวดูไปรอบ ๆ ทั้ง ๔ ทิศแล้ว บันลือสีหนาท ๓ ครั้ง ครั้นบันลือสีหนาท ๓ ครั้งแล้ว จึงออกไปหากิน มันล่า หมู่เนื้อตัวล่ำสัน กินเนื้อนุ่ม ๆ แล้วกลับมาซ่อนตัวอยู่ตามเดิม

[๒๘] ท่านปาฏิกบุตร มีสุนัขจิ้งจอกแก่ตัวหนึ่ง เจริญเติบโตด้วยการกินเนื้อที่เป็นเดนของราชสีห์เจ้าแห่งสัตว์ป่านั้นนั่นเอง อ้วนท้วน มีกำลัง ต่อมา สุนัขจิ้งจอกแก่ตัวนั้น เกิดความคิดดังนี้ว่า “เราเป็นใคร ราชสีห์เจ้าแห่งสัตว์ป่าเป็นใคร ทางที่ดี เราควรอาศัยป่าทึบบางแห่งซ่อนตัวอยู่ ครั้นซ่อนตัวอยู่ในป่าทึบนั้น พึงออกจากที่ซ่อนในเวลาเย็น ครั้นออกจากที่ซ่อนแล้ว พึงบิดกาย ครั้นบิดกายแล้ว พึงเหลียว ดูไปรอบ ๆ ทั้ง ๔ ทิศ ครั้นเหลียวดูไปรอบ ๆ ทั้ง ๔ ทิศแล้ว พึงบันลือสีหนาท ๓ ครั้ง ครั้นบันลือสีหนาท ๓ ครั้งแล้ว จึงออกไปหากิน เรานั้นล่าหมู่เนื้อตัวล่ำสัน กินเนื้อนุ่ม ๆ แล้วกลับมาซ่อนตัวอยู่ตามเดิม”

ครั้งนั้น สุนัขจิ้งจอกแก่ตัวนั้น อาศัยป่าทึบบางแห่งซ่อนตัวอยู่ ครั้นซ่อนตัวอยู่ในป่าทึบนั้นแล้ว ออกจากที่ซ่อนในเวลาเย็น ครั้นออกจากที่ซ่อนแล้วบิดกาย ครั้นบิดกายแล้ว เหลียวดูไปรอบ ๆ ทั้ง ๔ ทิศ ครั้นเหลียวดูไปรอบ ๆ ทั้ง ๔ ทิศแล้ว จึงคิดว่า “เราจักบันลือสีหนาท” แต่กลับร้องเสียงสุนัขจิ้งจอกออกมา ๓ ครั้ง ร้องอย่างเสียงสุนัขจิ้งจอกนั่นเอง สุนัขจิ้งจอกผู้ต่ำทรามเป็นใคร และการบันลือสีหนาทมีผลเป็นอย่างไร ท่านปาฏิกบุตร ท่านก็เป็นเช่นนั้น ดำรงชีพตามแบบพระสุคต[๑] บริโภคอาหารที่เป็นเดนพระสุคต ยังสำคัญพระตถาคตผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าควรท้าทายได้ ถามว่า ปาฏิกบุตรผู้ต่ำทรามเป็นใคร และการท้าทายพระตถาคตผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเกิดผลเป็นอย่างไร

[๒๙] ภัคควะ เมื่อชาลิยปริพาชกผู้เป็นศิษย์ของทารุปัตติกะ ไม่อาจที่จะให้นักบวชเปลือยปาฏิกบุตรลุกจากที่นั่งนั้นได้ แม้ด้วยข้ออุปมานี้ จึงได้กล่าวกับเขา ดังนี้ว่า

สุนัขจิ้งจอกสำคัญตนว่าเป็นราชสีห์
จึงได้ลำพองตัวว่าเป็นเจ้าแห่งสัตว์ป่า
มันจึงได้ร้องเสียงสุนัขจิ้งจอกเช่นนั้นขึ้น
สุนัขจิ้งจอกผู้ต่ำทรามเป็นใคร
และการบันลืออย่างราชสีห์เกิดผลเป็นอย่างไร

ท่านปาฏิกบุตร ท่านก็เป็นเช่นนั้น ดำรงชีพตามแบบพระสุคต บริโภคอาหาร ที่เป็นเดนพระสุคต ยังสำคัญพระตถาคตผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าควรท้าทายได้ ถามว่า ปาฏิกบุตรผู้ต่ำทรามเป็นใคร และการท้าทายพระตถาคตผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเกิดผลเป็นอย่างไร

[๓๐] ภัคควะ เมื่อชาลิยปริพาชกผู้เป็นศิษย์ของทารุปัตติกะ ไม่อาจที่จะให้นักบวชเปลือยปาฏิกบุตรลุกจากที่นั่งนั้นได้ แม้ด้วยข้ออุปมานี้ จึงได้กล่าวกับเขา ดังนี้ว่า

สุนัขจิ้งจอก**เห็นเงาของตน**
ที่เคลื่อนไหวในน้ำว่าเป็นอย่างอื่น

---

[๑] **แบบพระสุคต** ในที่นี้หมายถึงไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นคำสอนของพระสุคต (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๘/๑๓)

จึงลำพองตัวว่าเป็นเสือ[๑]
ตราบเท่าที่ยังไม่เห็นตัวเอง (ตามความเป็นจริง)
มันจึงร้องเสียงสุนัขจิ้งจอกเช่นนั้น
สุนัขจิ้งจอกผู้ต่ำทรามเป็นใคร
และการบันลืออย่างราชสีห์[๒]เกิดผลเป็นอย่างไร

ท่านปาฏิกบุตร ท่านก็เป็นเช่นนั้น ดำรงชีพตามแบบพระสุคต บริโภคอาหาร ที่เป็นเดนพระสุคต ยังสำคัญพระตถาคตผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าควรท้าทายได้ ถามว่า ปาฏิกบุตรผู้ต่ำทรามเป็นใคร และการท้าทายพระตถาคตผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเกิดผลเป็นอย่างไร

[๓๑] ภัคควะ เมื่อชาลิยปริพาชกผู้เป็นศิษย์ของทารุปัตติกะ ไม่อาจที่จะให้นักบวชเปลือยปาฏิกบุตรลุกจากที่นั่งนั้นได้ แม้ด้วยข้ออุปมานี้ จึงได้กล่าวกับเขาดังนี้ว่า

สุนัขจิ้งจอกกินกบ(ตามบ่อ) กินหนูตามลานข้าว
และกินซากศพที่ทิ้งตามป่าช้า
มีตัวอ้วนพีอยู่ในป่าใหญ่ ป่าโปร่ง
ลำพองตัวว่าเป็นเจ้าแห่งสัตว์ป่า
มันจึงร้องเสียงสุนัขจิ้งจอกเช่นนั้นขึ้น
สุนัขจิ้งจอกผู้ต่ำทรามเป็นใคร
และการบันลืออย่างราชสีห์เกิดผลเป็นอย่างไร

ท่านปาฏิกบุตร ท่านก็เป็นเช่นนั้น ดำรงชีพตามแบบพระสุคต บริโภคอาหาร ที่เป็นเดนพระสุคต ยังสำคัญพระตถาคตผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าควรท้าทายได้ ถามว่า ปาฏิกบุตรผู้ต่ำทรามเป็นใคร และการท้าทายพระตถาคตผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเกิดผลเป็นอย่างไร

[๓๒] ภัคควะ เมื่อชาลิยปริพาชกผู้เป็นศิษย์ของทารุปัตติกะ ไม่อาจที่จะให้นักบวชเปลือยปาฏิกบุตรลุกจากที่นั่งนั้นได้ แม้ด้วยข้ออุปมานี้ จึงกลับมาหาบริษัทนั้นแล้วบอกว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย นักบวชเปลือยปาฏิกบุตรนี้แพ้แล้ว แต่ยังกล่าวว่า “เราจะไป ๆ” แล้วก็ซบศีรษะอยู่ ณ ที่นั้นเอง ไม่อาจลุกจากที่นั่งได้”

[๓๓] ภัคควะ เมื่อชาลิยปริพาชกผู้เป็นศิษย์ของทารุปัตติกะกล่าวอย่างนี้ เราจึงได้กล่าวกับบริษัทนั้นดังนี้ว่า “ท่านทั้งหลาย ถ้านักบวชเปลือยปาฏิกบุตร ยังไม่ละวาจา ไม่ละความคิด ไม่สลัดความเห็นนั้น ก็ไม่อาจที่จะมาเผชิญหน้ากับเราได้ แม้เขาจะคิดอย่างนี้ว่า “ถึงเรายังไม่ละวาจา ไม่ละความคิด ไม่สลัด

---

[๑] **ลำพองตัวว่าเป็นเสือ** ในที่นี้หมายถึงสำคัญตัวเองว่าเป็นเสือที่มีกำลังเท่ากับราชสีห์ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๐/๑๔)

[๒] **การบันลืออย่างราชสีห์** ในที่นี้หมายถึงการเปล่งเสียงร้องของสุนัขจิ้งจอกโดยเข้าใจว่า ตนมีกำลังเท่ากับราชสีห์ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๐/๑๔)

ความเห็นนั้น ก็อาจไปเผชิญหน้ากับพระสมณโคดมได้" ดังนี้ ศีรษะของเขาจะพึงแตกแน่" แม้เจ้าลิจฉวีผู้เจริญทั้งหลายจะคิดอย่างนี้ว่า "พวกเราจะเอาเชือกมัดนักบวชเปลือยปาฏิกบุตร แล้วใช้โคหลาย ๆ คู่ฉุดมา" เชือกนั้นก็จะขาด หรือไม่กายของนักบวชเปลือยปาฏิกบุตรก็จะขาด แต่ถ้านักบวชเปลือยปาฏิกบุตรยังไม่ละวาจา ไม่ละความคิด ไม่สลัดความเห็นนั้น ก็ไม่อาจที่จะมาเผชิญหน้ากับเราได้ แม้เขาจะคิดอย่างนี้ว่า "ถึงเรายังไม่ละวาจา ไม่ละความคิด ไม่สลัดความเห็นนั้น ก็อาจไปเผชิญหน้ากับพระสมณโคดมได้" ดังนี้ ศีรษะของเขาจะพึงแตกแน่"

[๓๔] ภัคควะ ต่อจากนั้น เราจึงชี้แจงให้บริษัทนั้นเห็นชัด ชวนใจให้อยาก รับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถา ครั้นชี้แจงให้บริษัทนั้นเห็นชัด ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถาแล้ว จึงเปลื้องให้พ้นจากเครื่องผูกใหญ่[๑] ยกสัตว์ประมาณ ๘๔,๐๐๐ ขึ้นจากห้วงน้ำใหญ่ที่ข้ามได้ยาก[๒] เข้าเตโชธาตุ เหาะขึ้นสู่อากาศสูงประมาณ ๗ ชั่วลำตาล เนรมิตไฟอื่นให้ลุกโพลง ประมาณ ๗ ชั่วลำตาล มีควันตลบสูงแล้ว จึงมายังกูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน

[๓๕] ภัคควะ ครั้งนั้น สุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร ได้เข้าไปหาเราถึงที่อยู่ ไหว้เราแล้วนั่ง ณ ที่สมควร เราจึงได้กล่าวกับสุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร ดังนี้ว่า "สุนักขัตตะ เธอเข้าใจเรื่องนั้นว่าอย่างไร เราปรารภนักบวชเปลือยปาฏิกบุตร แล้วพยากรณ์ แก่เธอไว้อย่างไร ผลของการพยากรณ์เป็นอย่างนั้นหรือ หรือว่าเป็นอย่างอื่น"

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคทรงปรารภนักบวชเปลือยปาฏิกบุตรแล้วพยากรณ์แก่ข้าพระองค์ไว้อย่างไร ผลของการพยากรณ์เป็นอย่างนั้น มิได้เป็นอย่างอื่นเลย"

"สุนักขัตตะ เธอเข้าใจเรื่องนั้นว่าอย่างไร เมื่อเป็นเช่นนั้น เราได้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์แล้ว หรือยังไม่ได้แสดง"

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อเป็นเช่นนี้ พระองค์ทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์อัน เหนือธรรมดาของมนุษย์แล้วแน่นอน มิใช่ไม่ได้ทรงแสดง"

---

[๑] **เครื่องผูกใหญ่** ในที่นี้หมายถึงกิเลสตัณหา หรือ สังโยชน์ ๑๐ ประการ คือ (๑) สักกายทิฏฐิ (ความเห็น ว่าเป็นตัวของตน) (๒) วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) (๓) สีลัพพตปรามาส (ความถือมั่นศีลพรต) (๔) กามราคะ (ความพอใจในกาม) (๕) ปฏิฆะ (ความกระทบกระทั่ง) (๖) รูปราคะ (ความติดใจในอารมณ์แห่ง รูปฌาน) (๗) อรูปราคะ (ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน) (๘) มานะ (ความถือตัว) (๙) อุทธัจจะ (ความฟุ้งซ่าน) (๑๐) อวิชชา (ความไม่รู้แจ้ง) (ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๓๔/๑๓)

[๒] **ห้วงน้ำใหญ่ที่ข้ามได้ยาก** ในที่นี้หมายถึงโอฆะ ๔ ประการ คือ (๑) กาโมฆะ (โอฆะคือกาม) (๒) ภโวฆะ (โอฆะคือภพ) (๓) ทิฏโฐฆะ (โอฆะคือทิฏฐิ) (๔) อวิชโชฆะ (โอฆะคืออวิชชา) (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๔/๑๔)

"โมฆบุรุษ ถึงอย่างนี้ เธอยังจะกล่าวกับเราผู้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือ ธรรมดาของมนุษย์ว่า "พระผู้มีพระภาคไม่ทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์อันเหนือธรรมดาของมนุษย์แก่ข้าพระองค์" อยู่อีกหรือ เธอจงดูเถิดว่า "การพูดเช่นนี้ เป็นความผิดของเธอมากเพียงไร" ภัคควะ สุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร เมื่อถูกเราต่อว่าอยู่อย่างนี้ ได้หนีไปจากธรรมวินัยนี้แล้ว เหมือนผู้ควรเกิดในอบายกลับไปตกนรก ฉะนั้น

เรื่องการประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก

[๓๖] ภัคควะ ก็เรารู้ชัดทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก[๑] เรารู้ชัดความเป็นมาของทฤษฎีนั้น และรู้ชัดยิ่งกว่านั้น[๒] และเมื่อรู้ชัดยิ่งกว่านั้นจึงไม่ยึดมั่น[๓] เมื่อไม่ยึดมั่นจึงรู้ชัดความดับ[๔]ด้วยตนเอง ที่เมื่อรู้ชัดตถาคตจึงไม่ดำเนินไปสู่ความเสื่อม[๕]

[๓๗] ภัคควะ มีสมณพราหมณ์บางพวก ประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกตามลัทธิอาจารย์ว่าพระอิศวรเป็นผู้สร้าง ว่าพระพรหมเป็นผู้สร้าง เราจึงเข้าไปถามเขาอย่างนี้ว่า "ทราบว่า ท่านทั้งหลายบัญญัติทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกตามลัทธิอาจารย์ว่าพระอิศวรเป็นผู้สร้าง ว่าพระพรหมเป็นผู้สร้างจริงหรือ" สมณพราหมณ์เหล่านั้นถูกเราถามอย่างนี้แล้วยืนยันว่า "เป็นเช่นนั้น" เราจึงถาม ต่อไปว่า "พวกท่านประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกตามลัทธิอาจารย์ว่า พระอิศวรเป็นผู้สร้าง ว่าพระพรหมเป็นผู้สร้าง มีความเป็นมาอย่างไร" สมณพราหมณ์ เหล่านั้นถูกเราถามอย่างนี้แล้วก็ตอบไม่ได้ กลับย้อนถามเรา เราถูกเขาถามแล้ว จึงตอบว่า

[๓๘] "ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย สมัยหนึ่งเมื่อล่วงไปนาน ๆ โลกนี้พินาศ เมื่อโลกกำลังพินาศ เหล่าสัตว์ส่วนมากไปเกิดในพรหมโลกชั้นอาภัสสระ นึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปีติเป็นอาหาร มีรัศมีซ่านออกจากร่างกาย เที่ยวสัญจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน

สมัยหนึ่ง เมื่อล่วงไปนาน ๆ โลกนี้กลับเจริญขึ้น เมื่อโลกกำลังเจริญขึ้น วิมานของพรหมปรากฏว่าว่างเปล่า เวลานั้น สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งผู้จุติจากพรหมโลกชั้นอาภัสสระ เพราะสิ้นอายุหรือสิ้นบุญ มาเกิดที่วิมานพรหมอันว่างเปล่า นึกคิดอะไร ก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปีติเป็นอาหาร มีรัศมีซ่านออกจากร่างกาย เที่ยวสัญจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน

---

[๑] คำนี้แปลจากคำว่า "อคฺคญฺ□ ำ" อรรถกถาแก้ว่า "โลกปญฺ□ ตฺติ" และอธิบายว่า ที่ชื่อว่าอัคคัญญะ เพราะเป็นความรู้เกี่ยวกับต้นกำเนิดของโลก หมายถึงวิวัฒนาการการเกิดขึ้นและประวัติความเป็นไปของโลก (โลกสฺส อคคนฺติ ชานิตพฺพำ ตำ อคฺคญฺ□ ำ, โส ปน โลกสฺส อุปฺปตฺติกฺกโม ปวตฺติปเวณี จาติ) (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๖/๑๔, ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๓/๓๖/๑๓)

[๒] **รู้ชัดยิ่งกว่านั้น** ในที่นี้หมายถึงรู้ชัดตั้งแต่ศีล สมาธิ ปัญญา จนถึงสัพพัญญุตญาณ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๖/๑๕)

[๓] **ไม่ยึดมั่น** ในที่นี้หมายถึงไม่ยึดมั่นสิ่งที่รู้ชัดด้วยอำนาจตัณหา ทิฏฐิ และมานะ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓๖/๑๕)

[๔] **ความดับ** ในที่นี้หมายถึงกิเลสนิพพาน (ความดับกิเลส) (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๖/๑๕)

[๕] **ไม่ดำเนินไปสู่ความเสื่อม** ในที่นี้หมายถึงไม่ประสบความทุกข์ คือทุกข์เพราะไม่ได้บรรลุนิพพาน (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๖/๑๕, ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๓๖/๑๔)

เพราะสัตว์ผู้นั้นอยู่ในวิมานแต่ผู้เดียวเป็นเวลานาน จึงรู้สึกเบื่อ เกิดความปรารถนา ขึ้นว่า “โอหนอ แม้สัตว์เหล่าอื่นพึงมาเป็นอย่างนี้บ้าง” ต่อมา สัตว์เหล่าอื่นจุติจากพรหมโลกชั้นอาภัสสระ เพราะสิ้นอายุ หรือสิ้นบุญ มาเกิดที่วิมานพรหม เป็นผู้อยู่ร่วมกับสัตว์นั้น แม้สัตว์พวกนั้นนึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปีติเป็น อาหาร มีรัศมีซ่านออกจากร่างกาย เที่ยวสัญจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน

[๓๙] ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย บรรดาสัตว์พวกนั้น ผู้เกิดก่อนมีความคิด อย่างนี้ว่า “เราเป็นพรหม เป็นท้าวมหาพรหม ผู้ยิ่งใหญ่ ไม่มีใครข่มเหงได้ เห็น ถ่องแท้ เป็นผู้กุมอำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง ผู้บันดาล ผู้ประเสริฐ ผู้บงการ ผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของสัตว์ผู้เกิดมาแล้วและกำลังจะเกิด เราบันดาลสัตว์เหล่านี้ ขึ้นมา เพราะเหตุไร เพราะว่าเรามีความคิดมาก่อนว่า “โอหนอ แม้สัตว์เหล่าอื่นก็พึงมาเป็นอย่างนี้บ้าง” เรามีความตั้งใจอย่างนี้ และสัตว์เหล่านี้ได้มาเป็นอย่างนี้แล้ว”

แม้พวกสัตว์ที่เกิดภายหลังก็มีความคิดอย่างนี้ว่า “ท่านพระพรหมผู้เจริญนี้ เป็นท้าวมหาพรหม ผู้ยิ่งใหญ่ ไม่มีใครข่มเหงได้ เห็นถ่องแท้ เป็นผู้กุมอำนาจ เป็น อิสระ เป็นผู้สร้าง ผู้บันดาล ผู้ประเสริฐ ผู้บงการ ผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของสัตว์ ผู้เกิดมาแล้วและกำลังจะเกิด พระพรหมผู้เจริญองค์นี้บันดาลพวกเราขึ้นมา เพราะ เหตุไร เพราะว่าพวกเราได้เห็นพระพรหมองค์นี้เกิดในที่นี้ก่อน ส่วนพวกเราเกิดมาภายหลัง”

[๔๐] ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย บรรดาสัตว์พวกนั้น ผู้เกิดก่อนมีอายุยืนกว่า มีผิวพรรณงดงามกว่า และมีศักดิ์มากกว่า ส่วนผู้เกิดภายหลังมีอายุสั้นกว่า มีผิวพรรณ ทรามกว่า และมีศักดิ์น้อยกว่า

ข้อที่สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งจุติจากชั้นนั้น(ชั้นมหาพรหม)แล้วมาเป็นอย่างนี้(มาเกิดเป็นมนุษย์) เป็นเรื่องที่เป็นไปได้ เมื่อเขามาเป็นอย่างนี้แล้ว ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เมื่อออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตแล้ว อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้ว บรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น ระลึกถึงชาติก่อนนั้นได้ ถัดจากชาตินั้นไประลึกไม่ได้

เขาจึงพูดอย่างนี้ว่า “พระพรหมผู้เจริญนั้น เป็นท้าวมหาพรหม ผู้ยิ่งใหญ่ ไม่มีใครข่มเหงได้ เห็นถ่องแท้ เป็นผู้กุมอำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง ผู้บันดาล ผู้ประเสริฐ ผู้บงการ ผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของสัตว์ผู้เกิดแล้วและกำลังจะเกิด พระพรหมผู้เจริญบันดาลพวกเราขึ้นมา ท่านเป็นผู้เที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร จักดำรงอยู่เที่ยงแท้ไปเช่นนั้นทีเดียว ส่วนพวกเราที่พระพรหมผู้เจริญนั้นบันดาลขึ้นมากลับเป็นผู้ไม่เที่ยงแท้ ไม่ยั่งยืน อายุสั้นต้องจุติมาเป็นอย่างนี้”

ท่านทั้งหลายประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกตามลัทธิอาจารย์ว่า พระอิศวรเป็นผู้สร้าง ว่าพระพรหมเป็นผู้สร้าง มีความเป็นมาอย่างนี้ ใช่หรือไม่” สมณพราหมณ์เหล่านั้นตอบอย่างนี้ว่า “ท่านพระโคดม พวกข้าพเจ้าก็ได้ยินมาอย่างที่ท่านพระโคดมตรัสนั่นแหละ”

ภัคควะ อนึ่ง เรารู้ชัดทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก เรารู้ชัดความเป็นมาของ ทฤษฎีนั้น และรู้ชัดยิ่งกว่านั้น และเมื่อรู้ชัดยิ่งกว่านั้นจึงไม่ยึดมั่น เมื่อไม่ยึดมั่น จึงรู้ชัดความดับด้วยตนเอง ที่เมื่อรู้ชัด ตถาคตจึงไม่ดำเนินไปสู่ความเสื่อม

[๔๑] ภัคควะ มีสมณพราหมณ์บางพวก ประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกตามลัทธิอาจารย์ว่ามีมูลเหตุมาจากเทพเหล่าขิฑฑาปโทสิกะ[๑] เราจึงเข้าไปถามพวกเขาอย่างนี้ว่า “ทราบว่า ท่านทั้งหลายประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกตามลัทธิอาจารย์ว่ามีมูลเหตุมาจากเทพเหล่าขิฑฑาปโทสิกะ จริงหรือ” สมณพราหมณ์เหล่านั้นถูกเราถามอย่างนี้แล้วยืนยันว่า “เป็นเช่นนั้น” เราจึงถามต่อไปว่า ท่านทั้งหลายประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกตามลัทธิอาจารย์ว่ามีมูลเหตุมาจากเทพเหล่าขิฑฑาปโทสิกะ มีความเป็นมาอย่างไร” สมณพราหมณ์เหล่านั้นถูกเราถามอย่างนี้แล้วก็ตอบไม่ได้ กลับย้อนถามเรา เราถูกเขาถามแล้วจึงตอบว่า

[๔๒] “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย มีเทพเหล่าหนึ่งชื่อขิฑฑาปโทสิกะ เทพเหล่านั้นหมกมุ่นอยู่ในความสนุกสนานสรวลเสเฮฮาเกินเวลา เมื่อหมกมุ่นอยู่ในความสนุกสนาน สรวลเสเฮฮาเกินเวลาจึงหลงลืมสติ เพราะความหลงลืมสติ จึงพากันจุติจากชั้นนั้น

ข้อที่สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งจุติจากชั้นนั้นแล้วมาเป็นอย่างนี้ เป็นเรื่องที่เป็นไปได้ เมื่อเขามาเป็นอย่างนี้แล้วออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เมื่อออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตแล้ว อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่น ประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้ว บรรลุเจโตสมาธิ ที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น ระลึกถึงชาติก่อนนั้นได้ ถัดจากชาตินั้นไประลึกไม่ได้

เขาจึงพูดอย่างนี้ว่า “เทพผู้เจริญทั้งหลาย ผู้ไม่ใช่เทพเหล่าขิฑฑาปโทสิกะ ไม่หมกมุ่นอยู่ในความสนุกสนานสรวลเสเฮฮาเกินเวลา เมื่อไม่หมกมุ่นอยู่ในความสนุกสนานสรวลเสเฮฮาเกินเวลาจึงไม่หลงลืมสติ เพราะไม่หลงลืมสติ จึงไม่จุติจาก ชั้นนั้น เป็นผู้เที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร จักดำรงอยู่เที่ยงแท้ไปเช่นนั้นทีเดียว ส่วนพวกเราเหล่าขิฑฑาปโทสิกะ มัวแต่หมกมุ่นอยู่ในความสนุกสนานสรวลเสเฮฮาเกินเวลา เมื่อหมกมุ่นอยู่ในความสนุกสนานสรวลเสเฮฮาเกินเวลาย่อมหลงลืมสติ เพราะความหลงลืมสติ จึงต้องจุติจากชั้นนั้น เป็นผู้ไม่เที่ยงแท้ ไม่ยั่งยืน ไม่คงทน มีอายุสั้น ต้องจุติมาเป็นอย่างนี้”

ท่านทั้งหลายประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกตามลัทธิอาจารย์ว่า มีมูลเหตุมาจากเทพเหล่าขิฑฑาปโทสิกะ มีความเป็นมาอย่างนี้ ใช่หรือไม่” สมณพราหมณ์เหล่านั้นตอบอย่างนี้ว่า “ท่านพระโคดม พวกข้าพเจ้าก็ได้ยินมาอย่างที่ ท่านพระโคดมตรัสนั่นแหละ”

ภัคควะ ก็เรารู้ชัดทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก ฯลฯ ที่เมื่อรู้ชัด ตถาคต จึงไม่ดำเนินไปสู่ความเสื่อม

---

[๑] **ขิฑฑาปโทสิกะ** หมายถึงเทพผู้เพลิดเพลินในการเล่นจนเป็นเหตุให้ได้รับโทษ คือต้องจุติจากพรหมโลก (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๔๑/๑๕, ที.ปา.ฎีกา (บาลี) ๔๑/๑๕)

[๔๓] ภัคควะ มีสมณพราหมณ์บางพวก ประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกตามลัทธิอาจารย์ว่ามีมูลเหตุมาจากเทพเหล่ามโนปโทสิกะ[๑] เราจึงเข้าไปถาม พวกเขาอย่างนี้ว่า “ทราบว่า ท่านทั้งหลาย ประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก ตามลัทธิอาจารย์ว่ามีมูลเหตุมาจากเทพเหล่ามโนปโทสิกะ จริงหรือ” สมณพราหมณ์เหล่านั้นถูกเราถามอย่างนี้แล้วยืนยันว่า “เป็นเช่นนั้น” เราจึงถามต่อไปว่า “ท่านทั้งหลาย ประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกตามลัทธิอาจารย์ว่ามีมูลเหตุมาจากเทพเหล่ามโนปโทสิกะ มีความเป็นมาอย่างไร” สมณพราหมณ์เหล่านั้นถูกเราถามอย่างนี้แล้วก็ตอบไม่ได้ กลับย้อนถามเรา เราถูกเขาถามแล้วจึงตอบว่า

[๔๔] “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย มีเทพเหล่าหนึ่งชื่อมโนปโทสิกะ เทพเหล่านั้นมัวจ้องจับผิดกันและกันเกินควร เมื่อมัวจ้องจับผิดกันและกันเกินควร จึงคิดมุ่งร้ายต่อกัน เมื่อคิดมุ่งร้ายต่อกัน จึงเหนื่อยกายเหนื่อยใจ พากันจุติจากชั้นนั้น

ข้อที่สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งจุติจากชั้นนั้นแล้วมาเป็นอย่างนี้ เป็นเรื่องที่เป็นไปได้ เมื่อเขามาเป็นอย่างนี้แล้ว ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เมื่อออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตแล้ว อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่น ประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้ว บรรลุเจโตสมาธิ ที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น ระลึกถึงชาติก่อนนั้นได้ ถัดจากชาตินั้นไประลึกไม่ได้

เขาจึงพูดอย่างนี้ว่า “เทพผู้เจริญทั้งหลาย ผู้ไม่ใช่เทพเหล่ามโนปโทสิกะ ย่อมไม่ มัวจ้องจับผิดกันและกันเกินควร เมื่อไม่มัวจ้องจับผิดกันและกันเกินควร ก็ไม่คิด มุ่งร้ายต่อกัน เมื่อไม่คิดมุ่งร้ายต่อกัน ก็ไม่เหนื่อยกายเหนื่อยใจ จึงไม่จุติจากชั้นนั้น เป็นผู้เที่ยงแท้ ยั่งยืน คงทน ไม่ผันแปร จักดำรงอยู่เที่ยงแท้ไปเช่นนั้นทีเดียว ส่วนเราเหล่ามโนปโทสิกะ มัวจ้องจับผิดกันและกันเกินควร เมื่อมัวจ้องจับผิดกัน และกันเกินควร จึงคิดมุ่งร้ายต่อกัน เมื่อคิดมุ่งร้ายต่อกัน จึงเหนื่อยกายเหนื่อยใจ พากันจุติจากชั้นนั้น เป็นผู้ไม่เที่ยงแท้ ไม่ยั่งยืน ไม่คงทน มีอายุสั้น ต้องจุติมาเป็น อย่างนี้”

ท่านทั้งหลายประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกตามลัทธิอาจารย์ว่า มีมูลเหตุมาจากเทพเหล่ามโนปโทสิกะ มีความเป็นมาอย่างนี้ ใช่หรือไม่” สมณพราหมณ์ เหล่านั้นตอบอย่างนี้ว่า “ท่านพระโคดม พวกข้าพเจ้าก็ได้ยินมาอย่างที่ท่านพระโคดมตรัสนั่นแหละ”

ภัคควะ ก็เรารู้ชัดทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก ฯลฯ ที่เมื่อรู้ชัด ตถาคต จึงไม่ดำเนินไปสู่ความเสื่อม

[๔๕] ภัคควะ มีสมณพราหมณ์บางพวก ประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกตามลัทธิอาจารย์ว่าเกิดขึ้นเอง เราจึงเข้าไปถามพวกเขาอย่างนี้ว่า “ทราบว่า ท่านทั้งหลายประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกตามลัทธิอาจารย์ว่าเกิดขึ้นเอง จริงหรือ” สมณพราหมณ์เหล่านั้นถูกเราถามอย่างนี้แล้วยืนยันว่า “เป็นเช่นนั้น” เราจึงถามต่อไปว่า “ท่านทั้งหลายประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกตามลัทธิ อาจารย์

---

[๑] **มโนปโทสิกะ** หมายถึงเทพที่ต้องจุติเพราะคิดร้ายกันและกัน (ที.สี. (ไทย) ๙/๔๗-๔๘/๒๐-๒๑)

ว่า เกิดขึ้นเอง มีความเป็นมาอย่างไร” สมณพราหมณ์เหล่านั้นถูกเราถามอย่างนี้แล้ว ก็ตอบไม่ได้ กลับย้อนถามเรา เราถูกเขาถามแล้วจึงตอบว่า

[๔๖] “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย มีเทพชื่ออสัญญีสัตว์[๑]จุติ(เคลื่อน)จากชั้นนั้น เพราะเกิดสัญญาขึ้น

ข้อที่สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งจุติจากชั้นนั้นแล้วมาเป็นอย่างนี้ เป็นเรื่องที่เป็นไปได้ เมื่อ เขามาเป็นอย่างนี้แล้ว ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เมื่อออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตแล้ว อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่น ประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้ว บรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น ระลึกถึงความเกิดแห่งสัญญานั้นได้ ถัดจากนั้นไป ระลึกไม่ได้

เขาจึงพูดอย่างนี้ว่า “อัตตาและโลกเกิดขึ้นเอง เพราะเหตุไร เพราะเมื่อก่อนเราไม่ได้มี บัดนี้ก็ไม่มี จึงน้อมไปเพื่อความเป็นผู้สงบ”

ท่านทั้งหลายประกาศทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกตามลัทธิอาจารย์ว่า เกิดขึ้นเอง มีความเป็นมาอย่างนี้ ใช่หรือไม่” สมณพราหมณ์เหล่านั้นตอบอย่างนี้ว่า “ท่านพระโคดม พวกข้าพเจ้าก็ได้ยินมาอย่างที่ท่านพระโคดมตรัสนั่นแหละ”

ภัคควะ ก็เรารู้ชัดทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก เรารู้ชัดความเป็นมาของ ทฤษฎีนั้น และรู้ชัดยิ่งกว่านั้น และเมื่อรู้ชัดยิ่งกว่านั้นจึงไม่ยึดมั่น เมื่อไม่ยึดมั่น จึงรู้ชัดความดับด้วยตนเอง ที่เมื่อรู้ชัด ตถาคตจึงไม่ดำเนินไปสู่ความเสื่อม

[๔๗] ภัคควะ สมณพราหมณ์บางพวก กล่าวตู่เราผู้มีวาทะอย่างนี้ ผู้กล่าวอยู่อย่างนี้ ด้วยเรื่องที่ไม่มีอยู่จริง ด้วยคำไร้สาระ เป็นเท็จ ไม่เป็นความจริงว่า “พระสมณโคดมและภิกษุทั้งหลายวิปริตไปแล้ว พระสมณโคดมตรัสอย่างนี้ว่า “ในเวลาที่พระโยคาวจรเข้าสุภวิโมกข์[๒]อยู่ ย่อมรู้ชัดสิ่งทั้งปวงว่า “ไม่งาม” ภัคควะแท้จริง เราไม่ได้กล่าวอย่างนั้นเลยว่า “ในเวลาที่พระโยคาวจรเข้าสุภวิโมกข์อยู่ ย่อมรู้ชัดสิ่งทั้งปวงว่า “ไม่งาม” แต่เรากล่าวอย่างนี้ว่า “ในเวลาที่พระโยคาวจรเข้าสุภวิโมกข์อยู่ ย่อมรู้ชัดแต่สิ่งที่ดีงามเท่านั้น”

ภัคควโคตรปริพาชกกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกสมณพราหมณ์ ที่กล่าวว่าพระสมณโคดมและภิกษุทั้งหลายวิปริตนั้นนั่นแหละเป็นผู้วิปริต ข้าพระองค์เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคอย่างนี้ว่า “พระผู้มีพระภาคทรงสามารถแสดงธรรมให้ ข้าพระองค์เข้าถึงสุภวิโมกข์อยู่ได้”

[๔๘] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภัคควะ การที่เธอซึ่งมีทิฏฐิแตกต่างกัน มีความถูกใจแตกต่างกัน มีความพอใจแตกต่างกัน มีความมุ่งหมายแตกต่างกัน มีอาจารย์แตกต่างกัน เข้าถึงสุภวิโมกข์อยู่ได้ นี้เป็นสิ่งที่กระทำได้ยาก ขอให้เธอรักษาความเลื่อมใสในเราไว้ให้ดีเถิด”

---

[๑] **อสัญญีสัตว์** หมายถึงสัตว์จำพวกไม่มีสัญญา ไม่เสวยเวทนา เมื่อมีสัญญาเกิดขึ้นก็เคลื่อนจากภพนั้นทันที (ดู ข้อ ๓๕๙ หน้า ๔๒๐ ในเล่มนี้)

[๒] **สุภวิโมกข์** ในที่นี้หมายถึงวัณณกสิณ (กสิณที่ใช้เพ่งประเภทที่มีสี) มี ๔ อย่าง คือ (๑) นีลํ (สีเขียว) (๒) ปีตํ (สีเหลือง) (๓) โลหิตํ (สีแดง) (๔) โอทาตํ (สีขาว) (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๔๗/๑๕)

ภัคควโคตรปริพาชกกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถึงการที่ข้าพระองค์ซึ่งมีทิฏฐิแตกต่างกัน มีความถูกใจแตกต่างกัน มีความพอใจแตกต่างกัน มีความ มุ่งหมายแตกต่างกัน มีอาจารย์แตกต่างกัน เข้าถึงสุภวิโมกข์อยู่ นี้เป็นสิ่งที่กระทำได้ยากก็จริง แต่ข้าพระองค์จักรักษาความเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคไว้ให้ดีให้ได้”

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภัคควโคตรปริพาชกมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคแล้วแล

ปาฏิกสูตรที่ ๑ จบ

๒. อุทุมพริกสูตร
ว่าด้วยการบันลือสีหนาทที่อุทุมพริการาม
เรื่องปริพาชกชื่อนิโครธ

[๔๙] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ ก็สมัยนั้น ปริพาชกชื่อนิโครธอาศัยอยู่ในปริพาชการามของพระนางอุทุมพริกา พร้อมกับปริพาชกบริษัทหมู่ใหญ่ประมาณ ๓,๐๐๐ คน ครั้งนั้น คหบดีชื่อสันธานออกจากกรุงราชคฤห์เพื่อจะเฝ้าพระผู้มีพระภาคแต่ยังวัน[๑] ขณะนั้น คหบดีชื่อสันธาน มีความคิดดังนี้ว่า “ยังมิใช่เวลาที่จะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคก่อน พระผู้มีพระภาคประทับหลีกเร้นอยู่[๒] ยังมิใช่สมัยที่จะเข้าไปพบเหล่าภิกษุผู้เป็นที่เจริญใจ[๓] เหล่าภิกษุผู้เป็นที่เจริญใจยังพักอยู่หลีกเร้น ทางที่ดี เราควรเข้าไปหานิโครธปริพาชกถึงปริพาชการามของพระนางอุทุมพริกา” จากนั้นจึงเข้าไปหานิโครธปริพาชกถึงปริพาชการามของ พระนางอุทุมพริกา

[๕๐] เวลานั้น นิโครธปริพาชกนั่งอยู่กับปริพาชกบริษัทหมู่ใหญ่ ผู้กำลังสนทนากันด้วยเสียงดังอื้ออึงถึงดิรัจฉานกถาต่าง ๆ คือ เรื่องพระราชา เรื่องโจร เรื่องมหาอำมาตย์ เรื่องกองทัพ เรื่องภัย เรื่องการรบ เรื่องข้าว เรื่องน้ำ เรื่องผ้า เรื่องที่นอน เรื่องพวงดอกไม้ เรื่องของหอม เรื่องญาติ เรื่องยาน เรื่องบ้าน เรื่องนิคม เรื่องเมืองหลวง เรื่องชนบท[๔] เรื่องสตรี เรื่องบุรุษ เรื่องคนกล้าหาญ เรื่อง ตรอก เรื่องท่าน้ำ เรื่องคนที่ล่วงลับไปแล้ว เรื่องเบ็ดเตล็ด เรื่องโลก เรื่องทะเล เรื่องความเจริญและความเสื่อม

---

[๑] **แต่ยังวัน** ในที่นี้หมายถึงเพิ่งจะเลยเที่ยง เพิ่งจะบ่าย (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๔๙/๑๗)

[๒] **ประทับหลีกเร้นอยู่** หมายถึงเข้าฌานอยู่ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๔๙/๑๗)

[๓] **เป็นที่เจริญใจ** ในที่นี้หมายถึงผู้ทำจิตของคนที่ไปหาให้เจริญขึ้นและให้ปราศจากนิวรณ์ ๕ ประการ คือ (๑) กามฉันทะ (ความพอใจในกาม) (๒) พยาบาท (ความคิดร้าย) (๓) ถีนมิทธะ (ความหดหู่และเซื่องซึม) (๔) อุทธัจจกุกกุจจะ (ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ) (๕) วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๔๙/๑๗)

[๔] **ชนบท** ในที่นี้หมายถึงเขตปกครองที่ประกอบด้วยเมือง(นคร)หลายเมือง ตรงกับคำว่า แคว้นหรือรัฐใน ปัจจุบัน ตามนัย (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๗/๘๕)

[๕๑] นิโครธปริพาชกเห็นสันธานคหบดีมาแต่ไกล จึงห้ามบริษัทของตนว่า “ท่านทั้งหลายโปรดเงียบเสียงหน่อย อย่าส่งเสียงอื้ออึง สันธานคหบดีผู้นี้เป็นสาวกของพระสมณโคดมกำลังมา อนึ่ง สันธานคหบดีผู้นี้เป็นคนหนึ่ง ในบรรดาสาวกของพระสมณโคดมผู้เป็นคฤหัสถ์นุ่งขาวห่มขาว เท่าที่อาศัยอยู่ในกรุงราชคฤห์ ก็ท่านเหล่านี้ชอบเสียงเบา ได้รับการอบรมในเรื่องเสียงเบา กล่าวสรรเสริญเสียงเบา บางทีเมื่อเขาทราบว่าบริษัทมีเสียงเบาอาจจะเข้ามาก็ได้” เมื่อนิโครธปริพาชกกล่าวอย่างนี้แล้ว ปริพาชกเหล่านั้นจึงได้เงียบ

[๕๒] ครั้งนั้น สันธานคหบดีเข้าไปหานิโครธปริพาชกถึงที่อยู่ ได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจพอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้กล่าวกับนิโครธปริพาชกดังนี้ว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ฝ่ายอัญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านี้มาพบปะสมาคมกันแล้ว มีเสียงดังอื้ออึงอยู่ มักสนทนาถึงดิรัจฉานกถาต่าง ๆ คือ เรื่องพระราชา เรื่องโจร ฯลฯ เรื่องความเจริญ และความเสื่อม แต่ฝ่ายพระผู้มีพระภาคนั้นทรงใช้เสนาสนะเป็นป่าละเมาะ[๑] และป่าทึบ[๒] อันสงัด มีเสียงน้อย มีเสียงอึกทึกน้อย ปราศจากการสัญจรไปมาของผู้คน ควรเป็นสถานที่ทำการลับของมนุษย์[๓] ควรแก่การหลีกเร้น”

[๕๓] เมื่อสันธานคหบดีกล่าวอย่างนี้แล้ว นิโครธปริพาชกจึงกล่าวกับสันธาน คหบดีดังนี้ว่า “คหบดี ท่านพึงทราบเถิด พระสมณโคดมจะเจรจากับใครได้ จะสนทนากับใครได้ จะมีปัญญาเฉลียวฉลาดเหนือกว่าใคร พระปัญญาของพระสมณโคดมเหมาะกับเรือนว่างเท่านั้น พระสมณโคดมไม่กล้าเข้าไปสู่บริษัท ไม่สามารถที่จะเจรจาได้ พระองค์ประทับอยู่ ณ ภายในที่สงัดเท่านั้น เหมือนโคตาบอดเดินวนเวียนอยู่ ณ ภายในที่สงัดเท่านั้น พระปัญญาของพระสมณโคดมเหมาะกับเรือนว่าง พระสมณโคดมไม่กล้าเข้าไปสู่บริษัท ไม่สามารถที่จะเจรจาได้ พระองค์ประทับอยู่เฉพาะภายในที่สงัดเท่านั้น คหบดี ขอให้พระสมณโคดมมาสู่บริษัทนี้เถิด พวกเราจะผูกพระสมณโคดมด้วยปัญหาข้อเดียวเท่านั้น เหวี่ยงให้หมุนเหมือนหม้อเปล่า ฉะนั้น”

[๕๔] พระผู้มีพระภาคทรงสดับถ้อยคำสนทนาระหว่างสันธานคหบดีกับนิโครธปริพาชกนี้ ด้วยทิพพโสตธาตุอันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จลงจากภูเขาคิชฌกูฏแล้ว เสด็จเข้าไปยังสถานที่ให้เหยื่อนกยูง ที่ฝั่งสระโบกขรณีสุมาคธา เสด็จจงกรมอยู่ในที่แจ้ง ณ สถานที่นั้น นิโครธปริพาชกเห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จจงกรมอยู่ในที่แจ้ง ณ สถานที่ให้เหยื่อนกยูง ที่ฝั่งสระโบกขรณี สุมาคธา จึงห้ามบริษัทของตนว่า “ท่านทั้งหลายโปรดเงียบเสียงหน่อย อย่าส่งเสียง อื้ออึง พระสมณโคดมนี้เสด็จจงกรมอยู่ในที่แจ้ง ณ สถานที่ให้เหยื่อนกยูง ที่ฝั่ง สระโบกขรณีสุมาคธา พระองค์โปรดเสียงเบา ทรงได้รับการอบรม

---

[๑] **ป่าละเมาะ** หมายถึงป่าที่มีคนอาศัยทำมาหากิน สัญจรไปมา (ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๕๒/๑๗)

[๒] **ป่าทึบ** หมายถึงป่าที่ไม่มีคนอาศัยทำมาหากิน มีลักษณะ ๕ อย่าง คือ (๑) อยู่ห่างไกล (๒) อยู่กลางดง (๓) น่ากลัว (๔) น่าสยอง (๕) ตั้งอยู่ชายแดน (ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๕๒/๑๗)

[๓] **เป็นสถานที่ทำการลับของมนุษย์** ในที่นี้หมายถึงป่าที่มีสภาพเงียบสงัดจากผู้คน (ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๕๒/๑๗)

ในเรื่องเสียงเบา ตรัสสรรเสริญเสียงเบา บางทีเมื่อพระองค์ทรงทราบว่า บริษัทมีเสียงเบาอาจจะเสด็จ เข้ามาก็ได้ ถ้าว่า พระสมณโคดมจะพึงเสด็จมาสู่บริษัทนี้ไซร้ พวกเราจะพึงทูลถามปัญหานี้กับพระองค์ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมอะไรที่พระผู้มีพระภาคทรงใช้แนะนำเหล่าสาวก ทำให้เหล่าสาวกที่พระผู้มีพระภาคทรงแนะนำแล้ว ถึงความเบาใจ ปฏิญาณอาทิพรหมจรรย์[๑] อันเป็นที่พึ่งชั้นสูง[๒]” เมื่อนิโครธปริพาชกกล่าวอย่างนี้แล้ว ปริพาชกเหล่านั้นจึงได้เงียบ

ลัทธิกีดกันบาปด้วยตบะ

[๕๕] ทีนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปหานิโครธปริพาชกถึงที่อยู่ นิโครธ ปริพาชกจึงทูลเชิญดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเสด็จเข้ามาเถิด ขอรับเสด็จพระผู้มีพระภาค นาน ๆ พระองค์จะมีเวลาเสด็จมา ณ ที่นี่ ขอพระผู้มีพระภาคประทับบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้เถิด” พระผู้มีพระภาคประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้แล้ว ส่วนนิโครธปริพาชกก็เลือกนั่ง ณ ที่สมควรที่ใดที่หนึ่งซึ่งต่ำกว่า

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามว่า “นิโครธ เวลานี้ ท่านทั้งหลายสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เรื่องอะไรที่ท่านทั้งหลายสนทนากันค้างไว้” เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัส อย่างนี้ นิโครธปริพาชกได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จจงกรมอยู่ในที่แจ้ง ณ สถานที่ให้เหยื่อนกยูง ที่ฝั่งสระโบกขรณีสุมาคธา จึงได้กล่าวอย่างนี้ว่า “ถ้าพระสมณโคดมจะพึง เสด็จมาสู่บริษัทนี้ พวกเราจะพึงทูลถามปัญหานี้กับพระองค์ว่า “ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ ธรรมอะไรที่พระผู้มีพระภาคทรงใช้แนะนำเหล่าสาวก ทำให้เหล่าสาวกที่พระผู้มีพระภาคทรงแนะนำแล้ว ถึงความเบาใจ ปฏิญาณอาทิพรหมจรรย์ อันเป็นที่พึ่งชั้นสูง เรื่องนี้แลที่ข้าพระองค์ทั้งหลายสนทนากันค้างไว้ ก็พอดีพระองค์เสด็จมาถึง”

[๕๖] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “นิโครธ ธรรมที่เราใช้แนะนำเหล่าสาวก ทำให้เหล่าสาวกที่เราแนะนำแล้ว ถึงความเบาใจ ปฏิญาณอาทิพรหมจรรย์อันเป็นที่พึ่งชั้นสูงนี้ เป็นธรรมที่ท่านผู้มีทิฏฐิแตกต่างกัน มีความถูกใจแตกต่างกัน มีความพอใจแตกต่างกัน มีความมุ่งหมายแตกต่างกัน มีอาจารย์แตกต่างกัน รู้ได้ยาก เชิญเถิด นิโครธ ท่านจงถามปัญหาเรื่องกีดกันบาปอย่างยิ่งในลัทธิอาจารย์ของตนกับเราว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ลัทธิกีดกันบาปด้วยตบะ ที่บริบูรณ์เป็นอย่างไร ที่ไม่บริบูรณ์เป็นอย่างไร” เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้ ปริพาชกเหล่านั้นได้ส่งเสียงอื้ออึงขึ้นว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ พระสมณโคดมมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ทรงหยุดลัทธิของพระองค์ไว้ ทรงเปิดโอกาสให้ถามลัทธิคนอื่นได้”

[๕๗] ขณะนั้น นิโครธปริพาชกห้ามปริพาชกเหล่านั้นให้สงบเสียงแล้ว ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์ถือลัทธิกีดกันบาปด้วยตบะ มีการกีดกันบาปด้วยตบะเป็น

---

[๑] **อาทิพรหมจรรย์** ในที่นี้หมายถึงโลกุตตรมรรคหรืออริยมรรค (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๕๔/๑๙-๒๐, ที.ปา. ฏีกา (บาลี) ๕๔/๑๙)

[๒] **เป็นที่พึ่งชั้นสูง** หมายถึงเป็นที่อาศัยชั้นสูงสุด ประเสริฐที่สุด (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๕๔/๑๙, ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๕๔/๑๙)

แก่นสาร ยึดติดอยู่กับการกีดกันบาปด้วยตบะ การกีดกันบาปด้วยตบะ ที่บริบูรณ์เป็นอย่างไร ที่ไม่บริบูรณ์เป็น อย่างไร”

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “นิโครธ บุคคลผู้บำเพ็ญตบะในโลกนี้ เป็นอเจลก (ประพฤติเปลือยกาย) ไม่มีมารยาท เลียมือ เขาเชิญให้ไปรับอาหารก็ไม่ไป เขาเชิญให้หยุดรับอาหารก็ไม่หยุด ไม่รับอาหารที่เขาแบ่งไว้ ไม่รับอาหารที่เขาทำเจาะจง ไม่ยินดีอาหารที่เขาเชิญ ไม่รับอาหารจากปากหม้อ ไม่รับอาหารจากปากภาชนะ ไม่รับอาหารคร่อมธรณีประตู ไม่รับอาหารคร่อมท่อนไม้ ไม่รับอาหารคร่อมสาก ไม่รับอาหารของคน ๒ คนที่กำลังบริโภค ไม่รับอาหารของหญิงมีครรภ์ ไม่รับ อาหารของหญิงผู้กำลังให้บุตรดื่มนม ไม่รับอาหารของหญิงที่คลอเคลียชาย ไม่รับอาหารที่นัดแนะกันทำไว้ ไม่รับอาหารในที่เลี้ยงสุนัข ไม่รับอาหารในที่มีแมลงวัน ไต่ตอมเป็นกลุ่ม ๆ ไม่กินปลา ไม่กินเนื้อ ไม่ดื่มสุรา ไม่ดื่มเมรัย ไม่ดื่มยาดอง รับอาหารในเรือนหลังเดียว ยังชีพด้วยข้าวคำเดียว รับอาหารในเรือน ๒ หลัง ยังชีพด้วยข้าว ๒ คำ ฯลฯ[๑] รับอาหารในเรือน ๗ หลัง ยังชีพด้วยข้าว ๗ คำ ยังชีพด้วยอาหารในถาดน้อย ๑ ใบ ยังชีพด้วยอาหารในถาดน้อย ๒ ใบ ฯลฯ ยังชีพด้วยอาหารในถาดน้อย ๗ ใบ กินอาหารที่เก็บไว้ค้างคืน ๑ วัน กินอาหารที่เก็บไว้ ค้างคืน ๒ วัน ฯลฯ กินอาหารที่เก็บไว้ค้างคืน ๗ วัน ถือการบริโภคอาหาร ๑๕ วันต่อมื้อ กินผักดองเป็นอาหาร กินข้าวฟ่างเป็นอาหาร กินลูกเดือยเป็นอาหาร กินกากข้าวเป็นอาหาร กินสาหร่ายเป็นอาหาร กินรำเป็นอาหาร กินข้าวตังเป็น อาหาร กินกำยานเป็นอาหาร กินหญ้าเป็นอาหาร กินโคมัยเป็นอาหาร กินเหง้า และผลไม้ป่าเป็นอาหาร บริโภคผลไม้หล่นยังชีพ นุ่งห่มผ้าป่าน นุ่งห่มผ้าแกมกัน นุ่งห่มผ้าห่อศพ นุ่งห่มผ้าบังสุกุล (ผ้าเปื้อนฝุ่น) นุ่งห่มผ้าเปลือกไม้ นุ่งห่มหนังเสือ นุ่งห่มหนังเสือมีเล็บ นุ่งห่มผ้าคากรอง[๒] นุ่งห่มผ้าเปลือกปอกรอง นุ่งห่มผ้าผลไม้ กรอง นุ่งห่มผ้ากัมพลผมมนุษย์ นุ่งห่มผ้ากัมพลขนสัตว์ นุ่งห่มผ้าขนปีกนกเค้า เป็นผู้ถอนผมและหนวด คือถือการถอนผมและหนวด ยืนอย่างเดียว ไม่ยอมนั่ง เดินกระโหย่ง คือถือการเดินกระโหย่ง (เหยียบพื้นไม่เต็มเท้า) ถือการนอนบนหนาม นอนบนที่นอนอันทำด้วยหนาม นอนบนแผ่นกระดาน นอนบนเนินดิน นอนตะแคงข้างเดียว เอาฝุ่นคลุกตัว อยู่กลางแจ้ง นั่งบนอาสนะตามที่ปูลาดไว้ บริโภคคูถ คือถือการบริโภคคูถ ไม่ดื่มน้ำเย็น คือถือการไม่ดื่มน้ำเย็น อาบน้ำวันละ ๓ ครั้ง คือ ถือการลงอาบน้ำ

นิโครธ ท่านเข้าใจเรื่องนั้นว่าอย่างไร เมื่อเป็นดังว่ามานี้ การกีดกันบาปด้วย ตบะ เป็นลัทธิที่บริบูรณ์หรือไม่บริบูรณ์”

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อเป็นดังว่ามานี้ การกีดกันบาปด้วยตบะ เป็นลัทธิ ที่บริบูรณ์แน่นอน มิใช่ไม่บริบูรณ์”

“นิโครธ เรากล่าวว่าการกีดกันบาปด้วยตบะแม้ที่บริบูรณ์อย่างนี้ ก็ยังมีอุปกิเลส อยู่เป็นอันมาก”

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๙๘/๓๓๙-๓๔๐

[๒] **ผ้าคากรอง** หมายถึงผ้าที่ถักทอด้วยหญ้าคา เป็นผ้าที่พวกฤาษีใช้นุ่งห่ม (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๙๔/๒๔๗)

ว่าด้วยอุปกิเลส (เครื่องเศร้าหมอง)

[๕๘] “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่าการกีดกันบาปด้วยตบะที่บริบูรณ์อย่างนี้ ก็ยังมีอุปกิเลสอยู่อีกเป็นอันมาก”

“นิโครธ

๑. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะในโลกนี้ ยึดมั่นตบะ เขามีใจยินดี มีความดำริอันบริบูรณ์ด้วยตบะ[๑]นั้น ข้อที่บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะจน เป็นเหตุให้เขามีใจยินดี มีความดำริอันบริบูรณ์ด้วยตบะนั้น นี้แลเป็นอุปกิเลสของบุคคลผู้บำเพ็ญตบะ

๒. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะ เขายกตนข่มผู้อื่นด้วยตบะนั้น ข้อที่บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะจนเป็นเหตุให้เขายกตนข่มผู้อื่น ด้วยตบะนั้น นี้แลเป็นอุปกิเลสของบุคคลผู้บำเพ็ญตบะ

๓. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะ เขามัวเมา[๒] หลงใหล ถึงความประมาทด้วยตบะนั้น ข้อที่บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะจนเป็น เหตุให้เขามัวเมา หลงใหล ถึงความประมาทด้วยตบะนั้น นี้แลเป็นอุปกิเลสของบุคคลผู้บำเพ็ญตบะ

[๕๙] ๔. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะ เขาทำลาภ[๓]สักการะและความสรรเสริญให้เกิดขึ้นด้วยตบะนั้น เขามีใจยินดี มีความดำริอันบริบูรณ์ด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญนั้น ข้อที่บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะจนเป็นเหตุทำลาภสักการะและความสรรเสริญให้เกิดขึ้น เขามีใจยินดี มีความดำริอันบริบูรณ์ด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญนั้น นี้แลเป็นอุปกิเลสของบุคคลผู้บำเพ็ญตบะ

๕. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะ เขาทำลาภสักการะและความสรรเสริญให้เกิดขึ้นด้วยตบะนั้น เขายกตนข่มผู้อื่น ด้วยลาภ สักการะและความสรรเสริญนั้น ข้อที่บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะจนเป็นเหตุทำลาภสักการะและความสรรเสริญให้เกิดขึ้น เขายกตนข่มผู้อื่นด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญนั้น นี้แลเป็น อุปกิเลสของบุคคลผู้บำเพ็ญตบะ

๖. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะ เขาทำลาภสักการะและความสรรเสริญให้เกิดขึ้นด้วยตบะนั้น เขามัวเมา หลงใหล ถึงความประมาทด้วยลาภสักการะและ

---

[๑] **มีความดำริอันบริบูรณ์ด้วยตบะ** ในที่นี้หมายถึงพอใจในการบำเพ็ญแต่ตบะเท่านั้น (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๕๘/๒๑)

[๒] **มัวเมา** ในที่นี้หมายถึงความมัวเมาที่เกิดจากมานะ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๕๘/๒๑)

[๓] **ลาภ** ในที่นี้หมายถึงการได้ปัจจัย ๔ ประการที่เขาเตรียมไว้เพื่อน้อมถวาย คือ (๑) ผ้านุ่งห่ม (๒) อาหาร (๓) ที่อยู่อาศัย (๔) ยารักษาโรค (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๕๙/๒๑)

ความสรรเสริญนั้น ข้อที่บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะจนเป็นเหตุทำลาภสักการะและความสรรเสริญให้เกิดขึ้น เขามัวเมา หลงใหล ถึงความประมาทด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญนั้น นี้แลเป็นอุปกิเลสของบุคคลผู้บำเพ็ญตบะ

[๖๐] ๗. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะ ถึงกับแบ่งโภชนะ ๒ ส่วนว่า “สิ่งนี้เราชอบ สิ่งนี้เราไม่ชอบ” สิ่งใดที่เขาไม่ชอบ เขาก็อยากทิ้งสิ่งนั้น ส่วนสิ่งใดที่เขาชอบ เขาก็พัวพันยินดี หลงใหล ยึดติด สิ่งนั้น มองไม่เห็นโทษ ไม่มีปัญญาเครื่องสลัดออก บริโภคอยู่ ข้อที่ ฯลฯ นี้แลเป็นอุปกิเลสของบุคคลผู้บำเพ็ญตบะ

๘. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะ เพราะเหตุแห่งความอยากในลาภสักการะและความสรรเสริญ ด้วยคิดว่า “พระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา กษัตริย์ พราหมณ์ คหบดี เดียรถีย์ จักสักการะเรา” ข้อที่ ฯลฯ นี้แลเป็นอุปกิเลสของบุคคลผู้บำเพ็ญตบะ

[๖๑] ๙. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ระรานสมณะหรือพราหมณ์อื่นว่า “ก็ไฉน ผู้นี้เลี้ยงชีวิตด้วยวัตถุหลายอย่าง **กิน**ไปหมดทุกอย่าง คือ พืชเกิดจากเหง้า พืชเกิดจากลำต้น พืชเกิดจากตา พืชเกิดจากยอด และพืชเกิดจากเมล็ดเป็นที่ห้า ปลายฟันของผู้นี้คมกริบประดุจสายฟ้า คนทั้งหลายยังพากันเรียกว่าเป็นสมณะ” ข้อที่ ฯลฯ นี้แลเป็นอุปกิเลสของบุคคลผู้บำเพ็ญตบะ

๑๐. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เห็นสมณะหรือพราหมณ์อื่นผู้กำลังได้รับ สักการะ เคารพ นับถือ บูชาอยู่ในตระกูลทั้งหลาย เขาดำริอย่างนี้ว่า “ในตระกูลทั้งหลาย คนทั้งหลายสักการะ เคารพ นับถือ บูชาสมณะหรือพราหมณ์ชื่อนี้ที่เลี้ยงชีวิตด้วยวัตถุหลายอย่าง แต่ในตระกูลทั้งหลายไม่มีใครสักการะ ไม่มีใครเคารพ ไม่มีใครนับถือ ไม่มีใครบูชาเราผู้บำเพ็ญตบะ ซึ่งเลี้ยงชีวิตด้วยวัตถุเศร้าหมอง” เขาทำความริษยา[๑] และความตระหนี่[๒]ให้เกิดขึ้นในตระกูลทั้งหลาย ข้อที่ ฯลฯ นี้แลเป็นอุปกิเลสของบุคคลผู้บำเพ็ญตบะ

[๖๒] ๑๑. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะเป็นผู้มีปกตินั่งในที่ที่คนเห็นได้ ข้อที่ ฯลฯ นี้แล เป็นอุปกิเลสของบุคคลผู้บำเพ็ญตบะ

๑๒. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เที่ยวอวดตนในตระกูลทั้งหลายว่า “การกระทำแม้นี้ก็มีในตบะของเรา การกระทำแม้นี้ก็มีในตบะของเรา” ข้อที่ ฯลฯ นี้แลเป็นอุปกิเลสของบุคคลผู้บำเพ็ญตบะ

---

[๑] **ความริษยา** ในที่นี้หมายถึงการทำลายสักการะ เป็นต้น ของคนอื่น (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๖๑/๒๒)

[๒] **ความตระหนี่** ในที่นี้หมายถึงความไม่พอใจที่เห็นเขาทำสักการะ เป็นต้น แก่คนอื่น (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๖๑/๒๒)

๑๓. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ใช้ประโยชน์จากความผิด[๑]บางอย่างที่ปกปิดไว้ เมื่อถูกผู้อื่นถามว่า “สิ่งนี้ควรแก่ท่านหรือ” จึงกล่าวถึงสิ่งที่ไม่ควรว่า “ควร” กล่าวถึงสิ่งที่ควรว่า “ไม่ควร” เขาพูดเท็จทั้งที่รู้ตัวอยู่ ด้วยประการฉะนี้ ข้อที่ ฯลฯ นี้แลเป็นอุปกิเลสของบุคคลผู้บำเพ็ญตบะ

๑๔. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เมื่อตถาคตหรือสาวกของตถาคตกำลังแสดงธรรมอยู่ ย่อมไม่คล้อยตามธรรมบรรยายที่ควรคล้อยตามอันมีอยู่นั่นเทียว ข้อที่ ฯลฯ นี้แลเป็นอุปกิเลสของบุคคลผู้มีตบะ

[๖๓] ๑๕. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้มักโกรธ ผูกโกรธไว้ ข้อที่บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้มักโกรธ ผูกโกรธไว้ นี้แลเป็นอุปกิเลสของบุคคลผู้บำเพ็ญตบะ

๑๖. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้ลบหลู่ ตีเสมอ ฯลฯ

๑๗. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้ริษยา มีความตระหนี่ ฯลฯ

๑๘. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้โอ้อวด มีมายา ฯลฯ

๑๙. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้กระด้าง ถือตัวจัด ฯลฯ

๒๐. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้มีความปรารถนาชั่ว ตกอยู่ในอำนาจแห่งความปรารถนาชั่ว ฯลฯ

๒๑. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้มีความเห็นผิด ประกอบด้วยอันตคาหิกทิฏฐิ ฯลฯ

๒๒. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะเป็นผู้ยึดมั่นทิฏฐิของตน มีความถือรั้น สละสิ่งที่ตนยึดมั่นได้ยาก ข้อที่บุคคลผู้บำเพ็ญตบะเป็นผู้ยึดมั่นทิฏฐิของตน มีความถือรั้น สละสิ่งที่ตนยึดมั่นได้ยาก นี้แลเป็นอุปกิเลสของบุคคลผู้บำเพ็ญตบะ

นิโครธ ท่านเข้าใจเรื่องนั้นว่าอย่างไร การกีดกันบาปด้วยตบะเหล่านี้ เป็นอุปกิเลส หรือไม่เป็นอุปกิเลส”

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ การกีดกันบาปด้วยตบะเหล่านี้ เป็นอุปกิเลสแน่นอน ไม่ใช่ไม่เป็นอุปกิเลส ข้อที่บุคคลผู้บำเพ็ญตบะบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ประกอบด้วยอุปกิเลสเหล่านี้ครบทุกอย่าง เป็นฐานะที่จะมีได้ ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงบุคคลผู้มีอุปกิเลสเพียงบางข้อ”

เรื่องการถึงความบริสุทธิ์เพียงสะเก็ด

[๖๔] “นิโครธ

๑. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะในโลกนี้ ยึดมั่นตบะ เขามีใจไม่ยินดี ไม่มีความดำริอันบริบูรณ์ด้วยตบะนั้น ข้อที่บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะจนเป็นเหตุให้เขามีใจ

---

[๑] **ความผิด** ในที่นี้หมายถึงความผิดบางอย่าง หรือความเห็นอันวิปริตที่คนเหล่าอื่นยังไม่รู้ทั้งทางกาย วาจา และใจ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๖๒/๒๓, ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๖๒/๒๒)

ไม่ยินดี ไม่มีความดำริอันบริบูรณ์ด้วยตบะนั้น เขาชื่อว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วยเหตุนั้นอย่างนี้

๒. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะ เขาไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่นด้วยตบะนั้น ข้อที่ ฯลฯ เขาชื่อว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วยเหตุนั้นอย่างนี้

๓. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะ เขาไม่มัวเมา ไม่หลงใหล ไม่ถึงความประมาทด้วยตบะนั้น ข้อที่ ฯลฯ เขาชื่อว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วยเหตุนั้นอย่างนี้

[๖๕] ๔. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะ เขาทำลาภสักการะและความสรรเสริญให้เกิดขึ้นด้วยตบะนั้น เขามีใจไม่ยินดี ไม่มีความดำริ อันบริบูรณ์ด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญนั้น ข้อที่ ฯลฯ เขาชื่อว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วยเหตุนั้นอย่างนี้

๕. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะ เขาทำลาภสักการะและความสรรเสริญให้เกิดขึ้นด้วยตบะนั้น เขาไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น ด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญนั้น ข้อที่ ฯลฯ เขาชื่อว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วยเหตุนั้นอย่างนี้

๖. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะ เขาทำลาภสักการะและความสรรเสริญให้เกิดขึ้นด้วยตบะนั้น เขาไม่มัวเมา ไม่หลงใหล ไม่ถึงความประมาทด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญนั้น ข้อที่ ฯลฯ เขาชื่อว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วยเหตุนั้นอย่างนี้

[๖๖] ๗. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ยึดมั่นตบะ เขาไม่พิจารณาโภชนะทั้งหลาย เป็น ๒ ส่วน ว่า “สิ่งนี้เราชอบ สิ่งนี้เราไม่ชอบ” สิ่งใดที่เขาไม่ชอบ เขาก็ไม่อยากทิ้งสิ่งนั้น ส่วนสิ่งที่เขาชอบ เขาก็ไม่พัวพัน ไม่ยินดี ไม่หลงใหล ไม่ยึดติดสิ่งนั้น เห็นโทษ มีปัญญาเครื่องสลัดออก บริโภคอยู่ ข้อที่ ฯลฯ เขาชื่อว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วยเหตุนั้นอย่างนี้

๘. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ไม่ยึดมั่นตบะ เพราะเหตุแห่งความอยากได้ ลาภสักการะและความสรรเสริญ ด้วยคิดว่า “พระราชา มหาอำมาตย์ ของพระราชา กษัตริย์ พราหมณ์ คหบดี เดียรถีย์ จักสักการะ เรา” ข้อที่ ฯลฯ เขาชื่อว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วยเหตุนั้นอย่างนี้

[๖๗] ๙. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ไม่ระรานสมณะหรือพราหมณ์อื่นว่า “ก็ไฉน ผู้นี้เลี้ยงชีวิตด้วยวัตถุหลายอย่าง กินไปหมดทุกอย่าง คือ พืช เกิดจากเหง้า พืชเกิดจากลำต้น พืชเกิดจากตา พืชเกิดจากยอด และพืชเกิดจากเมล็ดเป็นที่ห้า ปลายฟันของผู้นี้คมกริบประดุจสายฟ้า คนทั้งหลายยังพากันเรียกว่าเป็นสมณะ” ข้อที่ ฯลฯ เขาชื่อว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วยเหตุนั้นอย่างนี้

๑๐. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เห็นสมณะหรือพราหมณ์อื่นผู้กำลังได้รับ สักการะ เคารพ นับถือ บูชาในตระกูลทั้งหลาย เขาไม่ดำริ อย่างนี้ว่า “ในตระกูลทั้งหลาย คนทั้งหลายย่อมสักการะ เคารพ นับถือ บูชา สมณะหรือพราหมณ์ชื่อนี้ผู้เลี้ยงชีวิตด้วยวัตถุหลาย อย่าง แต่ในตระกูลทั้งหลายไม่มีใครสักการะ ไม่มีใครเคารพ ไม่มีใครนับถือ ไม่มีใครบูชาเราผู้บำเพ็ญตบะซึ่งเลี้ยงชีวิตด้วยวัตถุเศร้าหมอง” เขาไม่ทำความริษยาและความตระหนี่ให้เกิดขึ้นในตระกูลทั้งหลาย ข้อที่ ฯลฯ เขาชื่อว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วยเหตุนั้นอย่างนี้

[๖๘] ๑๑. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้ไม่มีปกตินั่งในที่ที่คนเห็นได้ ข้อที่ ฯลฯ เขาชื่อว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วยเหตุนั้นอย่างนี้

๑๒. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ย่อมไม่เที่ยวอวดตนในตระกูลทั้งหลายว่า “การกระทำแม้นี้ก็มีในตบะของเรา การกระทำแม้นี้ก็มีในตบะของเรา” ข้อที่ ฯลฯ เขาชื่อว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วยเหตุนั้นอย่างนี้

๑๓. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ ไม่ใช้ประโยชน์จากความผิดบางอย่างที่ปกปิดไว้ เมื่อถูกผู้อื่นถามว่า “สิ่งนี้ควรแก่ท่านหรือ” จึงกล่าวถึงสิ่งที่ไม่ควร ว่า “ไม่ควร” กล่าวถึงสิ่งที่ควรว่า “ควร” เขาไม่พูดเท็จทั้งที่รู้ตัวอยู่ ด้วยประการฉะนี้ ข้อที่ ฯลฯ เขาชื่อว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วยเหตุนั้น อย่างนี้

๑๔. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เมื่อตถาคตหรือสาวกของตถาคตกำลังแสดง ธรรมอยู่ ย่อมคล้อยตามธรรมบรรยายที่ควรคล้อยตามอันมีอยู่นั่นเทียว ข้อที่ ฯลฯ เขาชื่อว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วยเหตุนั้นอย่างนี้

[๖๙] ๑๕. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้ไม่มักโกรธ ไม่ผูกโกรธไว้ ข้อที่บุคคลผู้บำเพ็ญตบะเป็นผู้ไม่มักโกรธ ไม่ผูกโกรธไว้ เขาชื่อว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วยเหตุนั้นอย่างนี้

๑๖. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้ไม่ลบหลู่ ไม่ตีเสมอ ฯลฯ

๑๗. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้ไม่ริษยา ไม่ตระหนี่ ฯลฯ

๑๘. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมายา ฯลฯ

๑๙. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้ไม่กระด้าง ไม่ถือตัวจัด ฯลฯ

๒๐. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้ไม่มีความปรารถนาชั่ว ไม่ตกอยู่ในอำนาจ แห่งความปรารถนาชั่ว ฯลฯ

๒๑. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้ไม่มีความเห็นผิด ไม่ประกอบด้วย อันตคาหิกทิฏฐิ ฯลฯ

๒๒. บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้ไม่ยึดมั่นทิฏฐิของตน ไม่ถือรั้น สละ สิ่งที่ตนยึดมั่นได้ง่าย ข้อที่บุคคลผู้บำเพ็ญตบะเป็นผู้ไม่ยึดมั่นทิฏฐิ ของตน ไม่ถือรั้น สละสิ่งที่ตนยึดมั่นได้ง่าย เขาชื่อว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ ด้วยเหตุนั้นอย่างนี้

นิโครธ ท่านเข้าใจเรื่องนั้นว่าอย่างไร เมื่อเป็นดังว่ามานี้ การกีดกันบาปด้วยตบะ เป็นลัทธิที่บริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์”

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อเป็นดังว่ามานี้ การกีดกันบาปด้วยตบะ เป็นลัทธิที่บริสุทธิ์แน่นอน ไม่ใช่ไม่บริสุทธิ์ เป็นลัทธิที่ถึงยอดและถึงแก่น”

“นิโครธ การกีดกันบาปด้วยตบะ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ หาเป็นลัทธิที่ถึงยอดและถึงแก่นไม่ ที่แท้ เป็นลัทธิที่ถึงเพียงสะเก็ดเท่านั้น”

เรื่องการถึงความบริสุทธิ์เพียงเปลือก

[๗๐] “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็การกีดกันบาปด้วยตบะ ด้วยเหตุเพียงเท่าไร เป็นลัทธิที่ถึงยอดและถึงแก่น ขอประทานวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคจงให้ ข้าพระองค์ถึงยอดและถึงแก่นแห่งการกีดกันบาปด้วยตบะเถิด”

“นิโครธ บุคคลผู้บำเพ็ญตบะในโลกนี้ เป็นผู้สำรวมด้วยสังวร ๔ ประการ

บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้สำรวมด้วยสังวร ๔ ประการ เป็นอย่างไร

คือ บุคคลผู้บำเพ็ญตบะในโลกนี้

๑. ไม่ทำชีวิตให้ตกล่วงไป ไม่ใช้ผู้อื่นให้ทำชีวิตให้ตกล่วงไป เมื่อผู้อื่นทำชีวิตให้ตกล่วงไป ก็ไม่ดีใจ

๒. ไม่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ ไม่ใช้ให้ผู้อื่นถือเอาสิ่งของที่เจ้าของ มิได้ให้ เมื่อผู้อื่นถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ ก็ไม่ดีใจ

๓. ไม่พูดเท็จ ไม่ใช้ให้ผู้อื่นพูดเท็จ เมื่อผู้อื่นพูดเท็จ ก็ไม่ดีใจ

๔. ไม่เสพกามคุณ ไม่ใช้ให้ผู้อื่นเสพกามคุณ เมื่อผู้อื่นเสพกามคุณ ก็ไม่ดีใจ

บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้สำรวมด้วยสังวร ๔ ประการ เป็นอย่างนี้แล

การที่บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ จะเป็นผู้สำรวมด้วยสังวร ๔ ประการได้ ก็เพราะเขามีสิ่งที่กำลังจะกล่าวต่อไปนี้ คือ โดยความเป็นผู้บำเพ็ญตบะ เขารักษาศีลให้ยิ่ง ไม่กลับมาเป็นคฤหัสถ์ เขาพักอยู่ ณ เสนาสนะเงียบสงัด คือ ป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าช้า ป่าชัฏ ที่แจ้ง ลอมฟาง เขากลับจากบิณฑบาต ภายหลังฉัน ภัตตาหารเสร็จแล้ว นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า เขาละอภิชฌา (ความเพ่งเล็งอยากได้ของของเขา) ในโลก[๑] มีใจปราศจากอภิชฌาอยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอภิชฌา ละความมุ่งร้าย คือ

---

[๑] **โลก** แปลว่าสภาพที่ต้องแตกสลาย ในที่นี้หมายถึงอุปาทานขันธ์ ๕ ประการ คือ ความยึดติด รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณว่ามีตัวตนและเป็นของตน อันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๑๗/๑๙๐)

พยาบาท(ความคิดร้าย) มีจิตไม่พยาบาท มุ่งประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความมุ่งร้าย คือ พยาบาท ละถีนมิทธะ (ความหดหู่และเซื่องซึม) ปราศจากถีนมิทธะ กำหนดแสงสว่าง มีสติสัมปชัญญะอยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากถีนมิทธะ ละอุทธัจจกุกกุจจะ (ความฟุ้งซ่าน และร้อนใจ) เป็นผู้ไม่ฟุ้งซ่าน มีจิตสงบอยู่ภายใน ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอุทธัจจกุกกุจจะ ละวิจิกิจฉา(ความลังเลสงสัย) ข้ามวิจิกิจฉาได้ ไม่มีความสงสัยในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากวิจิกิจฉา[๑]

[๗๑] เขาละนิวรณ์ ๕ ประการนี้ อันเป็นเครื่องเศร้าหมองจิต ทอนกำลัง ปัญญา มีเมตตาจิต แผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน ด้วยเมตตาจิตอันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความ เบียดเบียนอยู่

มีกรุณาจิต แผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน ด้วยกรุณาจิตอันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความ เบียดเบียนอยู่

มีมุทิตาจิต แผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน ด้วยมุทิตาจิตอันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความ เบียดเบียนอยู่

มีอุเบกขาจิต แผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน ด้วยอุเบกขาจิตอันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความ เบียดเบียนอยู่

นิโครธ ท่านเข้าใจเรื่องนั้นว่าอย่างไร เมื่อเป็นดังว่ามานี้ การกีดกันบาปด้วย ตบะ เป็นลัทธิที่บริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์”

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อเป็นดังว่ามานี้ การกีดกันบาปด้วยตบะ เป็นลัทธิ ที่บริสุทธิ์แน่นอน ไม่ใช่ไม่บริสุทธิ์ เป็นลัทธิที่ถึงยอดและถึงแก่นทีเดียว”

“นิโครธ การกีดกันบาปด้วยตบะ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ยังไม่เป็นลัทธิที่ถึงยอดและถึงแก่น ที่แท้ เป็นลัทธิที่ถึงเพียงเปลือกเท่านั้น”

เรื่องการถึงความบริสุทธิ์เพียงกระพี้

[๗๒] “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็การกีดกันบาปด้วยตบะ ด้วยเหตุเพียงเท่าไร เป็นลัทธิที่ถึงยอดและถึงแก่น ขอประทานวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคจงให้ ข้าพระองค์ถึงยอดและถึงแก่นแห่งการกีดกันบาปด้วยตบะเถิด”

“นิโครธ บุคคลผู้บำเพ็ญตบะในโลกนี้ เป็นผู้สำรวมด้วยสังวร ๔ ประการ

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๙๘/๓๔๔

บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้สำรวมด้วยสังวร ๔ ประการ เป็นอย่างไร

คือ ฯลฯ

นิโครธ การที่บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ จะเป็นผู้สำรวมด้วยสังวร ๔ ประการได้ ก็เพราะเขามีสิ่งที่กำลังจะกล่าวต่อไปนี้ คือ โดยความเป็นผู้บำเพ็ญตบะ เขารักษาศีลให้ยิ่ง ไม่กลับมาเป็นคฤหัสถ์ พักอยู่ ณ เสนาสนะเงียบสงัด ฯลฯ

เขาละนิวรณ์ ๕ ประการนี้ อันเป็นเครื่องเศร้าหมองจิต ทอนกำลังปัญญา มีเมตตาจิต แผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน ด้วยเมตตาจิตอันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่

มีกรุณาจิต ฯลฯ

มีมุทิตาจิต ฯลฯ

มีอุเบกขาจิต แผ่ไปตลอดทิศที่ ๑... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน ด้วยอุเบกขาจิตอันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความ เบียดเบียนอยู่

เขาระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ๓ ชาติบ้าง ๔ ชาติบ้าง ๕ ชาติบ้าง ๑๐ ชาติบ้าง ๒๐ ชาติบ้าง ๓๐ ชาติบ้าง ๔๐ ชาติบ้าง ๕๐ ชาติบ้าง ๑๐๐ ชาติบ้าง ๑,๐๐๐ ชาติบ้าง ๑๐๐,๐๐๐ ชาติบ้าง ตลอด สังวัฏฏกัป[๑]เป็นอันมากบ้าง ตลอดวิวัฏฏกัป[๒]เป็นอันมากบ้าง ตลอดสังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้างว่า “ในภพโน้น เรามีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุติจากภพนั้น ก็ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้น เราก็ได้มีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุติจากภพนั้น จึงมาเกิดในภพนี้” เขาระลึกชาติก่อนได้หลายชาติพร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้

นิโครธ ท่านเข้าใจเรื่องนั้นว่าอย่างไร เมื่อเป็นดังว่ามานี้ การกีดกันบาปด้วย ตบะ เป็นลัทธิที่บริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์”

---

[๑] คำว่า **สังวัฏฏะ** แปลว่า **ความเสื่อม ความพินาศ** และคำว่า **กัป** แปลว่า กาลกำหนด ช่วงระยะเวลายาว นานเหลือเกินที่กำหนดว่าโลกคือสกลจักรวาลประลัยครั้งหนึ่ง ดังนั้น คำว่า **สังวัฏฏกัป** หมายถึงช่วงระยะเวลาที่โลกเสื่อม มี ๓ อย่าง คือ (๑) อาโปสังวัฏฏกัป (กัปที่เสื่อมเพราะน้ำ) หมายถึงกัปที่เสื่อมเพราะ น้ำท่วมนับแต่ชั้นสุภกิณหพรหมลงมา (๒) เตโชสังวัฏฏกัป (กัปที่เสื่อมเพราะไฟ) หมายถึงกัปที่ไฟไหม้ นับแต่ชั้นอาภัสสรพรหมลงมา (๓) วาโยสังวัฏฏกัป (กัปที่เสื่อมเพราะลม) หมายถึงกัปที่ลมพัดทำลาย นับแต่ชั้นเวหัปผลพรหมลงมา หรือหมายถึงช่วงระยะเวลาที่เปลวไฟดับจนถึงมหาเมฆที่ให้กัปพินาศ (องฺ. จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๑๕๖/๓๘๔, องฺ.จตุกฺก.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๕๖-๑๕๘/๔๒๑, วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๔๐๖/๕๕)

[๒] **วิวัฏฏกัป** หมายถึงช่วงระยะเวลาที่โลกเจริญหรือหมายถึงช่วงระยะเวลาที่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์เกิดจน ถึงมีมหาเมฆบริบูรณ์ (องฺ.จตุกฺก.ฏีกา (บาลี) ๒/๑๕๖-๑๕๘/๔๒๑, วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๔๐๖/๕๕)

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อเป็นดังว่ามานี้ การกีดกันบาปด้วยตบะ เป็นลัทธิ ที่บริสุทธิ์แน่นอน ไม่ใช่ไม่บริสุทธิ์ เป็นลัทธิที่ถึงยอดและถึงแก่น”

“นิโครธ การกีดกันบาปด้วยตบะ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ เป็นลัทธิที่ยังไม่ถึงยอดและถึงแก่น ที่แท้ เป็นลัทธิที่ถึงเพียงกระพี้เท่านั้น”

เรื่องการถึงความบริสุทธิ์ที่ถึงยอดและถึงแก่น

[๗๓] “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็การกีดกันบาปด้วยตบะ ด้วยเหตุเพียงเท่าไร เป็นลัทธิที่ถึงยอดและถึงแก่น ขอประทานวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคจงให้ ข้าพระองค์ถึงยอดและถึงแก่นแห่งการกีดกันบาปด้วยตบะเถิด”

“นิโครธ บุคคลผู้บำเพ็ญตบะในโลกนี้ เป็นผู้สำรวมด้วยสังวร ๔ ประการ

บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ เป็นผู้สำรวมด้วยสังวร ๔ ประการ เป็นอย่างไร

คือ ฯลฯ

นิโครธ การที่บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ จะเป็นผู้สำรวมด้วยสังวร ๔ ประการได้ ก็เพราะเขามีสิ่งที่กำลังจะกล่าวต่อไปนี้ คือ โดยความเป็นผู้บำเพ็ญตบะ เขารักษา ศีลให้ยิ่ง ไม่กลับมาเป็นคฤหัสถ์ พักอยู่ ณ เสนาสนะเงียบสงัด ฯลฯ

เขาละนิวรณ์ ๕ ประการนี้ อันเป็นเครื่องเศร้าหมองจิต ทอนกำลังปัญญา มีเมตตาจิต ฯลฯ

มีอุเบกขาจิต แผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน ด้วยอุเบกขาจิตอันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความ เบียดเบียนอยู่

เขาระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ๓ ชาติบ้าง ๔ ชาติบ้าง ๕ ชาติบ้าง ฯลฯ เขาระลึกชาติก่อนได้หลายชาติพร้อมทั้งลักษณะ ทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้

เขาเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์

เขารู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า “หมู่สัตว์ผู้เจริญเหล่านี้ที่ประกอบ กายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นผิด และ ชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิด พวกเขาหลังจากตายแล้ว จะไปเกิดใน อบาย ทุคติ วินิบาต นรก แต่หมู่สัตว์เหล่านี้ ที่ประกอบกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นชอบ และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบ พวกเขาหลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์” เขาเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมอย่างนี้แล

นิโครธ ท่านเข้าใจเรื่องนั้นว่าอย่างไร เมื่อเป็นดังว่ามานี้ การกีดกันบาปด้วย ตบะ เป็นลัทธิที่บริสุทธิ์ หรือไม่บริสุทธิ์"

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อเป็นดังว่ามานี้ การกีดกันบาปด้วยตบะ เป็นลัทธิ ที่บริสุทธิ์แน่นอน ไม่ใช่ไม่บริสุทธิ์ เป็นลัทธิที่ถึงยอดและถึงแก่น[๑]"

[๗๔] "นิโครธ การกีดกันบาปด้วยตบะ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ เป็นลัทธิที่ถึงยอดและถึงแก่น ท่านกล่าวกับเราอย่างนี้ว่า "ธรรมอะไรที่พระผู้มีพระภาคทรงใช้แนะนำเหล่าสาวก ทำให้เหล่าสาวกที่พระผู้มีพระภาคทรงแนะนำแล้ว ถึงความเบาใจ ปฏิญาณอาทิพรหมจรรย์อันเป็นที่พึ่งชั้นสูง" เหตุอันยอดเยี่ยมกว่าและประณีตกว่าที่ว่ามาแล้วนั่นแหละ เป็นธรรมที่เราใช้แนะนำเหล่าสาวก ทำให้เหล่าสาวกที่เราแนะนำแล้ว ถึงความเบาใจ ปฏิญาณอาทิพรหมจรรย์อันเป็นที่พึ่งชั้นสูง"

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนั้นแล้ว ปริพาชกเหล่านั้น ส่งเสียงอื้ออึงว่า "ในเรื่องนี้พวกเรากับอาจารย์ฉิบหายละ ในเรื่องนี้พวกเรากับอาจารย์วอดวายละ พวกเราไม่รู้มากยิ่งไปกว่านี้เลย"

คำสารภาพผิดของนิโครธปริพาชก

[๗๕] เมื่อสันธานคหบดีทราบว่า บัดนี้ อัญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านี้ตั้งใจฟังพระภาษิตของพระผู้มีพระภาค เงี่ยโสตลงสดับ ไม่ส่งจิตไปในที่อื่นโดยแท้ จึงได้กล่าวกับนิโครธปริพาชกว่า "ท่านนิโครธ ท่านได้กล่าวกับเราอย่างนี้ว่า "คหบดี ท่านพึงทราบเถิด พระสมณโคดมจะเจรจากับใครได้ จะสนทนากับใครได้ จะมีปัญญาเฉลียวฉลาดเหนือกว่าใคร พระปัญญาของพระสมณโคดมเหมาะกับเรือนว่าง เท่านั้น พระสมณโคดมไม่กล้าเข้าไปสู่บริษัท ไม่สามารถที่จะเจรจาได้ พระองค์ ประทับอยู่ ณ ภายในที่สงัดเท่านั้น เหมือนโคตาบอดเดินวนเวียนอยู่ ณ ภายในที่สงัดเท่านั้น พระปัญญาของพระสมณโคดมเหมาะกับเรือนว่าง พระสมณโคดม ไม่กล้าเข้าไปสู่บริษัท ไม่สามารถที่จะเจรจาได้ พระองค์ประทับอยู่เฉพาะภายใน ที่สงัดเท่านั้น คหบดี ขอให้พระสมณโคดมมาสู่บริษัทนี้เถิด พวกเราจะผูกพระสมณโคดมด้วยปัญหาข้อเดียวเท่านั้น เหวี่ยงให้หมุนเหมือนหม้อเปล่า ฉะนั้น" ท่านนิโครธ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นเสด็จมาถึงที่นี่แล้ว พวกท่านจงทำให้พระองค์ไม่กล้าเสด็จเข้ามาสู่บริษัท จงทำให้เป็นเหมือนโคตาบอดเดิน วนเวียน จงผูกพระองค์ด้วยปัญหาข้อเดียวเท่านั้น จงเหวี่ยงพระองค์ให้หมุนเหมือนหม้อเปล่าเถิด"

เมื่อสันธานคหบดีกล่าวอย่างนี้แล้ว นิโครธปริพาชกนั่งนิ่ง เก้อเขิน[๑] คอตก ก้มหน้า ซบเซา ตอบโต้ไม่ได้

---

[๑] **ถึงยอดและถึงแก่น** ในที่นี้หมายความว่าถึงยอดและถึงแก่นตามลัทธิเดียรถีย์ ซึ่งมีอุปมาว่า ลาภสักการะ เหมือนกิ่งไม้และใบไม้ ศีล ๕ เหมือนสะเก็ดไม้ สมาบัติ ๘ เหมือนเปลือกไม้ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ (ญาณ ที่ทำให้ระลึกชาติได้) และอภิญญาอันเป็นที่สุดเป็นกระพี้ไม้ ทิพพจักขุ (ญาณที่ทำให้มีตาทิพย์) เหมือนแก่นไม้ ส่วนความหมายตามพระพุทธศาสนามีอุปมาว่า ลาภสักการะเหมือนกิ่งไม้และใบไม้ ปาริสุทธิศีล ๔ เหมือนสะเก็ดไม้ ฌานสมาบัติเหมือนเปลือกไม้ อภิญญาที่เป็นโลกิยะเหมือนกระพี้ไม้ มรรคผลเหมือน แก่นไม้ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๗๔/๒๕, ที.ปา.ฎีกา (บาลี) ๗๔/๒๕)

[๗๖] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่า นิโครธปริพาชกนั่งนิ่ง เก้อเขิน คอตก ก้มหน้า ซบเซา ตอบโต้ไม่ได้ จึงตรัสกับนิโครธปริพาชกดังนี้ว่า “นิโครธ ท่านกล่าววาจานี้จริงหรือ”

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์กล่าววาจานี้จริง เพราะความเป็นคนโง่ เขลา ไม่ฉลาด”

“นิโครธ ท่านเข้าใจเรื่องนั้นว่าอย่างไร ท่านเคยได้ยินปริพาชกผู้แก่ ผู้เฒ่า ผู้เป็นอาจารย์ และผู้เป็นปาจารย์ พูดกันอย่างนี้บ้างไหมว่า “พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายได้มีแล้วในอดีตกาล พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นเสด็จมาพบปะสมาคมกันแล้ว มีพระสุรเสียงดังอื้ออึงอยู่ มักทรงสนทนาถึงดิรัจฉานกถาต่าง ๆ คือ เรื่องพระราชา เรื่องโจร เรื่องมหาอำมาตย์ เรื่องกองทัพ เรื่องภัย เรื่องการรบ เรื่องข้าว เรื่องน้ำ เรื่องผ้า เรื่องที่นอน เรื่องพวงดอกไม้ เรื่องของหอม เรื่องญาติ เรื่องยาน เรื่องบ้าน เรื่องนิคม เรื่องเมืองหลวง เรื่องชนบท เรื่องสตรี เรื่องบุรุษ เรื่องคนกล้าหาญ เรื่องตรอก เรื่องท่าน้ำ เรื่องคนที่ล่วงลับไปแล้ว เรื่องเบ็ดเตล็ด เรื่องโลก เรื่องทะเล เรื่องความเจริญและความเสื่อม ด้วยประการนั้น ๆ เหมือน ท่านกับอาจารย์พูดคุยกันในบัดนี้หรือ หรือว่าท่านเคยได้ยินมาอย่างนี้ว่า “พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นทรงใช้สอยเสนาสนะ เป็นป่าละเมาะ และป่าทึบ อันสงัด มีเสียง เบา มีเสียงเอ็ดอึงน้อย ปราศจากเสียงพูดของคนที่สัญจร เป็นสถานที่ควรทำเรื่องลับของมนุษย์ ควรแก่การหลีกเร้น เหมือนเราผู้ปฏิบัติอยู่ในบัดนี้”

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้ยินปริพาชกผู้แก่ ผู้เฒ่า ผู้เป็นอาจารย์ และผู้เป็นปาจารย์พูดสืบกันมาว่า “พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายได้มีแล้วในอดีตกาล พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นเสด็จมาพบปะสมาคมกันแล้ว มีพระสุรเสียง ดังอื้ออึงอยู่ มักทรงสนทนาถึงดิรัจฉานกถาต่าง ๆ คือ เรื่องพระราชา เรื่องโจร ฯลฯ เรื่องความเจริญและความเสื่อม ด้วยประการนั้น ๆ เหมือนข้าพระองค์กับอาจารย์พูดคุยกันในบัดนี้ก็หามิได้ พระผู้มีพระภาคทั้งหลาย ทรงใช้สอยเสนาสนะ เป็นป่าละเมาะ และป่าทึบ อันสงัด มีเสียงน้อย มีเสียงอึกทึกน้อย ปราศจากการสัญจรไปมาของผู้คน ควรเป็นสถานที่ทำการลับของมนุษย์ ควรแก่การหลีกเร้น เหมือนพระผู้มีพระภาคในบัดนี้”

“นิโครธ ท่านเป็นผู้รู้ เป็นคนแก่ ไม่ได้มีความคิดดังนี้ว่า “พระผู้มีพระภาคนั้น เป็นผู้ตรัสรู้แล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อความตรัสรู้ พระผู้มีพระภาคนั้น ทรงฝึกตนแล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อการฝึกตน พระผู้มีพระภาคนั้น ทรงสงบแล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อความสงบ พระผู้มีพระภาคนั้น ทรงข้ามโอฆะ[๒] ๔ ประการ ได้แล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อข้ามโอฆะ ๔ ประการ พระผู้มีพระภาคนั้น ทรงดับกิเลสได้แล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อความดับกิเลสได้”

การทำให้แจ้งซึ่งที่สุดพรหมจรรย์

---

[๑] **เก้อเขิน** ในที่นี้หมายถึงหมดอำนาจ หมดฤทธิ์เดช (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๗๕/๒๖)

[๒] **โอฆะ** หมายถึงกิเลสดุจน้ำท่วมพาผู้ตกไปให้พินาศ มี ๔ ประการ คือ (๑) กามโอฆะ (โอฆะคือกาม) (๒) ภโวฆะ (โอฆะคือภพ) (๓) ทิฏโฐฆะ (โอฆะคือทิฏฐิ) (๔) อวิชโชฆะ (โอฆะคืออวิชชา) (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๑๒/๒๒๑, องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๑๙๖/๔๑๘)

[๗๗] เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว นิโครธปริพาชกได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความผิดได้ครอบงำข้าพระองค์ผู้โง่เขลา ไม่ฉลาด ซึ่งได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคอย่างนี้ ขอพระองค์โปรดทรงรับทราบความผิดของข้าพระองค์ตามความผิดเถิด เพื่อจะได้สำรวมต่อไป”

“นิโครธ เอาเถิด ความผิดได้ครอบงำท่านผู้โง่ เขลา ไม่ฉลาด ซึ่งได้กล่าวกับเราอย่างนี้ แต่เธอเห็นความผิดว่าเป็นความผิดแล้วสารภาพตามความเป็นจริง ดังนั้น เราขอรับทราบความผิดนั้นของท่าน ก็ผู้ที่เห็นความผิดว่าเป็นความผิดแล้วสารภาพออกมาตามความเป็นจริง รับว่าจะสำรวมต่อไป วิธีนี้เป็นความเจริญในอริยวินัย นิโครธ ก็เรากล่าวอย่างนี้ว่า

“บุรุษผู้รู้ ไม่โอ้อวด ไม่มีมายา เป็นคนตรง จงมาเถิด เราจะสั่งสอน เราจะแสดงธรรม เขาปฏิบัติตามธรรมที่สั่งสอน เพียง ๗ ปี ก็จะทำให้แจ้งประโยชน์ ยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบันอย่างแน่แท้ นิโครธ ๗ ปี จงยกไว้

บุรุษผู้รู้ ไม่โอ้อวด ไม่มีมายา เป็นคนตรง จงมาเถิด เราจะสั่งสอน เราจะแสดงธรรม เขาปฏิบัติตามธรรมที่สั่งสอน เพียง ๖ ปี ก็จะทำให้แจ้งประโยชน์ยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบันอย่างแน่แท้ นิโครธ ๖ ปีจงยกไว้

... เพียง ๕ ปี ...

... เพียง ๔ ปี ...

... เพียง ๓ ปี ...

... เพียง ๒ ปี ...

... เพียง ๑ ปี ... นิโครธ ๑ ปีจงยกไว้

บุรุษผู้รู้ ไม่โอ้อวด ไม่มีมายา เป็นคนตรง จงมาเถิด เราจะสั่งสอน เราจะแสดงธรรม เขาปฏิบัติตามธรรมที่สั่งสอน เพียง ๗ เดือน ก็จะทำให้แจ้งประโยชน์ยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็น บรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบันอย่างแน่แท้ นิโครธ ๗ เดือนจงยกไว้ ...

... เพียง ๖ เดือน...

... เพียง ๕ เดือน...

... เพียง ๔ เดือน...

... เพียง ๓ เดือน...

... เพียง ๒ เดือน...

... เพียง ๑ เดือน...

... เพียงครึ่งเดือน นิโครธ ครึ่งเดือนจงยกไว้

บุรุษผู้รู้ ไม่โอ้อวด ไม่มีมายา เป็นคนตรง จงมาเถิด เราจะสั่งสอน เราจะแสดงธรรม เขาปฏิบัติตามธรรมที่สั่งสอน เพียง ๗ วัน ก็จะทำให้แจ้งประโยชน์ยอดเยี่ยม อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบันอย่างแน่แท้

การสารภาพผิดของปริพาชก

[๗๘] นิโครธ บางทีท่านอาจจะคิดอย่างนี้ว่า “พระสมณโคดมตรัสอย่างนี้ เพราะปรารถนาจะให้เราเป็นอันเตวาสิก” แต่ข้อนั้นท่านไม่พึงเห็นอย่างนั้น ผู้ใดเป็นอาจารย์ของท่าน ผู้นั้นก็จงเป็นอาจารย์ของท่านต่อไป

บางทีท่านอาจจะคิดอย่างนี้ว่า “พระสมณโคดมปรารถนาจะให้เราเคลื่อนจากอุทเทส[๑] จึงตรัสอย่างนี้” แต่ข้อนั้นท่านไม่พึงเห็นอย่างนั้น อุทเทสใดเป็นของท่าน อุทเทสนั้นก็จงเป็นของท่านต่อไป

บางทีท่านอาจจะคิดอย่างนี้ว่า “พระสมณโคดมปรารถนาจะให้เราเคลื่อนจากอาชีพ[๒] จึงตรัสอย่างนี้” แต่ข้อนั้นท่านไม่พึงเห็นอย่างนั้น อาชีพใดเป็นของท่าน อาชีพนั้นก็จงเป็นของท่านต่อไป

บางทีท่านอาจจะคิดอย่างนี้ว่า “พระสมณโคดมปรารถนาจะให้เรากับอาจารย์ตั้งอยู่ในอกุศลธรรมและธรรมที่นับเนื่องในอกุศลธรรม จึงตรัสอย่างนี้” แต่ข้อนั้น ท่านไม่พึงเห็นอย่างนั้น อกุศลธรรมและธรรมที่นับเนื่องในอกุศลธรรม ก็จงเป็นของท่านกับอาจารย์ต่อไป

บางทีท่านอาจจะคิดอย่างนี้ว่า “พระสมณโคดมปรารถนาจะให้เรากับอาจารย์ห่างจากกุศลธรรมและธรรมที่นับเนื่องในกุศลธรรม จึงตรัสอย่างนี้” แต่ข้อนั้นท่าน ไม่พึงเห็นอย่างนั้น กุศลธรรมและธรรมที่นับเนื่องในกุศลธรรม ก็จงเป็นของท่านกับ อาจารย์ต่อไป

นิโครธ ด้วยประการอย่างนี้แล เพราะปรารถนาจะให้ท่านเป็นอันเตวาสิก เราจึงกล่าวอย่างนี้ก็หาไม่ ปรารถนาจะให้ท่านเคลื่อนจากอุทเทสจึงกล่าวอย่างนี้ก็หาไม่ ปรารถนาจะให้ท่านเคลื่อนจากอาชีพ จึงกล่าวอย่างนี้ก็หาไม่ ปรารถนาจะให้ท่านกับอาจารย์ดำรงอยู่ในอกุศลธรรมและธรรมที่นับเนื่องในอกุศลธรรม จึงกล่าวอย่างนี้ ก็หาไม่ ปรารถนาจะให้ท่านกับอาจารย์ห่างจากกุศลธรรมและธรรมที่นับเนื่องในกุศลธรรม จึงกล่าวอย่างนี้ก็หาไม่

นิโครธ เราแสดงธรรมเพื่อให้ละอกุศลธรรมที่ยังละไม่ได้ ที่เศร้าหมอง ที่สร้างภพใหม่ ที่มีความกระวนกระวาย ที่มีทุกข์เป็นผล ที่เป็นปัจจัยแห่งความเกิด ความแก่ และความตายต่อ ๆ ไป ท่านทั้งหลายปฏิบัติตามธรรมแล้ว จักละธรรมเป็นเหตุให้เศร้าหมอง[๓] ได้ ธรรมเป็นเหตุให้ผ่องแผ้ว[๑]จักเจริญยิ่งขึ้น ท่านทั้งหลายจักรู้แจ้งความบริบูรณ์แห่งปัญญา[๒] และความไพบูลย์[๓]ด้วยตนเองอยู่ในปัจจุบันทีเดียว”

---

[๑] **อุทเทส** ในที่นี้หมายถึงแบบแผนแห่งธรรม (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๗๘/๒๗, ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๗๘/๒๖)

[๒] **อาชีพ** ในที่นี้หมายถึงการดำรงชีพ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๗๘/๒๗, ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๗๘/๒๖)

[๓] **ธรรมเป็นเหตุให้เศร้าหมอง** ในที่นี้หมายถึงการเกิดขึ้นของอกุศลจิต ๑๒ (คือโลภมูลจิต ๘ โทสมูลจิต ๒ และโมหมูลจิต

[๗๙] เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ปริพาชกเหล่านั้นได้นั่งนิ่ง เก้อเขิน คอตก ก้มหน้า ซบเซา ตอบโต้ไม่ได้ คล้ายกับถูกมารดลใจ

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคทรงดำริดังนี้ว่า “โมฆบุรุษเหล่านี้ทั้งหมด ถูกมารใจบาปดลใจแล้ว จนไม่มีใครแม้สักคนหนึ่งที่คิดอย่างนี้ว่า “ทางที่ดี พวกเราจักประพฤติพรหมจรรย์ในพระสมณโคดม เพื่อความรู้ทั่วถึงบ้างว่า “๗ วันจักก่อผลอะไรได้”

พระผู้มีพระภาคทรงบันลือสีหนาท[๔] ในอารามของปริพาชกของพระนาง อุทุมพริกาแล้ว ทรงเหาะขึ้นสู่อากาศ ปรากฏพระองค์อยู่บนภูเขาคิชฌกูฏ ส่วนสันถานคหบดีก็กลับเข้าไปกรุงราชคฤห์ในขณะนั้นเหมือนกัน

อุทุมพริกสูตรที่ ๒ จบ

๓. จักกวัตติสูตร
ว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ
การมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง

[๘๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ เมืองมาตุลา แคว้นมคธ ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย” ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสดังนี้ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงมีตนเป็นเกาะ[๕] มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง จงมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่เถิด

ภิกษุมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

---

๒) (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๗๘/๒๘)

[๑] **ธรรมเป็นเหตุให้ผ่องแผ้ว** ในที่นี้หมายถึงภาวนา ๒ ประการ คือ (๑) สมถภาวนา (การเจริญการฝึกจิตให้สงบเป็นสมาธิ) (๒) วิปัสสนาภาวนา (การเจริญปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้ง) (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๗๘/๒๘)

[๒] **ความบริบูรณ์แห่งปัญญา** ในที่นี้หมายถึงมรรคปัญญา (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๗๘/๒๙)

[๓] **ความไพบูลย์** ในที่นี้หมายถึงผลปัญญา (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๗๘/๒๙)

[๔] **บันลือสีหนาท** ในที่นี้หมายถึงตรัสพระวาจาด้วยท่าทีองอาจดังพญาราชสีห์ ไม่ทรงหวั่นเกรงผู้ใด เพราะทรงมั่นพระทัยในศีล สมาธิ และปัญญาของพระองค์ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๗๙/๒๙)

[๕] **มีตนเป็นเกาะ** ในที่นี้หมายถึงทำตนให้พ้นจากห้วงน้ำคือโอฆะ ๔ เหมือนกับเกาะกลางมหาสมุทรที่น้ำท่วมไม่ถึง (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๖๕/๑๕๐, ที.ม.ฏีกา (บาลี) ๑๖๕/๑๘๐) ดูเทียบ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๕/๑๑๑-๑๑๒, สำ.ม. (ไทย) ๑๙/๓๗๙/๒๔๘-๒๔๙

๑. พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๒. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๓. พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๔. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

ภิกษุมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ เป็นอย่างนี้แล

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงประพฤติธรรมอันเป็นโคจร[๑] ซึ่งเป็นวิสัยอัน สืบเนื่องมาจากบิดาของตน เมื่อเธอทั้งหลายประพฤติธรรมอันเป็นโคจรซึ่งเป็นวิสัยอันสืบเนื่องมาจากบิดาของตน มารจะไม่ได้โอกาส จะไม่ได้อารมณ์ ภิกษุทั้งหลาย บุญนี้ย่อมเจริญขึ้นได้อย่างนี้ เพราะการสมาทานกุศลธรรมเป็นเหตุ

เรื่องพระเจ้าจักรพรรดิทัฬหเนมิ

[๘๑] ภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว ได้มีพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่า ทัฬหเนมิ ผู้ทรงธรรม ครองราชย์โดยธรรม ทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นขอบเขต ทรงได้รับชัยชนะ มีราชอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ ได้แก่ (๑) จักรแก้ว (๒) ช้างแก้ว (๓) ม้าแก้ว (๔) มณีแก้ว (๕) นางแก้ว (๖) คหบดีแก้ว (๗) ปริณายกแก้ว มีพระราชโอรสมากกว่า ๑,๐๐๐ องค์ ซึ่ง ล้วนแต่กล้าหาญ มีรูปทรงสมเป็นวีรกษัตริย์ สามารถย่ำยีราชศัตรูได้ พระองค์ทรงชนะโดยธรรม ไม่ต้องใช้อาชญา ไม่ต้องใช้ศัสตรา ครอบครองแผ่นดินนี้มีสาครเป็น ขอบเขต

[๘๒] ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้น เมื่อเวลาล่วงไปหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี พระเจ้าทัฬหเนมิรับสั่งเรียกราชบุรุษคนหนึ่งมาตรัสว่า “บุรุษผู้เจริญ ในขณะที่ท่านเห็นจักรแก้วอันเป็นทิพย์ถอยเคลื่อนจากที่ตั้ง พึงบอกแก่เราทันที” ราชบุรุษนั้นทูลรับสนองพระราชดำรัสแล้ว เมื่อเวลาล่วงไปอีกหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี ราชบุรุษนั้นได้เห็นจักรแก้วอันเป็นทิพย์ถอยเคลื่อนจากที่ตั้ง จึงเข้าไปเฝ้าท้าวเธอถึงที่ประทับแล้วได้กราบทูลพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าทัฬหเนมิดังนี้ว่า “ขอเดชะ ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ขอพระองค์ทรงทราบเถิด จักรแก้วอันเป็นทิพย์ของพระองค์ถอยเคลื่อนจากที่ตั้งแล้ว”

ลำดับนั้น ท้าวเธอรับสั่งเรียกพระกุมาร ผู้เป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่มาตรัสว่า “ลูกเอ๋ย ทราบว่าจักรแก้วอันเป็นทิพย์ของพ่อถอยเคลื่อนจากที่ตั้งแล้ว ก็พ่อได้ยินมาว่า “จักรแก้วอันเป็นทิพย์ของพระเจ้า

---

[๑] **ธรรมอันเป็นโคจร** ในที่นี้หมายถึงธรรมที่เป็นอารมณ์กัมมัฏฐานของภิกษุ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๘๐/๓๑, ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๘๐/๓๐)

จักรพรรดิพระองค์ใดถอยเคลื่อนจากที่ตั้ง ณ บัดนี้ พระเจ้าจักรพรรดิพระองค์นั้น จะทรงพระชนม์อยู่ได้ไม่นาน" กามทั้งหลาย อันเป็นของมนุษย์พ่อก็ได้บริโภคแล้ว บัดนี้เป็นเวลาที่พ่อจะแสวงหากามทั้งหลายอันเป็นทิพย์ มาเถิด ลูกเอ๋ย ลูกจงปกครองแผ่นดิน อันมีมหาสมุทรเป็นขอบเขตนี้ ส่วนพ่อจะโกนผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต[๑]"

[๘๓] ภิกษุทั้งหลาย ครั้นพระเจ้าทัฬหเนมิทรงสั่งสอนพระกุมารผู้เป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ในเรื่องการครองราชย์เรียบร้อยแล้ว ทรงโกนพระเกศาและพระมัสสุ ทรงครองผ้ากาสาวพัสตร์เสด็จออกจากพระราชวังผนวชเป็นบรรพชิต เมื่อพระราชฤาษี ผนวชได้ ๗ วัน จักรแก้วอันเป็นทิพย์ได้อันตรธานไป

ครั้งนั้น ราชบุรุษคนหนึ่งเข้าไปเฝ้ากษัตราธิราชผู้ได้รับมูรธาภิเษก[๒]แล้วถึงที่ประทับ ได้กราบทูลดังนี้ว่า "ขอเดชะ ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ขอพระองค์ทรงทราบเถิด จักรแก้วอันเป็นทิพย์อันตรธานไปแล้ว" ขณะนั้น เมื่อจักรแก้วอันเป็นทิพย์อันตรธานไปแล้ว ท้าวเธอทรงเสียพระทัย ทรงแสดงความเสียพระทัยให้ปรากฏ จึงเสด็จเข้าไปหาพระราชฤาษีถึงที่ประทับ แล้วกราบทูลดังนี้ว่า "ขอเดชะ ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท พระองค์ทรงทราบเถิด จักรแก้วอันเป็นทิพย์อันตรธานไปแล้ว" เมื่อท้าวเธอกราบทูลอย่างนี้ พระราชฤาษีจึงตรัสว่า "ลูก เมื่อจักรแก้วอันเป็นทิพย์อันตรธานไปแล้ว เจ้าอย่าเสียใจและอย่าแสดงความเสียใจให้ปรากฏเลย ด้วยว่า จักรแก้วอันเป็นทิพย์ หาใช่เป็นทรัพย์สมบัติที่เป็นมรดกสืบมาจากบิดาของเจ้าไม่ ขอให้ลูกประพฤติจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐเถิด ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้แล คือ เมื่อลูกประพฤติจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐ สนานพระเศียร ในวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ รักษาอุโบสถ ประทับอยู่ชั้นบนปราสาทหลังงาม จักปรากฏจักรแก้วอันเป็นทิพย์ ซึ่งมีกำ ๑,๐๐๐ ซี่ มีกง มีดุม และมีส่วนประกอบครบทุกอย่าง"

จักรวรรดิวัตรอันประเสริฐ

[๘๔] "จักรวรรดิวัตรอันประเสริฐนั้น เป็นอย่างไร พระเจ้าข้า"

"ลูกเอ๋ย ถ้าเช่นนั้น ลูกจงอาศัยธรรม[๓]เท่านั้น สักการะธรรม เคารพธรรม นับถือธรรม บูชาธรรม นอบน้อมธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นยอด มีธรรมเป็นใหญ่ จงจัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองชน

---

[๑] **บวชเป็นบรรพชิต** ในที่นี้หมายถึงบวชเป็นดาบส ซึ่งต้องโกนผมและหนวดเป็นพิธีการแรก หลังจากบวชแล้วเมื่อผมงอกขึ้นมาใหม่ ก็จะใช้วิธีมุ่นผมเป็นชฎา แล้วเที่ยวไป การบวชในสมัยแรกใช้ผ้ากาสาวพัสตร์ (ผ้าที่ย้อมน้ำฝาด) ในสมัยต่อมาใช้ผ้าเปลือกไม้ก็มี (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๘๒/๓๓)

[๒] **มูรธาภิเษก** หมายถึงพิธีหลั่งน้ำรดพระเศียรในงานราชาภิเษก หรือพระราชพิธีอื่น ๆ (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ หน้า ๘๗๐)

[๓] **ธรรม** ในที่นี้หมายถึงกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ คือ (๑) เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ (๒) เว้นขาดจากการ ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามิได้ให้ (๓) เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม (๔) เว้นขาดจากการพูดเท็จ (๕) เว้นขาดจากการพูดส่อเสียด (๖) เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ (๗) เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ (๘) ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา (๙) ความมีจิตไม่พยาบาท (๑๐) ความเห็นชอบ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๘๔/๓๔)

ภายใน[๑] กำลังพล พวกกษัตริย์ผู้ตามเสด็จ พราหมณ์และคหบดี ชาวนิคมและชาวชนบท สมณพราหมณ์ สัตว์ จำพวกเนื้อและนกโดยธรรม การกระทำสิ่งที่ผิดแบบแผน อย่าได้เป็นไปในแว่นแคว้นของลูก อนึ่ง บุคคลเหล่าใดในแว่นแคว้นของลูก ไม่มีทรัพย์ ลูกพึงให้ทรัพย์แก่บุคคลเหล่านั้นด้วย อนึ่ง สมณพราหมณ์เหล่าใดในแว่นแคว้นของลูก เว้นขาดจากความมัวเมา และความประมาท[๒] ตั้งมั่นอยู่ในขันติ(ความอดทน) และโสรัจจะ(ความเสงี่ยม) ฝึกตน สงบตน ให้ตนดับกิเลสอยู่แต่ผู้เดียว ลูกพึงเข้าไปหาสมณพราหมณ์เหล่านั้น ตามกาลอันควรแล้วไต่ถามสอบถามว่า “ท่านขอรับ อะไรเป็นกุศล อะไรเป็นอกุศล อะไรมีโทษ อะไรไม่มีโทษ อะไรควรเกี่ยวข้อง อะไรไม่ควรเกี่ยวข้อง อะไรที่ข้าพเจ้า ทำอยู่พึงเป็นไปเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์ตลอดกาลนาน หรือว่าอะไรที่ข้าพเจ้าทำอยู่ พึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขตลอดกาลนาน” ครั้นลูกได้ฟังจากสมณพราหมณ์เหล่านั้นแล้ว สิ่งใดเป็นอกุศล พึงละเว้นสิ่งนั้น สิ่งใดเป็นกุศล พึงยึดถือประพฤติสิ่งนั้น ให้มั่น ลูกเอ๋ย จักรวรรดิวัตรอันประเสริฐนั้น เป็นอย่างนี้แล”

การปรากฏของจักรแก้ว

[๘๕] ภิกษุทั้งหลาย กษัตราธิราชผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้วรับสนองพระดำรัสของพระราชฤาษีแล้ว ทรงประพฤติจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐ เมื่อท้าวเธอทรงประพฤติจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐอยู่ สนานพระเศียร ในวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ รักษาอุโบสถ ประทับอยู่ชั้นบนปราสาทหลังงาม ปรากฏจักรแก้วอันเป็นทิพย์ ซึ่งมี กำ ๑,๐๐๐ ซี่ มีกง มีดุม และมีส่วนประกอบครบทุกอย่าง เมื่อกษัตราธิราชผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว ทอดพระเนตรแล้วทรงดำริว่า “เราได้ฟังเรื่องนี้มาว่า “กษัตราธิราช พระองค์ใด ผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว ทรงสนานพระเศียร ในวันอุโบสถ ๑๕ ค่ำ รักษาอุโบสถ ประทับอยู่ชั้นบนปราสาทหลังงาม จักปรากฏจักรแก้วอันเป็นทิพย์ ซึ่งมีกำ ๑,๐๐๐ ซี่ มีกง มีดุม และมีส่วนประกอบครบทุกอย่าง กษัตราธิราช พระองค์นั้นย่อมเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ” เราเป็นพระเจ้าจักรพรรดิกระมัง”

ลำดับนั้น ท้าวเธอทรงลุกจากที่ประทับ ทรงพระภูษาเฉวียงบ่า พระหัตถ์ซ้ายทรงจับพระเต้าทอง พระหัตถ์ขวาทรงชูจักรแก้วขึ้นตรัสว่า “จักรแก้วอันประเสริฐ จงหมุนไป จงได้รับชัยชนะอันยิ่งใหญ่” ทันใดนั้น จักรแก้วหมุนไปทางทิศตะวันออก ท้าวเธอพร้อมด้วยจตุรงคินีเสนา[๓] ได้เสด็จตามไป เสด็จเข้าพักแรมพร้อมด้วย จตุรงคินีเสนาในประเทศที่จักรแก้วอันเป็นทิพย์หยุดอยู่

พระราชาทั้งหลายที่เป็นปฏิปักษ์ในทิศตะวันออก พากันเสด็จมาเฝ้าแล้วกราบทูล อย่างนี้ว่า “ขอเดชะ มหาราชเจ้า พระองค์โปรดเสด็จมาเถิด ขอรับเสด็จพระองค์ ราชสมบัติของหม่อมฉันเป็นของพระองค์ โปรดประทานพระราโชวาทเถิด พระเจ้าข้า”

---

[๑] **ชนภายใน** ในที่นี้หมายถึงพระมเหสี พระราชโอรส และพระราชธิดา (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๑๔/๘๘)

[๒] **ความประมาท** ในที่นี้หมายถึงความมีจิตหมกมุ่นในกามคุณ ๕ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๘๔/๓๕)

[๓] **จตุรงคินีเสนา** หมายถึงกองทัพที่มีกำลัง ๔ คือ พลช้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า (สำ.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๒๕/๑๔๖)

ท้าวเธอตรัสตอบอย่างนี้ว่า “พวกท่านไม่พึงฆ่าสัตว์ ไม่พึงถือเอาสิ่งของที่เจ้าของ เขาไม่ได้ให้ ไม่พึงประพฤติผิดในกาม ไม่พึงพูดคำเท็จ ไม่พึงดื่มน้ำเมา และจงครองราชสมบัติไปตามเดิมเถิด”

พระราชาทั้งหลายที่เป็นปฏิปักษ์ในทิศตะวันออกเหล่านั้นกลับอ่อนน้อมต่อท้าวเธอ

[๘๖] ภิกษุทั้งหลาย จากนั้น จักรแก้วหมุนไปยังมหาสมุทรทิศตะวันออก แล้วกลับเวียนไปทางทิศใต้ ฯลฯ หมุนไปยังมหาสมุทรทิศใต้แล้วกลับเวียนไปทางทิศตะวันตก ท้าวเธอพร้อมด้วยจตุรงคินีเสนาได้เสด็จตามไป เสด็จเข้าพักแรมพร้อมด้วยจตุรงคินีเสนาในประเทศที่จักรแก้วอันเป็นทิพย์หยุดอยู่

พระราชาทั้งหลายที่เป็นปฏิปักษ์ในทิศตะวันตก พากันเสด็จมาเฝ้าแล้วกราบทูล อย่างนี้ว่า “ขอเดชะ มหาราชเจ้า พระองค์โปรดเสด็จมาเถิด ขอรับเสด็จพระองค์ ราชสมบัติของหม่อมฉันเป็นของพระองค์ โปรดประทานพระราโชวาทเถิด พระเจ้าข้า”

ท้าวเธอตรัสตอบอย่างนี้ว่า “พวกท่านไม่พึงฆ่าสัตว์ ไม่พึงถือเอาสิ่งของที่เจ้าของ เขาไม่ได้ให้ ไม่พึงประพฤติผิดในกาม ไม่พึงพูดคำเท็จ ไม่พึงดื่มน้ำเมา และจงครอง ราชสมบัติไปตามเดิมเถิด”

พระราชาทั้งหลายที่เป็นปฏิปักษ์ในทิศตะวันตกเหล่านั้นกลับอ่อนน้อมต่อท้าวเธอ

[๘๗] จากนั้น จักรแก้วหมุนไปยังมหาสมุทรทิศตะวันตกแล้วกลับหมุนไปทางทิศเหนือ ท้าวเธอพร้อมด้วยจตุรงคินีเสนา ได้เสด็จตามไป เสด็จเข้าพักแรม ในประเทศที่จักรแก้วอันเป็นทิพย์หยุดอยู่ พระราชาทั้งหลายที่เป็นปฏิปักษ์ในทิศเหนือ พากันเสด็จมาเฝ้าแล้วกราบทูลอย่างนี้ว่า “ขอเดชะ มหาราชเจ้า พระองค์โปรดเสด็จ มาเถิด ขอรับเสด็จพระองค์ ราชสมบัติของหม่อมฉันเป็นของพระองค์ โปรดประทานพระราโชวาทเถิด พระเจ้าข้า”

ท้าวเธอตรัสตอบอย่างนี้ว่า “พวกท่านไม่พึงฆ่าสัตว์ ไม่พึงถือเอาสิ่งของที่เจ้าของ เขามิได้ให้ ไม่พึงประพฤติผิดในกาม ไม่พึงพูดคำเท็จ ไม่พึงดื่มน้ำเมา และจงครองราชสมบัติไปตามเดิมเถิด”

พระราชาทั้งหลายที่เป็นปฏิปักษ์ในทิศเหนือเหล่านั้นกลับอ่อนน้อมต่อท้าวเธอ

ครั้งนั้น จักรแก้วได้ปราบปรามแผ่นดินมีมหาสมุทรเป็นขอบเขตอย่างราบคาบ เสร็จแล้วหมุนกลับยังราชธานีนั้นมาปรากฏแก่พระเจ้าจักรพรรดิที่พระทวารภายใน พระราชวัง ณ หน้ามุขที่ทรงวินิจฉัยราชกิจทำภายในพระราชวังของท้าวเธอให้ สว่างไสว

เรื่องพระเจ้าจักรพรรดิองค์ที่ ๒ เป็นต้น

[๘๘] ภิกษุทั้งหลาย แม้พระเจ้าจักรพรรดิองค์ที่ ๒ ฯลฯ

แม้พระเจ้าจักรพรรดิองค์ที่ ๓ ฯลฯ

แม้พระเจ้าจักรพรรดิองค์ที่ ๔ ฯลฯ

แม้พระเจ้าจักรพรรดิองค์ที่ ๕ ฯลฯ

แม้พระเจ้าจักรพรรดิองค์ที่ ๖ ฯลฯ

แม้พระเจ้าจักรพรรดิองค์ที่ ๗ เมื่อเวลาล่วงไปหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี ได้รับสั่งเรียกราชบุรุษคนหนึ่งมาตรัสว่า “บุรุษผู้เจริญ ในขณะที่ท่านเห็นจักรแก้ว อันเป็นทิพย์ถอยเคลื่อนจากที่ตั้ง พึงบอกแก่เราทันที” ราชบุรุษนั้นทูลรับสนองพระราชดำรัสแล้ว เมื่อเวลาล่วงไปอีกหลายปี หลายร้อยปี หลายพันปี ราชบุรุษนั้นได้เห็นจักรแก้วอันเป็นทิพย์ถอยเคลื่อนจากที่ตั้ง จึงเข้าไปเฝ้าท้าวเธอถึงที่ประทับ แล้วได้กราบทูลพระเจ้าจักรพรรดิดังนี้ว่า “ขอเดชะ ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ขอพระองค์ทรงทราบเถิด จักรแก้วอันเป็นทิพย์ของพระองค์ถอยเคลื่อนจากที่ตั้งแล้ว”

[๘๙] ภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น ท้าวเธอรับสั่งเรียกพระกุมาร ผู้เป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่มาตรัสว่า “ลูกเอ๋ย ทราบว่าจักรแก้วอันเป็นทิพย์ของพ่อถอยเคลื่อนจากที่ตั้งแล้ว ก็พ่อได้ยินมาว่า “จักรแก้วอันเป็นทิพย์ของพระเจ้าจักรพรรดิพระองค์ใดถอยเคลื่อนจากที่ตั้ง ณ บัดนี้ พระเจ้าจักรพรรดิพระองค์นั้น จะทรงพระชนม์อยู่ได้ไม่นาน” กามทั้งหลายอันเป็นของมนุษย์พ่อก็ได้บริโภคแล้ว บัดนี้เป็นเวลาที่พ่อจะ แสวงหากามทั้งหลายอันเป็นทิพย์ มาเถิด ลูกเอ๋ย ลูกจงปกครองแผ่นดิน อันมีมหาสมุทรเป็นขอบเขตนี้ ส่วนพ่อจะโกนผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ออกจากเรือนบวช เป็นบรรพชิต

ครั้นพระเจ้าจักรพรรดิทรงสั่งสอนพระกุมาร ผู้เป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ในเรื่อง การครองราชย์เรียบร้อยแล้ว ทรงปลงพระเกศาและพระมัสสุ ทรงครองผ้ากาสาวพัสตร์ เสด็จออกจากพระราชวังผนวชเป็นบรรพชิต เมื่อพระราชฤาษีผนวชได้ ๗ วัน จักรแก้ว อันเป็นทิพย์ได้อันตรธานไป

[๙๐] ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้น ราชบุรุษคนหนึ่งเข้าไปเฝ้ากษัตราธิราชผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้วถึงที่ประทับ ได้กราบทูลดังนี้ว่า “ขอเดชะ ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ขอพระองค์ทรงทราบเถิด จักรแก้วอันเป็นทิพย์อันตรธานไปแล้ว” ขณะนั้น เมื่อจักรแก้วอันเป็นทิพย์อันตรธานไปแล้ว ท้าวเธอทรงเสียพระทัย ทรงแสดงความเสีย พระทัยให้ปรากฏ แต่ไม่ได้เสด็จเข้าไปหาพระราชฤาษีทูลถามถึงจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐนัยว่า ท้าวเธอทรงปกครองประชาราษฎร์ตามพระมติของพระองค์เอง เมื่อท้าวเธอทรงปกครองประชาราษฎร์ตามพระมติของพระองค์เองอยู่ ประชาราษฎร์ ก็ไม่เจริญต่อไปเหมือนเก่าก่อน เหมือนเมื่อกษัตริย์พระองค์ก่อน ๆ ซึ่งได้ทรงประพฤติจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐอยู่

ครั้งนั้น ข้าราชการ ข้าราชบริพาร โหราจารย์และมหาอำมาตย์ แม่ทัพ นายกอง ราชองครักษ์ องคมนตรี ได้ประชุมกันกราบทูลท้าวเธอดังนี้ว่า “ขอเดชะ ทราบว่า เมื่อพระองค์ทรงปกครองชนบท[๑] ตามพระมติของพระองค์เอง ประชาราษฎร์ก็ไม่เจริญต่อไปเหมือนเก่าก่อน เหมือนเมื่อกษัตริย์พระองค์ก่อน ๆ ซึ่งได้ทรงประพฤติจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐอยู่ พระเจ้าข้า ในแว่นแคว้นของพระองค์มีข้าราชการ ข้าราชบริพาร โหราจารย์และมหาอำมาตย์ แม่ทัพนายกอง ราชองครักษ์ องคมนตรี อยู่พร้อมทีเดียว ข้าพระองค์ทั้งหลายและประชาราษฎร์เหล่าอื่น จดจำจักรวรรดิวัตร อันประเสริฐได้อยู่ ขอพระองค์โปรดตรัสถามถึง

---

[๑] ดูเชิงอรรถที่ ๔ ข้อ ๕๐ หน้า ๓๕ ในเล่มนี้

จักรวรรดิวัตรอันประเสริฐเถิด พระองค์ตรัสถามแล้ว พวกข้าพระพุทธเจ้าก็จักกราบทูลจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐถวาย”

เรื่องความเสื่อมแห่งอายุและวรรณะ เป็นต้น

[๙๑] ภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น ท้าวเธอโปรดให้ประชุมข้าราชการ ข้าราชบริพาร โหราจารย์และมหาอำมาตย์ แม่ทัพนายกอง ราชองครักษ์ องคมนตรี ตรัสถามถึงจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐ พวกเขาจึงกราบทูลจักรวรรดิวัตรอันประเสริฐ แก่ท้าวเธอ ท้าวเธอได้ฟังคำทูลตอบของพวกเขาแล้ว จึงทรงจัดการรักษา ป้องกันและคุ้มครองโดยชอบธรรม แต่ไม่ได้พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ เมื่อไม่พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ ความขัดสนจึงแพร่หลาย เมื่อความขัดสน แพร่หลาย บุรุษคนหนึ่งจึงถือเอาสิ่งของที่ผู้อื่นไม่ได้ให้โดยอาการขโมย ประชาชนช่วยกันจับบุรุษนั้นได้แล้วนำไปถวายแก่ท้าวเธอ กราบทูลว่า “ขอเดชะ ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท บุรุษคนนี้ถือเอาสิ่งของที่ผู้อื่นไม่ได้ให้โดยอาการขโมย” เมื่อพวกเขากราบทูลอย่างนี้แล้ว ท้าวเธอจึงตรัสถามบุรุษนั้นว่า “ทราบว่า เธอถือเอาสิ่งของที่ผู้อื่นไม่ได้ให้โดยอาการขโมยจริงหรือ”

“จริง พระเจ้าข้า”

“เพราะเหตุไร”

“เพราะข้าพระองค์ไม่มีอะไรจะเลี้ยงชีพ”

ลำดับนั้น ท้าวเธอจึงพระราชทานทรัพย์ให้แก่เขาแล้วรับสั่งว่า “พ่อคุณ เธอจงเลี้ยงชีพ จงเลี้ยงมารดาบิดา เลี้ยงบุตรภรรยา ประกอบการงานทั้งหลาย จงตั้งทักษิณาในสมณพราหมณ์ทั้งหลายที่ทำให้มีผลสูงขึ้นไป[๑]ที่เป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดี มีสุขเป็นผล ให้เกิดในสวรรค์[๒]ด้วยทรัพย์นี้เถิด”

เขาได้ทูลรับสนองพระราชดำรัสแล้ว

แม้บุรุษอีกคนหนึ่ง ถือเอาสิ่งของที่ผู้อื่นไม่ได้ให้โดยอาการขโมย คนทั้งหลายช่วยกันจับบุรุษนั้นได้แล้วจึงนำไปถวายแก่ท้าวเธอ กราบทูลว่า “ขอเดชะ ใต้ฝ่าละออง ธุลีพระบาท บุรุษนี้ถือเอาสิ่งของที่ผู้อื่นไม่ได้ให้โดยอาการขโมย” เมื่อพวกเขากราบทูลอย่างนี้แล้ว ท้าวเธอจึงตรัสถามบุรุษนั้นว่า “พ่อคุณ ได้ยินว่าเธอถือเอาสิ่งของ ที่ผู้อื่นไม่ได้ให้โดยอาการขโมยจริงหรือ”

“จริง พระเจ้าข้า”

“เพราะเหตุไร”

“เพราะข้าพระองค์ไม่มีอะไรจะเลี้ยงชีพ”

---

[๑] **มีผลสูงขึ้นไป** ในที่นี้หมายถึงส่งผลให้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นกามาวจร ๖ คือ (๑) จาตุมหาราช (๒) ดาวดึงส์ (๓) ยามา (๔) ดุสิต (๕) นิมมานรดี (๖) ปรนิมมิตวสวัตดี (ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๙๑/๓๖)

[๒] **ให้เกิดในสวรรค์** ในที่นี้หมายถึงให้ได้คุณวิเศษที่ล้ำเลิศ ๑๐ อย่าง มีผิวพรรณทิพย์ เป็นต้น (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๙๑/๓๗)

ลำดับนั้น ท้าวเธอจึงพระราชทานทรัพย์ให้แก่เขาแล้วรับสั่งว่า “พ่อคุณ เธอ จงเลี้ยงชีพ จงเลี้ยงมารดาบิดา จงเลี้ยงบุตรภรรยา จงประกอบการงานทั้งหลาย จงตั้งทักษิณาในสมณพราหมณ์ทั้งหลาย ที่ทำให้มีผลสูงขึ้นไป เป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดี มีสุขเป็นผล ให้เกิดในสวรรค์ด้วยทรัพย์นี้เถิด”

เขาทูลรับสนองพระราชดำรัสแล้ว

[๙๒] ภิกษุทั้งหลาย คนทั้งหลายได้ฟังมาว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ได้ทราบ ว่า คนถือเอาสิ่งของที่ผู้อื่นไม่ได้ให้โดยอาการขโมย พระเจ้าแผ่นดินยังพระราชทานทรัพย์ให้อีก” จึงพากันคิดเห็นอย่างนี้ว่า “ทางที่ดี แม้พวกเราก็ควรถือเอาสิ่ง ของที่ผู้อื่นไม่ได้ให้โดยอาการขโมยบ้าง”

ลำดับนั้น บุรุษคนหนึ่งถือเอาสิ่งของที่ผู้อื่นไม่ได้ให้โดยอาการขโมย คนทั้งหลาย ช่วยกันจับบุรุษนั้นได้แล้ว จึงนำไปถวายแก่ท้าวเธอ กราบทูลว่า “ขอเดชะ ใต้ฝ่าละออง ธุลีพระบาท บุรุษนี้ถือเอาสิ่งของที่ผู้อื่นไม่ได้ให้โดยอาการขโมย” เมื่อพวกเขากราบทูล อย่างนี้แล้ว ท้าวเธอจึงตรัสถามบุรุษนั้นว่า “พ่อคุณ ได้ทราบว่า เธอถือเอาสิ่งของ ที่ผู้อื่นไม่ได้ให้โดยอาการขโมยจริงหรือ”

“จริง พระเจ้าข้า”

“เพราะเหตุไร”

“เพราะข้าพระองค์ไม่มีอะไรจะเลี้ยงชีพ”

ลำดับนั้น ท้าวเธอจึงทรงพระดำริอย่างนี้ว่า “ถ้าเราจักให้ทรัพย์แก่คนที่ถือเอาสิ่งของที่ผู้อื่นไม่ได้ให้โดยอาการขโมย อทินนาทาน (การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้)นี้ จักแพร่หลายขึ้นด้วยประการอย่างนี้ ทางที่ดี เราควรให้คุมตัวบุรุษผู้นี้อย่างแข็งขัน แล้วตัดต้นคอ ตัดศีรษะของบุรุษนั้นเสีย” จากนั้น ท้าวเธอทรงสั่งบังคับราชบุรุษทั้งหลายว่า “แน่ะพนาย ถ้าเช่นนั้น ท่านจงใช้เชือกเหนียว ๆ มัดบุรุษนี้ ไพล่หลังอย่างแน่นหนาแล้ว โกนผมนำตระเวนไปตามถนนและตรอก พร้อมกับแกว่งบัณเฑาะว์[๑]เสียงดังน่ากลัวนำออกทางประตูด้านทิศใต้ จงคุมตัวอย่างแข็งขัน ทำการประหารชีวิต ตัดศีรษะบุรุษนั้นเสียทางด้านทิศใต้แห่งพระนคร” ราชบุรุษทั้งหลาย ทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว จึงใช้เชือกเหนียวมัดบุรุษนั้นเอาแขนไพล่หลังอย่างแน่นหนาแล้ว โกนผมนำตระเวนไปตามถนนและตรอกพร้อมกับแกว่งบัณเฑาะว์เสียงดังน่ากลัวนำออกทางประตูด้านทิศใต้ คุมตัวอย่างแข็งขัน ทำการประหารชีวิต ตัดศีรษะ บุรุษนั้นทางด้านทิศใต้แห่งพระนคร

[๙๓] ภิกษุทั้งหลาย คนทั้งหลายได้ฟังว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ทราบว่า พระเจ้าแผ่นดินได้คุมตัวคนผู้ถือเอาสิ่งของที่ผู้อื่นไม่ได้ให้โดยอาการขโมยอย่างแข็งขัน ตัดต้นคอ ตัดศีรษะพวกเขาเสีย” ครั้นได้ฟังแล้วจึงมีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า “ทางที่ดี แม้พวกเราก็ควรให้ช่างทำศัสตราอย่างคม ๆ แล้วจับคนที่ไม่ให้สิ่งของที่พวกเราถือเอาโดยอาการขโมย คุมตัวไว้อย่างแข็งขัน จักประหารชีวิต ตัดศีรษะของพวกมันเสีย” พวกเขาจึงให้ช่างทำศัสตราคม แล้วจึงเริ่มทำการปล้นบ้าน นิคม พระนคร ปล้นตามถนนหนทาง จับคนที่

---

[๑] **บัณเฑาะว์** ในที่นี้หมายถึงกลองที่ใช้ตีให้สัญญาณเมื่อจะประหารนักโทษ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๙๒/๓๗)

ไม่ให้สิ่งของที่พวกตนถือเอาโดยอาการขโมย คุมตัวอย่างแข็งขัน ประหารชีวิต ตัดศีรษะของบุคคลเหล่านั้นเสีย

[๙๔] ภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการดังพรรณนามานี้ เมื่อพระมหากษัตริย์ ไม่พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ ความขัดสนก็แพร่หลาย เมื่อความขัดสนแพร่หลาย อทินนาทานก็แพร่หลาย เมื่ออทินนาทานแพร่หลาย ศัสตรา ก็แพร่หลาย เมื่อศัสตราแพร่หลาย ปาณาติบาต(การฆ่าสัตว์)ก็แพร่หลาย เมื่อ ปาณาติบาตแพร่หลาย คนเหล่านั้นก็มีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง เมื่อพวกเขามีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง บุตรของมนุษย์ที่มีอายุขัย ๘๐,๐๐๐ ปี ก็มีอายุขัยถอยลงเหลือ ๔๐,๐๐๐ ปี

ในเมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๔๐,๐๐๐ ปี บุรุษคนหนึ่งถือเอาสิ่งของที่ผู้อื่นไม่ได้ให้ โดยอาการขโมย พวกเขาช่วยกันจับบุรุษนั้นได้แล้ว จึงนำไปถวายแก่กษัตราธิราช ผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้วกราบทูลว่า “ขอเดชะ ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท บุรุษนี้ ถือเอาสิ่งของที่ผู้อื่นไม่ได้ให้โดยอาการขโมย” เมื่อพวกเขากราบทูลอย่างนี้แล้ว ท้าวเธอจึงตรัสถามบุรุษนั้นว่า “พ่อคุณ ได้ทราบว่า เธอถือเอาสิ่งของที่ผู้อื่นไม่ได้ให้โดยอาการขโมยจริงหรือ” บุรุษนั้นได้กราบทูลคำเท็จทั้งที่รู้อยู่ว่า “ไม่จริงเลย พระเจ้าข้า”

[๙๕] ภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการดังพรรณนามานี้ เมื่อพระมหากษัตริย์ ไม่พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ ความขัดสนก็แพร่หลาย เมื่อความขัดสนแพร่หลาย อทินนาทานก็แพร่หลาย เมื่ออทินนาทานแพร่หลาย ศัสตรา ก็แพร่หลาย เมื่อศัสตราแพร่หลาย ปาณาติบาตก็แพร่หลาย เมื่อปาณาติบาต แพร่หลาย มุสาวาท(การพูดเท็จ)ก็แพร่หลาย เมื่อมุสาวาทแพร่หลาย คนเหล่านั้น ก็มีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง เมื่อพวกเขามีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง บุตรของมนุษย์ที่มีอายุขัย ๔๐,๐๐๐ ปี ก็มีอายุขัยถอยลง เหลือ ๒๐,๐๐๐ ปี

ในเมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๒๐,๐๐๐ ปี บุรุษคนหนึ่งถือเอาสิ่งของที่ผู้อื่นไม่ได้ให้โดยอาการขโมย บุรุษอีกคนหนึ่งจึงกราบทูลกษัตราธิราชผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้วว่า “ขอเดชะ ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท บุรุษชื่อนี้ถือเอาสิ่งของที่ผู้อื่นไม่ได้ให้โดยอาการ ขโมย” ชื่อว่าได้กระทำการส่อเสียด

[๙๖] ภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการดังพรรณนามานี้ เมื่อพระมหากษัตริย์ไม่พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ ความขัดสนก็แพร่หลาย เมื่อความขัดสนแพร่หลาย อทินนาทานก็แพร่หลาย เมื่ออทินนาทานแพร่หลาย ศัสตราก็แพร่หลาย เมื่อศัสตราแพร่หลาย ปาณาติบาตก็แพร่หลาย เมื่อปาณาติบาตแพร่หลาย มุสาวาท ก็แพร่หลาย เมื่อมุสาวาทแพร่หลาย ปิสุณาวาจา(การพูดส่อเสียด)ก็แพร่หลาย เมื่อปิสุณาวาจาแพร่หลาย คนเหล่านั้นก็มีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอย บ้าง เมื่อพวกเขามีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง บุตรของมนุษย์ที่มี อายุขัย ๒๐,๐๐๐ ปี ก็มีอายุขัยถอยลงเหลือ ๑๐,๐๐๐ ปี

ในเมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๑๐,๐๐๐ ปี มนุษย์บางพวกมีวรรณะดี บางพวกมีวรรณะไม่ดี พวกที่มีวรรณะไม่ดี ก็เพ่งเล็งพวกที่มีวรรณะดี ประพฤติล่วงละเมิดในภรรยาของคนอื่น

[๙๗] ภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการดังพรรณนามานี้ เมื่อพระมหากษัตริย์ไม่พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ ความขัดสนก็แพร่หลาย เมื่อความขัดสนแพร่หลาย อทินนาทานก็แพร่หลาย เมื่ออทินนาทานแพร่หลาย ฯลฯ กาเมสุมิจฉาจาร (การประพฤติผิดในกาม)ก็แพร่หลาย เมื่อกาเมสุมิจฉาจารแพร่หลาย คนเหล่านั้น ก็มีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง เมื่อพวกเขามีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง บุตรของมนุษย์ที่มีอายุขัย ๑๐,๐๐๐ ปี ก็มีอายุขัยถอยลง เหลือ ๕,๐๐๐ ปี

[๙๘] ภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๕,๐๐๐ ปี ธรรม ๒ ประการ คือ ผรุสวาจา(การพูดคำหยาบ) และสัมผัปปลาปะ(การพูดเพ้อเจ้อ)ก็แพร่หลาย เมื่อธรรม ๒ ประการแพร่หลาย คนเหล่านั้นก็มีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง เมื่อพวกเขามีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง บุตรของมนุษย์ ที่มีอายุขัย ๕,๐๐๐ ปี บางพวกก็มีอายุขัยถอยลงเหลือ ๒,๕๐๐ ปี บางพวกก็มี อายุขัยถอยลงเหลือ ๒,๐๐๐ ปี

[๙๙] ภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๒,๕๐๐ ปี อภิชฌา(ความเพ่งเล็ง อยากได้ของของเขา) และพยาบาท(ความคิดร้าย) ก็แพร่หลาย เมื่ออภิชฌา และพยาบาทแพร่หลาย คนเหล่านั้นก็มีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง เมื่อพวกเขามีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง บุตรของมนุษย์ที่มีอายุขัย ๒,๕๐๐ ปี ก็มีอายุขัยถอยลงเหลือ ๑,๐๐๐ ปี

[๑๐๐] ภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๑,๐๐๐ ปี มิจฉาทิฏฐิ(ความเห็นผิด) ก็แพร่หลาย เมื่อมิจฉาทิฏฐิแพร่หลาย คนเหล่านั้นก็มีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง เมื่อพวกเขามีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง บุตรของมนุษย์ที่มีอายุขัย ๑,๐๐๐ ปี ก็มีอายุขัยถอยลงเหลือ ๕๐๐ ปี

[๑๐๑] ภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๕๐๐ ปี ธรรม ๓ ประการ คือ อธัมมราคะ[๑] วิสมโลภะ[๒] และมิจฉาธรรม[๓] ก็แพร่หลาย เมื่อธรรม ๓ ประการ แพร่หลาย คนเหล่านั้นก็มีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง เมื่อพวกเขามีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง บุตรของมนุษย์ที่มีอายุขัย ๕๐๐ ปี บางพวกก็มีอายุขัยถอยลงเหลือ ๒๕๐ ปี บางพวกก็มีอายุขัยถอยลงเหลือ ๒๐๐ ปี

---

[๑] **อธัมมราคะ** แปลว่า ความกำหนัดที่ผิดธรรม หมายถึงความกำหนัดในบุคคลที่ไม่สมควรกำหนัด เช่น แม่ พ่อ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๐๑/๓๘)

[๒] **วิสมโลภะ** แปลว่า ความโลภจัด หมายถึงความโลภที่รุนแรงในฐานะแม้ที่ควรจะได้ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๐๑/๓๘)

[๓] **มิจฉาธรรม** แปลว่า ความกำหนัดผิดธรรมชาติ หมายถึงความกำหนัดที่ผู้ชายมีต่อผู้ชาย และที่ผู้หญิง มีต่อผู้หญิง (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๐๑/๓๘)

ในเมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๒๕๐ ปี ธรรมเหล่านี้ คือ ความไม่เกื้อกูลมารดา ความไม่เกื้อกูลบิดา ความไม่เกื้อกูลสมณะ ความไม่เกื้อกูลพราหมณ์ และการไม่ประพฤติอ่อนน้อมต่อท่านผู้ใหญ่ในตระกูล ก็แพร่หลาย

[๑๐๒] ภิกษุทั้งหลาย ด้วยประการดังพรรณนามานี้ เมื่อพระมหากษัตริย์ไม่พระราชทานทรัพย์ให้แก่คนที่ไม่มีทรัพย์ ความขัดสนก็แพร่หลาย เมื่อความขัดสนแพร่หลาย อทินนาทานก็แพร่หลาย เมื่ออทินนาทานแพร่หลาย ศัสตราก็แพร่หลาย เมื่อศัสตราแพร่หลาย ปาณาติบาตก็แพร่หลาย เมื่อปาณาติบาตแพร่หลาย มุสาวาท ก็แพร่หลาย เมื่อมุสาวาทแพร่หลาย ปิสุณาวาจาก็แพร่หลาย เมื่อปิสุณาวาจาแพร่หลาย กาเมสุมิจฉาจารก็แพร่หลาย เมื่อกาเมสุมิจฉาจารแพร่หลาย ธรรม ๒ ประการ คือ ผรุสวาจา และสัมผัปปลาปะก็แพร่หลาย เมื่อธรรม ๒ ประการ แพร่หลาย อภิชฌาและพยาบาทก็แพร่หลาย เมื่ออภิชฌาและพยาบาทแพร่หลาย มิจฉาทิฏฐิก็แพร่หลาย เมื่อมิจฉาทิฏฐิแพร่หลาย ธรรม ๓ ประการ คือ อธัมมราคะ วิสมโลภะ และมิจฉาธรรมก็แพร่หลาย เมื่อธรรม ๓ ประการแพร่หลาย ธรรมเหล่านี้ คือ ความไม่เกื้อกูลมารดา ความไม่เกื้อกูลบิดา ความไม่เกื้อกูลสมณะ ความไม่เกื้อกูลพราหมณ์ และการไม่ประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูลก็แพร่หลาย เมื่อ ธรรมเหล่านี้แพร่หลาย คนเหล่านั้นก็มีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง เมื่อพวกเขามีอายุเสื่อมถอยบ้าง มีวรรณะเสื่อมถอยบ้าง บุตรของมนุษย์ที่มีอายุขัย ๒๕๐ ปี ก็มีอายุขัยถอยลงเหลือ ๑๐๐ ปี

สมัยที่คนมีอายุขัย ๑๐ ปี

[๑๐๓] ภิกษุทั้งหลาย จักมีสมัยที่มีบุตรของมนุษย์เหล่านี้มีอายุขัย ๑๐ ปี ในเมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๑๐ ปี เด็กหญิงอายุ ๕ ปี ก็มีสามีได้ ในเมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๑๐ ปี รสเหล่านี้ คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย และเกลือ จักอันตรธาน ไปสิ้น ในเมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๑๐ ปี หญ้ากับแก้จักเป็นอาหารอย่างดี ภิกษุทั้งหลาย ข้าวสาลี เนื้อ และข้าวสุก เป็นอาหารอย่างดีในบัดนี้ ฉันใด ในเมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๑๐ ปี หญ้ากับแก้ก็จักเป็นอาหารอย่างดี ฉันนั้น

ในเมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๑๐ ปี กุศลกรรมบถ ๑๐ จักอันตรธานไปหมดสิ้น อกุศลกรรมบถ ๑๐ จักเจริญรุ่งเรืองเหลือเกิน ในเมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๑๐ ปี แม้แต่ชื่อว่ากุศลก็จักไม่มี และคนที่ทำกุศลจักมีแต่ที่ไหน ในเมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๑๐ ปี มนุษย์ทั้งหลายที่ไม่เกื้อกูลมารดา ไม่เกื้อกูลบิดา ไม่เกื้อกูลสมณะ ไม่เกื้อกูล พราหมณ์ และไม่ประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล ก็จักได้รับการบูชาและได้รับ การสรรเสริญ ภิกษุทั้งหลาย คนที่เกื้อกูลมารดา เกื้อกูลบิดา เกื้อกูลสมณะ เกื้อกูลพราหมณ์ และประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล ได้รับการบูชาและได้รับการสรรเสริญในบัดนี้ ฉันใด ในเมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๑๐ ปี มนุษย์ทั้งหลายที่ไม่เกื้อกูลมารดา ไม่เกื้อกูลบิดา ไม่เกื้อกูลสมณะ ไม่เกื้อกูลพราหมณ์ และไม่ประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล ก็จักได้รับการบูชาและได้รับการสรรเสริญ ฉันนั้น

ในเมื่อมนุษย์ทั้งหลายมีอายุขัย ๑๐ ปี พวกเขาจักไม่มีจิตคิดเคารพยำเกรงว่า “แม่” ว่า “ป้า น้า” ว่า “ป้าสะใภ้ น้าสะใภ้” ว่า “ภรรยาของอาจารย์” หรือว่า “ภรรยาของครู” สัตว์โลกจักถึงความสมสู่ปะปนกันหมด เป็นเสมือน แพะ แกะ ไก่ สุกร สุนัขบ้าน และสุนัขจิ้งจอก ฉะนั้น

ในเมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๑๐ ปี มนุษย์เหล่านั้นก็จักเกิดความอาฆาต[๑]อย่างแรงกล้า ความพยาบาท[๒]อย่างแรงกล้า ความคิดร้ายแห่งใจอย่างแรงกล้า ความคิดจะฆ่ากันอย่างแรงกล้า มารดากับบุตรก็ดี บุตรกับมารดาก็ดี บิดากับบุตรก็ดี บุตรกับบิดาก็ดี พี่ชายน้องชายกับพี่สาวน้องสาวก็ดี พี่สาวน้องสาวกับพี่ชายน้องชายก็ดี จักเกิดความอาฆาตอย่างแรงกล้า ความพยาบาทอย่างแรงกล้า ความคิดร้ายแห่งใจอย่างแรงกล้า ความคิดจะฆ่ากันอย่างแรงกล้า ภิกษุทั้งหลาย นายพรานเนื้อ เห็นเนื้อเข้า เกิดความอาฆาตอย่างแรงกล้า ความพยาบาทอย่างแรงกล้า ความคิดร้ายแห่งใจอย่างแรงกล้า ความคิดจะฆ่ากันอย่างแรงกล้า ฉันใด ในเมื่อมนุษย์ทั้งหลายมีอายุขัย ๑๐ ปี มนุษย์เหล่านั้นจักเกิดความอาฆาตอย่างแรงกล้า ความพยาบาทอย่างแรงกล้า ความคิดร้ายแห่งใจอย่างแรงกล้า ความคิดจะฆ่ากันอย่างแรงกล้า มารดากับบุตรก็ดี บุตรกับมารดาก็ดี บิดากับบุตรก็ดี บุตรกับบิดาก็ดี พี่ชายน้องชายกับพี่สาวน้องสาวก็ดี พี่สาวน้องสาวกับพี่ชายน้องชายก็ดี จักเกิดความอาฆาตอย่างแรงกล้า ความพยาบาทอย่างแรงกล้า ความคิดร้ายแห่งใจอย่างแรงกล้า ความคิดจะฆ่ากันอย่างแรงกล้า ฉันนั้น

[๑๐๔] ภิกษุทั้งหลาย ในเมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๑๐ ปี จักมีสัตถันตรกัป[๓] ตลอด ๗ วัน มนุษย์เหล่านั้นจักเกิดความเข้าใจในกันและกันว่าเป็นเนื้อ ศัสตราทั้งหลายอันคมกริบจักปรากฏในมือของพวกเขา พวกเขาจักใช้ศัสตราอันคมกริบ ฆ่ากันเองด้วยเข้าใจว่า “นี้เป็นเนื้อ นี้เป็นเนื้อ”

ครั้งนั้น มนุษย์เหล่านั้นบางพวกมีความคิดอย่างนี้ว่า “พวกเราอย่าฆ่าใคร ๆ และใคร ๆ ก็อย่าฆ่าพวกเรา ทางที่ดี เราควรเข้าไปตามป่าหญ้า สุมทุมพุ่มไม้ ป่าไม้ เกาะกลางแม่น้ำ หรือซอกเขา ใช้รากไม้และผลไม้ในป่าเป็นอาหารเลี้ยงชีพ” พวกเขาจึงพากันเข้าไปตามป่าหญ้า สุมทุมพุ่มไม้ ป่าไม้ เกาะกลางแม่น้ำ หรือ ซอกเขา ใช้รากไม้และผลไม้ในป่าเป็นอาหารเลี้ยงชีพอยู่ตลอด ๗ วัน เมื่อล่วงไป ๗ วัน พวกเขาพากันออกจากป่าหญ้า สุมทุมพุ่มไม้ ป่าไม้ เกาะกลางแม่น้ำ หรือ ซอกเขา แล้วต่างสวมกอดกันและกัน ขับร้องปลอบใจกันในที่ประชุมว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย เราพบเห็นกันแล้ว ท่านยังมีชีวิตอยู่ เราพบเห็นกันแล้ว ท่านยังมีชีวิตอยู่”

---

[๑] **ความอาฆาต** หมายถึงความโกรธที่ทำให้ผูกใจเจ็บ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๐๓/๓๙)

[๒] **ความพยาบาท** หมายถึงความโกรธที่ทำให้ประโยชน์สุขทั้งของตนทั้งของคนอื่นพินาศ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๐๓/๓๙)

[๓] **สัตถันตรกัป** แปลว่าอันตรกัปพินาศเพราะศัสตรา เป็นชื่ออันตรกัป (กัประหว่าง) ๑ ใน ๓ อันตรกัป ซึ่งเป็นกัปย่อยของสังวัฏฏกัป(กัปเสื่อม) มักเรียกกันสั้น ๆ ว่ากัปพินาศ อีก ๒ กัป คือ (๑) ทุพภิกขันตรกัป (กัปพินาศเพราะข้าวยากหมากแพง) (๒) โรคันตรกัป(กัปพินาศเพราะโรค) คำว่า กัป ในที่นี้เป็นคำย่อของ คำว่า “กัปพินาศ” (กปฺปวินาส) (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๐๔/๓๙, ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๑๐๔/๓๘)

เรื่องความเจริญด้วยอายุและวรรณะ เป็นต้น

[๑๐๕] ภิกษุทั้งหลาย ลำดับนั้น มนุษย์เหล่านั้นจักปรึกษากันอย่างนี้ว่า “พวกเราสูญสิ้นญาติมากมายเช่นนี้ เพราะยึดถืออกุศลธรรมเป็นเหตุ ทางที่ดี พวกเราควรทำกุศล ควรทำกุศลอย่างไรดี ทางที่ดีพวกเราควรงดเว้นจากปาณาติบาต(การฆ่าสัตว์) ควรสมาทานประพฤติกุศลธรรมนี้” แล้วจึงพากันงดเว้นจากปาณาติบาต สมาทานประพฤติกุศลธรรมนี้ เพราะสมาทานกุศลธรรมเป็นเหตุ พวกเขาจักเจริญด้วยอายุบ้าง เจริญด้วยวรรณะบ้าง เมื่อพวกเขาเจริญด้วยอายุบ้าง เจริญด้วยวรรณะบ้าง บุตรของมนุษย์ทั้งหลายที่มีอายุขัย ๑๐ ปี จักมีอายุขัยเพิ่มขึ้นเป็น ๒๐ ปี

ลำดับนั้น มนุษย์เหล่านั้นจักปรึกษากันอย่างนี้ว่า “พวกเราเจริญด้วยอายุบ้าง เจริญด้วยวรรณะบ้าง เพราะสมาทานกุศลธรรมเป็นเหตุ ทางที่ดี พวกเราควรทำกุศลธรรมยิ่ง ๆ ขึ้นไป ควรทำกุศลอย่างไรบ้าง พวกเราควรงดเว้นจากอทินนาทาน (การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้) ควรงดเว้นจากกาเมสุมิจฉาจาร(การประพฤติผิดในกาม) ควรงดเว้นจากมุสาวาท(การพูดเท็จ) ควรงดเว้นจากปิสุณาวาจา (การพูดส่อเสียด) ควรงดเว้นจากผรุสวาจา(การพูดคำหยาบ) ควรงดเว้นจากสัมผัปปลาปะ (การพูดเพ้อเจ้อ) ควรละอภิชฌา(ความเพ่งเล็งอยากได้ของของเขา) ควรละพยาบาท (ความคิดร้ายผู้อื่น) ควรละมิจฉาทิฏฐิ(ความเห็นผิด) ควรละธรรม ๓ ประการ คือ อธัมมราคะ วิสมโลภะ และมิจฉาธรรม ทางที่ดี พวกเราควรเกื้อกูลมารดา ควร เกื้อกูลบิดา ควรเกื้อกูลสมณะ ควรเกื้อกูลพราหมณ์ และควรประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล ควรสมาทานประพฤติกุศลธรรมนี้ ดังนี้ เขาเหล่านั้นจักเกื้อกูลมารดา เกื้อกูลบิดา เกื้อกูลสมณะ เกื้อกูลพราหมณ์ และประพฤติอ่อนน้อม ต่อผู้ใหญ่ในตระกูล จักสมาทานประพฤติกุศลธรรมนี้

เพราะสมาทานกุศลธรรมเป็นเหตุ พวกเขาจักเจริญด้วยอายุบ้าง จักเจริญด้วยวรรณะบ้าง เมื่อพวกเขาเจริญด้วยอายุบ้าง เจริญด้วยวรรณะบ้าง บุตรของมนุษย์ ที่มีอายุขัย ๒๐ ปี จักมีอายุขัยเพิ่มขึ้นเป็น ๔๐ ปี บุตรของมนุษย์ผู้มีอายุขัย ๔๐ ปี จักมีอายุขัยเพิ่มขึ้นเป็น ๘๐ ปี บุตรของมนุษย์ผู้มีอายุขัย ๘๐ ปี จักมีอายุขัยเพิ่มขึ้นเป็น ๑๖๐ ปี บุตรของมนุษย์ผู้มีอายุขัย ๑๖๐ ปี จักมีอายุขัยเพิ่มขึ้นเป็น ๓๒๐ ปี บุตรของมนุษย์ผู้มีอายุขัย ๓๒๐ ปี จักมีอายุขัยเพิ่มขึ้นเป็น ๖๔๐ ปี บุตรของมนุษย์ ผู้มีอายุขัย ๖๔๐ ปี จักมีอายุขัยเพิ่มขึ้นเป็น ๒,๐๐๐ ปี บุตรของมนุษย์ผู้มีอายุขัย ๒,๐๐๐ ปี จักมีอายุขัยเพิ่มขึ้นเป็น ๔,๐๐๐ ปี บุตรของมนุษย์ผู้มีอายุขัย ๔,๐๐๐ ปี จักมีอายุขัยเพิ่มขึ้นเป็น ๘,๐๐๐ ปี บุตรของมนุษย์ผู้มีอายุขัย ๘,๐๐๐ ปี จักมีอายุขัย เพิ่มขึ้นเป็น ๒๐,๐๐๐ ปี บุตรของมนุษย์ผู้มีอายุขัย ๒๐,๐๐๐ ปี จักมีอายุขัยเพิ่มขึ้น เป็น ๔๐,๐๐๐ ปี บุตรของมนุษย์ผู้มีอายุขัย ๔๐,๐๐๐ ปี จักมีอายุขัยเพิ่มขึ้นเป็น ๘๐,๐๐๐ ปี เมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๘๐,๐๐๐ ปี เด็กหญิงมีอายุ ๕๐๐ ปี จึงจักสมควรมีสามีได้

ความอุบัติของพระราชาพระนามว่าสังขะ

[๑๐๖] ภิกษุทั้งหลาย เมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๘๐,๐๐๐ ปี จักมีอาพาธ ๓ อย่าง คือ (๑) อิจฉา[๑] (๒) อนสนะ[๒] (๓) ชรา เมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๘๐,๐๐๐ ปี ชมพูทวีปนี้ จักมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ บ้าน นิคมและราชธานีมีทุกระยะชั่วไก่บินตก[๓] เมื่อมนุษย์มี อายุขัย ๘๐,๐๐๐ ปี ชมพูทวีปนี้ จักดูประหนึ่งอเวจีนรกที่แออัดยัดเยียดไปด้วยผู้คนทั้งหลาย เหมือนป่าไม้อ้อ หรือป่าไม้แก่น ฉะนั้น เมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๘๐,๐๐๐ ปี กรุงพาราณสีนี้ จักเป็นราชธานีนามว่ากรุงเกตุมดี เป็นเมืองที่มั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ มีพลเมืองมาก มีประชากรคับคั่ง และมีภักษาหารสมบูรณ์[๔] เมื่อมนุษย์มีอายุ ๘๐,๐๐๐ ปี ในชมพูทวีปนี้ จักมีเมือง ๘๔,๐๐๐ เมือง มีกรุงเกตุมดีราชธานีเป็นเมืองเอก เมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๘๐,๐๐๐ ปี จักมีพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่าสังขะ ทรงอุบัติขึ้น ณ กรุงเกตุมดีราชธานี เป็นผู้ทรงธรรม ครองราชย์โดยธรรม ทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดิน มีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นขอบเขต ทรงได้รับชัยชนะ มีราชอาณาจักร มั่นคง สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ ได้แก่ (๑) จักรแก้ว (๒) ช้างแก้ว (๓) ม้าแก้ว (๔) มณีแก้ว (๕) นางแก้ว (๖) คหบดีแก้ว (๗) ปริณายกแก้ว มีพระราชโอรสมากกว่า ๑,๐๐๐ องค์ ซึ่งล้วนแต่กล้าหาญ มีรูปทรงสมเป็นวีรกษัตริย์ สามารถย่ำยีราชศัตรูได้ พระองค์ทรงชนะโดยธรรม ไม่ต้องใช้อาชญา ไม่ต้องใช้ศัสตรา ครอบครอง แผ่นดินนี้มีสาครเป็นขอบเขต

การเสด็จอุบัติแห่งพระพุทธเจ้าพระนามว่าเมตไตรย

[๑๐๗] ภิกษุทั้งหลาย เมื่อมนุษย์มีอายุขัย ๘๐,๐๐๐ ปี พระผู้มีพระภาค พระนามว่าเมตไตรย จักเสด็จอุบัติขึ้นในโลก พระองค์เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค[๕] เหมือนตถาคตอุบัติขึ้นในโลกในบัดนี้ เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยตนเองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค

พระผู้มีพระภาคพระนามว่าเมตไตรยพระองค์นั้น จักทรงรู้แจ้งโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลกและหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ด้วยพระองค์เองแล้ว ทรงประกาศให้ผู้อื่น

---

[๑] **อิจฉา** ในที่นี้หมายถึงตัณหาที่ทำให้เกิดคำพูดอย่างนี้ว่า “ท่านจงให้อาหารแก่เรา (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๐๖/๔๐)

[๒] **อนสนะ** ในที่นี้หมายถึงความเฉื่อยชาทางกายของผู้กินอาหารอิ่มแล้วต้องการจะนอนเพราะเมาอาหาร (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๐๖/๔๐)

[๓] **มีทุกระยะชั่วไก่บินตก** ในที่นี้หมายถึงระยะห่างจากบ้านหนึ่งถึงบ้านหนึ่ง คำนวณจากการบินของไก่ คือ ในเมืองนี้ ไก่สามารถบินจากหลังคาบ้านหลังหนึ่งไปลงหลังคาอีกบ้านหลังหนึ่งได้ซึ่งแสดงว่ามีบ้านเรือนหนาแน่น จนไก่บินถึงกันได้ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๐๖/๔๐)

[๔] **มีภักษาหารสมบูรณ์** ในที่นี้หมายถึงสมบูรณ์ด้วยอาหารที่ควรเคี้ยวและอาหารที่ควรบริโภค (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๑๐/๑๙๔)

[๕] ดูเชิงอรรถที่ ๒ ข้อ ๖ หน้า ๕-๖ ในเล่มนี้

รู้ตามเหมือนตถาคตในบัดนี้ รู้แจ้งโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ด้วยตนเองแล้ว ประกาศให้ผู้อื่นรู้ตามอยู่

พระผู้มีพระภาคพระนามว่าเมตไตรยพระองค์นั้น จักทรงแสดงธรรมอัน มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน เหมือนตถาคตในบัดนี้ แสดงธรรมอันมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลางและมีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน พระองค์จักทรงบริหารภิกษุสงฆ์หลายพันรูป เหมือนตถาคตบริหารภิกษุสงฆ์หลายร้อยรูปในบัดนี้ ฉะนั้น

[๑๐๘] ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้น พระเจ้าสังขะ จักรับสั่งให้ยกปราสาทที่พระเจ้ามหาปนาทะโปรดให้สร้างไว้ แล้วประทับอยู่ ทรงสละบำเพ็ญทานแก่สมณพราหมณ์ คนกำพร้า คนเดินทาง วณิพกและยาจกทั้งหลาย จักทรงปลงพระเกศา และพระมัสสุ ทรงครองผ้ากาสาวพัสตร์ เสด็จออกจากพระราชวังผนวชเป็นบรรพชิตในสำนักของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่าเมตไตรย ท้าวเธอผนวชแล้วไม่นานอย่างนี้ ทรงหลีกไปอยู่ผู้เดียว ไม่ประมาทมีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ไม่นานนัก ก็ทำให้แจ้งประโยชน์อันยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการด้วยพระปัญญา อันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันอย่างแน่แท้

[๑๐๙] ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง จงมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่เถิด

ภิกษุมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลก

๒. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลก

๓. พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลก

๔. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลก

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ เป็นอย่างนี้แล

เรื่องความเจริญด้วยอายุและวรรณะเป็นต้นของภิกษุ

[๑๑๐] ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงประพฤติธรรมอันเป็นโคจร ซึ่งเป็นวิสัยอันสืบเนื่องมาจากบิดาของตน เมื่อเธอทั้งหลายประพฤติธรรมอันเป็นโคจร ซึ่ง เป็นวิสัยอันสืบเนื่องมาจากบิดาของตน จักเจริญด้วยอายุบ้าง จักเจริญด้วยวรรณะ บ้าง จักเจริญด้วยสุขะบ้าง จักเจริญด้วยโภคะบ้าง จักเจริญด้วยพละบ้าง

ในเรื่องอายุของภิกษุ มีคำอธิบาย อย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากฉันทะและความเพียรสร้างสรรค์)

๒. เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากวิริยะและความเพียรสร้างสรรค์)

๓. เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากจิตตะและความเพียรสร้างสรรค์)

๔. เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากวิมังสาและความเพียรสร้างสรรค์)

เพราะเจริญ ทำอิทธิบาท ๔ ประการนี้ให้มาก เมื่อมุ่งหวัง เธอจะพึงดำรงอยู่ ได้ ๑ กัป หรือเกินกว่า ๑ กัป

ภิกษุทั้งหลาย นี้แลเป็นคำอธิบายในเรื่องอายุของภิกษุ

ในเรื่องวรรณะของภิกษุ มีคำอธิบาย อย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจาระและโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ใน สิกขาบททั้งหลาย

ภิกษุทั้งหลาย นี้แลเป็นคำอธิบายในเรื่องวรรณะของภิกษุ

ในเรื่องความสุขของภิกษุ มีคำอธิบาย อย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่

๒. เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป บรรลุทุติยฌาน ...

๓. บรรลุตติยฌาน ...

๔. บรรลุจตุตถฌาน ...

ภิกษุทั้งหลาย นี้แลเป็นคำอธิบายในเรื่องความสุขของภิกษุ

ในเรื่องโภคะของภิกษุ มีคำอธิบาย อย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. มีเมตตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานด้วยเมตตาจิตอันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่

๒. มีกรุณาจิต ...

๓. มีมุทิตาจิต ...

๔. มีอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถานด้วยอุเบกขาจิตอันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่

ภิกษุทั้งหลาย นี้แลเป็นคำอธิบายในเรื่องโภคะของภิกษุ

ในเรื่องพละของภิกษุ มีคำอธิบาย อย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ[๑] ปัญญาวิมุตติ[๒] อันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน

ภิกษุทั้งหลาย นี้แลเป็นคำอธิบายในเรื่องพละของภิกษุ

เราไม่เล็งเห็นกำลังอื่นแม้อย่างหนึ่ง ซึ่งข่มได้แสนยาก เหมือนกำลังของมาร[๓] นี้เลย บุญนี้จะเจริญขึ้นได้อย่างนี้ก็เพราะสมาทานกุศลธรรมเป็นเหตุ”

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีต่างชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคแล้วแล

จักกวัตติสูตรที่ ๓ จบ

๔. อัคคัญญสูตร
ว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก
เรื่องสามเณรชื่อวาเสฏฐะและสามเณรชื่อภารทวาชะ

[๑๑๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ปราสาทของนางวิสาขามิคารมาตา ในบุพพาราม เขตกรุงสาวัตถี สมัยนั้น สามเณรชื่อวาเสฏฐะและสามเณรชื่อภารทวาชะ หวังความเป็นภิกษุ จึงอยู่อบรมในสำนัก

---

[๑] **เจโตวิมุตติ** หมายถึงความหลุดพ้นแห่งจิต ความหลุดพ้นจากกิเลสด้วยอำนาจการฝึก หรือด้วยกำลัง สมาธิ เช่น สมาบัติ ๘ เป็นเจโตวิมุตติอันละเอียดประณีต (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๓๗๓/๒๘๑)

[๒] **ปัญญาวิมุตติ** หมายถึงความหลุดพ้นด้วยปัญญา ความหลุดพ้นที่บรรลุด้วยการกำจัดอวิชชาได้ ทำให้ สำเร็จอรหัตตผล และทำให้เจโตวิมุตติ เป็นวิมุตติที่ไม่กำเริบ คือ ไม่กลับกลายได้อีกต่อไป (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๓๗๓/๒๘๑)

[๓] **กำลังของมาร** ในที่นี้หมายถึงกำลังของเทวปุตตมาร มัจจุมาร และกิเลสมาร (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๑๐/๔๓)

ของภิกษุทั้งหลาย ครั้นในเวลาเย็น พระผู้มีพระภาคทรงออกจากการหลีกเร้นแล้ว ได้เสด็จลงจากปราสาท ทรงจงกรมอยู่ในที่กลางแจ้งที่ร่มเงาปราสาท

[๑๑๒] สามเณรชื่อวาเสฏฐะได้เห็นพระผู้มีพระภาคทรงออกจากการหลีกเร้น เสด็จลงจากปราสาท แล้ว ทรงจงกรมอยู่ในที่กลางแจ้งที่ร่มเงาปราสาทในเวลาเย็น จึงเรียกสามเณรชื่อภารทวาชะมากล่าวว่า “คุณภารทวาชะ พระผู้มีพระภาคนี้ทรงออกจากการหลีกเร้น เสด็จลงจากปราสาท ทรงจงกรมอยู่ในที่กลางแจ้งที่ร่มเงา ของปราสาทในเวลาเย็น มาเถิด เราจักไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ เราควร จะได้ฟังธรรมีกถาเฉพาะพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคบ้าง” ภารทวาชสามเณรก็รับคำแล้ว

[๑๑๓] ครั้งนั้น วาเสฏฐสามเณรและภารทวาชสามเณรพากันเข้าไปเฝ้า พระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้ว ได้เดินจงกรมตามเสด็จพระผู้มีพระภาคซึ่งกำลังทรงจงกรมอยู่ พระผู้มีพระภาคจึงรับสั่งเรียกวาเสฏฐสามเณรและภารทวาชสามเณรมาตรัสว่า “วาเสฏฐะและภารทวาชะ เธอทั้งสองมีชาติเป็นพราหมณ์ มีตระกูลเป็นพราหมณ์ ออกจากตระกูลของพราหมณ์ บวชเป็นบรรพชิต พวกพราหมณ์ไม่ด่าไม่บริภาษเธอทั้งสองบ้างหรือ”

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกพราหมณ์ด่า[๑] บริภาษข้าพระองค์ทั้งสองด้วยคำเหยียดหยามอย่างสมใจ เต็มรูปแบบ[๒] ไม่ใช่ไม่เต็มรูปแบบ”

“ก็พวกพราหมณ์ด่าบริภาษเธอทั้งสองด้วยคำเหยียดหยามอย่างสมใจ เต็มรูปแบบ ไม่ใช่ไม่เต็มรูปแบบอย่างไร”

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกพราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า “วรรณะที่ประเสริฐที่สุด คือพราหมณ์เท่านั้น วรรณะอื่นเลว วรรณะที่ขาวคือพราหมณ์เท่านั้น วรรณะอื่นดำ พราหมณ์เท่านั้นบริสุทธิ์ ผู้ที่ไม่ใช่พราหมณ์ไม่บริสุทธิ์ พราหมณ์เท่านั้นเป็นบุตร เป็นโอรส เกิดจากโอษฐ์ของพระพรหม เกิดจากพระพรหม เป็นผู้ที่พระพรหมสร้างขึ้น เป็นทายาทของพระพรหม เจ้าทั้งสองมาละวรรณะที่ประสริฐที่สุด เข้าไปอยู่ ในวรรณะที่เลวทราม คือ สมณะโล้น เป็นคนรับใช้[๓] เป็นคนวรรณะต่ำ (กัณหโคตร) เป็นเผ่าของมาร เกิดจากพระบาทของพระพรหม[๔] เธอทั้งสองมาละวรรณะที่ประเสริฐที่สุด เข้าไปอยู่ในวรรณะที่เลวทราม คือ สมณะโล้น เป็นคน

---

[๑] **ด่า** ในที่นี้หมายถึงด่าด้วยอักโกสวัตถุ ๑๐ อย่าง คือ (๑) เจ้าเป็นโจร (๒) เจ้าเป็นคนพาล (๓) เจ้าเป็น คนหลง (๔) เจ้าเป็นอูฐ (๕) เจ้าเป็นโค (๖) เจ้าเป็นลา (๗) เจ้าเป็นสัตว์นรก (๘) เจ้าเป็นสัตว์ดิรัจฉาน (๙) เจ้าไม่ได้สุคติ (๑๐) เจ้าหวังได้แต่ทุคติเท่านั้น (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๑๓/๔๖)

[๒] **เต็มรูปแบบ** ในที่นี้หมายถึงยกอักโกสวัตถุทั้ง ๑๐ อย่างมาด่า (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๑๓/๔๖)

[๓] **เป็นคนรับใช้** ในที่นี้หมายถึงคหบดีซึ่งพวกวรรณะพราหมณ์ถือว่าเป็นคนชั้นต่ำ เพราะยังถูกเครื่องผูกคือเรือนผูกไว้ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๑๓/๔๗, ที.ปา.ฎีกา (บาลี) ๑๑๓/๔๖)

[๔] **เป็นเผ่าของมาร เกิดจากพระบาทของพระพรหม** แปลจากบาลีว่า “พนฺธุปาทาปจฺเจ” ตามนัย ที.ปา.อ. (บาลี) ๑๑๓/๔๗ ส่วน ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๖๓/๒๒๙ ให้ความหมายว่าเกิดจากพระบาทของพระพรหมเท่านั้น

รับใช้ เป็นคนวรรณะต่ำ เป็นเผ่าของมาร เกิดจากพระบาทของพระพรหมนี้ ไม่เป็นความดี ไม่เป็นการสมควรเลย” ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกพราหมณ์ได้พากันด่า บริภาษข้าพระองค์ ทั้งสองด้วยถ้อยคำเหยียดหยามอย่างสมใจ เต็มรูปแบบ ไม่ใช่ไม่เต็มรูปแบบอย่างนี้”

[๑๑๔] “วาเสฏฐะและภารทวาชะ พวกพราหมณ์ระลึกถึงเรื่องเก่าของตนไม่ได้[๑] จึงกล่าวอย่างนี้ว่า “วรรณะที่ประเสริฐที่สุด คือพราหมณ์เท่านั้น วรรณะอื่นเลว วรรณะที่ขาวคือพราหมณ์เท่านั้น วรรณะอื่นดำ พราหมณ์เท่านั้นบริสุทธิ์ ผู้ที่ไม่ใช่พราหมณ์ไม่บริสุทธิ์ พราหมณ์เท่านั้นเป็นบุตร เป็นโอรส เกิดจากโอษฐ์ของพระพรหม เกิดจากพระพรหม เป็นผู้ที่พระพรหมสร้างขึ้น เป็นทายาทของพระพรหม” วาเสฏฐะและภารทวาชะ ก็ปรากฏชัดอยู่ว่า นางพราหมณีของพราหมณ์ทั้งหลาย มีระดูบ้าง มีครรภ์บ้าง คลอดอยู่บ้าง ให้ลูกดื่มนมบ้าง ก็พราหมณ์เหล่านั้นเป็น ผู้เกิดทางช่องคลอดของนางพราหมณีทั้งนั้น ยังกล่าวอย่างนี้ว่า “วรรณะที่ประเสริฐที่สุด คือพราหมณ์เท่านั้น ฯลฯ เป็นทายาทของพระพรหม” ก็พราหมณ์เหล่านั้นกล่าวตู่พรหมและพูดเท็จ พวกเขาจะต้องประสบสิ่งที่ไม่ใช่บุญเป็นอันมาก

ความบริสุทธิ์แห่งวรรณะ ๔

[๑๑๕] วาเสฏฐะและภารทวาชะ วรรณะ ๔ เหล่านี้ คือ (๑) กษัตริย์ (๒) พราหมณ์ (๓) แพศย์ (๔) ศูทร

๑. แม้กษัตริย์บางพระองค์ในโลกนี้เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของ เขาไม่ได้ให้ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา มีจิตพยาบาท เห็นผิด ด้วยประการดังกล่าวมานี้ ธรรมเหล่าใดเป็นอกุศล นับว่าเป็นอกุศล มีโทษ นับว่ามีโทษ ไม่ควรประพฤติ นับว่าไม่ควรประพฤติ ไม่สามารถเป็นอริยธรรม นับว่าไม่สามารถเป็นอริยธรรม เป็นธรรมดำ[๒] มีวิบากดำ[๓] ที่วิญญูชนติเตียน ธรรมเหล่านั้นปรากฏอย่างชัดเจนในกษัตริย์บางพระองค์ในโลกนี้

๒. แม้พราหมณ์ ...

๓. แม้แพศย์ ...

๔. แม้ศูทรบางคนในโลกนี้เป็นผู้ฆ่าสัตว์ ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ประพฤติผิดในกาม พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา มีจิตพยาบาท เห็นผิด ด้วยประการดังกล่าวมานี้ ธรรมเหล่าใดเป็นอกุศล

---

[๑] **ระลึกถึงเรื่องเก่าของตนไม่ได้** หมายถึงไม่รู้จักกำเนิดและความเป็นไปของโลก ที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกอันมีมาแต่โบราณ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๑๔/๔๗)

[๒] **ธรรมดำ** ในที่นี้หมายถึงธรรมที่ไม่บริสุทธิ์มาแต่เดิม (ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๑๑๕/๔๗)

[๓] **มีวิบากดำ** ในที่นี้หมายถึงมีผลเป็นทุกข์ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๑๕/๔๘)

นับว่าเป็นอกุศล มีโทษ นับว่ามีโทษ ไม่ควรประพฤติ นับว่าไม่ควรประพฤติ ไม่สามารถเป็นอริยธรรม นับว่าไม่สามารถเป็นอริยธรรม เป็นธรรมดำ มีวิบากดำ ที่วิญญูชนติเตียน ธรรมเหล่านั้นปรากฏอย่างชัดเจนในศูทรบางคนในโลกนี้

วาเสฏฐะและภารทวาชะ

๑. แม้กษัตริย์บางพระองค์ในโลกนี้เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม เว้นขาดจากการพูดเท็จ เว้นขาดจากการพูดส่อเสียด เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา มีจิตไม่พยาบาท เห็นชอบด้วยประการดังกล่าวมานี้ ธรรมเหล่าใดเป็นกุศล นับว่าเป็นกุศล ไม่มีโทษ นับว่าไม่มีโทษ ควรประพฤติ นับว่าควรประพฤติ สามารถ เป็นอริยธรรม นับว่าสามารถเป็นอริยธรรม เป็นธรรมขาว[๑] มีวิบากขาว[๒] ที่วิญญูชนสรรเสริญ ธรรมเหล่านั้นปรากฏอย่างชัดเจนในกษัตริย์บางพระองค์ในโลกนี้

๒. แม้พราหมณ์ ...

๓. แม้แพศย์ ...

๔. แม้ศูทรบางคนในโลกนี้เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ... ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา มีจิตไม่พยาบาท เห็นชอบ ด้วยประการ ดังกล่าวมานี้ ธรรมเหล่าใดเป็นกุศล นับว่าเป็นกุศล ไม่มีโทษ นับว่าไม่มีโทษ ควรประพฤติ นับว่าควรประพฤติ สามารถเป็น อริยธรรม นับว่าสามารถเป็นอริยธรรม เป็นธรรมขาว มีวิบากขาว ที่วิญญูชนสรรเสริญ ธรรมเหล่านั้นปรากฏอย่างชัดเจนใน ศูทรบางคนในโลกนี้

[๑๑๖] วาเสฏฐะและภารทวาชะ เมื่อวรรณะ ๔ เหล่านี้ รวมกันเป็นบุคคล ๒ จำพวก คือ

๑. พวกที่ดำรงอยู่ในธรรมดำที่วิญญูชนติเตียนจำพวกหนึ่ง

๒. พวกที่ดำรงอยู่ในธรรมขาวที่วิญญูชนสรรเสริญจำพวกหนึ่ง

ในเรื่องนี้ พวกพราหมณ์ได้กล่าวอย่างนี้ว่า “วรรณะที่ประเสริฐที่สุด คือพราหมณ์เท่านั้น วรรณะอื่นเลว วรรณะที่ขาวคือพราหมณ์เท่านั้น วรรณะอื่นดำ พราหมณ์เท่านั้นบริสุทธิ์ ผู้ที่ไม่ใช่พราหมณ์ไม่บริสุทธิ์ พราหมณ์เท่านั้นเป็นบุตร เป็นโอรส เกิดจากโอษฐ์ของพระพรหม เกิดจากพระพรหม เป็นผู้ที่พระพรหมสร้างขึ้น เป็นทายาทของพระพรหม” วิญญูชนทั้งหลายย่อมไม่รับรองถ้อยคำของพราหมณ์เหล่านั้น ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่า บรรดาวรรณะ ๔ เหล่านี้ ผู้ใดเป็นภิกษุอรหันตขีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว[๓] ทำกิจที่ควร

---

[๑] **ธรรมขาว** ในที่นี้หมายถึงธรรมที่บริสุทธิ์เพราะปราศจากกิเลส (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๑๕/๔๘)

[๒] **มีวิบากขาว** ในที่นี้หมายถึงมีผลเป็นสุข (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๑๕/๔๘)

[๓] **อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว** หมายถึงได้เป็นพระอเสขะ ส่วนพระเสขะ ๗ จำพวก และกัลยาณปุถุชนชื่อว่ากำลังประพฤติ

ทำเสร็จแล้ว[๑] ปลงภาระได้แล้ว[๒] บรรลุประโยชน์ ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ ผู้นั้นเรียกได้ว่า เป็นผู้เลิศกว่าคนทั้งหลายในวรรณะ ๔ เหล่านั้น โดยธรรมเท่านั้น ไม่ใช่โดยอธรรม เพราะธรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมู่ชนทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

[๑๑๗] วาเสฏฐะและภารทวาชะ โดยเหตุผลนี้ เธอทั้งสองพึงทราบเถิดว่า “ธรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมู่ชนทั้งในโลกนี้และโลกหน้า”

วาเสฏฐะและภารทวาชะ พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงทราบว่า “พระสมณโคดมเสด็จออกผนวชจากศากยตระกูลที่เท่าเทียมกัน[๓]” ดังนี้ ก็พวกศากยะยังต้องตามเสด็จพระเจ้าปเสนทิโกศลอยู่ตลอดเวลา และพวกเจ้าศากยะยังต้องกระทำการนอบน้อม การอภิวาท การต้อนรับ อัญชลีกรรม และสามีจิกรรม ในพระเจ้าปเสนทิโกศลอยู่ ด้วยประการดังว่ามานี้ พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงกระทำการนอบน้อม การอภิวาท การต้อนรับ อัญชลีกรรม และสามีจิกรรมนั้นในเราตถาคต ดังที่พวกเจ้าศากยะ กระทำการนอบน้อม การอภิวาท การต้อนรับ อัญชลีกรรม และสามีจิกรรม ในพระเจ้าปเสนทิโกศล พระองค์มิได้ทรงกระทำการนอบน้อม การอภิวาท การต้อนรับ อัญชลีกรรม และสามีจิกรรมนั้น ด้วยทรงดำริว่า “พระสมณโคดมมีพระชาติกำเนิดดี เราเองมีชาติกำเนิดไม่ดี พระสมณโคดมทรงแข็งแรง เราเองไม่แข็งแรง พระสมณโคดมมีผิวพรรณผ่องใส เราเองมีผิวพรรณเศร้าหมอง พระสมณโคดมเป็นผู้สูงศักดิ์ เราเองเป็นผู้ต่ำศักดิ์” โดยที่แท้ พระองค์เมื่อจะทรงสักการะธรรม เคารพธรรม นับถือธรรม บูชาธรรม นอบน้อมธรรม จึงทรงกระทำการนอบน้อม การอภิวาท การต้อนรับ อัญชลีกรรม และสามีจิกรรมในเราตถาคตอย่างนี้ โดยเหตุผลนี้ เธอพึงทราบอย่างนี้ว่า “ธรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมู่ชนทั้งในโลกนี้และ โลกหน้า”

[๑๑๘] วาเสฏฐะและภารทวาชะ เธอทั้งสองมีชาติกำเนิดต่างกัน มีชื่อต่างกัน มีโคตรต่างกัน มีตระกูลต่างกัน ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต เมื่อมีผู้ถามว่า “ท่านเป็นพวกไหน” พึงตอบเขาว่า “เราเป็นพวกพระสมณศากยบุตร” ดังนี้เถิด ผู้ใดแลมีศรัทธาตั้งมั่นในตถาคต เกิดแต่ราก ประดิษฐานมั่นคงที่สมณ พราหมณ์ เทพ มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกให้หวั่นไหวไม่ได้ ควรจะเรียกผู้นั้นว่า “เป็นบุตร เป็นโอรส เกิดจากพระโอษฐ์ของพระผู้มีพระภาค เกิดจากพระธรรม อันพระธรรมเนรมิตขึ้น เป็นทายาทของพระธรรม” ข้อ

พรหมจรรย์ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๑๖/๔๘)

[๑] **ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว** หมายถึงทำกิจมีความกำหนดรู้ เป็นต้น ในอริยสัจ ๔ ด้วยมรรค ๔ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๑๖/๔๘)

[๒] **ปลงภาระได้แล้ว** หมายถึงปลงกิเลสภาระ(ภาระคือกิเลส) ขันธภาระ(ภาระคือร่างกาย) และอภิสังขารภาระ (ภาระคืออภิสังขาร) ลงแล้ว (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๑๖/๔๘) และดูเทียบ ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๔๙/๓๙๘

[๓] **เท่าเทียมกัน** เป็นคำเปรียบเทียบที่พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงใช้เพื่อยกย่องศากยตระกูลว่าเสมอกับราชตระกูลของพระองค์ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๑๗/๔๙, ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๑๑๗/๔๙)

นั้นเพราะเหตุไร เพราะคำว่า “ธรรมกาย” ก็ดี “พรหมกาย” ก็ดี “ธรรมภูต” ก็ดี “พรหมภูต” ก็ดี ล้วนเป็นชื่อของตถาคต

[๑๑๙] วาเสฏฐะและภารทวาชะ สมัยหนึ่ง ครั้นเวลาล่วงเลยมาช้านาน โลกนี้เสื่อม เมื่อโลกกำลังเสื่อม เหล่าสัตว์ส่วนมากไปเกิดที่พรหมโลกชั้นอาภัสสระ นึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปีติเป็นภักษา มีรัศมีซ่านออกจากร่างกาย เที่ยวสัญจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน

สมัยหนึ่ง ครั้นเวลาล่วงเลยมาช้านาน โลกนี้เจริญขึ้น เมื่อโลกกำลังเจริญขึ้น เหล่าสัตว์ส่วนมากจุติจากพรหมโลกชั้นอาภัสสระมาเป็นอย่างนี้[๑] นึกคิดอะไรก็สำเร็จ ได้ตามปรารถนา[๒] มีปีติเป็นภักษา[๓] มีรัศมีซ่านออกจากร่างกาย เที่ยวสัญจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน

ความปรากฏแห่งง้วนดิน

[๑๒๐] วาเสฏฐะและภารทวาชะ สมัยนั้น ทั่วทั้งจักรวาลนี้แหละเป็นน้ำทั้งนั้น มืดมนอนธการ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ดวงดาวนักษัตรทั้งหลายยังไม่ปรากฏ กลางคืน กลางวันยังไม่ปรากฏ เดือนหนึ่ง ครึ่งเดือน ฤดูและปีก็ยังไม่ปรากฏ หญิงชายก็ยังไม่ปรากฏ สัตว์ทั้งหลายปรากฏชื่อแต่เพียงว่า “สัตว์” เท่านั้น ครั้นเวลาล่วงเลยมาช้านาน เกิดง้วนดินลอยอยู่บนน้ำ ปรากฏแก่สัตว์เหล่านั้น ดุจน้ำนมที่บุคคลเคี่ยวให้แห้งแล้วทำให้เย็นสนิทจับเป็นฝาอยู่ข้างบน ง้วนดินนั้นสมบูรณ์ด้วยสี สมบูรณ์ด้วยกลิ่น สมบูรณ์ด้วยรส มีสีเหมือนเนยใสหรือเนยข้น อย่างดี และมีรสอร่อยเหมือนน้ำผึ้งมิ้มซึ่งปราศจากโทษ[๔] ต่อมา สัตว์ผู้หนึ่งมีนิสัยโลภกล่าวว่า “ท่านผู้เจริญ สิ่งนี้จะเป็นเช่นไร[๕]” แล้วใช้นิ้วช้อนง้วนดินขึ้นมาลิ้มดู เมื่อเขาใช้นิ้วช้อนง้วนดินขึ้นมาลิ้มดูอยู่ รสง้วนดินได้แผ่ซ่านไป เขาจึงเกิดความอยากในรส แม้สัตว์เหล่าอื่นก็พากันถือแบบอย่างสัตว์นั้น จึงใช้นิ้วช้อนง้วนดินขึ้นมาลิ้มดู เมื่อสัตว์เหล่านั้นใช้นิ้วช้อนง้วนดินขึ้นมาลิ้มดูอยู่ รสง้วนดินก็แผ่ซ่านไป และสัตว์เหล่านั้น ก็เกิดความอยากในรสขึ้นเช่นเดียวกัน

ความปรากฏแห่งดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ เป็นต้น

[๑๒๑] วาเสฏฐะและภารทวาชะ ต่อมา สัตว์เหล่านั้นพากันใช้มือปั้นง้วนดินให้เป็นคำ ๆ เพื่อจะบริโภค เมื่อใด สัตว์เหล่านั้นพากันใช้มือปั้นง้วนดินให้เป็นคำ ๆ เพื่อบริโภค เมื่อนั้น รัศมีที่ซ่านออกจากร่างกายของสัตว์เหล่านั้นก็หายไป เมื่อรัศมีที่ซ่านออกจากร่างกายหายไป ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ก็ปรากฏ

---

[๑] **มาเป็นอย่างนี้** ในที่นี้หมายถึงมาเกิดเป็นมนุษย์ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๑๙/๕๐)

[๒] **นึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา** หมายความว่าสัตว์เหล่านั้นแม้มาเกิดในมนุษยโลกนี้ ก็ยังเป็น โอปปาติกะ เกิดขึ้นด้วยใจที่บรรลุอุปจารฌานอย่างเดียวกัน (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๑๙/๕๐,ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๑๑๙/๕๒)

[๓] **มีปีติเป็นภักษา** หมายความว่าแม้อยู่ในมนุษยโลกนี้ก็มีปีติเป็นอาหารเหมือนอยู่ในพรหมโลก (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๑๙/๕๐)

[๔] **ปราศจากโทษ** ในที่นี้หมายถึงไม่มีตัวอ่อนในรัง (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๒๐/๕๑)

[๕] **สิ่งนี้จะเป็นเช่นไร** หมายความว่ารสของง้วนดินนี้จะเป็นเช่นไร (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๐/๕๑)

เมื่อดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ปรากฏ ดวงดาวนักษัตรทั้งหลายก็ปรากฏ เมื่อดวงดาวนักษัตรทั้งหลาย ปรากฏ กลางคืน กลางวันก็ปรากฏ เมื่อกลางคืน กลางวันปรากฏ เดือนหนึ่ง ครึ่งเดือนก็ปรากฏ เมื่อเดือนหนึ่ง ครึ่งเดือนปรากฏ ฤดูและปีก็ปรากฏ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ โลกนี้ จึงได้กลับฟื้นขึ้นอีก

[๑๒๒] วาเสฏฐะและภารทวาชะ ครั้นต่อมา สัตว์เหล่านั้นเมื่อบริโภคง้วนดิน มีง้วนดินนั้นเป็นภักษา มีง้วนดินนั้นเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน เมื่อบริโภคง้วนดิน มีง้วนดินนั้นเป็นภักษา มีง้วนดินนั้นเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน สัตว์เหล่านั้นจึงมีร่างกายหยาบขึ้น ทั้งผิวพรรณก็ปรากฏแตกต่างกัน สัตว์บางพวกมีผิวพรรณงาม บางพวกมีผิวพรรณทราม สัตว์เหล่าใดมีผิวพรรณงาม สัตว์เหล่านั้นก็ดูหมิ่นสัตว์ที่มีผิวพรรณทรามว่า “พวกเรามีผิวพรรณงามกว่าสัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่านั้นมีผิวพรรณทรามกว่าพวกเรา” เมื่อสัตว์เหล่านั้นเกิดมีมานะ ถือตัว เพราะการดูหมิ่นเรื่องผิวพรรณเป็นปัจจัย ง้วนดินจึงหายไป

เมื่อง้วนดินหายไป สัตว์เหล่านั้นจึงประชุมกัน ครั้นแล้วต่างก็พากันโหยหาว่า “รสเอ๋ย รสเอ๋ย[๑]” แม้ทุกวันนี้ก็เหมือนกัน พวกมนุษย์ได้ของมีรสดีบางอย่าง มักกล่าว อย่างนี้ว่า “รสเอ๋ย รสเอ๋ย” พวกพราหมณ์พากันนึกได้แต่คำโบราณที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกเท่านั้น แต่ไม่รู้เนื้อความแห่งคำนั้นเลย

ความปรากฏแห่งสะเก็ดดิน

[๑๒๓] วาเสฏฐะและภารทวาชะ เมื่อง้วนดินของสัตว์เหล่านั้นหายไป สะเก็ดดินก็ปรากฏ สะเก็ดดินนั้นปรากฏลักษณะเหมือนดอกเห็ด สะเก็ดดินนั้นสมบูรณ์ด้วยสี สมบูรณ์ด้วยกลิ่น สมบูรณ์ด้วยรส มีสีเหมือนเนยใสหรือเนยข้นอย่างดี และมีรสอร่อยเหมือนน้ำผึ้งมิ้มซึ่งปราศจากโทษ

ครั้งนั้น สัตว์เหล่านั้นได้พากันบริโภคสะเก็ดดิน เมื่อบริโภคสะเก็ดดินนั้น มี สะเก็ดดินนั้นเป็นภักษา มีสะเก็ดดินนั้นเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน เมื่อบริโภคสะเก็ดดิน มีสะเก็ดดินนั้นเป็นภักษา มีสะเก็ดดินนั้นเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่ นานแสนนาน สัตว์เหล่านั้นจึงมีร่างกายหยาบขึ้น ทั้งผิวพรรณก็ปรากฏแตกต่างกัน สัตว์บางพวกมีผิวพรรณงาม บางพวกมีผิวพรรณทราม สัตว์เหล่าใดมีผิวพรรณงาม สัตว์เหล่านั้นก็ดูหมิ่นสัตว์ที่มีผิวพรรณทรามว่า “พวกเรามีผิวพรรณงามกว่าสัตว์ เหล่านั้น สัตว์เหล่านั้นมีผิวพรรณทรามกว่าพวกเรา” เมื่อสัตว์เหล่านั้นเกิดมีมานะ ถือตัว เพราะการดูหมิ่นเรื่องผิวพรรณเป็นปัจจัย สะเก็ดดินจึงหายไป

ความปรากฏแห่งเครือดิน

[๑๒๔] วาเสฏฐะและภารทวาชะ เมื่อสะเก็ดดินหายไป เครือดินก็ปรากฏ เครือดินนั้นปรากฏคล้ายเถาผักปุ้ง เครือดินนั้นสมบูรณ์ด้วยสี สมบูรณ์ด้วยกลิ่น สมบูรณ์ด้วยรส มีสีเหมือนเนยใสหรือเนยข้นอย่างดี และมีรสอร่อยเหมือนน้ำผึ้งมิ้มซึ่งปราศจากโทษ

---

[๑] **รสเอ๋ย รสเอ๋ย** เป็นคำรำพึงรำพันว่า “รสอร่อยที่เคยบริโภคหายไปแล้ว” (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๒๒/๕๔)

ครั้งนั้น สัตว์เหล่านั้นได้พากันบริโภคเครือดิน เมื่อบริโภคเครือดินนั้น มี เครือดินนั้นเป็นภักษา มีเครือดินนั้นเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน เมื่อบริโภคเครือดิน มีเครือดินนั้นเป็นภักษา มีเครือดินนั้นเป็นอาหาร ดำรงอยู่นาน แสนนาน สัตว์เหล่านั้นจึงมีร่างกายหยาบขึ้น ทั้งผิวพรรณก็ปรากฏแตกต่างกัน สัตว์บางพวกมีผิวพรรณงาม บางพวกมีผิวพรรณทราม สัตว์เหล่าใดมีผิวพรรณงาม สัตว์เหล่านั้นก็ดูหมิ่นสัตว์ที่มีผิวพรรณทรามว่า “พวกเรามีผิวพรรณงามกว่าสัตว์ เหล่านั้น สัตว์เหล่านั้นมีผิวพรรณทรามกว่าพวกเรา” เมื่อสัตว์เหล่านั้นเกิดมีมานะ ถือตัว เพราะการดูหมิ่นเรื่องผิวพรรณเป็นปัจจัย เครือดินจึงหายไป

เมื่อเครือดินหายไป สัตว์เหล่านั้นจึงประชุมกัน ครั้นแล้วต่างพากันโหยหาว่า “พวกเราเคยมีเครือดิน บัดนี้เครือดินของพวกเราหายไปแล้ว” ในสมัยนี้ก็เหมือนกัน พวกมนุษย์ ถูกทุกข์ระทมบางอย่างกระทบเข้าก็พากันบ่นเพ้อว่า “เราเคยมีของสิ่งนี้ แต่เดี๋ยวนี้ของของเราหายไปแล้ว” พวกพราหมณ์พากันนึกได้แต่คำโบราณที่ เกี่ยวข้องกับทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกเท่านั้น แต่ไม่รู้เนื้อความแห่งคำนั้นเลย

ความปรากฏแห่งข้าวสาลีในที่ที่ไม่ต้องไถ

[๑๒๕] วาเสฏฐะและภารทวาชะ เมื่อเครือดินของสัตว์เหล่านั้นหายไปแล้ว ข้าวสาลีอันผลิผลในที่ที่ไม่ต้องไถ ไม่มีรำ ไม่มีแกลบ บริสุทธิ์ มีกลิ่นหอม มีเมล็ดเป็นข้าวสารก็ปรากฏ ที่ที่พวกเขาเก็บเกี่ยวข้าวสาลีไปเพื่อเป็นอาหารเย็นในตอนเย็น ก็กลับมีข้าวสาลีงอกสุกขึ้นได้ในตอนเช้า ที่ที่พวกเขาเก็บเกี่ยวข้าวสาลีไปเพื่อเป็นอาหารเช้าในตอนเช้า ก็กลับมีข้าวสาลีงอกสุกขึ้นได้ในตอนเย็น ความพร่องไม่ปรากฏเลย ครั้งนั้น สัตว์ทั้งหลายพากันบริโภคข้าวสาลีซึ่งเกิดสุกเองในที่ที่ไม่ต้องไถ มีข้าวสาลีนั้นเป็นภักษา มีข้าวสาลีนั้นเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน

ความปรากฏแห่งเพศหญิงและเพศชาย

[๑๒๖] วาเสฏฐะและภารทวาชะ เมื่อสัตว์เหล่านั้นบริโภคข้าวสาลี ซึ่งเกิด สุกเองในที่ที่ไม่ต้องไถ มีข้าวสาลีนั้นเป็นภักษา มีข้าวสาลีนั้นเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน สัตว์เหล่านั้นจึงมีร่างกายหยาบขึ้น ทั้งผิวพรรณก็ปรากฏแตกต่างกัน และอวัยวะเพศหญิงปรากฏแก่ผู้เป็นหญิง อวัยวะเพศชายปรากฏแก่ผู้เป็นชาย กล่าวกันว่า หญิงเพ่งดูชาย และชายก็เพ่งดูหญิงนานเกินไป เมื่อชนทั้ง ๒ เพศต่างเพ่งดูกันและกันนานเกินไป ก็เกิดความกำหนัดขึ้น ความเร่าร้อนก็ปรากฏขึ้นในกาย เพราะความเร่าร้อนเป็นปัจจัย ชนเหล่านั้นจึงได้เสพเมถุนธรรม

ก็โดยสมัยนั้น สัตว์เหล่าใดเห็นสัตว์เหล่าอื่นกำลังเสพเมถุนกันจึงขว้างฝุ่นใส่บ้าง ขว้างขี้เถ้าใส่บ้าง ขว้างมูลโคใส่บ้าง ด้วยกล่าวว่า “คนถ่อย เจ้าจงฉิบหาย คนถ่อย เจ้าจงฉิบหาย” แล้วกล่าวต่อไปว่า “ก็ไฉนสัตว์จึงทำกรรมอย่างนี้แก่สัตว์เล่า” ข้อที่ว่ามานั้น แม้ในขณะนี้ ในชนบทบางแห่ง เมื่อเขานำสัตว์ที่จะถูกฆ่าไปสู่ที่ประหาร มนุษย์เหล่าอื่นก็จะขว้างฝุ่นใส่บ้าง ขว้างขี้เถ้าใส่บ้าง ขว้างมูลโคใส่บ้าง พวกพราหมณ์ พากันนึกได้แต่คำโบราณที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกเท่านั้น แต่ไม่รู้เนื้อความแห่งคำนั้นเลย

การประพฤติเมถุนธรรม

[๑๒๗] วาเสฏฐะและภารทวาชะ สมัยนั้น การเสพเมถุนธรรมอันเป็นเหตุให้ถูกขว้างฝุ่นใส่เป็นต้นนั้น ถือว่าเป็นเรื่องไม่ดี แต่บัดนี้ถือว่าเป็นเรื่องธรรมดา สมัยนั้นเหล่าสัตว์ผู้เสพเมถุนธรรม ไม่ได้เข้าไปยังหมู่บ้านหรือนิคมตลอด ๑ เดือนบ้าง ๒ เดือนบ้าง เนื่องจากสัตว์เหล่านั้นต้องการเสพอสัทธรรมเกินเวลา ต่อมาจึงพากันสร้างเรือนขึ้น เพื่อปกปิดอสัทธรรมนั้น สัตว์[๑]บางคนเกิดความเกียจคร้าน จึงมีความเห็นอย่างนี้ว่า “ท่านผู้เจริญ เรานี้ช่างลำบากเสียจริง ที่ต้องนำข้าวสาลีมาเพื่อเป็นอาหารเย็นในตอนเย็น และเพื่อเป็นอาหารเช้าในตอนเช้า ทางที่ดี เราควรนำข้าวสาลีมาครั้งเดียวให้พอเพื่อเป็นอาหารเช้าและอาหารเย็น”

ต่อแต่นั้นมา สัตว์นั้นก็นำข้าวสาลีมาเพียงครั้งเดียว เพื่อเป็นอาหารเย็นและอาหารเช้า ครั้งหนึ่ง สัตว์ผู้หนึ่งเข้าไปหาสัตว์นั้นถึงที่อยู่แล้วได้ชักชวนว่า “มาเถิด ท่านผู้เจริญ พวกเราไปเก็บข้าวสาลีกันเถิด” สัตว์นั้นจึงตอบว่า “อย่าเลย ท่านผู้เจริญ เรานำข้าวสาลีมาครั้งเดียวพอเพื่อเป็นอาหารเย็นและอาหารเช้าแล้ว” ต่อมา สัตว์นั้นจึงถือแบบอย่างสัตว์คนแรก นำข้าวสาลีมาครั้งเดียวพอเพื่อเป็นอาหารถึง ๒ วันด้วย กล่าวว่า “เออ อย่างนี้ก็ดีเหมือนกันนะท่าน”

ต่อมา สัตว์อีกผู้หนึ่งจึงเข้าไปหาสัตว์คนที่ ๒ ถึงที่อยู่ กล่าวชวนสัตว์คนนั้นว่า “มาเถิดท่านผู้เจริญ พวกเราไปเก็บข้าวสาลีกันเถิด” สัตว์นั้นจึงตอบว่า “อย่าเลย ท่านผู้เจริญ เรานำข้าวสาลีมาครั้งเดียวพอเพื่อเป็นอาหารถึง ๒ วัน” ต่อมา สัตว์นั้นจึงถือเอาแบบอย่างสัตว์คนที่ ๒ นำข้าวสาลีมาครั้งเดียวพอเพื่อเป็นอาหารถึง ๔ วัน ด้วยกล่าวว่า “เออ อย่างนี้ก็ดีเหมือนกันนะท่าน”

ต่อมา สัตว์อีกผู้หนึ่งเข้าไปหาสัตว์คนที่ ๓ ถึงที่อยู่ กล่าวชวนสัตว์คนนั้นว่า “มาเถิดท่านผู้เจริญ พวกเราไปเก็บข้าวสาลีกันเถิด” สัตว์นั้นจึงตอบว่า “อย่าเลย ท่านผู้เจริญ เรานำข้าวสาลีมาครั้งเดียวพอเพื่อเป็นอาหารถึง ๔ วัน” ต่อมา สัตว์นั้นจึงถือแบบอย่างสัตว์คนที่ ๓ นำข้าวสาลีมาครั้งเดียวพอเพื่อเป็นอาหารถึง ๘ วัน ด้วยกล่าวว่า “เออ อย่างนี้ก็ดีเหมือนกันนะท่าน”

เพราะสัตว์ทั้งหลายพากันบริโภคข้าวสาลีที่สั่งสมไว้ ดังนั้น ข้าวสาลีจึงมีรำ ห่อเมล็ดบ้าง มีแกลบหุ้มเมล็ดบ้าง ต้นที่ถูกเกี่ยวแล้วก็ไม่กลับงอกขึ้นอีก ความพร่องได้ปรากฏให้เห็น จึงได้มีข้าวสาลีเป็นหย่อม ๆ

การแบ่งข้าวสาลี

[๑๒๘] วาเสฏฐะและภารทวาชะ ครั้งนั้น สัตว์เหล่านั้นจึงประชุมกัน ครั้นแล้ว ต่างพากันปรับทุกข์ว่า “ท่านผู้เจริญ บาปธรรมก็ปรากฏในสัตว์ทั้งหลายแล้ว ด้วยว่า ในกาลก่อน พวกเรานึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปีติเป็นภักษา มีรัศมีซ่านออกจากร่างกาย เที่ยวสัญจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานงดงามสถิตอยู่นานแสนนาน สมัยหนึ่ง เมื่อล่วงไปนาน ๆ เกิดง้วนดินลอยขึ้นบนน้ำปรากฏแก่พวกเรา ง้วนดินนั้นสมบูรณ์ด้วยสี สมบูรณ์ด้วยกลิ่น สมบูรณ์ด้วยรส พวกเรานั้นได้พากันใช้มือปั้นง้วนดินให้เป็นคำ ๆ เพื่อ

---

[๑] **สัตว์** ในที่นี้หมายถึงมนุษย์ในระยะแรก ๆ ที่เปลี่ยนสภาพมาจากเทพ ดูเทียบ ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๑๙/๕๐

บริโภค เมื่อพวกเราพากันใช้มือปั้นง้วนดินให้เป็นคำ ๆ เพื่อ บริโภคอยู่ รัศมีที่ซ่านออกจากร่างกายก็หายไป เมื่อรัศมีที่ซ่านออกจากร่างกาย หายไป ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ก็ปรากฏ เมื่อดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ปรากฏแล้ว ดวงดาวนักษัตรทั้งหลายก็ปรากฏ เมื่อดวงดาวนักษัตรทั้งหลายปรากฏแล้ว กลางคืน กลางวันก็ปรากฏ เมื่อกลางคืนกลางวันปรากฏแล้ว เดือนหนึ่ง ครึ่งเดือนก็ปรากฏ เมื่อเดือนหนึ่ง ครึ่งเดือนปรากฏ ฤดู และปีก็ปรากฏ พวกเรานั้นบริโภคง้วนดิน มีง้วนดินเป็นภักษา มีง้วนดินเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน เพราะบาปอกุศลธรรมปรากฏ ง้วนดินของพวกเราจึงหายไป เมื่อง้วนดินหายไป สะเก็ดดินก็ปรากฏ สะเก็ดดินนั้นสมบูรณ์ด้วยสี สมบูรณ์ด้วยกลิ่น สมบูรณ์ด้วยรส พวกเรานั้นได้พากันบริโภคสะเก็ดดิน พวกเรานั้นบริโภคสะเก็ดดินนั้น มีสะเก็ดดินนั้นเป็นภักษา มีสะเก็ดดินนั้นเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน เพราะบาปอกุศลธรรมปรากฏ สะเก็ดดินของพวกเราจึงหายไป เมื่อสะเก็ดดินหายไป เครือดินก็ปรากฏ เครือดินนั้นสมบูรณ์ด้วยสี สมบูรณ์ด้วยกลิ่น สมบูรณ์ด้วยรส พวกเรานั้นได้พากันบริโภค เครือดิน พวกเรานั้นบริโภคเครือดินนั้น มีเครือดินนั้นเป็นภักษา มีเครือดินนั้น เป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน เพราะบาปอกุศลธรรมปรากฏ เครือดินของพวกเราจึงหายไป เมื่อเครือดินหายไป ข้าวสาลีอันผลิผลในที่ที่ไม่ต้องไถ ไม่มีรำ ไม่มีแกลบ บริสุทธิ์ มีกลิ่นหอม มีเมล็ดเป็นข้าวสารก็ปรากฏ ที่ที่พวกเราเก็บเกี่ยวข้าวสาลีไปเพื่อเป็นอาหารเย็นในตอนเย็น ก็กลับมีข้าวสาลีงอกสุกขึ้นได้ในตอนเช้า ที่ที่พวกเราเก็บเกี่ยวข้าวสาลีไปเพื่อเป็นอาหารเช้าในตอนเช้า ก็กลับมีข้าวสาลีงอกสุกขึ้นได้ในตอนเย็น ความพร่องไม่ปรากฏเลย พวกเรานั้นเมื่อพากันบริโภคข้าวสาลี ซึ่งเกิดสุกเองในที่ที่ไม่ต้องไถ มีข้าวสาลีนั้นเป็นภักษา มีข้าวสาลีเป็นอาหาร ได้ดำรง อยู่นานแสนนาน เพราะบาปอกุศลธรรมปรากฏ ข้าวสาลีของพวกเราจึงมีรำห่อเมล็ดบ้าง มีแกลบหุ้มเมล็ดบ้าง ต้นที่ถูกเกี่ยวแล้วก็ไม่กลับงอกขึ้นอีก ความพร่องได้ปรากฏ ให้เห็นจึงได้มีข้าวสาลีเป็นหย่อม ๆ ทางที่ดี เราควรแบ่งข้าวสาลีและปักปันเขตแดนกันเถิด” ครั้งนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงพากันแบ่งข้าวสาลีและปักปันเขตแดนกัน

[๑๒๙] วาเสฏฐะและภารทวาชะ ครั้งนั้น สัตว์ผู้หนึ่งมีนิสัยโลภ รักษาส่วนของตนไว้แล้ว ถือเอาส่วนอื่นที่เขาไม่ให้มาบริโภค คนทั้งหลายจับเขาได้ จึงกล่าวว่า “คุณ คุณทำกรรมชั่วที่รักษาส่วนของตนไว้แล้ว ถือเอาส่วนอื่นที่เขาไม่ให้มาบริโภค คุณอย่าทำกรรมชั่วอย่างนี้อีก” สัตว์นั้นก็รับคำแล้ว

แม้ครั้งที่ ๒ สัตว์นั้น ...

แม้ครั้งที่ ๓ สัตว์นั้นก็รักษาส่วนของตนไว้แล้ว ถือเอาส่วนอื่นที่เขาไม่ให้มา บริโภค คนทั้งหลายได้พากันจับเขาแล้ว กล่าวคำนี้ว่า “คุณ คุณทำกรรมชั่ว ที่รักษา ส่วนของตนไว้แล้ว ถือเอาส่วนอื่นที่เขาไม่ให้มาบริโภค คุณอย่าได้ทำอย่างนี้อีก” คนเหล่าอื่น ใช้ฝ่ามือบ้าง ก้อนดินบ้าง ท่อนไม้บ้าง ทำร้าย วาเสฏฐะและภารทวาชะ ในเพราะเรื่องนั้นเป็นเหตุ การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้จึงปรากฏ การครหา จึงปรากฏ การพูดเท็จจึงปรากฏ การถือทัณฑาวุธจึงปรากฏ

มหาสมมตราช

[๑๓๐] วาเสฏฐะและภารทวาชะ ครั้งนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงได้ประชุมกันปรับทุกข์กันว่า “ท่านผู้เจริญ บาปธรรมปรากฏในหมู่สัตว์แล้ว คือ การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้จักปรากฏ การครหาจักปรากฏ การพูดเท็จจักปรากฏ การถือทัณฑาวุธจักปรากฏ ทางที่ดี พวกเราควรสมมต(แต่งตั้ง)สัตว์ผู้หนึ่ง ซึ่งจะว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าว ติเตียนผู้ที่ควรติเตียน ขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่โดยชอบ พวกเราจัก แบ่งปันข้าวสาลีให้แก่สัตว์ผู้นั้น

ครั้นแล้ว สัตว์เหล่านั้นจึงเข้าไปหาท่านที่มีรูปงดงามกว่า น่าดูกว่า น่าเลื่อมใสกว่า น่าเกรงขามกว่า แล้วจึงได้กล่าวดังนี้ว่า “มาเถิด ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงว่า กล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าว จงติเตียนผู้ที่ควรติเตียน จงขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่โดยชอบเถิด และพวกเราจักแบ่งปันข้าวสาลีให้แก่ท่าน”

สัตว์ผู้นั้นรับคำแล้ว ได้ว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าว ติเตียนผู้ที่ควรติเตียน ขับไล่ ผู้ที่ควรขับไล่โดยชอบ และสัตว์เหล่านั้นก็ได้แบ่งปันข้าวสาลีให้แก่สัตว์ผู้นั้น

[๑๓๑] วาเสฏฐะและภารทวาชะ เพราะเหตุที่สัตว์นั้นอันมหาชนสมมต(แต่งตั้ง) ฉะนั้น คำแรกว่า “มหาสมมต มหาสมมต” จึงเกิดขึ้น เพราะเหตุที่สัตว์นั้นเป็นใหญ่แห่งที่นาทั้งหลาย ฉะนั้น คำที่ ๒ ว่า “กษัตริย์ กษัตริย์” จึงเกิดขึ้น เพราะเหตุที่สัตว์นั้นให้ชนเหล่าอื่นยินดีได้โดยชอบธรรม ฉะนั้น คำที่ ๓ ว่า “ราชา ราชา” จึงเกิดขึ้น ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ จึงได้เกิดมีแวดวง[๑]กษัตริย์นั้นขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นเท่านั้น ไม่มีแก่สัตว์เหล่าอื่น มีแก่สัตว์พวกเดียวกันเท่านั้น ไม่มีแก่สัตว์ที่มิใช่พวกเดียวกัน มีโดยธรรมเท่านั้น ไม่ใช่โดยอธรรม ตามคำโบราณที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก ก็ธรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมู่ชนทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

แวดวงพราหมณ์

[๑๓๒] วาเสฏฐะและภารทวาชะ ครั้งนั้น สัตว์บางพวกได้มีความคิดอย่างนี้ว่า “ท่านผู้เจริญ บาปธรรมเกิดขึ้นในหมู่สัตว์แล้ว คือ การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขา ไม่ได้ให้จักปรากฏ การครหาจักปรากฏ การพูดเท็จจักปรากฏ การถือทัณฑาวุธจักปรากฏ การขับไล่จักปรากฏ ทางที่ดี พวกเราควรลอยบาปอกุศลธรรมทิ้ง เสียเถิด สัตว์เหล่านั้นจึงได้พากันลอยบาปอกุศลธรรมนั้นทิ้งไป เพราะสัตว์ทั้งหลายพากันลอยบาปอกุศลธรรมทิ้งไป ฉะนั้น คำแรกว่า “พราหมณ์ พราหมณ์” จึงเกิดขึ้น พราหมณ์เหล่านั้นจึงสร้างกระท่อมมุงด้วยใบไม้ไว้ในราวป่าแล้ว บำเพ็ญฌานอยู่ในกระท่อมที่มุงด้วยใบไม้นั้น พราหมณ์เหล่านั้นไม่มีการหุงต้ม ไม่มีการตำข้าว พากันเที่ยวไปยังหมู่บ้านตำบลและเมืองแสวงหาอาหาร เพื่อเป็นอาหารเย็นในตอนเย็น เพื่อเป็นอาหารเช้าในตอนเช้า พวกเขาได้อาหารแล้วก็บำเพ็ญฌานอยู่ในกระท่อม มุงด้วยใบไม้ในราวป่านั่นเทียวอีก หมู่มนุษย์พบเขาแล้วจึงกล่าวอย่างนี้ว่า “ท่านผู้เจริญ สัตว์เหล่านี้สร้างกระท่อมมุงด้วยใบไม้ใน

---

[๑] **แวดวง** แปลจากคำว่า มณฺฑล ซึ่งอรรถกถาให้ความหมายว่า คณะ(หมู่) เช่น คำว่า พฺราหฺมณคณสฺส แปลว่าหมู่ของพราหมณ์ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๓๒/๕๖)

ราวป่าแล้ว บำเพ็ญฌานอยู่ในกระท่อมที่ มุงด้วยใบไม้นั้น พวกเขาไม่มีการหุงต้ม ไม่มีการตำข้าว พากันเที่ยวไปยังหมู่บ้านตำบลและเมืองแสวงหาอาหาร เพื่อเป็นอาหารเย็นในตอนเย็น เพื่อเป็นอาหารเช้าในตอนเช้า พวกเขาได้อาหารแล้วมาบำเพ็ญฌานอยู่ในกระท่อมที่มุงด้วยใบไม้ในราวป่าอีก เพราะพวกเขาบำเพ็ญฌานอยู่ คำที่ ๒ ว่า “ฌายกา ฌายกา” จึงเกิดขึ้น ในจำนวนสัตว์เหล่านั้น สัตว์บางพวก เมื่อไม่บรรลุฌานนั้นในกระท่อมที่มุงด้วยใบไม้ในราวป่า จึงเที่ยวไปยังหมู่บ้านที่ใกล้เคียงกันและนิคมที่ใกล้เคียงกัน พากันทำคัมภีร์อยู่ มนุษย์ทั้งหลายเห็นเขาแล้วจึงกล่าวอย่างนี้ว่า “ท่านผู้เจริญ สัตว์เหล่านี้ไม่ได้บรรลุฌานนั้นในกระท่อมที่มุงด้วยใบไม้ในราวป่า จึงเที่ยวไปยังหมู่บ้านที่ใกล้เคียงกันและนิคมที่ใกล้เคียงกัน พากันทำคัมภีร์อยู่ ชนเหล่านี้ไม่บำเพ็ญฌาน” เพราะชนเหล่านี้ไม่บำเพ็ญฌาน ในบัดนี้ คำที่ ๓ ว่า “อัชฌายกา อัชฌายกา” จึงเกิดขึ้น สมัยนั้น คำว่า “อัชฌายกา” นั้นถือกันว่าเป็นคำเลว แต่ในสมัยนี้ คำว่า “อัชฌายกา” นั้นถือกันว่าประเสริฐ ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ จึงได้เกิดมีแวดวงพราหมณ์นั้นขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นเท่านั้น ไม่มีแก่สัตว์เหล่าอื่น มีแก่สัตว์พวกเดียวกันเท่านั้น ไม่มีแก่สัตว์ที่มิใช่พวกเดียวกัน มีโดยธรรมเท่านั้น ไม่ใช่โดยอธรรม ตามคำโบราณที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก ก็ธรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมู่ชนทั้ง ในโลกนี้และโลกหน้า

แวดวงแพศย์

[๑๓๓] วาเสฏฐะและภารทวาชะ บรรดาสัตว์เหล่านั้น บางพวกยึดมั่นเมถุนธรรม[๑] แล้วแยกประกอบการงานที่แตกต่างออกไป[๒] เพราะเหตุที่สัตว์เหล่านั้นยึดมั่นเมถุนธรรม แล้วแยกประกอบการงานที่แตกต่างออกไป ฉะนั้น คำว่า “เวสสา เวสสา” จึงเกิดขึ้น ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ จึงได้เกิดมีแวดวงแพศย์นั้นขึ้นแก่สัตว์ เหล่านั้นเท่านั้น ไม่มีแก่สัตว์เหล่าอื่น มีแก่สัตว์พวกเดียวกันเท่านั้น ไม่มีแก่สัตว์ ที่มิใช่พวกเดียวกัน มีโดยธรรมเท่านั้น ไม่ใช่โดยอธรรม ตามคำโบราณที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก ก็ธรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมู่ชนทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

แวดวงศูทร

[๑๓๔] วาเสฏฐะและภารทวาชะ บรรดาสัตว์เหล่านั้น สัตว์ที่เหลือประพฤติตนโหดร้าย ทำงานต่ำต้อย เพราะสัตว์เหล่านั้นประพฤติตนโหดร้าย ทำงานที่ต่ำต้อย ฉะนั้น คำว่า “ศูทร ศูทร” จึงเกิดขึ้น ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ จึงได้เกิดมีแวดวงศูทรนั้นขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นเท่านั้น ไม่มีแก่สัตว์เหล่าอื่น มีแก่สัตว์พวก

---

[๑] **เมถุนธรรม** แปลว่า ธรรมแห่งการดำเนินชีวิตของคนคู่ หมายถึงอสัทธรรมซึ่งเป็นประเวณีของชาวบ้าน มารยาทของคนชั้นต่ำ กิริยาชั่วหยาบ มีน้ำเป็นที่สุด เป็นกิจที่ต้องทำในที่ลับ ต้องทำกันสองต่อสอง (ดู วิ.มหา. (ไทย) ๑/๕๕/๔๒, องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๗๕/๑๖๕)

[๒] **การงานที่แตกต่างออกไป** ในที่นี้หมายถึงการงานที่ทำให้มีชื่อเสียงโดดเด่น เช่น โคปกกรรม (การรักษาความปลอดภัย) พาณิชยกรรม (การค้าขาย) (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๓๓/๕๗)

เดียวกันเท่านั้น ไม่มีแก่สัตว์ที่มิใช่พวกเดียวกัน มีโดยธรรมเท่านั้น ไม่ใช่โดยอธรรม ตามคำโบราณที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก ก็ธรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมู่ชน ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

[๑๓๕] วาเสฏฐะและภารทวาชะ มีสมัยที่กษัตริย์ติเตียนธรรม[๑]ของตน จึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยประสงค์ว่า “เราจักเป็นสมณะ” พราหมณ์ ติเตียนธรรมของตนจึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยประสงค์ว่า “เราจักเป็นสมณะ” แพศย์ติเตียนธรรมของตนจึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยประสงค์ ว่า “เราจักเป็นสมณะ” แม้ศูทรก็ติเตียนธรรมของตนจึงออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตด้วยประสงค์ว่า “เราจักเป็นสมณะ” จึงได้เกิดมีแวดวงสมณะจากแวดวงทั้งสี่นี้ขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นเท่านั้น ไม่มีแก่สัตว์เหล่าอื่น มีแก่สัตว์พวกเดียวกัน เท่านั้น ไม่มีแก่สัตว์ที่มิใช่พวกเดียวกัน มีโดยธรรมเท่านั้น ไม่ใช่โดยอธรรม ตาม คำโบราณที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลก ก็ธรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมู่ชน ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

เรื่องการประพฤติทุจริต เป็นต้น

[๑๓๖] วาเสฏฐะและภารทวาชะ แม้กษัตริย์ผู้ประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต มีความเห็นผิด และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิด เพราะ การชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิดเป็นเหตุ หลังจากตายแล้วจะไปเกิดใน อบาย ทุคติ วินิบาต นรก

แม้พราหมณ์ ...

แม้แพศย์ ...

แม้ศูทร ...

แม้สมณะผู้ประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต มีความเห็นผิด และชักชวน ผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิด เพราะการชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิดเป็นเหตุ หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก

แม้กษัตริย์ผู้ประพฤติกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต มีความเห็นชอบ และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบ เพราะการชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบเป็นเหตุ หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

แม้พราหมณ์ ...

แม้แพศย์ ...

แม้ศูทร ...

แม้สมณะผู้ประพฤติกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต มีความเห็นชอบ และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบ เพราะการชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบเป็นเหตุ หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

---

[๑] **ธรรม** ในที่นี้หมายถึงอาชีพการงานนั้น ๆ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๓๕/๕๗)

[๑๓๗] วาเสฏฐะและภารทวาชะ แม้กษัตริย์ผู้ประพฤติทั้งกายทุจริตและกายสุจริต ทั้งวจีทุจริตและวจีสุจริต ทั้งมโนทุจริตและมโนสุจริต ทั้งมีความเห็นผิดและมีความเห็นชอบ ทั้งชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิดและชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบ เพราะการชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิดและการชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบเป็นเหตุ หลังจากตายแล้วเขาจะเสวยทั้งสุขและทุกข์

แม้พราหมณ์ผู้ประพฤติทั้งกายทุจริตและกายสุจริต ทั้งวจีทุจริตและวจีสุจริต ทั้งมโนทุจริตและมโนสุจริต ทั้งมีความเห็นผิดและมีความเห็นชอบ ทั้งชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิดและชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบ เพราะการชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิดและการชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความ เห็นชอบเป็นเหตุ หลังจากตายแล้วเขาจะเสวยทั้งสุขและทุกข์

แม้แพศย์ผู้ประพฤติทั้งกายทุจริตและกายสุจริต ทั้งวจีทุจริตและวจีสุจริต ทั้งมโนทุจริตและมโนสุจริต ทั้งมีความเห็นผิดและมีความเห็นชอบ ทั้งชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิดและชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบ เพราะการชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิดและการชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบเป็นเหตุ หลังจากตายแล้วเขาจะเสวยทั้งสุขและทุกข์

แม้ศูทรผู้ประพฤติทั้งกายทุจริตและกายสุจริต ทั้งวจีทุจริตและวจีสุจริต ทั้งมโนทุจริตและมโนสุจริต ทั้งมีความเห็นผิดและมีความเห็นชอบ ทั้งชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิดและชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบ เพราะการชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิดและการชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบเป็นเหตุ หลังจากตายแล้วเขาจะเสวยทั้งสุขและทุกข์

แม้สมณะผู้ประพฤติทั้งกายทุจริตและกายสุจริต ทั้งวจีทุจริตและวจีสุจริต ทั้งมโนทุจริตและมโนสุจริต ทั้งมีความเห็นผิดและมีความเห็นชอบ ทั้งชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิดและชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบ เพราะการชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิดและการชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบเป็นเหตุ หลังจากตายแล้วเขาจะเสวยทั้งสุขและทุกข์

การเจริญโพธิปักขิยธรรม

[๑๓๘] วาเสฏฐะและภารทวาชะ กษัตริย์ผู้สำรวมกาย สำรวมวาจา สำรวมใจ อาศัยการเจริญโพธิปักขิยธรรม ๗ หมวดแล้ว จะปรินิพพานในโลกนี้ทีเดียว

แม้พราหมณ์ผู้สำรวมกาย สำรวมวาจา สำรวมใจ อาศัยการเจริญโพธิปักขิยธรรม ๗ หมวดแล้ว จะปรินิพพานในโลกนี้ทีเดียว

แม้แพศย์ผู้สำรวมกาย สำรวมวาจา สำรวมใจ อาศัยการเจริญโพธิปักขิยธรรม ๗ หมวดแล้ว จะปรินิพพานในโลกนี้ทีเดียว

แม้ศูทรผู้สำรวมกาย สำรวมวาจา สำรวมใจ อาศัยการเจริญโพธิปักขิยธรรม ๗ หมวดแล้ว จะปรินิพพานในโลกนี้ทีเดียว

แม้สมณะผู้สำรวมกาย สำรวมวาจา สำรวมใจ อาศัยการเจริญโพธิปักขิยธรรม ๗ หมวดแล้ว จะปรินิพพานในโลกนี้ทีเดียว

[๑๓๙] วาเสฏฐะและภารทวาชะ บรรดาวรรณะทั้ง ๔ เหล่านี้ ผู้ใดเป็นภิกษุ อรหันตขีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ ผู้นั้นเรียกได้ว่า เป็นผู้เลิศกว่าคนทั้งหลายในวรรณะ ๔ เหล่านั้น โดยธรรมเท่านั้น ไม่ใช่โดยอธรรม เพราะธรรมเท่านั้นประเสริฐที่สุดในหมู่ชนทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

[๑๔๐] วาเสฏฐะและภารทวาชะ สมดังคาถานี้ที่สนังกุมารพรหมกล่าวไว้ว่า

"ในหมู่ชนที่ถือตระกูลเป็นใหญ่
กษัตริย์จัดว่าประเสริฐที่สุด
ส่วนท่านผู้เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ
จัดว่าเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่เทพและมนุษย์[๑]"

วาเสฏฐะและภารทวาชะ สนังกุมารพรหมกล่าวคาถานั้นไว้ชอบ ไม่ใช่ไม่ชอบ กล่าวไว้ถูกต้อง ไม่ใช่ไม่ถูกต้อง มีประโยชน์ ไม่ใช่ไม่มีประโยชน์ เราเห็นด้วยทีเดียว แม้เราก็กล่าวอย่างเดียวกันนี้ว่า

"ในหมู่ชนที่ถือตระกูลเป็นใหญ่
กษัตริย์จัดว่าประเสริฐที่สุด
ส่วนท่านผู้เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ
จัดว่าเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่เทพและมนุษย์"

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว วาเสฏฐสามเณรและภารทวาชสามเณร มีใจยินดีต่างชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคแล้วแล

อัคคัญญสูตรที่ ๔ จบ

๕. สัมปสาทนียสูตร
ว่าด้วยความเลื่อมใสยิ่งในพระผู้มีพระภาค
การบันลือสีหนาทของพระสารีบุตร

[๑๔๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ปาวาริกัมพวัน เขตเมืองนาฬันทา ครั้งนั้น ท่านพระสารีบุตรเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้ว นั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาค

---

[๑] ดูเทียบ ที.สี. (ไทย) ๙/๒๗๗/๙๙, สํ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๒/๒๕๙, สํ.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๔๕/๓๓๘, องฺ.เอกาทสก. (ไทย) ๒๔/๑๐/๔๐๙

ดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคอย่างนี้ว่า “ไม่เคยมี จักไม่มี และย่อมไม่มีสมณะ หรือพราหมณ์ผู้อื่นซึ่งจะมีปัญญาในทางพระสัมโพธิญาณ[๑]ยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาค”

[๑๔๒] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “สารีบุตร เธอกล่าวอาสภิวาจา(วาจาอย่างองอาจ)อย่างสูง เธอถือเอาด้านเดียว[๒] บันลือสีหนาท[๓]ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคอย่างนี้ว่า “ไม่เคยมี จักไม่มี และย่อมไม่มี สมณะหรือพราหมณ์ผู้อื่นซึ่งจะมีปัญญาในทางพระสัมโพธิญาณยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาค”

สารีบุตร เธอกำหนดรู้พระทัยของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ในอดีตกาลด้วยใจของตนแล้วหรือว่า “แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นจึงทรงมีศีลอย่างนี้ แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นจึงทรงมีธรรม อย่างนี้ แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นจึงทรงมีปัญญาอย่างนี้ แม้เพราะ เหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นจึงทรงมีธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนี้ แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นจึงทรงมีธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้นอย่างนี้”

ท่านพระสารีบุตรกราบทูลว่า “หามิได้ พระพุทธเจ้าข้า”

“สารีบุตร เธอกำหนดรู้พระทัยของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ ซึ่งจักเสด็จมาอุบัติขึ้นในอนาคตกาลด้วยใจของตนแล้วหรือว่า “แม้เพราะ เหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นจักทรงมีศีลอย่างนี้ แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นจักทรงมีธรรมอย่างนี้ แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นจักทรงมีปัญญาอย่างนี้ แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นจักทรงมีธรรมเป็นเครื่อง อยู่อย่างนี้ แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเหล่านั้นจักทรงมีธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้น อย่างนี้”

“หามิได้ พระพุทธเจ้าข้า”

“สารีบุตร เธอกำหนดรู้ใจของเราผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในบัดนี้ด้วยใจของตนแล้วหรือว่า “แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคทรงมีศีลอย่างนี้ แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคทรงมีธรรมอย่างนี้ แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคทรงมีปัญญาอย่างนี้ แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคทรงมีธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนี้ แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคทรงมีธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้นอย่างนี้”

“หามิได้ พระพุทธเจ้าข้า”

“สารีบุตร ก็ในเรื่องนี้ เธอไม่มีเจโตปริยญาณ[๔]ในพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบัน เมื่อเป็นเช่นนั้น บัดนี้ ไฉนเธอจึงกล่าวอาสภิวาจาอย่างสูง ถือเอาด้านเดียว บันลือสีหนาทว่า

---

[๑] **สัมโพธิญาณ** ในที่นี้หมายถึงสัพพัญญุตญาณ หรืออรหัตตมรรคญาณ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๔๑/๖๔)

[๒] **ถือเอาด้านเดียว** ในที่นี้หมายถึงถือเอาการสันนิษฐานโดยอนุมานของตนเองเท่านั้น (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๔๒/๖๕)

[๓] **บันลือสีหนาท** ในที่นี้หมายถึงบันลืออย่างประเสริฐ องอาจเหมือนพญาราชสีห์ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๔๒/๖๕)

[๔] **เจโตปริยญาณ** หมายถึงปรีชากำหนดรู้ใจผู้อื่นได้ คือรู้ใจผู้อื่น อ่านความคิดของเขาได้ เช่น รู้ว่าเขากำลังคิดอะไรอยู่ ใจของเขาเศร้าหมองหรือผ่องใส (ที.สี. (ไทย) ๙/๒๔๒/๘๒, ๔๗๖/๒๑๓-๒๑๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๕/๙๑)

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคอย่างนี้ว่า "ไม่เคยมี จักไม่มี และย่อมไม่มี สมณะหรือพราหมณ์ผู้อื่นซึ่งจะมีปัญญาในทางพระสัมโพธิญาณยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาค"

[๑๔๓] ท่านพระสารีบุตรกราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถึงแม้ว่าข้าพระองค์จะไม่มีเจโตปริยญาณในพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบัน แต่ข้าพระองค์ก็รู้วิธีการอนุมาน เปรียบเหมือนเมืองชายแดนของพระเจ้าแผ่นดิน มีรากฐานมั่นคง มีกำแพงแข็งแรง มีป้อมค่ายแข็งแรง มีประตูเดียว นายประตูของเมืองนั้นเป็นคนเฉลียวฉลาด หลักแหลม ห้ามคนที่ไม่รู้จัก อนุญาตให้คนที่รู้จักเข้าไปได้ เขาเดินสำรวจดูหนทางตามลำดับรอบเมืองนั้น ไม่เห็นรอยต่อหรือช่องกำแพง โดยที่สุดแม้เพียงที่ที่พอแมวลอดออกได้ เขาย่อมรู้ว่า "สัตว์ใหญ่ทุกชนิดเมื่อจะเข้าหรือออกเมืองนี้ ก็จะเข้าหรือออกทางประตูนี้เท่านั้น แม้ฉันใด วิธีการอนุมานก็ฉันนั้นเหมือนกัน ข้าพระองค์ทราบว่า "พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ในอดีตกาล ทรงละนิวรณ์ ๕ ที่เป็นเครื่องเศร้าหมองใจ ทอนกำลังปัญญา มีพระทัยมั่นคงดีในสติปัฏฐาน ๔ ทรงเจริญสัมโพชฌงค์ ๗ ตามความเป็นจริง จึงตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ แม้พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ในอนาคตกาล ก็จักทรงละนิวรณ์ ๕ ที่เป็นเครื่องเศร้าหมองใจ ทอนกำลังปัญญา มีพระทัยมั่นคงดีในสติปัฏฐาน ๔ ทรงเจริญสัมโพชฌงค์ ๗ ตามความเป็นจริง จักตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ แม้พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในบัดนี้ ก็ทรงละนิวรณ์ ๕ ที่เป็นเครื่องเศร้าหมองใจ ทอน กำลังปัญญา มีพระทัยมั่นคงดีในสติปัฏฐาน ๔ ทรงเจริญสัมโพชฌงค์ ๗ ตามความ เป็นจริง ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ

[๑๔๔] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ เพื่อฟังธรรม พระองค์ทรงแสดงธรรมอย่างยอดเยี่ยม ประณีตยิ่งนัก ทั้งฝ่ายดำ[๑] ฝ่ายขาว[๒] และฝ่ายที่มีส่วนเปรียบ[๓]แก่ข้าพระองค์ พระองค์ทรงแสดงธรรมอย่างยอดเยี่ยม ประณีตยิ่งนัก ทั้งฝ่ายดำ ฝ่ายขาว และฝ่ายที่มีส่วนเปรียบด้วยประการใด ๆ ข้าพระองค์ก็รู้ยิ่งในธรรมนั้นด้วยประการนั้น ๆ ได้ถึงความสำเร็จธรรมบางส่วนในธรรมทั้งหลายแล้ว จึงเลื่อมใสในพระองค์ว่า "พระผู้มีพระภาคเป็นผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ พระธรรมเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว"

เทศนาเรื่องกุศลธรรม

[๑๔๕] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อีกประการหนึ่ง เทศนาที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมในเรื่องกุศลธรรมทั้งหลายนับว่ายอดเยี่ยม ในเทศนานั้นมีกุศลธรรมดังต่อไปนี้ คือ

๑. สติปัฏฐาน ๔ ๒. สัมมัปปธาน ๔

---

[๑] **ฝ่ายดำ** ในที่นี้หมายถึงสังกิเลสธรรม (ธรรมเครื่องทำใจให้เศร้าหมอง) (ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๑๔๔/๗๘)

[๒] **ฝ่ายขาว** ในที่นี้หมายถึงโวทานธรรม (ธรรมเครื่องทำใจให้ผ่องแผ้ว) (ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๑๔๔/๗๘)

[๓] **ที่มีส่วนเปรียบ** ในที่นี้หมายถึงสังกิเลสธรรมเป็นข้าศึกกับโวทานธรรมตามลำดับ โดยแสดงการเปรียบเทียบว่าสังกิเลสธรรมเป็นธรรมที่ควรละ ส่วนโวทานธรรมเป็นธรรมที่ละ (ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๑๔๔/๗๘)

๓. อิทธิบาท ๔ ๔. อินทรีย์ ๕
๕. พละ ๕ ๖. โพชฌงค์ ๗
๗. อริยมรรคมีองค์ ๘

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี้คือเทศนาอันยอดเยี่ยมในเรื่องกุศลธรรมทั้งหลาย

พระผู้มีพระภาคทรงรู้ยิ่งธรรมข้อนั้น ไม่มีเหลืออยู่ เมื่อทรงรู้ยิ่งธรรมข้อนั้น ไม่มีเหลืออยู่ ก็ไม่มีธรรมข้ออื่นที่จะทรงรู้ยิ่งขึ้นไปอีก จะพึงมีสมณะหรือพราหมณ์อื่น ผู้รู้ธรรมยิ่ง มีปัญญาเกินไปกว่าพระผู้มีพระภาค ในเรื่องกุศลธรรมทั้งหลายอีกหรือ

เทศนาเรื่องการบัญญัติอายตนะ

[๑๔๖] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อีกประการหนึ่ง เทศนาที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมในเรื่องการบัญญัติอายตนะก็นับว่ายอดเยี่ยม อายตนะภายในและอายตนะภายนอก มีอย่างละ ๖ ประการนี้ คือ

๑. ตากับรูป ๒. หูกับเสียง
๓. จมูกกับกลิ่น ๔. ลิ้นกับรส
๕. กายกับโผฏฐัพพะ ๖. ใจกับธรรมารมณ์

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี้ก็คือเทศนาอันยอดเยี่ยมในเรื่องการบัญญัติอายตนะ

พระผู้มีพระภาคย่อมทรงรู้ยิ่งธรรมข้อนั้น ไม่มีเหลืออยู่ เมื่อทรงรู้ยิ่งธรรม ข้อนั้น ไม่มีเหลืออยู่ ก็ไม่มีธรรมข้ออื่นที่จะทรงรู้ยิ่งขึ้นไปอีก จะพึงมีสมณะหรือพราหมณ์อื่นผู้รู้ธรรมยิ่ง มีปัญญาเกินไปกว่าพระผู้มีพระภาค ในเรื่องการบัญญัติอายตนะอีกหรือ

เทศนาเรื่องการก้าวลงสู่ครรภ์[๑]

[๑๔๗] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อีกประการหนึ่ง เทศนาที่พระผู้มีพระภาค ทรงแสดงธรรมในเรื่องการก้าวลงสู่ครรภ์ก็นับว่ายอดเยี่ยม การก้าวลงสู่ครรภ์ ๔ ประการนี้ คือ

๑. สัตว์บางชนิดในโลกนี้ ไม่รู้สึกตัวขณะก้าวลงสู่ครรภ์ของมารดา ไม่รู้สึกตัวขณะอยู่ในครรภ์ของมารดา (และ)ไม่รู้สึกตัวขณะคลอดจากครรภ์ของมารดา นี้เป็นการก้าวลงสู่ครรภ์ประการที่ ๑
๒. สัตว์บางชนิดในโลกนี้ รู้สึกตัวขณะก้าวลงสู่ครรภ์ของมารดา แต่ไม่รู้สึกตัวขณะอยู่ในครรภ์ของมารดา ไม่รู้สึกตัวขณะคลอดจากครรภ์ของมารดา นี้เป็นการก้าวลงสู่ครรภ์ประการที่ ๒

---

[๑] ดูเทียบข้อ ๓๑๑ หน้า ๒๙๔ ในเล่มนี้

๓. สัตว์บางชนิดในโลกนี้ รู้สึกตัวขณะก้าวลงสู่ครรภ์ของมารดา รู้สึกตัวขณะอยู่ในครรภ์ของมารดา แต่ไม่รู้สึกตัวขณะคลอดจากครรภ์ของมารดา นี้เป็นการก้าวลงสู่ครรภ์ประการที่ ๓

๔. สัตว์บางชนิดในโลกนี้ รู้สึกตัวขณะก้าวลงสู่ครรภ์ของมารดา รู้สึกตัวขณะอยู่ในครรภ์ของมารดา (และ)รู้สึกตัวขณะคลอดจากครรภ์ของมารดา นี้เป็นการก้าวลงสู่ครรภ์ประการที่ ๔

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี้คือเทศนาอันยอดเยี่ยมในเรื่องการก้าวลงสู่ครรภ์

เทศนาเรื่องอาเทสนาปาฏิหาริย์

[๑๔๘] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อีกประการหนึ่ง เทศนาที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมในเรื่องอาเทสนาปาฏิหาริย์ก็นับว่ายอดเยี่ยม อาเทสนาปาฏิหาริย์ ๔ ประการนี้ คือ

๑. บุคคลบางคนในโลกนี้ ดักใจได้ด้วยนิมิตว่า “ใจของท่านเป็นอย่างนี้ ใจของท่านเป็นไปโดยอาการอย่างนี้ ความคิดของท่านเป็นดังนี้” ถ้าเขาดักใจได้มากอย่าง การดักใจนั้นย่อมเป็นเช่นนั้นทีเดียว ไม่เป็นอย่างอื่น นี้เป็นอาเทสนาปาฏิหาริย์ประการที่ ๑

๒. บุคคลบางคนในโลกนี้ มิได้ดักใจได้ด้วยนิมิต แต่ได้ฟังเสียงของมนุษย์ อมนุษย์ หรือเทวดาทั้งหลายแล้วจึงดักใจได้ว่า “ใจของท่าน เป็นอย่างนี้ ใจของท่านเป็นไปโดยอาการอย่างนี้ ความคิดของท่าน เป็นดังนี้” ถ้าเขาดักใจได้มากอย่าง การดักใจนั้นย่อมเป็นเช่นนั้น ทีเดียว ไม่เป็นอย่างอื่น นี้เป็นอาเทสนาปาฏิหาริย์ประการที่ ๒

๓. บุคคลบางคนในโลกนี้ มิได้ดักใจได้ด้วยนิมิต ทั้งมิได้ฟังเสียงของมนุษย์ อมนุษย์ หรือเทวดาทั้งหลายแล้วดักใจได้เลย แต่ได้ฟังเสียงละเมอของผู้วิตกวิจาร จึงดักใจได้ว่า “ใจของท่านเป็นอย่างนี้ ใจของท่านเป็นไปโดยอาการอย่างนี้ ความคิดของท่านเป็นดังนี้” ถ้าเขาดักใจได้มากอย่าง การดักใจนั้นย่อมเป็นเช่นนั้นทีเดียว ไม่เป็นอย่างอื่น นี้เป็นอาเทสนาปาฏิหาริย์ประการที่ ๓

๔. บุคคลบางคนในโลกนี้ มิได้ดักใจได้ด้วยนิมิต มิได้ฟังเสียงของมนุษย์ อมนุษย์ หรือเทวดาทั้งหลายแล้วดักใจ ทั้งมิได้ฟังเสียงละเมอของผู้วิตกวิจาร แล้วดักใจได้เลย แต่ย่อมกำหนดรู้ใจของผู้ได้สมาธิ ซึ่งยังมีวิตกวิจารด้วยใจได้ว่า “มโนสังขารของท่านผู้นี้ตั้งอยู่ด้วยประการใด เขาจะต้องตรึกถึงวิตกชื่อนี้ ในลำดับจิตนี้ ด้วยประการนั้น” ถ้าเขาดักใจได้มากอย่าง การดักใจนั้นย่อมเป็นเช่นนั้นทีเดียว ไม่เป็นอย่างอื่น นี้เป็นอาเทสนาปาฏิหาริย์ประการที่ ๔

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี้คือเทศนาอันยอดเยี่ยมในเรื่องอาเทสนาปาฏิหาริย์

เทศนาเรื่องทัสสนสมาบัติ

[๑๔๙] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อีกประการหนึ่ง เทศนาที่พระผู้มีพระภาคทรง แสดงธรรมในเรื่องทัสสนสมาบัติก็นับว่ายอดเยี่ยม ทัสสนสมาบัติ ๔ ประการนี้ คือ

๑. สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส[๑] ความเพียรที่ตั้งมั่น[๒] ความหมั่นประกอบ[๓] ความไม่ประมาท[๔] และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธี[๕]แล้ว บรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น ย่อมพิจารณากายนี้ตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นไป ตั้งแต่ปลายผมลงมา มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยของไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ ว่า “ในกายนี้มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต[๖] หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ลำไส้ใหญ่ ลำไส้น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร[๗]” นี้เป็นทัสสนสมาบัติประการที่ ๑

---

[๑] **ความเพียรเครื่องเผากิเลส** หมายถึงความเพียรที่กำจัดความเกียจคร้านที่เป็นสังกิเลส (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๔๙/๗๕, ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๑๔๙/๘๖)

[๒] **ความเพียรที่ตั้งมั่น** หมายถึงความพยายามที่มุ่งตรงต่อภาวนา (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๔๙/๗๕, ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๑๔๙/๘๖)

[๓] **ความหมั่นประกอบ** หมายถึงการประกอบความเพียรสม่ำเสมอ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๔๙/๗๕, ที.ปา. ฏีกา (บาลี) ๑๔๙/๘๖)

[๔] **ความไม่ประมาท** หมายถึงความไม่หลงลืมสติขณะปฏิบัติธรรม คือมีสติกำกับอยู่ตลอดเวลา (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๔๙/๗๕, ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๑๔๙/๘๖)

[๕] **การใช้ความคิดอย่างถูกวิธี** หมายถึงการพิจารณาโดยอุบายวิธีที่แยบคาย เช่น พิจารณาว่าไม่เที่ยงในสิ่งที่ไม่เที่ยง พิจารณาว่าเป็นทุกข์ในสิ่งที่เป็นทุกข์ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๔๙/๗๕, ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๑๔๙/๘๖)

[๖] คำว่า **วักกะ** โบราณแปลว่า “ม้าม” และแปลคำว่า ปิหกะ ว่า “ไต” แต่ในที่นี้แปลคำว่า วักกะ ว่า “ไต” และแปลคำว่า ปิหกะ ว่า “ม้าม” อธิบายว่า ไต ได้แก่ ก้อนเนื้อ ๒ ก้อนมีขั้วเดียวกัน รูปร่างคล้ายลูก สะบ้า ของเด็ก ๆ หรือคล้ายผลมะม่วง ๒ ผล ที่ติดอยู่ในขั้วเดียวกันมีเอ็นใหญ่รึงรัดจากลำคอลงไปถึงหัวใจแล้วแยกออกห้อยอยู่ทั้ง ๒ ข้าง (ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๓/๔๓) ; พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ แปล “วักกะ” ว่า “ไต” และให้บทนิยามของ “ไต” ไว้ว่า “อวัยวะคู่หนึ่งของคนและสัตว์ อยู่ในช่องท้องใกล้กระดูกสันหลัง ทำหน้าที่ขับของเสียออกมากับน้ำปัสสาวะ” แปล “ปิหกะ” ว่า “ม้าม” และให้บทนิยามไว้ว่า “อวัยวะภายในร่างกายริมกระเพาะอาหารข้างซ้าย มีหน้าที่ทำลายเม็ดเลือดแดง สร้างเม็ดน้ำเหลือง และสร้างภูมิคุ้มกันของร่างกาย”, Buddhadatta Mahathera, A Concise Pali- English Dictionary, Rhys Davids, T.W.Pali-English Dictionary, ให้ความหมายของคำว่า “วักกะ” ตรงกันว่า หมายถึง “ไต” (Kidney)

[๗] **มูตร** หมายถึงน้ำปัสสาวะที่อยู่ในกระเพาะปัสสาวะ (ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๓/๕๗)

๒. สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัย การใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้ว บรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ ตั้งมั่น ย่อมพิจารณากายนี้ ตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นไป ตั้งแต่ปลายผมลงมา มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยของไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ ว่า “ในกายนี้มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ลำไส้ใหญ่ ลำไส้น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร” และก้าวข้ามผิวหนัง เนื้อ และเลือดของบุรุษไป พิจารณากระดูก นี้เป็นทัสสนสมาบัติประการที่ ๒

๓. สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัย การใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้ว บรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น ย่อมพิจารณาเห็นกายนี้ตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นไป ตั้งแต่ปลายผมลงมา มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยของไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ ว่า “ในกายนี้มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ลำไส้ใหญ่ ลำไส้น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร” และก้าวข้ามผิวหนัง เนื้อ และเลือดของบุรุษไปพิจารณากระดูก และรู้กระแสวิญญาณของบุรุษ ซึ่งกำหนดโดยส่วนสอง คือ ที่ตั้งอยู่ในโลกนี้ และที่ตั้งอยู่ในโลกหน้า นี้เป็น ทัสสนสมาบัติประการที่ ๓

๔. สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัย การใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้ว บรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น ย่อมพิจารณาเห็นกายนี้ตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นไป ตั้งแต่ปลายผมลงมา มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยของไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ ว่า “ในกายนี้มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ลำไส้ใหญ่ ลำไส้น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร” และก้าวข้ามผิวหนัง เนื้อ และเลือดของบุรุษไปพิจารณากระดูกและรู้กระแสวิญญาณของบุรุษ ซึ่งกำหนดโดยส่วนสอง คือ ที่ไม่ตั้งอยู่ในโลกนี้ และที่ไม่ตั้งอยู่ในโลกหน้า นี้เป็น ทัสสนสมาบัติประการที่ ๔

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี้คือเทศนาอันยอดเยี่ยมในเรื่องทัสสนสมาบัติ

เทศนาเรื่องปุคคลบัญญัติ

[๑๕๐] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อีกประการหนึ่ง เทศนาที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมในเรื่องปุคคลบัญญัติก็นับว่ายอดเยี่ยม บุคคล ๗ จำพวกนี้[๑] คือ

๑. อุภโตภาควิมุต[๒] (ผู้หลุดพ้นทั้ง ๒ ส่วน)
๒. ปัญญาวิมุต[๓] (ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา)
๓. กายสักขี[๔] (ผู้เป็นพยานในนามกาย)
๔. ทิฏฐิปัตตะ[๕] (ผู้บรรลุสัมมาทิฏฐิ)
๕. สัทธาวิมุต[๖] (ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา)
๖. ธัมมานุสารี[๗] (ผู้แล่นไปตามธรรม)
๗. สัทธานุสารี[๘] (ผู้แล่นไปตามศรัทธา)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี้คือเทศนาอันยอดเยี่ยมในเรื่องปุคคลบัญญัติ

เทศนาเรื่องปธาน

[๑๕๑] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อีกประการหนึ่ง เทศนาที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมในเรื่องปธานก็นับว่ายอดเยี่ยม โพชฌงค์ ๗ ประการนี้ คือ

๑. สติสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความระลึกได้)

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๑๔/๒๐-๒๑

[๒] **อุภโตภาควิมุต** หมายถึงผู้บำเพ็ญสมถกัมมัฏฐานจนได้อรูปสมาบัติ และใช้สมถะเป็นฐานในการบำเพ็ญวิปัสสนาจนได้บรรลุอรหัตตผล (องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๑๖๐, องฺ.นวก.อ. (บาลี) ๓/๔๕/๓๑๖)

[๓] **ปัญญาวิมุต** หมายถึงผู้บำเพ็ญวิปัสสนาล้วน ๆ จนบรรลุอรหัตตผล (องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๑๖๑)

[๔] **กายสักขี** หมายถึงผู้มีศรัทธาแก่กล้า ได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยนามกายและอาสวะบางอย่างก็สิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา และหมายถึงพระอริยบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผลขึ้นไป จนถึงท่านผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตตผล (องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๔๙/๕๕, องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๑๖๑)

[๕] **ทิฏฐิปัตตะ** หมายถึงผู้บรรลุสัมมาทิฏฐิ เข้าใจอริยสัจถูกต้อง กิเลสบางส่วนสิ้นไป เพราะเห็นด้วยปัญญา มีปัญญาแก่กล้า และหมายถึงผู้บรรลุโสดาปัตติผลจนถึงผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตตผล (องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๑๖๑)

[๖] **สัทธาวิมุต** หมายถึงผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา เข้าใจอริยสัจถูกต้อง กิเลสบางส่วนก็สิ้นไป เพราะเห็นด้วย ปัญญา มีศรัทธาแก่กล้า และหมายถึงผู้บรรลุโสดาปัตติผลจนถึงผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตตผล (องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๔๙/๕๕, องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๑๖๑-๑๖๒)

[๗] **ธัมมานุสารี** หมายถึงผู้แล่นไปตามธรรม คือ ผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล มีปัญญาแก่กล้า บรรลุผลแล้วกลายเป็นทิฏฐิปัตตะ (องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๔๙/๕๕, องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๑๖๒)

[๘] **สัทธานุสารี** หมายถึงผู้แล่นไปตามศรัทธา คือ ผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล มีศรัทธาแก่กล้า บรรลุผลแล้วกลายเป็นสัทธาวิมุต (องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๔๙/๕๕, องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๑๖๒)

๒. ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือการเฟ้นธรรม)
๓. วิริยสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความเพียร)
๔. ปีติสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความอิ่มใจ)
๕. ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความสงบกายสงบใจ)
๖. สมาธิสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความตั้งจิตมั่น)
๗. อุเบกขาสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความวางใจเป็นกลาง)

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี้คือเทศนาอันยอดเยี่ยมในเรื่องปธาน

เทศนาเรื่องปฏิปทา

[๑๕๒] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อีกประการหนึ่ง เทศนาที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมในเรื่องปฏิปทาก็นับว่ายอดเยี่ยม ปฏิปทา[๑] ๔ ประการนี้ คือ

๑. ทุกขาปฏิปทา ทันธาภิญญา (ปฏิบัติลำบาก และรู้ได้ช้า)
๒. ทุกขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา (ปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว)
๓. สุขาปฏิปทา ทันธาภิญญา (ปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ช้า)
๔. สุขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา (ปฏิบัติสะดวก และรู้ได้เร็ว)

บรรดาปฏิปทา ๔ ประการนั้น ทุกขาปฏิปทา ทันธาภิญญา ปฏิปทานี้ บัณฑิตกล่าวว่าเป็นข้อปฏิบัติต่ำทั้ง ๒ ส่วน คือ เพราะปฏิบัติลำบาก และเพราะรู้ได้ช้า

ทุกขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา ปฏิปทานี้ บัณฑิตกล่าวว่าเป็นข้อปฏิบัติต่ำ เพราะปฏิบัติลำบาก

สุขาปฏิปทา ทันธาภิญญา ปฏิปทานี้ บัณฑิตกล่าวว่าเป็นข้อปฏิบัติต่ำ เพราะรู้ได้ช้า

สุขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา ปฏิปทานี้ บัณฑิตกล่าวว่าเป็นข้อปฏิบัติประณีต ทั้ง ๒ ส่วน คือ เพราะปฏิบัติสะดวก และเพราะรู้ได้เร็ว

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี้คือเทศนาอันยอดเยี่ยมในเรื่องปฏิปทา

เทศนาเรื่องมารยาทการพูด เป็นต้น

[๑๕๓] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อีกประการหนึ่ง เทศนาที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมในเรื่องมารยาทการพูดก็นับว่ายอดเยี่ยม

คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่พูดวาจาเกี่ยวด้วยมุสาวาท ไม่พูดวาจาอันทำความแตกร้าวกัน ไม่พูดวาจาอันส่อเสียด ไม่มุ่งเอาชนะกันกล่าววาจาอันเกิดจากความแข่งดีกัน กล่าวแต่วาจาอันมีหลักฐานด้วยปัญญาชื่อว่ามันตา ตามกาลอันควร

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี้คือเทศนาอันยอดเยี่ยมในเรื่องมารยาทการพูด

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๖๖/๒๖๒

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อีกประการหนึ่ง เทศนาที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรม ในเรื่องมารยาทคือศีลของบุรุษก็นับว่ายอดเยี่ยม

คือ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนมีสัจจะ มีศรัทธา ไม่พูดหลอกลวง[๑] ไม่พูดป้อยอ[๒] ไม่ทำนิมิต[๓] ไม่พูดบีบบังคับ[๔] ไม่แสวงหาลาภด้วยลาภ[๕] คุ้มครองทวาร ในอินทรีย์ทั้งหลาย รู้จักประมาณในการบริโภค ทำพอเหมาะพอดี ประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่เนือง ๆ ไม่เกียจคร้าน ปรารภความเพียร เพ่งฌาน มีสติพูดมีปฏิภาณดี มีคติ มีปัญญาทรงจำ มีความรู้ ไม่ติดอยู่ในกาม มีสติ มีปัญญาเครื่องรักษาตน

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี้คือเทศนาอันยอดเยี่ยมในเรื่องมารยาทคือศีลของบุรุษ

เทศนาเรื่องวิธีสั่งสอน

[๑๕๔] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อีกประการหนึ่ง เทศนาที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมในเรื่องวิธีสั่งสอนก็นับว่ายอดเยี่ยม วิธีสั่งสอน ๔ ประการนี้ คือ

๑. พระผู้มีพระภาคทรงทราบบุคคลอื่น ด้วยทรงมนสิการโดยแยบคายเฉพาะพระองค์ว่า “บุคคลนี้ เมื่อปฏิบัติตามที่สั่งสอน จักเป็นพระโสดาบัน เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไปไม่มีทางตกต่ำ มีความ แน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิ[๖]ในวันข้างหน้า”

๒. พระผู้มีพระภาคทรงทราบบุคคลอื่น ด้วยทรงมนสิการโดยแยบคายเฉพาะพระองค์ว่า “บุคคลนี้เมื่อปฏิบัติตามที่สั่งสอน จักเป็นพระสกทาคามี เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป และเพราะราคะ โทสะ โมหะเบาบาง มาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียวก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้”

---

[๑] **หลอกลวง** หมายถึงลวงด้วยอาการ ๓ คือ (๑) พูดเลียบเคียง (๒) แสร้งแสดงอิริยาบถ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน ให้น่าเลื่อมใส (๓) แสร้งปฏิเสธปัจจัย (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๖๑/๕๘๖, องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๘๓/๔๑, วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๑๖/๒๔)

[๒] **พูดป้อยอ** หมายถึงพูดยกย่องมุ่งหวังลาภสักการะและชื่อเสียง (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๖๒/๕๘๗, องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๘๓/๔๑, วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๑๖/๒๔)

[๓] **ทำนิมิต** หมายถึงแสดงอาการทางกาย ทางวาจา เพื่อให้คนอื่นให้ทาน เช่น การพูดเป็นเลศนัย พูดเลียบเคียง (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๖๓/๕๘๗, อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๘๖๔/๔๒๔, วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๑๖/๒๔)

[๔] **พูดบีบบังคับ** หมายถึงด่า พูดข่ม พูดนินทา ตำหนิโทษ พูดเหยียดหยาม และการนำเรื่องไปประจานตลอดถึงการพูดสรรเสริญต่อหน้า นินทาลับหลัง (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๖๔/๕๘๗, อภิ.วิ.อ. (บาลี) ๘๖๔/๕๒๕, วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๑๖/๒๔-๒๕)

[๕] **แสวงหาลาภด้วยลาภ** หมายถึงได้อะไรเอามาฝากเขา ทำให้เขาเกรงใจ ต้องให้ตอบแทน (อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๖๕/๕๘๗-๕๘๘, วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๑๖/๒๕)

[๖] **สัมโพธิ** ในที่นี้หมายถึงมรรค ๓ เบื้องสูง คือ (๑) สกทาคามิมรรค (๒) อนาคามิมรรค (๓) อรหัตต-มรรค (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๓๗๓/๒๘๑)

๓. พระผู้มีพระภาคทรงทราบบุคคลอื่น ด้วยทรงมนสิการโดยแยบคาย เฉพาะพระองค์ว่า “บุคคลนี้เมื่อปฏิบัติตามที่สั่งสอน จักเป็นโอปปาติกะ[๑] เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการสิ้นไป ปรินิพพานในโลกนั้นไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก”

๔. พระผู้มีพระภาคทรงทราบบุคคลอื่น ด้วยทรงมนสิการโดยแยบคายเฉพาะพระองค์ว่า “บุคคลนี้เมื่อปฏิบัติตามที่สั่งสอน จักทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน”

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี้คือเทศนาอันยอดเยี่ยมในเรื่องวิธีสั่งสอน

เทศนาเรื่องความหยั่งรู้การหลุดพ้นของบุคคลอื่น

[๑๕๕] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อีกประการหนึ่ง เทศนาที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมในเรื่องความหยั่งรู้การหลุดพ้น[๒]ของบุคคลอื่นก็นับว่ายอดเยี่ยม คือ

๑. พระผู้มีพระภาคทรงทราบบุคคลอื่น ด้วยทรงมนสิการโดยแยบคายเฉพาะพระองค์ว่า “บุคคลนี้จักเป็นพระโสดาบัน เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิ ในวันข้างหน้า”

๒. พระผู้มีพระภาคทรงทราบบุคคลอื่น ด้วยทรงมนสิการโดยแยบคายเฉพาะพระองค์ว่า “บุคคลนี้จักเป็นพระสกทาคามี เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป และเพราะราคะ โทสะ โมหะเบาบาง มาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียวก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้”

๓. พระผู้มีพระภาคทรงทราบบุคคลอื่น ด้วยทรงมนสิการโดยแยบคายเฉพาะพระองค์ว่า “บุคคลนี้จักเป็นโอปปาติกะ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการสิ้นไป ปรินิพพานในโลกนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก”

๔. พระผู้มีพระภาคทรงทราบบุคคลอื่น ด้วยทรงมนสิการโดยแยบคาย เฉพาะพระองค์ว่า “บุคคลนี้จักทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน”

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี้คือเทศนาอันยอดเยี่ยมในเรื่องความหยั่งรู้การหลุดพ้น ของบุคคลอื่น

---

[๑] **เป็นโอปปาติกะ** ในที่นี้หมายถึงเป็นพระอนาคามีที่เกิดในภพชั้นสุทธาวาส (ที่อยู่ของท่านผู้บริสุทธิ์) ๕ ชั้น มีชั้นอวิหาเป็นต้น แล้วดำรงภาวะในชั้นนั้น ๆ สิ้นกิเลสปรินิพพานในภพชั้นสุทธาวาสนั่นเอง ไม่กลับมาเกิด เป็นมนุษย์อีก (องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๘๗-๘๘/๒๔๒-๒๔๓)

[๒] **ความหยั่งรู้การหลุดพ้น** ในที่นี้หมายถึงความรู้ในเรื่องการละกิเลสของผู้อื่น (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๕๔/๘๒, ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๑๕๕/๙๗)

เทศนาเรื่องสัสสตวาทะ

[๑๕๖] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อีกประการหนึ่ง เทศนาที่พระผู้มีพระภาค ทรงแสดงธรรมในเรื่องสัสสตวาทะ(ลัทธิที่ถือว่าอัตตาและโลกเที่ยง)ก็นับว่ายอดเยี่ยม สัสสตวาทะ ๓ ประการนี้ คือ

๑. สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้ว บรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำ จิตให้ตั้งมั่น ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ๓ ชาติบ้าง ๔ ชาติบ้าง ๕ ชาติบ้าง ๑๐ ชาติบ้าง ๒๐ ชาติบ้าง ๓๐ ชาติบ้าง ๔๐ ชาติบ้าง ๕๐ ชาติบ้าง ๑๐๐ ชาติบ้าง ๑,๐๐๐ ชาติบ้าง ๑๐๐,๐๐๐ ชาติบ้าง หลายร้อยชาติบ้าง หลายพันชาติ บ้าง หลายแสนชาติบ้าง ว่า “ในภพโน้น เรามีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุติจาก ภพนั้น ก็ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้น เราก็ได้มีชื่ออย่างนั้น มี ตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุติจากภพนั้น จึงมาเกิดในภพนี้” เขาระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ พร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้ เขาจึงกล่าวอย่างนี้ว่า “ข้าพเจ้ารู้อดีตกาลได้ว่า โลกเคยเสื่อมมาแล้ว หรือว่าเคยเจริญ มาแล้ว” อนึ่ง ข้าพเจ้ารู้อนาคตกาลว่า “โลกจักเสื่อม หรือว่าจัก เจริญ อัตตาและโลกเที่ยง ยั่งยืน ตั้งมั่นอยู่ดุจยอดภูเขา ดุจเสาระเนียด ส่วนสัตว์เหล่านั้นย่อมแล่นไป ท่องเที่ยวไป จุติ และเกิด แต่มีสิ่งที่เที่ยงอยู่แน่” นี้เป็นสัสสตวาทะประการที่ ๑

๒. สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผา กิเลส ... บรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น ระลึกชาติก่อน ได้หลายชาติ คือ ๑ สังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัป[๑]บ้าง ๒ สังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปบ้าง ๓ สังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปบ้าง ๔ สังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปบ้าง ๕ สังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปบ้าง ๑๐ สังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปบ้างว่า “ในภพโน้น เรามีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มี วรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุติจากภพนั้น ก็ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้น เราก็ได้มีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุติจาก ภพนั้น จึงมาเกิดในภพนี้” เขาระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ พร้อมทั้ง ลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้ เขาจึงกล่าวอย่างนี้ว่า “ข้าพเจ้า รู้อดีตกาลได้ว่า โลกเคยเสื่อมมาแล้ว หรือว่าเคยเจริญมาแล้ว” อนึ่ง ข้าพเจ้ารู้อนาคตกาลว่า “โลกจักเสื่อม หรือว่าจักเจริญ อัตตาและโลกเที่ยง ยั่งยืน ตั้งมั่นอยู่

---

[๑] ดูเชิงอรรถที่ ๑ ข้อ ๗๒ หน้า ๕๑ ในเล่มนี้

ดุจยอดภูเขา ดุจเสาระเนียด ส่วนสัตว์เหล่านั้นย่อมแล่นไป ท่องเที่ยวไป จุติ และเกิด แต่มีสิ่งที่เที่ยงอยู่แน่" นี้เป็นสัสสตวาทะประการที่ ๒

๓. สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ... บรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น ระลึกชาติก่อนได้ หลายชาติ คือ ๑๐ สังวัฏฏกัป และวิวัฏฏกัปบ้าง ๒๐ สังวัฏฏกัป และวิวัฏฏกัปบ้าง ๓๐ สังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปบ้าง ๔๐ สังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปบ้างว่า "ในภพโน้น เรามีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุติจาก ภพนั้น ก็ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้น เราก็ได้มีชื่ออย่างนั้น มี ตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุติจากภพนั้น จึงมาเกิดในภพนี้" เขาระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ พร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้ เขาจึงกล่าวอย่างนี้ว่า "ข้าพเจ้ารู้อดีตกาลได้ว่า โลกเคยเสื่อมมาแล้ว หรือเคยเจริญ มาแล้ว" อนึ่ง ข้าพเจ้ารู้อนาคตกาลว่า "โลกจักเสื่อม หรือว่าจักเจริญ อัตตาและโลกเที่ยง ยั่งยืน ตั้งมั่นอยู่ดุจยอดภูเขา ดุจเสาระเนียด ส่วนสัตว์เหล่านั้นย่อมแล่นไป ท่องเที่ยวไป จุติ และเกิด แต่มีสิ่งที่ เที่ยงอยู่แน่" นี้เป็นสัสสตวาทะประการที่ ๓

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี้คือเทศนาอันยอดเยี่ยมในเรื่องสัสสตวาทะ

เทศนาเรื่องความหยั่งรู้ที่ทำให้ระลึกชาติได้

[๑๕๗] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อีกประการหนึ่ง เทศนาที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมในเรื่องความหยั่งรู้ที่ทำให้ระลึกชาติได้ก็นับว่ายอดเยี่ยม

คือ สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ... บรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ๓ ชาติบ้าง ๔ ชาติบ้าง ๕ ชาติบ้าง ๑๐ ชาติบ้าง ๒๐ ชาติบ้าง ๓๐ ชาติบ้าง ๔๐ ชาติบ้าง ๕๐ ชาติบ้าง ๑๐๐ ชาติบ้าง ๑,๐๐๐ ชาติบ้าง ๑๐๐,๐๐๐ ชาติบ้าง ตลอดสังวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้าง ตลอดวิวัฏฏกัปเป็นอัน มากบ้าง ตลอดสังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้างว่า "ในภพโน้น เรามีชื่อ อย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุติ จากภพนั้น ก็ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้น เราก็ได้มีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุติจากภพนั้น จึงมาเกิดในภพนี้" เขาระลึกชาติก่อนได้หลายชาติพร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สัตว์ทั้งหลายที่ไม่อาจจะกำหนดอายุไม่ว่าด้วยการคำนวณ หรือด้วยการนับมีอยู่ สัตว์ที่เคยอาศัยอยู่ในอัตภาพใด ๆ ไม่ว่าจะในรูปภพ อรูปภพ สัญญีภพ อสัญญีภพ หรือเนวสัญญีนาสัญญีภพก็มีอยู่ เขาระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ พร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี้คือเทศนาอันยอดเยี่ยมในเรื่องความหยั่งรู้ที่ทำให้ระลึกชาติได้

เทศนาเรื่องความหยั่งรู้การจุติและการอุบัติ

[๑๕๘] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อีกประการหนึ่ง เทศนาที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมในเรื่องความหยั่งรู้การจุติและการอุบัติของสัตว์ทั้งหลายก็นับว่ายอดเยี่ยม

คือ สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ... บรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น เห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยทิพยจักษุอันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า “หมู่สัตว์ที่ประกอบกายทุจริต วจีทุจริต และ มโนทุจริต กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นผิดและชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความ เห็นผิด พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก แต่หมู่สัตว์ที่ประกอบด้วยกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นชอบและชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบ พวกเขาหลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์” เขาเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยทิพยจักษุอันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม อย่างนี้แล

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี้คือเทศนาอันยอดเยี่ยมในเรื่องความหยั่งรู้การจุติและการอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย

เทศนาเรื่องการแสดงฤทธิ์

[๑๕๙] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อีกประการหนึ่ง เทศนาที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมในเรื่องการแสดงฤทธิ์ก็นับว่ายอดเยี่ยม การแสดงฤทธิ์ ๒ ประการนี้ คือ

๑. ฤทธิ์**ที่มีอาสวะ มีอุปธิ[๑] ไม่เรียกว่า อริยะ**

๒. ฤทธิ์**ที่ไม่มีอาสวะ ไม่มีอุปธิ เรียกว่า อริยะ**

ฤทธิ์ที่มีอาสวะ มีอุปธิ ไม่เรียกว่า อริยะ เป็นอย่างไร

คือ สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ อาศัยความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรที่ตั้งมั่น ความหมั่นประกอบ ความไม่ประมาท และอาศัยการใช้ความคิดอย่างถูกวิธีแล้ว บรรลุเจโตสมาธิที่เป็นเหตุทำจิตให้ตั้งมั่น ก็แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวก็ได้ แสดงให้ปรากฏ หรือให้หายไปก็ได้ ทะลุฝา กำแพง (และ)ภูเขาไปได้ ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นหรือดำลงในแผ่นดินเหมือนไปในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำโดยที่น้ำไม่แยกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ นั่งขัดสมาธิเหาะไปในอากาศเหมือนนกบินไปก็ได้ ใช้ฝ่ามือลูบคลำดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์อันมีฤทธิ์มากมีอานุภาพมากก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปจนถึงพรหมโลกก็ได้

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี้คือฤทธิ์ที่มีอาสวะ มีอุปธิ ไม่เรียกว่า อริยะ

ฤทธิ์ที่ไม่มีอาสวะ ไม่มีอุปธิ เรียกว่า อริยะ เป็นอย่างไร

---

[๑] **มีอาสวะ มีอุปธิ** ในที่นี้หมายถึงมีโทษ มีข้อติเตียน (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๕๙/๘๓)

คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ถ้าหวังอยู่ว่า “เราพึงมีสัญญาในสิ่งที่ปฏิกูลว่า ไม่ปฏิกูลอยู่” ก็ย่อมมีสัญญาในสิ่งที่ปฏิกูลนั้นว่าไม่ปฏิกูลอยู่ ถ้าหวังอยู่ว่า “เราพึงมีสัญญาในสิ่งที่ไม่ปฏิกูลว่าเป็นสิ่งปฏิกูลอยู่” ก็ย่อมมีสัญญาในสิ่งที่ไม่ปฏิกูลนั้นว่าเป็นสิ่งปฏิกูลอยู่ ถ้าหวังอยู่ว่า “เราพึงมีสัญญาในสิ่งที่ปฏิกูลและไม่ปฏิกูลว่าไม่ ปฏิกูลอยู่” ก็ย่อมมีสัญญาในสิ่งที่ปฏิกูลและไม่ปฏิกูลนั้นว่าไม่ปฏิกูลอยู่ ถ้าหวังอยู่ ว่า “เราพึงมีสัญญาในสิ่งปฏิกูลและไม่ปฏิกูลว่าเป็นสิ่งปฏิกูลอยู่” ก็ย่อมมีสัญญาในสิ่ง ที่ปฏิกูลและไม่ปฏิกูลนั้นว่าเป็นสิ่งปฏิกูลอยู่ ถ้าหวังอยู่ว่า “เราพึงละวางสิ่งที่ปฏิกูลและไม่ปฏิกูลทั้งสองนั้นเสีย มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่” ก็ย่อมมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะในสิ่งที่ปฏิกูลและไม่ปฏิกูลนั้นอยู่

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี้คือฤทธิ์ที่ไม่มีอาสวะ ไม่มีอุปธิ เรียกว่า อริยะ

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นี้คือเทศนาอันยอดเยี่ยมในการแสดงฤทธิ์

พระผู้มีพระภาคย่อมทรงรู้ยิ่งธรรมข้อนั้นไม่มีเหลืออยู่ เมื่อทรงรู้ยิ่งธรรมข้อนั้น ไม่มีเหลืออยู่ ก็ไม่มีธรรมข้ออื่นที่จะทรงรู้ยิ่งขึ้นไปอีก จะพึงมีสมณะหรือพราหมณ์อื่นผู้รู้ธรรมยิ่ง มีปัญญาเกินไปกว่าพระผู้มีพระภาค ในเรื่องการแสดงฤทธิ์อีกหรือ

แสดงคุณพระศาสดาอย่างอื่นอีก

[๑๖๐] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สิ่งใดที่กุลบุตรผู้มีศรัทธา[๑] ปรารภความเพียร[๒] มีเรี่ยวแรง[๓] จะพึงถึงด้วยเรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความ บากบั่นของบุรุษ ด้วยความเอาธุระของบุรุษ[๔] สิ่งนั้นพระผู้มีพระภาคได้ทรงบรรลุเต็มที่แล้ว อนึ่ง พระผู้มีพระภาคไม่ทรงหมกมุ่นกับกามสุขัลลิกานุโยค[๕] ซึ่งเป็นธรรมอันทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และไม่ทรงหมกมุ่นกับอัตตกิลมถานุโยค[๖] ซึ่งเป็นทุกข์ ไม่ใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ อนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงได้ฌาน ๔ อันมีในจิตยิ่ง[๗] ซึ่งเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันตามความปรารถนาได้โดยไม่ยาก[๘] ได้โดยไม่ลำบาก[๑]

---

[๑] **กุลบุตรผู้มีศรัทธา** ในที่นี้หมายถึงพระโพธิสัตว์ทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบัน (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๖๐/๘๔)

[๒] **ปรารภความเพียร** หมายถึงประคองความเพียร มีความเพียรไม่ย่อหย่อน (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๖๐/๘๔, ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๓/๑๖๐/๑๐๐)

[๓] **มีเรี่ยวแรง** หมายถึงมีความพยายามอย่างมั่นคง (ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๑๖๐/๑๐๐)

[๔] **ความเอาธุระของบุรุษ** หมายถึงความมุ่งมั่นที่จะทำธุระให้สำเร็จลุล่วงได้ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๖๐/๘๔)

[๕] **กามสุขัลลิกานุโยค** ในที่นี้หมายถึงการหมกมุ่นด้วยกามสุขในวัตถุกาม (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๖๐/๘๕)

[๖] **อัตตกิลมถานุโยค** ในที่นี้หมายถึงการหมกมุ่นที่เป็นเหตุให้ตนเดือดร้อน เร่าร้อน เช่น การบำเพ็ญตบะ แบบทรมานตน (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๖๐/๘๕)

[๗] **อันมีในจิตยิ่ง** หมายถึงอยู่เหนือกามาวจรจิต (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๖๐/๘๕)

[๘] **ได้โดยไม่ยาก** หมายถึงสามารถเข้าฌานตัดปัจจนีกธรรมได้ง่าย (ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๑๖๐/๑๐๑)

วิธีตอบคำถาม

[๑๖๑] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าบุคคลถามข้าพระองค์อย่างนี้ว่า “ท่านสารีบุตร ได้มีสมณะหรือพราหมณ์ผู้อื่นในอดีตกาล ซึ่งมีปัญญาในทางพระสัมโพธิญาณยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาคไหม” เมื่อเขาถามอย่างนี้ ข้าพระองค์จะพึงตอบว่า “ไม่มี” ถ้าเขาถามว่า “จักมีสมณะหรือพราหมณ์ผู้อื่นในอนาคตกาล ซึ่งจะมีปัญญาในทางพระสัมโพธิญาณยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาคไหม” เมื่อเขาถามอย่างนี้ ข้าพระองค์จะพึงตอบว่า “ไม่มี” ถ้าเขาถามว่า “มีสมณะหรือพราหมณ์ผู้อื่นในปัจจุบัน ซึ่งจะมีปัญญาในทางพระสัมโพธิญาณยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาคไหม” เมื่อเขาถามอย่างนี้ ข้าพระองค์จะพึงตอบว่า “ไม่มี”

แต่ถ้าเขาถามข้าพระองค์อย่างนี้ว่า “ท่านสารีบุตร ได้มีสมณะหรือพราหมณ์ผู้อื่นในอดีตกาล ซึ่งมีปัญญาในทางพระสัมโพธิญาณเสมอกับพระผู้มีพระภาคไหม” เมื่อเขาถามอย่างนี้ ข้าพระองค์จะพึงตอบอย่างนี้ว่า “มี” ถ้าเขาถามว่า “จักมีสมณะหรือพราหมณ์ผู้อื่นในอนาคตกาล ซึ่งจะมีปัญญาในทางพระสัมโพธิญาณเสมอกับพระผู้มีพระภาคไหม” เมื่อเขาถามอย่างนี้ ข้าพระองค์จะพึงตอบว่า “มี” ถ้าเขาถามว่า “จะมีสมณะหรือพราหมณ์ผู้อื่นในปัจจุบัน ซึ่งจะมีปัญญาในทางพระสัมโพธิญาณเสมอกับพระผู้มีพระภาคไหม” เมื่อเขาถามอย่างนี้ ข้าพระองค์จะพึงตอบว่า “ไม่มี”

แต่ถ้าเขาถามข้าพระองค์อย่างนี้ว่า “เหตุไร ท่านสารีบุตรจึงตอบรับเป็นบางอย่าง ปฏิเสธเป็นบางอย่าง” เมื่อเขาถามอย่างนี้ ข้าพระองค์จะพึงตอบอย่างนี้ว่า “ท่านผู้มีอายุ ข้อนี้ข้าพเจ้าได้สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคว่า “ได้มีพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตกาล ซึ่งมีปัญญาในทางพระสัมโพธิญาณเสมอกับเรา” ข้อนี้ข้าพเจ้าได้สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคว่า “จักมีพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายในอนาคตกาล ซึ่งมีปัญญาในทางพระสัมโพธิญาณเสมอกับเรา” ข้อนี้ข้าพเจ้าได้สดับรับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคว่า “ข้อที่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒ พระองค์ จะเกิดพร้อมกันในโลกธาตุเดียวกันนั้น ไม่ใช่ฐานะ ไม่ใช่โอกาสที่จะเป็นไปได้”

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อข้าพระองค์ถูกเขาถามอย่างนี้ ตอบอย่างนี้ จะชื่อว่าพูดตรงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ไม่ชื่อว่ากล่าวตู่พระผู้มีพระภาคด้วยคำเท็จหรือ ชื่อว่ากล่าวแก้อย่างสมเหตุสมผล ไม่มีบ้างหรือที่คำกล่าวเช่นนั้นและคำที่กล่าวต่อ ๆ กันมาจะเป็นเหตุให้ถูกตำหนิได้[๒] พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ถูกแล้ว สารีบุตร เมื่อเธอถูกเขาถามอย่างนี้ ตอบอย่างนี้ จะชื่อว่าพูดตรงตามที่เรากล่าวแล้วทีเดียว ไม่ชื่อว่ากล่าวตู่เราด้วยคำเท็จ ชื่อว่ากล่าวแก้อย่างสมเหตุสมผล ไม่มีเลยที่คำกล่าวเช่นนั้นและคำที่กล่าวต่อ ๆ กันมา จะเป็นเหตุให้ถูกตำหนิได้”

เรื่องน่าอัศจรรย์ไม่เคยปรากฏ

---

[๑] **ได้โดยไม่ลำบาก** หมายถึงสามารถออกจากฌานได้ตามที่กำหนดไว้ (ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๑๖๐/๑๐๑)

[๒] ดูเทียบ วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๙๐/๑๐๘-๑๑๐, ที.สี. (ไทย) ๙/๓๘๒/๑๖๕, สํ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๘๑/๗๔, องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๕๘/๒๓๗

[๑๖๒] เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระอุทายี[๑]ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ ความมักน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลา มีอยู่แก่พระตถาคตผู้ทรงมีฤทธิ์มากอย่างนี้ ทรงมีอานุภาพมากอย่างนี้ แต่ถึงกระนั้นก็ไม่ทรงโอ้อวด ถ้าพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชก ได้เห็นประจักษ์ธรรมเพียงข้อหนึ่งจากธรรมของพระองค์แล้ว ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พวกเขาจะต้องยกธงเที่ยวประกาศ น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ ความมักน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลา มีอยู่แก่พระตถาคตผู้ทรงมีฤทธิ์มากอย่างนี้ ทรงมีอานุภาพมากอย่างนี้ แต่ถึงกระนั้นก็ไม่ทรงโอ้อวด”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อุทายี เธอจงดูความมักน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลาของตถาคตผู้มีฤทธิ์มากอย่างนี้ มีอานุภาพมากอย่างนี้ แต่ถึงกระนั้นก็ไม่โอ้อวด ถ้าพวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกได้เห็นประจักษ์ธรรมเพียงข้อหนึ่งจากธรรม ของเรานี้แล้ว ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พวกเขาจะต้องยกธงเที่ยวประกาศ อุทายี เธอ จงดู ความมักน้อย ความสันโดษ ความขัดเกลาของตถาคตผู้มีฤทธิ์มากอย่างนี้ มีอานุภาพมากอย่างนี้ แต่ถึงกระนั้นก็ไม่โอ้อวด”

[๑๖๓] ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสกับท่านพระสารีบุตรว่า “เพราะเหตุนี้แล สารีบุตร เธอพึงกล่าวธรรมบรรยายนี้แก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เนือง ๆ เถิด พวกโมฆบุรุษที่มีความสงสัยหรือความเคลือบแคลงในตถาคตฟังธรรมบรรยายนี้แล้ว จักละความสงสัยหรือความเคลือบแคลงในตถาคตนั้นได้”

เพราะเหตุที่ท่านพระสารีบุตรประกาศความเลื่อมใสนี้เฉพาะพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาค ฉะนั้น เวยยากรณภาษิต[๒]นี้จึงมีชื่อว่า “สัมปสาทนียะ” แล

สัมปสาทนียสูตรที่ ๕ จบ

๖. ปาสาทิกสูตร
ว่าด้วยเหตุให้เกิดความเลื่อมใส

[๑๖๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ปราสาทในอัมพวันของพวกเจ้าศากยะนามว่าเวธัญญา แคว้นสักกะ

นิครนถ์ นาฏบุตรถึงแก่กรรม

สมัยนั้น นิครนถ์ นาฏบุตร ได้ถึงแก่กรรมไม่นานที่กรุงปาวา เพราะการถึงแก่กรรมของนิครนถ์ นาฏบุตรนั้น พวกนิครนถ์จึงแตกกัน เกิดแยกเป็น ๒ พวก ต่างบาดหมางกัน ทะเลาะวิวาทกัน ใช้หอกคือปากทิ่มแทงกันอยู่ว่า “ท่านไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ แต่เรารู้ทั่วถึงธรรมวินัย ท่านจะรู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ได้อย่างไร ท่านปฏิบัติผิด แต่ข้าพเจ้าปฏิบัติถูก คำพูดของข้าพเจ้ามีประโยชน์ แต่คำพูดของท่านไม่มีประโยชน์ คำที่ควรพูด

---

[๑] พระอุทายีมี ๓ องค์ คือ (๑) พระโลฬุทายี (๒) พระกาฬุทายี (๓) พระมหาอุทายี ในที่นี้หมายถึง พระมหาอุทายี (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๖๒/๙๒)

[๒] **เวยยากรณภาษิต** หมายถึงพระสูตรที่ไม่มีคาถา เป็นร้อยแก้วล้วน (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๖๓/๙๓)

ก่อน ท่านกลับพูดภายหลัง คำที่ควรพูดภายหลัง ท่านกลับพูดก่อน เรื่องที่ท่านเคยชินได้ผันแปรไปแล้ว ข้าพเจ้าจับผิดคำพูดของท่านได้แล้ว ข้าพเจ้าข่มท่านได้แล้ว ถ้าท่านมีความสามารถ ก็จงหาทางแก้คำพูด หรือเปลื้องตนให้พ้นผิดเถิด” เห็นจะมีการฆ่ากันเท่านั้นที่จะเป็นไปในพวกนิครนถ์ ผู้เป็นสาวกของนิครนถ์ นาฏบุตร แม้พวกสาวกของนิครนถ์ นาฏบุตรที่เป็นคฤหัสถ์นุ่งขาวห่มขาว ก็มีอาการเบื่อหน่าย คลายความรัก รู้สึกท้อถอยในพวกนิครนถ์ ผู้เป็นสาวกของนิครนถ์ นาฏบุตร ทั้งนี้เพราะธรรมวินัยที่นิครนถ์ นาฏบุตรกล่าวไว้ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ไม่เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เป็นธรรมวินัยที่ผู้มิใช่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้ เป็นธรรมวินัยที่มีที่พำนักถูกทำลายแล้ว[๑] เป็นธรรมวินัยที่ไม่มีที่พึ่งอาศัย[๒]

[๑๖๕] ครั้งนั้น พระจุนทะ สมณุทเทส[๓] จำพรรษาอยู่ในกรุงปาวาได้เข้าไปหาท่านพระอานนท์ซึ่งอยู่ในสามคาม[๔] กราบท่านพระอานนท์แล้วนั่ง ณ ที่สมควรแล้ว ได้กล่าวกับท่านพระอานนท์ดังนี้ว่า “ท่านผู้เจริญ นิครนถ์ นาฏบุตร ได้ถึง แก่กรรมไม่นานที่กรุงปาวา เพราะการถึงแก่กรรมของนิครนถ์ นาฏบุตรนั้น พวก นิครนถ์จึงแตกกัน เกิดแยกกันเป็น ๒ พวก ฯลฯ เป็นธรรมวินัยที่มีที่พำนัก ถูกทำลายแล้ว เป็นธรรมวินัยที่ไม่มีที่พึ่งอาศัย” เมื่อพระจุนทะ สมณุทเทสกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระอานนท์ได้กล่าวว่า “คุณจุนทะ นี้เป็นข้ออ้าง[๕]ที่จะเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคได้ มาเถิด คุณจุนทะ เราจักเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ แล้วกราบทูลเรื่องนี้แด่พระผู้มีพระภาค” พระจุนทะ สมณุทเทสรับคำแล้ว

ครั้งนั้น ท่านพระอานนท์ และพระจุนทะ สมณุทเทส ได้พากันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้ว นั่ง ณ ที่สมควร ท่านพระอานนท์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระจุนทะ สมณุทเทสนี้บอกว่า “นิครนถ์ นาฏบุตรได้ถึงแก่กรรมไม่นานที่กรุงปาวา เพราะการถึงแก่กรรมของนิครนถ์ นาฏบุตรนั้น พวกนิครนถ์จึงแตกกัน ฯลฯ เป็นธรรมวินัยที่มีที่พำนักถูกทำลายแล้ว เป็นธรรมวินัยที่ไม่มีที่พึ่งอาศัย”

ธรรมวินัยที่บุคคลผู้มิใช่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้

---

[๑] **ที่พำนักถูกทำลายแล้ว** หมายความว่านิครนถ์ นาฏบุตรเป็นที่พำนักของเหล่าสาวก เมื่อเขาถึงแก่กรรมแล้ว เหล่าสาวกจึงหมดที่พึ่งพิง ธรรมของเขาก็เหมือนสูญสิ้นไปด้วย (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๖๔/๙๔)

[๒] ดูเทียบ ข้อ ๓๐๑ หน้า ๒๔๙ ในเล่มนี้

[๓] **พระจุนทะ สมณุทเทส** หมายถึงพระเถระผู้นี้เป็นน้องชายของพระธรรมเสนาบดีสารีบุตร และเป็นสัทธิ- วิหาริกของพระอานนท์ คำนี้พวกภิกษุเรียกท่าน ในขณะเป็นสามเณร เมื่อท่านเป็นพระแล้วก็ยังเรียกชื่อนี้อยู่ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๖๔/๙๕-๙๗)

[๔] **สามคาม** หมายถึงชื่อหมู่บ้านที่มีข้าวฟ่างมากมาย (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๖๕/๙๖, ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๑๖๕/๑๐๙)

[๕] **เป็นข้ออ้าง** ในที่นี้หมายถึงเป็นมูลเหตุแห่งการได้รับฟังธรรมกถาจากสำนักของพระผู้มีพระภาค (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๖๕/๙๗, ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๑๖๕/๑๐๙)

[๑๖๖] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ข้อนั้นก็เป็นอย่างนี้แหละ จุนทะ ในธรรมวินัย ที่ศาสดากล่าวไว้ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ไม่เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ได้ ไม่เป็นไป เพื่อความสงบระงับ เป็นธรรมวินัยที่ผู้มิใช่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้ จุนทะ ในโลกนี้ มีศาสดาผู้มิใช่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีธรรมที่ศาสดากล่าวไว้ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ไม่เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เป็นธรรมวินัยที่ผู้มิใช่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้ และสาวกก็ไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ไม่ปฏิบัติชอบ ไม่ปฏิบัติตามธรรมในธรรมนั้น ประพฤติหลีกเลี่ยงจากธรรมนั้น[๑] สาวกของศาสดานั้นจะพึงมีคนกล่าวถึงอย่างนี้ว่า “ท่านทั้งหลาย เป็นลาภของท่าน ท่านได้ดีแล้ว ศาสดาของท่านผู้มิใช่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า และธรรมก็เป็นอันศาสดากล่าวไว้ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ไม่เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เป็นธรรมที่ผู้มิใช่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้ แต่ท่านก็ไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ไม่ปฏิบัติชอบ ไม่ปฏิบัติตามธรรมในธรรมนั้น ประพฤติหลีกเลี่ยงจากธรรมนั้น” ด้วยเหตุนี้ จุนทะ แม้ศาสดาในธรรมวินัยนั้นจะพึงถูกติเตียน ธรรมในธรรมวินัยนั้นจะพึงถูกติเตียน แต่สาวกในธรรมวินัยนั้นควรได้รับการสรรเสริญ จุนทะ ผู้ที่กล่าวกับสาวกเช่นนั้นอย่างนี้ว่า “ท่านจงปฏิบัติตามธรรมที่ศาสดาของท่านแสดงไว้ บัญญัติไว้เถิด” ผู้ชักชวน[๒] ผู้ที่เขาชักชวนและผู้ที่ถูกชักชวนแล้ว[๓]ปฏิบัติตามนั้น ทั้งหมดย่อมประสพสิ่งที่ไม่ใช่บุญเป็นอันมาก ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะข้อนั้นก็เป็นอย่างนี้แหละ จุนทะ ในธรรมวินัยที่ศาสดากล่าวไว้ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ไม่เป็นเครื่องนำออกไปจากทุกข์ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เป็นธรรมวินัยที่ผู้มิใช่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้

[๑๖๗] อนึ่ง จุนทะ ในโลกนี้มีศาสดาที่ผู้มิใช่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีธรรม ที่ศาสดากล่าวไว้ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ไม่เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เป็นธรรมที่ผู้มิใช่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้ และสาวกก็เป็น ผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตามธรรมในธรรมนั้น ยึดถือประพฤติธรรมนั้น สาวกของศาสดานั้นจะพึงมีคนกล่าวถึงอย่างนี้ว่า “ท่านทั้งหลาย ไม่เป็นลาภของท่าน ท่านได้ไม่ดีแล้ว ศาสดาของท่านเป็นผู้มิใช่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ธรรมก็เป็นอันศาสดากล่าวไว้ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ไม่เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เป็นธรรมที่ผู้มิใช่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้ ท่านก็ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตามธรรมในธรรมนั้น ยึดถือประพฤติธรรมนั้น” ด้วยเหตุนี้แล จุนทะ ศาสดาในธรรมวินัยนั้นจะพึงถูกติเตียน ธรรมในธรรมวินัยนั้นก็พึงถูกติเตียน และสาวกในธรรมวินัยนั้นก็ควรถูกติเตียน จุนทะ ผู้ที่กล่าวกับสาวกเช่นนั้นอย่างนี้ว่า “ท่านปฏิบัติถูกต้องแล้ว จักทำสิ่งที่ถูกต้องให้สำเร็จได้อย่างแน่นอน” ผู้สรรเสริญ ผู้ที่เขาสรรเสริญ และผู้ที่ได้รับ

---

[๑] **ประพฤติหลีกเลี่ยงจากธรรมนั้น** ในที่นี้หมายถึงไม่บำเพ็ญธรรมต่อไป ทำให้มีช่องว่าง (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๖๖/๙๘)

[๒] **ผู้ชักชวน** ในที่นี้หมายถึงอาจารย์ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๖๖/๙๘)

[๓] **ผู้ที่เขาชักชวนและผู้ที่ถูกชักชวนแล้ว** ในที่นี้หมายถึงอันเตวาสิก (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๖๖/๙๘)

การสรรเสริญ แล้วปรารภความเพียร[๑]ให้ยิ่งขึ้นไป ทั้งหมดย่อมประสพสิ่งมิใช่บุญเป็นอันมาก ข้อนั้น เพราะเหตุไร เพราะข้อนั้นก็เป็นอย่างนี้แหละ จุนทะ ในธรรมวินัยที่ศาสดากล่าวไว้ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ไม่เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เป็นธรรมวินัยที่ผู้มิใช่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้

ธรรมวินัยที่บุคคลผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้

[๑๖๘] จุนทะ อนึ่ง ในโลกนี้ มีศาสดาผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีธรรมที่ศาสดากล่าวไว้ดี ประกาศไว้ดี เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ได้[๒] เป็นไปเพื่อความสงบ ระงับ เป็นธรรมที่ผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้ แต่สาวกไม่เป็นผู้ปฏิบัติธรรม สมควรแก่ธรรม ไม่ปฏิบัติชอบ ไม่ปฏิบัติตามธรรมในธรรมนั้น ประพฤติหลีกเลี่ยงจากธรรมนั้น สาวกของศาสดานั้นจะพึงมีคนกล่าวถึงอย่างนี้ว่า “ท่านทั้งหลาย ไม่ใช่ลาภของท่าน ท่านได้ไม่ดีแล้ว ศาสดาของท่านเป็นสัมมาสัมพุทธเจ้า และธรรมก็เป็นอันศาสดานั้นกล่าวไว้ดี ประกาศไว้ดี เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ได้ เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เป็นธรรมที่ผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้ แต่ท่านไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ไม่ปฏิบัติชอบ ไม่ปฏิบัติตามธรรมในธรรมนั้น ประพฤติหลีกเลี่ยงจากธรรมนั้น” ด้วยเหตุนี้แหละ จุนทะ แม้ศาสดาในธรรมวินัยนั้นก็จะพึงได้รับ การสรรเสริญ ธรรมในธรรมวินัยนั้นจะพึงได้รับการสรรเสริญ แต่สาวกในธรรมวินัยนั้น ควรถูกติเตียน จุนทะ ผู้ที่กล่าวกับสาวกเช่นนั้นอย่างนี้ว่า “ท่านจงปฏิบัติธรรมที่ศาสดาของท่านแสดงไว้ บัญญัติไว้เถิด” ผู้ชักชวน ผู้ที่เขาชักชวน และผู้ที่ถูก ชักชวนแล้ว ปฏิบัติตามนั้น ทั้งหมดจะประสพบุญเป็นอันมาก ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะข้อนั้นก็เป็นอย่างนี้แหละ จุนทะ ในธรรมวินัยที่พระศาสดากล่าวไว้ดี ประกาศ ไว้ดี เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ได้ เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เป็นธรรมวินัยที่ผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้

[๑๖๙] จุนทะ อนึ่ง ในโลกนี้ มีศาสดาผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีธรรมที่ศาสดานั้นกล่าวไว้ดี ประกาศไว้ดี เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ได้ เป็นไปเพื่อความสงบ ระงับ เป็นธรรมที่ผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้ และสาวกก็เป็นผู้ปฏิบัติธรรม สมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตามธรรมในธรรมนั้น ยึดถือปฏิบัติธรรมนั้น สาวกของศาสดานั้นจะพึงมีคนผู้กล่าวถึงอย่างนี้ว่า “ท่านทั้งหลาย เป็นลาภของท่าน ท่านได้ดีแล้ว ศาสดาของท่านเป็นสัมมาสัมพุทธเจ้า ธรรมก็เป็นอันพระศาสดากล่าวไว้ดี ประกาศไว้ดี เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ได้ เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เป็นธรรมที่ผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้ และท่านก็ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตามธรรมในธรรมนั้น ยึดถือประพฤติธรรมนั้น” ด้วย เหตุนี้แหละ จุนทะ ศาสดาในธรรมวินัยนั้นจะพึงได้รับการสรรเสริญ ธรรมในธรรมวินัยนั้นจะพึงได้รับการสรรเสริญ และสาวกในธรรมวินัยนั้นก็ควรได้รับการสรรเสริญ จุนทะ ผู้ที่กล่าวกับสาวกเช่นนั้นอย่างนี้ว่า “ท่านปฏิบัติถูกต้องแล้ว จักทำสิ่งที่ถูกต้องให้สำเร็จได้อย่างแน่นอน” ผู้สรรเสริญ ผู้ที่เขาสรรเสริญและผู้ที่

---

[๑] **ปรารภความเพียร** ในที่นี้หมายถึงบำเพ็ญเพียรที่ทำให้เกิดทุกข์แก่ตน (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๖๗/๙๘)

[๒] **เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ได้** ในที่นี้หมายถึงนำให้บรรลุมรรคและผล (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๖๘/๙๘)

ได้รับการสรรเสริญแล้วปรารภความเพียรให้ยิ่งขึ้นไป ทั้งหมดจะประสพบุญเป็นอันมาก ข้อนั้น เพราะเหตุไร เพราะข้อนั้นก็เป็นอย่างนี้แหละ จุนทะ ในธรรมวินัยที่ศาสดากล่าวไว้ดี ประกาศไว้ดี เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ได้ เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เป็นธรรมวินัย ที่ผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้

ศาสดาผู้ให้สาวกเดือดร้อนในภายหลัง

[๑๗๐] จุนทะ อนึ่ง ศาสดาผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเกิดขึ้นแล้ว ในโลกนี้ และธรรมอันศาสดากล่าวไว้ดี ประกาศไว้ดี เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ได้ เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เป็นธรรมที่ผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้ แต่ศาสดายังไม่ทรงทำให้สาวกทั้งหลายของพระองค์เข้าใจอรรถในสัทธรรม ทั้งไม่ทำพรหมจรรย์ ที่บริบูรณ์ครบถ้วนให้แจ่มแจ้ง ให้เข้าใจง่าย ให้มีบทที่รวบรวมไว้พร้อมแล้ว ให้มีผลอย่างปาฏิหาริย์[๑]แก่สาวกเหล่านั้น จนประกาศได้ดีทั่วถึงเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย[๒] ต่อมา ศาสดาของสาวกเหล่านั้นปรินิพพานไป ศาสดาเห็นปานนี้แล ปรินิพพานแล้ว ทำให้สาวกทั้งหลายเดือดร้อนในภายหลัง ข้อนั้นเพราะเหตุไร (สาวกเหล่านั้นคิดว่า) “เพราะศาสดาผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเกิดขึ้นแล้วในโลก และธรรมก็เป็นอันศาสดากล่าวไว้ดี ประกาศไว้ดี เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ได้ เป็นไปเพื่อความสงบ ระงับ เป็นธรรมที่ผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้ แต่ศาสดายังไม่ทรงทำให้เราทั้งหลายเข้าใจอรรถในพระสัทธรรม ทั้งไม่ทำพรหมจรรย์ที่บริบูรณ์ครบถ้วน ให้แจ่มแจ้ง ให้เข้าใจง่าย ให้มีบทที่รวบรวมไว้พร้อมแล้ว ให้มีผลอย่างปาฏิหาริย์แก่พวกเรา จนประกาศได้ดีทั่วถึงเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ต่อมา ศาสดาของเราทั้งหลายปรินิพพานไป” จุนทะ ศาสดาเห็นปานนี้แลปรินิพพานแล้ว ทำให้สาวกทั้งหลายเดือดร้อนในภายหลัง

ศาสดาผู้ไม่ทำให้สาวกเดือดร้อนในภายหลัง

[๑๗๑] จุนทะ อนึ่ง ศาสดาผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เกิดขึ้นแล้วในโลกนี้ ธรรมก็เป็นอันศาสดากล่าวไว้ดี ประกาศไว้ดี เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ได้ เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เป็นธรรมที่ผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้ และพระศาสดาทรงทำให้สาวกทั้งหลายของพระองค์เข้าใจอรรถในสัทธรรม ทั้งทำ พรหมจรรย์ที่บริบูรณ์ครบถ้วนให้แจ่มแจ้ง ให้เข้าใจง่าย ให้มีบทที่รวบรวมไว้ พร้อมแล้ว ให้มีผลอย่างปาฏิหาริย์แก่สาวกเหล่านั้น จนประกาศได้ดีทั่วถึงเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายต่อมา ศาสดาของสาวกเหล่านั้น ปรินิพพานไป ศาสดาเห็นปานนี้แลปรินิพพานแล้ว ย่อมไม่ทำให้สาวกเดือดร้อนในภายหลัง ข้อนั้นเพราะ เหตุไร (สาวกเหล่านั้นคิดว่า) “เพราะศาสดาผู้เป็นอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเกิดขึ้นแล้วในโลก และธรรมก็เป็นอันศาสดากล่าวไว้ดี ประกาศไว้ดี เป็นเครื่องนำออกจาก ทุกข์ได้ เป็นไปเพื่อความสงบระงับ

---

[๑] **ทำให้มีผลอย่างปาฏิหาริย์** ในที่นี้หมายถึงนำผู้ปฏิบัติให้ออกจากทุกข์ได้ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๗๐/๙๙)

[๒] คำว่า “**ประกาศได้ดีทั่วถึงเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย**” นี้ แปลจากบาลีว่า “ยาว เทวมนุสฺเสหิ สุปฺปกาสิตํ” ตามนัย ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๗๐/๙๙, ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๑๗๐/๑๑๒ แต่ตามนัย ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๖๘/๑๕๙, ขุ.อุ. (บาลี) ๕๑/๓๕๐ แปลว่า “กระทั่งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายประกาศได้ดีแล้ว”

เป็นธรรมที่ผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้ และพระศาสดาทรงทำให้เราทั้งหลายให้เข้าใจอรรถในพระสัทธรรม ทั้งทรงทำพรหมจรรย์ที่บริบูรณ์ครบถ้วน ให้แจ่มแจ้ง ให้เข้าใจง่าย ให้มีบทรวบรวมไว้พร้อมแล้ว ให้มีผลอย่างปาฏิหาริย์แก่พวกเรา จนประกาศได้ดีทั่วถึงเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ต่อมาศาสดาปรินิพพานไป" จุนทะ ศาสดาเห็นปานนี้แล ปรินิพพานแล้ว ย่อมไม่ทำ ให้สาวกทั้งหลายเดือดร้อนในภายหลัง

เรื่องพรหมจรรย์ที่ไม่บริบูรณ์ เป็นต้น

[๑๗๒] ๑. จุนทะ แม้หากว่าพรหมจรรย์ ประกอบด้วยองค์เหล่านี้ คือ ศาสดาเป็นผู้ไม่มั่นคง ไม่เป็นผู้มีประสบการณ์มาก ไม่เป็นผู้บวชมานาน ไม่เป็นผู้มีชีวิตอยู่หลายรัชสมัย ไม่เป็นผู้ล่วงกาลผ่านวัยมามาก พรหมจรรย์นั้นย่อมไม่บริบูรณ์ด้วยองค์นั้น อย่างนี้

เมื่อใด พรหมจรรย์ประกอบด้วยองค์เหล่านี้ คือ ศาสดาเป็นผู้มั่นคง[๑] มีประสบการณ์มาก บวชมานาน มีชีวิตอยู่หลายรัชสมัย ล่วงกาลผ่านวัยมามาก เมื่อนั้น พรหมจรรย์นั้นย่อมบริบูรณ์ด้วย องค์นั้น อย่างนี้

[๑๗๓] ๒. จุนทะ แม้หากว่าพรหมจรรย์ประกอบด้วยองค์เหล่านี้ คือ ศาสดาเป็นผู้มั่นคง มีประสบการณ์มาก[๒] บวชมานาน มีชีวิตอยู่หลายรัชสมัย ล่วงกาลผ่านวัยมามาก แต่ภิกษุสาวกผู้เป็นเถระของศาสดานั้น เป็นผู้ไม่เฉียบแหลม ไม่ได้รับการแนะนำ ไม่แกล้วกล้า ไม่บรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ[๓] ไม่อาจกล่าวพระสัทธรรมได้โดยชอบ ไม่อาจแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ปราบปรัปวาท[๔] ที่เกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยชอบธรรมได้ พรหมจรรย์นั้นย่อมไม่บริบูรณ์ด้วยองค์นั้น อย่างนี้

เมื่อใด พรหมจรรย์ประกอบด้วยองค์เหล่านี้ คือ ศาสดาเป็นผู้ มั่นคง มีประสบการณ์มาก บวชมานาน มีชีวิตอยู่หลายรัชสมัย ล่วงกาลผ่านวัยมามาก และภิกษุสาวกผู้เป็นเถระของศาสดานั้น เป็นผู้เฉียบแหลม ได้รับการแนะนำ แกล้วกล้า บรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ อาจกล่าวพระสัทธรรมได้โดยชอบ อาจ

---

[๑] **ผู้มั่นคง** หมายถึงผู้ประกอบด้วยธรรมมีศีลขันธ์เป็นต้นที่ทำให้มีความมั่นคง (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๗๒/๙๙, ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๑๗๒/๑๑๒)

[๒] **มีประสบการณ์มาก** ในที่นี้หมายถึงบวชมานานประสบพบเห็นเหตุการณ์ต่าง ๆ มามาก (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๕๑/๑๓๐)

[๓] **ธรรมอันเกษมจากโยคะ** ในที่นี้หมายถึงอรหัตตผล (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๗๓/๙๙)

[๔] **ปรัปวาท** ในที่นี้หมายถึงวาทะ หรือลัทธิต่าง ๆ ของเจ้าลัทธิอื่นนอกพระพุทธศาสนา (ที.ม.ฏีกา (บาลี) ๓๗๔/๓๗๕, ขุ.ม.อ. (บาลี) ๓๑/๒๓๗)

แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ ปราบปรัปวาทที่เกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยชอบธรรมได้ เมื่อนั้น พรหมจรรย์นั้นย่อมบริบูรณ์ด้วยองค์นั้น อย่างนี้

[๑๗๔] ๓. จุนทะ แม้หากว่าพรหมจรรย์ประกอบด้วยองค์เหล่านี้ คือ ศาสดาเป็นผู้มั่นคง มีประสบการณ์มาก บวชมานาน มีชีวิตอยู่หลายรัชสมัย ล่วงกาลผ่านวัยมามาก และภิกษุสาวกผู้เป็นเถระของศาสดานั้น เป็นผู้เฉียบแหลม ได้รับการแนะนำ แกล้วกล้า บรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ อาจกล่าวสัทธรรมได้โดยชอบ อาจแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ ปราบปรัปวาทที่เกิดขึ้นให้เรียบร้อย โดยชอบธรรมได้ แต่ภิกษุสาวกผู้เป็นมัชฌิมะของศาสดานั้นเป็นผู้ไม่เฉียบแหลม ... พรหมจรรย์นั้นย่อมไม่บริบูรณ์ด้วยองค์นั้น อย่างนี้

๔. ... ภิกษุสาวกผู้เป็นมัชฌิมะของศาสดานั้นเป็นผู้เฉียบแหลม ... แต่ภิกษุสาวกผู้เป็นนวกะของศาสดานั้นเป็นผู้ไม่เฉียบแหลม ...

๕. ... ภิกษุสาวกผู้เป็นนวกะของศาสดานั้นเป็นผู้เฉียบแหลม ... แต่ภิกษุณีสาวิกาผู้เป็นเถรีของศาสดานั้นเป็นผู้ไม่เฉียบแหลม ...

๖. ... ภิกษุณีสาวิกาผู้เป็นเถรีของศาสดานั้นเป็นผู้เฉียบแหลม ... แต่ภิกษุณีสาวิกาผู้เป็นมัชฌิมาของศาสดานั้นเป็นผู้ไม่เฉียบแหลม ...

๗. ... ภิกษุณีสาวิกาผู้เป็นมัชฌิมาของศาสดานั้นเป็นผู้เฉียบแหลม ... แต่ภิกษุณีสาวิกาผู้เป็นนวกาของศาสดานั้นเป็นผู้ไม่เฉียบแหลม ...

๘. ... ภิกษุณีสาวิกาผู้เป็นนวกาของศาสดานั้นเป็นผู้เฉียบแหลม ... แต่อุบาสกสาวกของศาสดานั้นเป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว ประพฤติพรหมจรรย์เป็นผู้ไม่เฉียบแหลม ...

๙. ... อุบาสกสาวกของศาสดานั้นเป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว ประพฤติพรหมจรรย์เป็นผู้เฉียบแหลม ... แต่อุบาสกสาวกของศาสดานั้นเป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มข่าวบริโภคกาม เป็นผู้ไม่เฉียบแหลม ...

๑๐. ... อุบาสกสาวกของศาสดานั้นเป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว บริโภคกามเป็นผู้เฉียบแหลม ... แต่อุบาสิกาสาวิกาของศาสดานั้นเป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว ประพฤติพรหมจรรย์เป็นผู้ไม่เฉียบแหลม ...

๑๑. ... อุบาสิกาสาวิกาของศาสดานั้นเป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว ประพฤติพรหมจรรย์เป็นผู้เฉียบแหลม ... แต่อุบาสิกาสาวิกาของศาสดานั้นเป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว บริโภคกาม เป็นผู้ไม่เฉียบแหลม ...

๑๒. ... อุบาสิกาสาวิกาของศาสดานั้นเป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว บริโภคกาม เป็นผู้เฉียบแหลม ... แต่พรหมจรรย์ของศาสดานั้นมิได้[๑]บริบูรณ์ กว้างขวาง แพร่หลาย รู้จักกันโดยมาก มั่นคงดี จนประกาศได้ดีทั่วถึงเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

๑๓. ... พรหมจรรย์[๒]ของศาสดานั้น บริบูรณ์[๓] กว้างขวาง[๔] แพร่หลาย[๕] รู้จักกันโดยมาก[๖]มั่นคงดี จนประกาศได้ดีทั่วถึงเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย แต่พรหมจรรย์นั้น ไม่บรรลุถึงความเลิศด้วยลาภและความเลิศด้วยยศ พรหมจรรย์นั้นย่อมไม่บริบูรณ์ด้วยองค์นั้น อย่างนี้ จุนทะ เมื่อใดพรหมจรรย์ประกอบด้วยองค์เหล่านี้ คือ ศาสดาเป็นผู้มั่นคง มีประสบการณ์มาก บวชมานาน มีชีวิตอยู่หลายรัชสมัย ล่วงกาลผ่านวัยมามาก และภิกษุสาวกผู้เป็นเถระของศาสดานั้น เป็นผู้เฉียบแหลม ได้รับการแนะนำ แกล้วกล้า บรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ อาจกล่าวพระสัทธรรมได้โดยชอบ อาจแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ปราบปรัปวาทที่เกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยชอบธรรมได้ ภิกษุสาวกผู้เป็นมัชฌิมะของศาสดานั้นเป็นผู้เฉียบแหลม ... ภิกษุสาวกผู้เป็นนวกะของศาสดานั้นเป็นผู้เฉียบแหลม ... ภิกษุณีสาวิกาผู้เป็นเถรีของศาสดานั้นเป็นผู้เฉียบแหลม ... ภิกษุณีสาวิกาผู้เป็นมัชฌิมาของศาสดานั้นเป็นผู้เฉียบแหลม ... ภิกษุณีสาวิกาผู้เป็นนวกาของศาสดานั้นเป็นผู้เฉียบแหลม ... อุบาสกสาวกของศาสดานั้นเป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว ประพฤติพรหมจรรย์เป็นผู้เฉียบแหลม ... อุบาสกสาวกของศาสดานั้นเป็น คฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว บริโภคกามเป็นผู้เฉียบแหลม ... อุบาสิกา สาวิกาของศาสดานั้นเป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มข่าว ประพฤติพรหมจรรย์เป็นผู้เฉียบแหลม ... อุบาสิกาสาวิกาของศาสดานั้นเป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว บริโภคกามเป็นผู้เฉียบแหลม ...

---

[๑] คำว่า **มิได้** แปลจากคำว่า “โน” ซึ่งอยู่ต้นประโยคดังบาลีว่า “โน เจ ขฺวสฺส พฺรหฺมจริยํ โหติ อิทฺธญฺเจว ผีตญฺจ วิตฺถาริกํ พาหุชญ□ ปุถุภูตๆ ยาว เทวมนุสฺเสหิ สุปฺปกาสิตๆ” ในที่นี้ใช้ปฏิเสธทั้งประโยค (ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๗๔/๑๐๗)

[๒] **พรหมจรรย์** ในที่นี้หมายถึงศาสนพรหมจรรย์คือคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้นที่รวมลงในไตรสิกขา (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๖๘/๑๕๙)

[๓] **บริบูรณ์** ในที่นี้หมายถึงเจริญโดยชอบด้วยอำนาจความสุขในฌานอันภิกษุเหล่านี้บรรลุแล้ว (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๖๘/๑๕๙)

[๔] **กว้างขวาง** ในที่นี้หมายถึงเจริญสูงขึ้นจนถึงที่สุดแห่งความเจริญทางศาสนามีความถึงพร้อมด้วยอภิญญาเป็นต้น (ที.ม.ฏีกา (บาลี) ๑๖๘/๑๘๗)

[๕] **แพร่หลาย** ในที่นี้หมายถึงกระจายออกไปดำรงอยู่ทั่วทุกทิศ (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๖๘/๑๕๙)

[๖] **รู้จักกันโดยมาก** ในที่นี้หมายถึงได้รับประโยชน์เกื้อกูลจากการบรรลุธรรมกันโดยทั่วไป (ที.ม.ฏีกา (บาลี) ๑๖๘/๑๘๗)

พรหมจรรย์ของศาสดานั้นบริบูรณ์ กว้างขวาง แพร่หลาย รู้จักกันโดยมาก มั่นคงดี จนประกาศได้ดีทั่วถึงเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย และพรหมจรรย์ของศาสดานั้น บรรลุถึงความเลิศด้วยลาภและความเลิศด้วยยศ เมื่อนั้นพรหมจรรย์นั้น ย่อมบริบูรณ์ด้วยองค์นั้นอย่างนี้

[๑๗๕] จุนทะ ก็บัดนี้ เราเป็นศาสดาผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเกิดขึ้นแล้วในโลก ธรรมอันเรากล่าวไว้ดี ประกาศไว้ดี เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ได้ เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เป็นธรรมที่เราผู้เป็นสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้ เราทำให้สาวกทั้งหลายเข้าใจอรรถในสัทธรรม ทั้งทำพรหมจรรย์ที่บริบูรณ์ครบถ้วนให้แจ่มแจ้ง ให้เข้าใจง่าย ให้มีบทที่รวบรวมไว้พร้อมแล้ว ให้มีผลอย่างปาฏิหาริย์แก่สาวกเหล่านั้น จนประกาศได้ดีทั่วถึงเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ก็บัดนี้เราเป็นศาสดา เป็นผู้มั่นคง มีประสบการณ์มาก บวชมานาน มีชีวิตอยู่หลายรัชสมัย ล่วงกาลผ่านวัยมามาก

จุนทะ บัดนี้ มีภิกษุสาวกผู้เป็นเถระของเรา เป็นผู้เฉียบแหลม ได้รับการแนะนำ แกล้วกล้า บรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะ อาจกล่าวพระสัทธรรมได้โดยชอบ อาจแสดงธรรมให้มีปาฏิหาริย์ ปราบปรับวาทที่เกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยชอบธรรมได้ บัดนี้ มีภิกษุสาวกผู้เป็นมัชฌิมะของเรา เป็นผู้เฉียบแหลม ... บัดนี้ มีภิกษุสาวก ผู้เป็นนวกะของเรา เป็นผู้เฉียบแหลม ... บัดนี้ มีภิกษุณีสาวิกาผู้เป็นเถรีของเรา เป็นผู้เฉียบแหลม ... บัดนี้ มีภิกษุณีสาวิกาผู้เป็นมัชฌิมาของเรา เป็นผู้เฉียบแหลม ... บัดนี้ มีภิกษุณีสาวิกาผู้เป็นนวกาของเรา เป็นผู้เฉียบแหลม ... บัดนี้ มีอุบาสกสาวก[๑]ผู้เป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว ประพฤติพรหมจรรย์ของเรา เป็นผู้เฉียบแหลม ... บัดนี้ มีอุบาสกสาวก[๒] ผู้เป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว บริโภคกามของเราเป็นผู้เฉียบแหลม ... บัดนี้ มีอุบาสิกาสาวิกา[๓] ผู้เป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว ประพฤติพรหมจรรย์ของเราเป็นผู้เฉียบแหลม ... บัดนี้ มีอุบาสิกาสาวิกา[๔] ผู้เป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว บริโภคกามของเราเป็นผู้เฉียบแหลม จุนทะ บัดนี้ พรหมจรรย์ของเราบริบูรณ์ กว้างขวาง แพร่หลาย รู้จักกันโดยมาก มั่นคงดี จนประกาศได้ดีทั่วถึงเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

[๑๗๖] จุนทะ เท่าที่มีศาสดาเกิดขึ้นแล้วในโลกในบัดนี้ เรายังไม่เห็นศาสดาอื่นแม้ผู้เดียวที่บรรลุถึงความเลิศด้วยลาภและความเลิศด้วยยศเหมือนเราเลย อนึ่ง เท่าที่มีสงฆ์หรือคณะเกิดขึ้นแล้วในโลกในบัดนี้ เรายังไม่เห็นสงฆ์ หรือ คณะอื่นแม้ หมู่เดียว ที่บรรลุถึงความเลิศด้วยลาภและความเลิศด้วยยศ เหมือนภิกษุสงฆ์เลย บุคคลเมื่อกล่าวให้ถูกต้องพึงกล่าวถึงพรหมจรรย์นั้นใดว่า “พรหมจรรย์ สมบูรณ์ด้วยอาการทุกอย่าง บริบูรณ์ด้วยอาการทุกอย่าง ไม่หย่อน ไม่ยิ่ง ศาสดากล่าวไว้ดี บริบูรณ์ครบถ้วน ศาสดาประกาศไว้ดี

---

[๑] **อุบาสกสาวก** เช่น จิตตคหบดี หัตถกอาฬวกะ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๗๕/๑๐๐)

[๒] **อุบาสกสาวก** เช่น จุลลอนาถบิณฑิกะ และมหาอนาถบิณฑิกะ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๗๕/๑๐๐)

[๓] **อุบาสิกาสาวิกา** เช่น นันทมารดา (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๗๕/๑๐๐)

[๔] **อุบาสิกาสาวิกา** เช่น นางขุชชุตตรา (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๗๕/๑๐๐)

แล้ว” บุคคลเมื่อกล่าวให้ถูกต้องพึงกล่าวถึงพรหมจรรย์นี้นั่นแลว่า “พรหมจรรย์สมบูรณ์ด้วยอาการทุกอย่าง บริบูรณ์ด้วยอาการทุกอย่าง ไม่หย่อน ไม่ยิ่ง ศาสดากล่าวไว้ดี บริบูรณ์ครบถ้วน ศาสดา ประกาศไว้ดีแล้ว”

จุนทะ ทราบว่า อุทกดาบส รามบุตร กล่าวข้อความอย่างนี้ว่า “บุคคลเห็นอยู่ ชื่อว่าไม่เห็น” ถามว่า “บุคคลเห็นอะไรอยู่ ชื่อว่าไม่เห็น[๑]” ตอบว่า “บุคคลเห็นใบของมีดโกนที่ลับดีแล้ว แต่ไม่เห็นคมของมีดโกนนั้น” จุนทะ อุทกดาบส รามบุตรจึง กล่าวข้อความนี้ว่า “บุคคลเห็นอยู่ ชื่อว่าไม่เห็น” ข้อความที่อุทกดาบส รามบุตร กล่าวนั้น เป็นธรรมอันทราม เป็นของชาวบ้าน[๒] เป็นของปุถุชน ไม่เป็นของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์[๓] เพราะหมายเอาเฉพาะมีดโกนเท่านั้น

จุนทะ ถ้าบุคคลเมื่อกล่าวให้ถูกต้องพึงกล่าวถึงคำนั้นใดว่า “บุคคลเห็นอยู่ ชื่อว่าไม่เห็น” บุคคลเมื่อกล่าวให้ถูกต้องพึงกล่าวถึงคำนี้นั้นนั่นแลว่า “บุคคลเห็นอยู่ ชื่อว่าไม่เห็น” ถามว่า “บุคคลเห็นอะไรอยู่ ชื่อว่าไม่เห็น” ตอบว่า “พรหมจรรย์ สมบูรณ์ด้วยอาการทุกอย่าง บริบูรณ์ด้วยอาการทุกอย่าง ไม่หย่อน ไม่ยิ่ง ศาสดากล่าวไว้ดี บริบูรณ์ครบถ้วน ศาสดาประกาศไว้ดีแล้ว” ด้วยเหตุดังนี้แล บุคคลจึง ชื่อว่าเห็นพรหมจรรย์นั้น ในพรหมจรรย์นี้ ถ้าบุคคลถอนสิ่งนี้ออกไปด้วยคิดว่า “พรหมจรรย์นั้น จะพึงบริสุทธิ์กว่า ด้วยวิธีการนี้” ด้วยเหตุดังนี้แล บุคคลจึงชื่อว่า ไม่เห็นพรหมจรรย์นั้น ในพรหมจรรย์นี้ ถ้าบุคคลเพิ่มสิ่งนี้เข้าไปด้วยคิดว่า “พรหมจรรย์นั้น จะพึงบริบูรณ์ขึ้นด้วยวิธีการนี้” ด้วยเหตุดังนี้แล บุคคลจึงชื่อว่าไม่เห็นพรหมจรรย์นั้น นี้เรียกว่า “บุคคลเห็นอยู่ ชื่อว่าไม่เห็น” จุนทะ บุคคลเมื่อกล่าวให้ถูกต้องพึงกล่าวถึงคำนั้นใดว่า “พรหมจรรย์ สมบูรณ์ด้วยอาการทุกอย่าง ฯลฯ ศาสดาประกาศไว้ดีแล้ว” บุคคลเมื่อกล่าวให้ถูกต้องพึงกล่าวถึงคำนี้นั่นแลว่า “พรหมจรรย์ สมบูรณ์ด้วยอาการทุกอย่าง บริบูรณ์ด้วยอาการทุกอย่าง ไม่หย่อน ไม่ยิ่ง ศาสดากล่าวไว้ดี บริบูรณ์ครบถ้วน ศาสดาประกาศไว้ดีแล้ว”

ธรรมที่ควรสังคายนา

[๑๗๗] จุนทะ เพราะเหตุนั้น ธรรมทั้งหลายที่เราแสดงไว้แล้วเพื่อความรู้ยิ่ง บริษัททั้งหมดนั้นแหละพึงพร้อมเพรียงกันประชุม สอบทานอรรถกับอรรถ พยัญชนะกับพยัญชนะในธรรมนั้น แล้วพึงสังคายนากัน ไม่พึงวิวาทกัน เพื่อให้พรหมจรรย์นี้ ตั้งอยู่ได้นาน ดำรงอยู่ได้นาน ข้อนั้นพึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก

---

[๑] คำว่า “**บุคคลเห็นอะไรอยู่ ชื่อว่าไม่เห็น**” เป็นปัญหาที่อุทกดาบส รามบุตรถามมหาชน เมื่อมหาชนตอบ ไม่ได้ ท่านจึงตอบเองว่า คนเห็นมีดโกนชื่อว่าไม่เห็นเพราะเห็นแต่ใบมีดโกนเท่านั้น แต่ไม่เห็นความคมของมีดโกน (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๗๖/๑๐๐)

[๒] **เป็นของชาวบ้าน** ในที่นี้หมายถึงเป็นข้อประพฤติปฏิบัติของคนโง่ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๖๐/๑๐๐)

[๓] **ไม่ประกอบด้วยประโยชน์** ในที่นี้หมายถึงไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ๓ อย่าง คือ (๑) ทิฏฐธัมมิกัตถะ (ประโยชน์ในโลกนี้) (๒) สัมปรายิกัตถะ (ประโยชน์ในโลกหน้า) (๓) ปรมัตถะ (ประโยชน์สูงสุดคือพระนิพพาน) (ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๑๖๐/๑๐๐-๑๐๑)

เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย

ธรรมทั้งหลายเราแสดงไว้เพื่อความรู้ยิ่ง บริษัททั้งหมดนั่นแหละพึง พร้อมเพรียงกัน ประชุมสอบทานอรรถกับอรรถ พยัญชนะกับพยัญชนะแล้ว พึงสังคายนากัน ไม่พึงวิวาทกัน เพื่อให้พรหมจรรย์นี้ตั้งอยู่ได้นาน ดำรงอยู่ได้นาน ข้อนั้นพึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย คืออะไร

คือ

๑.	สติปัฏฐาน ๔	๒.	สัมมัปปธาน ๔
๓.	อิทธิบาท ๔	๔.	อินทรีย์ ๕
๕.	พละ ๕	๖.	โพชฌงค์ ๗
๗.	อริยมรรคมีองค์ ๘		

จุนทะ ธรรมทั้งหลายนี้แล เราแสดงไว้แล้วเพื่อความรู้ยิ่ง บริษัททั้งหมด นั่นแหละพึงพร้อมเพรียงกัน ประชุม สอบทานอรรถกับอรรถ พยัญชนะกับพยัญชนะ พึงสังคายนากัน ไม่พึงวิวาทกัน เพื่อให้พรหมจรรย์นี้ตั้งอยู่ได้นาน ดำรงอยู่ได้นาน ข้อนั้นพึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

วิธีอธิบายให้เข้าใจ

[๑๗๘] จุนทะ บรรดาเธอเหล่านั้นซึ่งพร้อมเพรียงกัน ชื่นชมกัน ไม่วิวาทกัน ศึกษาอยู่ เพื่อนพรหมจารีรูปหนึ่งพึงกล่าวธรรมในสงฆ์ ในการกล่าวธรรมนั้น หากเธอทั้งหลายมีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า “ท่านผู้นี้แล รับอรรถนั้นแหละมาผิด และยกพยัญชนะมาผิด” เธอทั้งหลายยังไม่พึงชื่นชม ยังไม่พึงคัดค้านเพื่อนพรหมจารีนั้น ครั้นไม่ชื่นชม ไม่คัดค้านแล้ว พึงกล่าวกับเพื่อนพรหมจารีรูปนั้นอย่างนี้ว่า “ท่านผู้มีอายุ ระหว่างพยัญชนะเหล่านี้กับพยัญชนะเหล่านั้น พยัญชนะเหล่าไหนสมควรแก่อรรถนี้มากกว่า ระหว่างอรรถนี้กับอรรถนั้น อรรถไหนสมควรแก่พยัญชนะเหล่านี้มากกว่า” ถ้าเพื่อนพรหมจารีรูปนั้นกล่าวอย่างนี้ว่า “ท่านผู้มีอายุ พยัญชนะเหล่านี้ ที่ผมพูดแล้วเท่านั้น สมควรแก่อรรถนี้มากกว่า อรรถนี้ที่ผมพูดแล้วเท่านั้น สมควรแก่พยัญชนะเหล่านี้มากกว่า” เธอทั้งหลายไม่พึงชมเชย ไม่พึงต่อว่าเพื่อนพรหมจารีรูปนั้น ครั้นไม่ชมเชย ไม่ต่อว่าแล้ว พึงอธิบายให้เพื่อนพรหมจารีรูปนั้นเข้าใจอย่างถูกต้อง เพื่อใคร่ครวญอรรถนั้นและพยัญชนะเหล่านั้น

[๑๗๙] จุนทะ ถ้าเพื่อนพรหมจารีแม้รูปอื่นพึงกล่าวธรรมในสงฆ์ ในการกล่าวธรรมนั้น หากเธอทั้งหลายมีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า “ท่านผู้นี้แล รับอรรถมาผิด แต่ยกพยัญชนะมาถูก” เธอทั้งหลายไม่พึงชื่นชม ไม่พึงคัดค้านเพื่อนพรหมจารีรูปนั้น ครั้นไม่ชื่นชม ไม่คัดค้านแล้ว พึงกล่าวกับเพื่อนพรหมจารีรูปนั้นอย่างนี้ว่า “ท่านผู้มีอายุ ระหว่างอรรถนี้กับอรรถนั้น อรรถไหนสมควรแก่พยัญชนะเหล่านี้มากกว่า” ถ้า

เพื่อนพรหมจารีรูปนั้นกล่าวอย่างนี้ว่า “อรรถนี้ที่ผมพูดแล้วเท่านั้น สมควรแก่พยัญชนะเหล่านี้มากกว่า” เธอทั้งหลายไม่พึงชมเชย ไม่พึงต่อว่าเพื่อนพรหมจารี รูปนั้น ครั้นไม่ชมเชย ไม่ต่อว่าแล้ว พึงอธิบายให้เพื่อนพรหมจารีรูปนั้นเข้าใจอย่าง ถูกต้อง เพื่อใคร่ครวญอรรถนั้น

[๑๘๐] จุนทะ ถ้าเพื่อนพรหมจารีแม้รูปอื่น พึงกล่าวธรรมในสงฆ์ ในการกล่าวธรรมนั้น หากเธอทั้งหลายมีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า “ท่านผู้นี้แล รับอรรถมาดี แต่ยกพยัญชนะมาผิด” เธอทั้งหลายไม่พึงชื่นชม ไม่พึงคัดค้านเพื่อนพรหมจารีรูปนั้น ครั้นไม่ชื่นชม ไม่คัดค้านแล้ว พึงกล่าวกับเพื่อนพรหมจารีรูปนั้นอย่างนี้ว่า “ท่านผู้มีอายุ ระหว่างพยัญชนะเหล่านี้กับพยัญชนะเหล่านั้น พยัญชนะเหล่าไหนสมควรแก่อรรถนี้มากกว่า” ถ้าเพื่อนพรหมจารีรูปนั้นกล่าวอย่างนี้ว่า “พยัญชนะเหล่านี้ที่ผมพูดแล้วเท่านั้น สมควรแก่อรรถนี้มากกว่า” เธอทั้งหลายไม่พึงชมเชย ไม่พึงต่อว่าเพื่อนพรหมจารีรูปนั้น ครั้นไม่ชมเชย ไม่ต่อว่าแล้ว พึงอธิบายให้เพื่อนพรหมจารี รูปนั้นเข้าใจอย่างถูกต้อง เพื่อใคร่ครวญพยัญชนะเหล่านั้น

[๑๘๑] จุนทะ ถ้าเพื่อนพรหมจารีแม้รูปอื่นพึงกล่าวธรรมในสงฆ์ ในการกล่าวธรรมนั้น หากเธอทั้งหลายมีความคิดเห็นอย่างนี้ว่า “ท่านผู้นี้แล รับอรรถ มาถูก และยกพยัญชนะมาถูก” เธอทั้งหลายพึงชื่นชม พึงอนุโมทนาภาษิตของเพื่อนพรหมจารีรูปนั้นว่า “ดีแล้ว” ครั้นชื่นชม อนุโมทนาภาษิตของเพื่อนพรหมจารีรูปนั้นว่า “ดีแล้ว” พึงกล่าวกับเพื่อนพรหมจารีรูปนั้นอย่างนี้ว่า “ท่านผู้มีอายุ เป็นลาภของพวกเรา พวกเราได้ดีแล้ว ที่พวกเราพบเพื่อนพรหมจารีเช่นท่าน ผู้มีอายุ ผู้เข้าถึงอรรถ ผู้เข้าถึงพยัญชนะอย่างนี้”

เหตุแห่งการอนุญาตปัจจัย

[๑๘๒] จุนทะ เราแสดงธรรมเพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบันเท่านั้นก็หามิได้ และแสดงธรรมเพื่อกำจัดอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในอนาคตเท่านั้นก็หามิได้ แต่เราแสดงธรรมเพื่อปิดกั้นอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบันและเพื่อกำจัดอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในอนาคต

เพราะฉะนั้น เราอนุญาตจีวรแก่เธอทั้งหลาย ก็เพียงเพื่อป้องกันความหนาว ป้องกันความร้อน ป้องกันสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย และเพียงเพื่อปกปิดอวัยวะ ที่น่าละอาย เราอนุญาตบิณฑบาตแก่เธอทั้งหลาย ก็เพียงเพื่อความดำรงอยู่ได้แห่ง กายนี้ เพื่อให้กายนี้เป็นไปได้ เพื่อกำจัดความเบียดเบียน เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ ด้วยคิดว่า “เราจักกำจัดเวทนาเก่า และจักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น ความดำเนินไปแห่งกาย ความไม่มีโทษและความอยู่ผาสุกจักมีแก่เรา ด้วยประการฉะนี้” เราอนุญาตเสนาสนะ แก่เธอทั้งหลาย ก็เพียงเพื่อป้องกันความหนาว ป้องกันความร้อน ป้องกันสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย เพื่อบรรเทาอันตรายที่เกิดจากฤดู และเพื่อยินดีในการหลีกเร้น เราอนุญาตคิลานปัจจัยเภสัชชบริขารแก่เธอทั้งหลาย ก็เพียงเพื่อบรรเทาเวทนาอันเนื่องมาจากอาพาธต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นแล้ว เพื่อความไม่ลำบากเป็นอย่างยิ่ง

สุขัลลิกานุโยค

[๑๘๓] จุนทะ เป็นไปได้ที่พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชก พึงกล่าวอย่างนี้ว่า “พวกสมณะ ศากยบุตร ยึดถือสุขัลลิกานุโยค[๑]อยู่” เธอทั้งหลายพึงกล่าวอย่างนี้กับอัญเดียรถีย์ปริพาชกผู้มีวาทะอย่างนี้ว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย สุขัลลิกานุโยค เป็นอย่างไร เพราะสุขัลลิกานุโยค มีมากมายหลายอย่างต่าง ๆ กัน”

จุนทะ สุขัลลิกานุโยค ๔ ประการนี้ เป็นธรรมต่ำทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน มิใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อความ เบื่อหน่าย ไม่เป็นไปเพื่อคลายกำหนัด ไม่เป็นไปเพื่อดับ ไม่เป็นไปเพื่อสงบระงับ ไม่เป็นไปเพื่อรู้ยิ่ง ไม่เป็นไปเพื่อตรัสรู้ ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน

สุขัลลิกานุโยค ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. คนพาลบางคนในโลกนี้ ฆ่าสัตว์ ครั้นฆ่าแล้ว บำรุงตนเองให้เป็นสุข ให้มีความเอิบอิ่ม[๒] นี้เป็นสุขัลลิกานุโยคประการที่ ๑

๒. คนพาลบางคนในโลกนี้ ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ครั้นถือเอาแล้วบำรุงตนเองให้เป็นสุข ให้มีความเอิบอิ่ม นี้เป็นสุขัลลิกานุโยค ประการที่ ๒

๓. คนพาลบางคนในโลกนี้ พูดเท็จ ครั้นพูดเท็จแล้ว บำรุงตนเองให้เป็นสุข ให้มีความเอิบอิ่ม นี้เป็นสุขัลลิกานุโยคประการที่ ๓

๔. คนพาลบางคนในโลกนี้ เอิบอิ่ม พรั่งพร้อม ได้รับการบำเรออยู่ด้วยกามคุณ ๕ ประการ นี้เป็นสุขัลลิกานุโยคประการที่ ๔

จุนทะ สุขัลลิกานุโยค ๔ ประการนี้ เป็นธรรมต่ำทราม เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน มิใช่ของพระอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อความ เบื่อหน่าย ไม่เป็นไปเพื่อคลายกำหนัด ไม่เป็นไปเพื่อดับ ไม่เป็นไปเพื่อสงบระงับ ไม่เป็นไปเพื่อรู้ยิ่ง ไม่เป็นไปเพื่อตรัสรู้ ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน

จุนทะ เป็นไปได้ที่พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชก พึงกล่าวอย่างนี้ว่า “พวกสมณะ ศากยบุตร ยึดถือสุขัลลิกานุโยค ๔ ประการนี้อยู่” เธอทั้งหลายพึงกล่าวกับอัญเดียรถีย์ ปริพาชกเหล่านั้นว่า “พวกท่านอย่ากล่าวอย่างนี้เลย” อัญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้น เมื่อกล่าวถึงเธอทั้งหลาย ก็ไม่กล่าวให้ถูกต้อง กลับกล่าวตู่ด้วยคำที่ไม่มีจริง ไม่เป็นจริง

[๑๘๔] จุนทะ สุขัลลิกานุโยค ๔ ประการนี้ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายโดยส่วนเดียว เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อ นิพพาน

สุขัลลิกานุโยค ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ภิกษุในธรรมวินัยนี้สงัดแล้วจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุ ปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ นี้เป็น สุขัลลิกานุโยคประการที่ ๑

---

[๑] **สุขัลลิกานุโยค** ในที่นี้หมายถึงการหมกมุ่นในการเสพสุข (เป็นคตินิยมอย่างหนึ่งในปรัชญาอินเดีย เรียกว่า จารวาก เทียบได้กับคติสุขารมณ์ (hedonism) ของปรัชญาตะวันตก) (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๘๓/๑๐๒)

[๒] **ให้มีความเอิบอิ่ม** ในที่นี้หมายถึงให้มีร่างกายอ้วนท้วน (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๘๓/๑๐๒)

๒. เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป ภิกษุบรรลุทุติยฌาน ฯลฯ อยู่ นี้เป็น สุขัลลิกานุโยคประการที่ ๒

๓. เพราะปีติจางคลายไป ภิกษุมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุข ด้วยนามกาย บรรลุตติยฌาน ฯลฯ อยู่ นี้เป็นสุขัลลิกานุโยคประการที่ ๓

๔. เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว ภิกษุ บรรลุจตุตถฌาน ฯลฯ อยู่ นี้เป็นสุขัลลิกานุโยคประการที่ ๔

สุขัลลิกานุโยค ๔ ประการนี้ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายโดยส่วนเดียว เพื่อคลาย กำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

จุนทะ เป็นไปได้ที่พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชก พึงกล่าวอย่างนี้ว่า “พวก สมณะ ศากยบุตร ยึดถือสุขัลลิกานุโยค ๔ ประการนี้อยู่” เธอทั้งหลายพึงกล่าวกับ อัญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นว่า “ท่านทั้งหลายพึงกล่าวอย่างนี้” อัญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้น เมื่อกล่าวถึงเธอทั้งหลายก็กล่าวได้ถูกต้อง มิใช่กล่าวตู่เธอทั้งหลาย ด้วยคำที่ไม่มีจริง ไม่เป็นจริง

ว่าด้วยอานิสงส์ของสุขัลลิกานุโยค

[๑๘๕] จุนทะ เป็นไปได้ที่พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชก พึงกล่าวอย่างนี้ว่า “ก็ท่านทั้งหลายยึดถือสุขัลลิกานุโยค ๔ ประการนี้อยู่ พึงหวังผลได้เท่าไหร่ พึงหวังอานิสงส์ได้เท่าไหร่” เธอทั้งหลายควรกล่าวอย่างนี้กับอัญเดียรถีย์ปริพาชกผู้มีวาทะอย่างนั้นว่า “พวกเรายึดถือสุขัลลิกานุโยค ๔ ประการนี้อยู่ พึงหวังได้ผล ๔ ประการ พึงหวังได้อานิสงส์ ๔ ประการ

ผล ๔ ประการ อานิสงส์ ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นพระโสดาบัน เพราะสังโยชน์ ๓ ประการ สิ้นไป ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า นี้เป็นผลประการที่ ๑ อานิสงส์ประการที่ ๑

๒. ภิกษุเป็นพระสกทาคามี เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป และเพราะ ราคะ โทสะ โมหะ เบาบาง มาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียว ก็จะทำที่สุด แห่งทุกข์ได้ นี้เป็นผลประการที่ ๒ อานิสงส์ประการที่ ๒

๓. ภิกษุเป็นโอปปาติกะ เพราะสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการสิ้นไป ปรินิพพาน ในโลกนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนั้นอีก นี้เป็นผลประการที่ ๓ อานิสงส์ ประการที่ ๓

๔. ภิกษุทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะ สิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน นี้เป็นผลประการที่ ๔ อานิสงส์ประการที่ ๔

ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พวกเรายึดถือสุขัลลิกานุโยค ๔ ประการนี้อยู่ พึงหวัง ได้ผล ๔ ประการ พึงหวังได้อานิสงส์ ๔ ประการนี้แล”

ฐานะที่ไม่อาจเป็นไปได้สำหรับพระขีณาสพ

[๑๘๖] จุนทะ เป็นไปได้ที่พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกพึงกล่าวอย่างนี้ว่า “พวกสมณะ ศากยบุตร มีหลักการไม่แน่นอนอยู่” เธอทั้งหลายควรกล่าวอย่างนี้กับ อัญเดียรถีย์ปริพาชกผู้มีวาทะอย่างนั้นว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย หลักการที่พระผู้มีพระภาคผู้ทรงรู้[๑] ทรงเห็น[๒] เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงแสดงไว้ บัญญัติไว้แก่เหล่าสาวก เป็นหลักการที่เหล่าสาวกต้องไม่ล่วงละเมิดตลอดชีวิตมีอยู่

ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เสาเขื่อน หรือเสาเหล็ก มีรากลึก ปักไว้ดีแล้ว ไม่หวั่นไหว ไม่สั่นสะเทือน แม้ฉันใด หลักการที่พระผู้มีพระภาค ผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงแสดงไว้ บัญญัติไว้แก่เหล่าสาวก เป็นหลักการที่เหล่าสาวกต้องไม่ล่วงละเมิดตลอดชีวิต ฉันนั้นเหมือนกัน ภิกษุใดเป็นพระอรหันตขีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว[๓] บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ ภิกษุนั้น ไม่อาจประพฤติละเมิดฐานะ ๙ ประการ คือ

๑. ภิกษุขีณาสพไม่อาจจงใจปลงชีวิตสัตว์
๒. ภิกษุขีณาสพไม่อาจถือเอาสิ่งของที่ผู้อื่นไม่ได้ให้โดยอาการขโมย
๓. ภิกษุขีณาสพไม่อาจเสพเมถุนธรรม
๔. ภิกษุขีณาสพไม่อาจพูดเท็จทั้งที่รู้
๕. ภิกษุขีณาสพไม่อาจสะสมบริโภคกาม[๔]เหมือนเมื่อเป็นคฤหัสถ์
๖. ภิกษุขีณาสพไม่อาจลำเอียงเพราะชอบ
๗. ภิกษุขีณาสพไม่อาจลำเอียงเพราะชัง
๘. ภิกษุขีณาสพไม่อาจลำเอียงเพราะหลง
๙. ภิกษุขีณาสพไม่อาจลำเอียงเพราะกลัว

ภิกษุใดเป็นพระอรหันตขีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จ แล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ ภิกษุนั้นไม่อาจประพฤติละเมิดฐานะ ๙ ประการนี้แล[๕]

---

[๑] **ทรงรู้** ในที่นี้หมายถึงทรงรู้ด้วยพระสัพพัญญุตญาณ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๘๖/๑๐๒)

[๒] **ทรงเห็น** ในที่นี้หมายถึงทรงเห็นด้วยจักษุ ๕ คือ (๑) มังสจักขุ (ตาเนื้อ) (๒) ทิพพจักขุ (ตาทิพย์) (๓) ปัญญาจักขุ (ตาปัญญา) (๔) พุทธจักขุ (ตาพระพุทธเจ้า) (๕) สมันตจักขุ (ตาเห็นรอบ) (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๘๖/๑๐๒)

[๓] ดูเชิงอรรถที่ ๓ ข้อ ๑๑๖ หน้า ๘๗ ในเล่มนี้

[๔] **กาม** ในที่นี้หมายถึงทั้งวัตถุกามและกิเลสกาม (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๘๖/๑๐๒)

[๕] ดูเทียบ องฺ.นวก. (ไทย) ๒๓/๗/๔๕๔

ปัญหาพยากรณ์

[๑๘๗] จุนทะ เป็นไปได้ที่พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชก พึงกล่าวอย่างนี้ว่า “พระสมณโคดม ปรารภอดีตกาลยาวนานแล้วบัญญัติญาณทัสสนะอันไม่มีขอบเขตไว้ แต่หาได้ปรารภอนาคตกาลยาวนานแล้วบัญญัติญาณทัสสนะอันไม่มีขอบเขตไว้ไม่ ทำไมจึงกล่าวอย่างนั้น กล่าวอย่างนั้นเพราะเหตุไร” อัญเดียรถีย์ปริพาชกเหล่านั้นเข้าใจญาณทัสสนะที่มีความหมายอย่างหนึ่งว่า ทรงบัญญัติรวมเข้ากับญาณทัสสนะ ที่มีความหมายอีกอย่างหนึ่งเหมือนคนโง่ ไม่เฉียบแหลมฉะนั้น ตถาคตมีสตานุสาริญาณ[๑] ปรารภอดีตกาลยาวนานได้ คือ ตถาคตระลึกได้**ตลอดขอบเขตเท่าที่ประสงค์** และตถาคตมีญาณ[๒]ที่เกิดจากการตรัสรู้ปรารภอนาคตกาลยาวนานได้ว่า “ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก” แม้ถ้าเรื่องอดีต เป็นเรื่องไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ตถาคตไม่พยากรณ์เรื่องอดีตนั้น ถ้าแม้เรื่องอดีต เป็นเรื่องจริง แท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ตถาคตก็ไม่พยากรณ์เรื่องอดีตนั้น ถ้าแม้เรื่องอดีต เป็นเรื่องจริง แท้ ทั้งประกอบด้วยประโยชน์ ในเรื่องนั้นตถาคตก็รู้จักกาลที่จะพยากรณ์ปัญหานั้น ถ้าแม้เรื่องอนาคต เป็นเรื่องไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ตถาคตก็ไม่พยากรณ์เรื่องอนาคตนั้น ถ้าแม้เรื่องอนาคต เป็นเรื่องจริง แท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ตถาคตก็ไม่พยากรณ์เรื่อง อนาคตนั้น ถ้าแม้เรื่องอนาคต เป็นเรื่องจริง แท้ ทั้งประกอบด้วยประโยชน์ ในเรื่องนั้นตถาคตก็รู้จักกาลที่จะพยากรณ์ปัญหานั้น ถ้าแม้เรื่องปัจจุบัน เป็นเรื่องไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ตถาคตก็ไม่พยากรณ์เรื่องปัจจุบันนั้น ถ้าแม้เรื่อง ปัจจุบัน เป็นเรื่องจริง แท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ตถาคตก็ไม่พยากรณ์เรื่องปัจจุบันนั้น ถ้าแม้เรื่องปัจจุบัน เป็นเรื่องจริง แท้ ทั้งประกอบด้วยประโยชน์ ในเรื่องนั้น ตถาคตก็รู้จักกาลที่จะพยากรณ์ปัญหานั้น

[๑๘๘] จุนทะ ด้วยเหตุนี้ เพราะตถาคตเป็นกาลวาที[๓] ภูตวาที[๔] อัตถวาที[๕] ธัมมวาที[๖] วินยวาที[๗] ในธรรมทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ฉะนั้น ชาวโลก จึงเรียกว่า “ตถาคต”

---

[๑] **สตานุสาริญาณ** ในที่นี้หมายถึงปุพเพนิวาสานุสสติญาณ (ความหยั่งรู้เป็นเหตุให้ระลึกชาติได้) (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๘๗/๑๐๓)

[๒] **ญาณ** หมายถึงมรรคญาณ ๔ คือ (๑) โสตาปัตติมรรค (๒) สกทาคามิมรรค (๓) อนาคามิมรรค (๔) อรหัตตมรรค (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๘๗/๑๐๓)

[๓] **กาลวาที** หมายถึงตรัสในเวลาเหมาะสม (ขุ.จู.อ. (บาลี) ๘๓/๖๔)

[๔] **ภูตวาที** หมายถึงตรัสสภาวะที่เป็นจริง (ขุ.จู.อ. (บาลี) ๘๓/๖๔)

[๕] **อัตถวาที** หมายถึงตรัสปรมัตถนิพพาน (ขุ.จู.อ. (บาลี) ๘๓/๖๔)

[๖] **ธัมมวาที** หมายถึงตรัสถึงมรรคธรรมและผลธรรม (ขุ.จู.อ. (บาลี) ๘๓/๖๔)

[๗] **วินยวาที** หมายถึงตรัสถึงวินัยที่มีการสำรวมเป็นต้น (ขุ.จู.อ. (บาลี) ๘๓/๖๔)

เพราะตถาคตตรัสรู้รูปที่ได้เห็น[๑] เสียงที่ได้ฟัง[๒] อารมณ์ที่ได้ทราบ[๓] ธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง[๔] ที่ชาวโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์พร้อมทั้ง สมณพรามณ์ เทวดาและมนุษย์ บรรลุ แสวงหา ตรองตามด้วยใจทั้งหมด ฉะนั้น ชาวโลกจึงเรียกว่า “ตถาคต”

เพราะตถาคตตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในราตรีใด ปรินิพพานด้วย อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ในราตรีใด ในระหว่างนี้ ย่อมภาษิต กล่าว แสดงคำใด คำนั้นทั้งหมดเป็นจริงอย่างนั้นแล ไม่เป็นอย่างอื่น ฉะนั้น ชาวโลกจึงเรียกว่า “ตถาคต”

เพราะตถาคตกล่าวอย่างใดก็ทำอย่างนั้น ทำอย่างใดก็กล่าวอย่างนั้น ตถาคต กล่าวอย่างใดก็ทำอย่างนั้น ทำอย่างใดก็กล่าวอย่างนั้น ด้วยประการฉะนี้ ฉะนั้น ชาวโลกจึงเรียกว่า “ตถาคต”

เพราะตถาคตเป็นผู้ยิ่งใหญ่ ไม่มีใครข่มเหงได้ เห็นถ่องแท้ เผยแผ่อำนาจไปในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์เทวดาและมนุษย์ ฉะนั้น ชาวโลกจึงเรียกว่า “ตถาคต”

เรื่องที่ไม่ทรงพยากรณ์

[๑๘๙] จุนทะ เป็นไปได้ที่พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกพึงกล่าวอย่างนี้ว่า “หลังจากตายแล้ว ตถาคต[๕]เกิดอีก นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง กระนั้นหรือ” เธอทั้งหลาย พึงกล่าวอย่างนี้กับอัญเดียรถีย์ปริพาชกผู้มีวาทะอย่างนั้นว่า “พระผู้มีพระภาคมิได้ทรงพยากรณ์ไว้แม้อย่างนี้ว่า “หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีก นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง”

เป็นไปได้ที่พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกพึงกล่าวอย่างนี้ว่า “หลังจากตายแล้ว ตถาคตไม่เกิดอีก นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง กระนั้นหรือ” เธอทั้งหลายพึงกล่าวอย่างนี้กับอัญเดียรถีย์ปริพาชกผู้มีวาทะอย่างนั้นว่า “พระผู้มีพระภาคมิได้ทรงพยากรณ์ไว้แม้อย่างนี้ว่า “หลังจากตายแล้ว ตถาคตไม่เกิดอีก นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง”

---

[๑] **รูปที่ได้เห็น** หมายถึงรูปายตนะ (อายตนะคือรูป) (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๘๘/๑๐๔, องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๒๓/๓๐๑)

[๒] **เสียงที่ได้ฟัง** หมายถึงสัททายตนะ (อายตนะคือเสียง) (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๘๘/๑๐๔, องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๒๓/๓๐๑)

[๓] **อารมณ์ที่ได้ทราบ** หมายถึงคันธายตนะ (อายตนะคือกลิ่น) รสายตนะ (อายตนะคือรส) โผฏฐัพพายตนะ (อายตนะคือโผฏฐัพพะ) เพราะเป็นสภาวะที่บุคคลถึงแล้วจึงกำหนดได้ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๘๘/๑๐๔, องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๒๓/๓๐๑)

[๔] **ธรรมารมณ์ที่รู้แจ้ง** หมายถึงธรรมารมณ์มีสุขและทุกข์เป็นต้น (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๘๘/๑๐๔, องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๒๓/๓๐๑)

[๕] **ตถาคต** เป็นคำที่ลัทธิอื่น ๆ ใช้กันมาก่อนพุทธกาล หมายถึงอัตตา (อาตมัน) ไม่ได้หมายถึงพระพุทธเจ้า อรรถกถาอธิบายว่า สัตตะ (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๖๕/๑๐๘, ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๘๙/๑๐๕)

เป็นไปได้ที่พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกพึงกล่าวอย่างนี้ว่า “หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง กระนั้นหรือ” เธอทั้งหลายพึงกล่าวอย่างนี้กับอัญเดียรถีย์ปริพาชกผู้มีวาทะอย่างนั้นว่า “พระผู้มีพระภาคมิได้ทรงพยากรณ์ไว้แม้อย่างนี้ว่า “หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก นี้ เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง”

เป็นไปได้ที่พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกพึงกล่าวอย่างนี้ว่า “หลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง กระนั้นหรือ” เธอทั้งหลายพึงกล่าวอย่างนี้กับอัญเดียรถีย์ปริพาชกผู้มีวาทะอย่างนั้นว่า “พระผู้มีพระภาคมิได้ทรงพยากรณ์ไว้แม้อย่างนี้ว่า “หลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มิใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มิใช่ นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง”

เป็นไปได้ที่พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกพึงกล่าวอย่างนี้ว่า “เพราะเหตุไร พระสมณโคดมจึงไม่ทรงพยากรณ์เรื่องนั้น” เธอทั้งหลายพึงกล่าวอย่างนี้กับอัญเดียรถีย์ ปริพาชกผู้มีวาทะอย่างนั้นว่า “เพราะเรื่องนั้นไม่ประกอบด้วยประโยชน์[๑] ไม่ประกอบด้วยธรรม[๒] ไม่ใช่จุดเริ่มต้นของพรหมจรรย์[๓] ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ไม่เป็นไปเพื่อคลายกำหนัด ไม่เป็นไปเพื่อดับ ไม่เป็นไปเพื่อสงบระงับ ไม่เป็นไปเพื่อรู้ยิ่ง ไม่เป็นไปเพื่อตรัสรู้ ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงมิได้ทรง พยากรณ์เรื่องนั้นไว้

เรื่องที่ทรงพยากรณ์

[๑๙๐] จุนทะ เป็นไปได้ที่พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชก พึงกล่าวอย่างนี้ว่า “ก็พระสมณโคดมทรงพยากรณ์เรื่องอะไรเล่า” เธอทั้งหลายพึงกล่าวอย่างนี้กับอัญเดียรถีย์ ปริพาชกผู้มีวาทะอย่างนั้นว่า “พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์ว่า “นี้ทุกข์” พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์ว่า “นี้ทุกขสมุทัย” พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์ว่า “นี้ทุกขนิโรธ” พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์ว่า “นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา”

เป็นไปได้ที่พวกอัญเดียรถีย์ปริพาชกพึงกล่าวอย่างนี้ว่า “เพราะเหตุไร พระสมณโคดมจึงทรงพยากรณ์เรื่องนั้นไว้” เธอทั้งหลายพึงกล่าวอย่างนี้กับพวกอัญเดียรถีย์ ปริพาชกผู้มีวาทะอย่างนั้นว่า “เพราะเรื่องนั้นประกอบด้วยประโยชน์ ประกอบด้วยธรรม เป็นจุดเริ่มต้นของพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ฉะนั้น พระผู้มีพระภาค จึงทรงพยากรณ์เรื่องนั้นไว้”

ทิฏฐินิสัยที่สหรคตด้วยขันธ์ส่วนอดีต

---

[๑] **ไม่ประกอบด้วยประโยชน์** ในที่นี้หมายถึงไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ๒ อย่าง คือ (๑) ทิฏฐธัมมิกัตถะ (ประโยชน์ในโลกนี้) (๒) สัมปรายิกัตถะ(ประโยชน์ในโลกหน้า) (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๘๙/๑๐๕)

[๒] **ไม่ประกอบด้วยธรรม** ในที่นี้หมายถึงไม่ประกอบด้วยโลกุตตรธรรม ๙ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๘๙/๑๐๕)

[๓] **ไม่ใช่จุดเริ่มต้นของพรหมจรรย์** ในที่นี้หมายถึงไม่ใช่เบื้องต้นแห่งศาสนพรหมจรรย์ทั้งสิ้นที่รวบรวมไตร-สิกขา (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๘๙/๑๐๕)

[๑๙๑] จุนทะ เราได้พยากรณ์ทิฏฐินิสัยที่สหรคตด้วยขันธ์ส่วนอดีต[๑]แก่เธอทั้งหลาย ทั้งที่ควรพยากรณ์และไม่ควรพยากรณ์ ในเรื่องนั้นยังมีอะไรอีกเล่าที่เราไม่ได้พยากรณ์แก่เธอทั้งหลาย เราได้พยากรณ์ทิฏฐินิสัยที่สหรคตด้วยขันธ์ส่วนอนาคต แก่เธอทั้งหลาย ทั้งที่ควรพยากรณ์และไม่ควรพยากรณ์ ในเรื่องนั้นยังมีอะไรอีกเล่า ที่เราไม่ได้พยากรณ์แก่เธอทั้งหลาย

เราได้พยากรณ์ทิฏฐินิสัยที่สหรคตด้วยขันธ์ส่วนอดีตแก่เธอทั้งหลาย ทั้งที่ควรพยากรณ์และไม่ควรพยากรณ์ คืออะไร

คือ

๑. มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “อัตตาและโลก[๒] เที่ยง นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง”

๒. มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “อัตตา และโลกไม่เที่ยง นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง”

๓. มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “อัตตา และโลกทั้งเที่ยงและไม่เที่ยง นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง”

๔. มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “อัตตา และโลกจะว่าเที่ยงก็มิใช่ จะว่าไม่เที่ยงก็มิใช่ นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่น ไม่จริง”

๕. มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “อัตตา และโลกมีตนเองเป็นตัวการ[๓] นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง”

---

[๑] **ทิฏฐินิสัยที่สหรคตด้วยขันธ์ส่วนอดีต** ในที่นี้หมายถึงปุพพันตกัปปิกทิฏฐิ ๑๘ ดูเทียบ ที.สี. (ไทย) ๙/๒๘-๗๓/๑๒-๓๑

[๒] **อัตตาและโลก** แยกอธิบายได้ดังนี้ คำว่า **อัตตา** และ **โลก** มีความหมาย ๕ นัย คือ

นัยที่ ๑ ทั้ง อัตตา และโลก หมายถึงขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

นัยที่ ๒ อัตตา หมายถึงอหังการวัตถุ หรือเหตุให้เกิดมานะว่าเป็นเรา โลก หมายถึงมมังการวัตถุ คือเหตุ ให้เกิดตัณหาว่าเป็นของเรา

นัยที่ ๓ อัตตา หมายถึงตนเอง โลก หมายถึงผู้อื่น

นัยที่ ๔ อัตตา หมายถึงขันธ์ใดขันธ์หนึ่ง ในอุปาทานขันธ์ ๕ โลก หมายถึงสิ่งอื่นนอกจากขันธ์ ๕

นัยที่ ๕ อัตตา หมายถึงขันธสันดานที่มีวิญญาณ โลก หมายถึงขันธสันดานที่ไม่มีวิญญาณ

คำว่า “**อัตตาและโลกเที่ยง**” ในที่นี้ทรงมุ่งแสดงสัสสตวาทะ ๔ ประการ ส่วนคำว่า “**อัตตาและโลก ไม่เที่ยง**” ทรงมุ่งแสดงอุจเฉทวาทะ ๗ ประการ (ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๕๕/๓๖๙)

[๓] **เป็นตัวการ** แปลจากบาลีว่า “สยังกโต” ในที่นี้หมายถึงลัทธิสยังการ (ลัทธิสยังการ เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ลัทธิอัตตการ) หมายถึงลัทธิที่เชื่อว่า ตนเป็นตัวการ คือ เป็นผู้สร้างอัตตาและโลกขึ้นเอง (ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๕๖/๓๗๑) หมายถึงพวกอธิจจสมุปปันนวาทะ คือลัทธิที่เชื่อว่าอัตตาและโลกเกิดขึ้นได้เอง มิได้อาศัย เหตุอะไร เป็นลัทธิปฏิเสธทั้งลัทธิสยังการ และลัทธิปรังการ (ผู้อื่นเป็นตัวการ) พวกอธิจจสมุปปันน- วาทะนี้ เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า อเหตุกวาทะ (ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๕๕-๕๖/๓๗๐-๓๗๒)

๖. มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “อัตตา และโลกมีผู้อื่นเป็นตัวการ นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง”

๗. มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “อัตตา และโลกมีทั้งตนเองเป็นตัวการและผู้อื่นเป็นตัวการ นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง”

๘. มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “อัตตา และโลกเกิดขึ้นได้เอง จะว่าตนเองเป็นตัวการก็มิใช่ จะว่าผู้อื่นเป็นตัวการก็มิใช่ นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง”

๙. มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “สุขและทุกข์เที่ยง นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง”

๑๐. มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “สุขและทุกข์ไม่เที่ยง นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง”

๑๑. มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “สุขและทุกข์ทั้งเที่ยงและไม่เที่ยง นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง”

๑๒. มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “สุขและทุกข์จะว่าเที่ยงก็มิใช่ จะว่าไม่เที่ยงก็มิใช่ นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง”

๑๓. มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “สุขและทุกข์มีตนเองเป็นตัวการ นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง”

๑๔. มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “สุขและทุกข์มีผู้อื่นเป็นตัวการ นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง”

๑๕. มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “สุขและทุกข์มีทั้งตนเองเป็นตัวการและผู้อื่นเป็นตัวการ นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง”

๑๖. มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “สุขและทุกข์เกิดขึ้นเอง จะว่าตนเองเป็นตัวการก็มิใช่ จะว่าผู้อื่นเป็นตัวการก็มิใช่ นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง”

[๑๙๒] ๑. จุนทะ บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “อัตตาและโลกเที่ยง นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” เราเข้าไปหาสมณพราหมณ์เหล่านั้นแล้วกล่าวอย่างนี้ว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านกล่าวคำว่า “อัตตาและโลกเที่ยง” ใช่ไหม และสมณพราหมณ์เหล่านั้นได้กล่าวคำใด อย่างนี้ว่า “นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” เราไม่ยอมรับคำนั้น ของสมณพราหมณ์

และดูเทียบ ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๗/๒๗-๒๘, ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๗/๔๐ ประกอบ

เหล่านั้น ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะสัตว์แต่ละพวก ๆ มีความเข้าใจในเรื่องนี้แตกต่างกัน เราไม่เห็นผู้ที่เสมอกับเราในเรื่องบัญญัติ[๑]แม้นี้ ผู้ที่เหนือกว่าเราจะมีแต่ที่ไหน ความจริง เราเท่านั้นเป็นผู้เหนือกว่าใครในบัญญัติ คือ อธิบัญญัติ

[๑๙๓] ๒. บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด ผู้มีวาทะ อย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “อัตตาและโลกไม่เที่ยง นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง ฯลฯ

๓. บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด ผู้มีวาทะ อย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “อัตตาและโลกทั้งเที่ยงและไม่เที่ยง นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” ฯลฯ

๔. บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด ผู้มีวาทะ อย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “อัตตาและโลกจะว่าเที่ยงก็มิใช่ จะว่าไม่เที่ยงก็มิใช่ นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” ฯลฯ

๕. บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด ผู้มีวาทะ อย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “อัตตาและโลกมีตนเองเป็นตัวการ นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” ฯลฯ

๖. บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “อัตตาและโลกมีผู้อื่นเป็นตัวการ นี้เท่านั้น จริง อย่างอื่นไม่จริง” ฯลฯ

๗. บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “อัตตาและโลกมีทั้งตนเองเป็นตัวการและผู้อื่นเป็นตัวการ นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” ฯลฯ

๘. บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “อัตตาและโลกเกิดขึ้นได้เอง จะว่าตนเองเป็นตัวการก็มิใช่ จะว่าผู้อื่นเป็นตัวการก็มิใช่ นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” ฯลฯ

๙. บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “สุขและทุกข์เที่ยง นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” ฯลฯ

๑๐. บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “สุขและทุกข์ไม่เที่ยง นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” ฯลฯ

๑๑. บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “สุขและทุกข์ทั้งเที่ยงและไม่เที่ยง นี้เท่านั้น จริง อย่างอื่นไม่จริง” ฯลฯ

---

[๑] **บัญญัติ** มี ๒ อย่าง คือ (๑) บัญญัติ (๒) อธิบัญญัติ บัญญัติ หมายถึงทิฏฐิบัญญัติ อธิบัญญัติ หมายถึง ขันธบัญญัติ ธาตุบัญญัติ อายตนบัญญัติ อินทริยบัญญัติ สัจจบัญญัติ และปุคคลบัญญัติ ในที่นี้หมายเอาทั้งบัญญัติและอธิบัญญัติ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๙๒/๑๐๖)

๑๒. บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “สุขและทุกข์จะว่าเที่ยงก็มิใช่ จะว่าไม่เที่ยงก็มิใช่ นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” ฯลฯ

๑๓. บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “สุขและทุกข์มีตนเองเป็นตัวการ นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” ฯลฯ

๑๔. บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “สุขและทุกข์มีผู้อื่นเป็นตัวการ นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” ฯลฯ

๑๕. บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “สุขและทุกข์มีทั้งตนเองเป็นตัวการและ ผู้อื่นเป็นตัวการ นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” ฯลฯ

๑๖. บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “สุขและทุกข์เกิดขึ้นได้เอง จะว่าตนเองเป็นตัวการก็มิใช่ จะว่าผู้อื่นเป็นตัวการก็มิใช่ นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่น ไม่จริง” เราเข้าไปหาสมณพราหมณ์เหล่านั้นแล้วกล่าวอย่างนี้ว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านกล่าวคำว่า “สุขและทุกข์เกิดขึ้นได้เอง จะว่าตนเองเป็นตัวการก็มิใช่ จะว่าผู้อื่นเป็นตัวการก็มิใช่” ใช่ไหม และสมณพราหมณ์เหล่านั้นได้กล่าวคำใดอย่างนี้ว่า “นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” เราไม่ยอมรับคำนั้นของสมณพราหมณ์เหล่านั้น ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะสัตว์แต่ละพวก ๆ มีความเข้าใจในเรื่องนี้ แตกต่างกัน เราไม่เห็นผู้ที่เสมอกับเราในเรื่องบัญญัติแม้นี้ ผู้ที่เหนือกว่าเราจะมีแต่ที่ไหน ความจริง เราเท่านั้นเป็นผู้เหนือกว่าใครในบัญญัติ คือ อธิบัญญัติ

จุนทะ เราได้พยากรณ์ทิฏฐินิสัยที่สหรคตด้วยขันธ์ส่วนอดีตเหล่านี้แลแก่เธอทั้งหลาย ทั้งที่ควรพยากรณ์และไม่ควรพยากรณ์ ในเรื่องนั้น ยังมีอะไรอีกเล่าที่เรา ไม่พยากรณ์แก่เธอทั้งหลาย

ทิฏฐินิสัยที่สหรคตด้วยขันธ์ส่วนอนาคต

[๑๙๔] **เราได้พยากรณ์ทิฏฐินิสัยที่สหรคตด้วยขันธ์ส่วนอนาคต[๑] แก่เธอทั้งหลาย ทั้งที่ควรพยากรณ์และไม่ควรพยากรณ์** คืออะไร ในเรื่องนั้น ยังมีอะไร อีกเล่า ที่เราไม่ได้พยากรณ์แก่เธอทั้งหลาย คือ

๑. มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “อัตตา ที่มีรูป ยั่งยืน[๑] หลังจากตายแล้ว นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” ฯลฯ

---

[๑] **ทิฏฐินิสัยที่สหรคตด้วยขันธ์ส่วนอนาคต** ในที่นี้หมายถึงอปรันตกัปปิกทิฏฐิ ๔๔ ดูเทียบ ที.สี. (ไทย) ๙/๗๔-๑๐๔/๓๑-๔๐

๒. มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “อัตตา ที่ไม่มีรูป ยั่งยืน หลังจากตายแล้ว นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” ฯลฯ

๓. มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “อัตตาทั้งที่มีรูปและไม่มีรูป ยั่งยืน หลังจากตายแล้ว นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่น ไม่จริง” ฯลฯ

๔. มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “อัตตาจะว่ามีรูปก็มิใช่ จะว่าไม่มีรูปก็มิใช่ ยั่งยืน หลังจากตายแล้ว นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” ฯลฯ

๕. มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “อัตตาที่มีสัญญา ยั่งยืน หลังจากตายแล้ว นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” ฯลฯ

๖. มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “อัตตาที่ไม่มีสัญญา ยั่งยืน หลังจากตายแล้ว นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่น ไม่จริง” ฯลฯ

๗. มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “อัตตาจะว่ามีสัญญาก็มิใช่ จะว่าไม่มีสัญญาก็มิใช่ ยั่งยืน หลังจากตายแล้ว นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” ฯลฯ

๘. มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “อัตตาย่อมขาดสูญพินาศ ไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้ว นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” ฯลฯ

๑. จุนทะ บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “อัตตาที่มีรูป ยั่งยืน หลังจากตายแล้ว นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” เราเข้าไปหาสมณพราหมณ์เหล่านั้นแล้วถามว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านกล่าวคำว่า “อัตตาที่มีรูป ยั่งยืน หลังจากตายแล้ว” ใช่ไหม และ สมณพราหมณ์เหล่านั้นได้กล่าวคำใดอย่างนี้ว่า “นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” เราไม่ยอมรับคำนั้นของสมณพราหมณ์เหล่านั้น ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะสัตว์แต่ละพวก ๆ มีความเข้าใจในเรื่องนี้แตกต่างกัน เราไม่เห็นผู้ที่เสมอกับเราในเรื่องบัญญัติ แม้นี้ ผู้ที่เหนือกว่าเราจะมีแต่ที่ไหน ความจริงเราเท่านั้นเป็นผู้เหนือกว่าใครในบัญญัติ คือ อธิบัญญัติ

[๑๙๕] ๒. จุนทะ บรรดาสมณพรหมณ์เหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่าใด ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “อัตตาที่ไม่มีรูป ยั่งยืน หลังจากตายแล้ว นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” ฯลฯ

---

[๑] **ยั่งยืน** แปลจากคำว่า อโรค อรรถกถาอธิบายว่า นิจฺจ แปลว่า เที่ยง ยั่งยืน คงที่ เพราะไม่แตกดับไป (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๗๖-๗๗/๑๐๙, ที.สี.ฏีกา (บาลี) ๗๖-๗๗/๒๐๘)

๓. มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “อัตตาทั้งที่มีรูปและไม่มีรูป ยั่งยืน หลังจากตายแล้ว นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” ฯลฯ

๔. มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “อัตตาจะว่ามีรูปก็มิใช่ จะว่าไม่มีรูปก็มิใช่ ยั่งยืน หลังจากตายแล้ว นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” ฯลฯ

๕. มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “อัตตาที่มีสัญญา ยั่งยืน หลังจากตายแล้ว นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” ฯลฯ

๖. มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “อัตตาที่ไม่มีสัญญา ยั่งยืน หลังจากตายแล้ว นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” ฯลฯ

๗. มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “อัตตาจะว่ามีสัญญาก็มิใช่ จะว่าไม่มีสัญญาก็มิใช่ ยั่งยืน หลังจากตายแล้ว นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” ฯลฯ

๘. มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ผู้มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า “อัตตาย่อมขาดสูญ พินาศ ไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้ว นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” เราเข้าไปหาสมณพราหมณ์เหล่านั้นแล้วกล่าวอย่างนี้ว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านกล่าวคำว่า “อัตตาย่อมขาดสูญ พินาศ ไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้ว” ใช่ไหม และสมณพราหมณ์เหล่านั้นได้กล่าวคำใดอย่างนี้ว่า “นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง” เราไม่ยอมรับคำนั้นของสมณพราหมณ์เหล่านั้น ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะสัตว์แต่ละพวก ๆ มีความเข้าใจในเรื่องนี้แตกต่างกัน เราไม่เห็นผู้ที่เสมอกับเราในเรื่องบัญญัติแม้นี้ ผู้ที่เหนือกว่าเราจะมีแต่ที่ไหน ความจริง เราเท่านั้น เป็นผู้เหนือกว่าใครในบัญญัติ คือ อธิบัญญัติ

จุนทะ เราได้พยากรณ์ทิฏฐินิสัยที่สหรคตด้วยขันธ์ส่วนอนาคตเหล่านี้แล แก่เธอทั้งหลาย ทั้งที่ควรพยากรณ์และไม่ควรพยากรณ์ ในเรื่องนั้นยังมีอะไรอีกเล่า ที่เราไม่ได้พยากรณ์แก่เธอทั้งหลาย

[๑๙๖] จุนทะ เราแสดง บัญญัติสติปัฏฐาน ๔ ประการไว้ อย่างนี้ ก็เพื่อละ เพื่อก้าวล่วงทิฏฐินิสัยอันสหรคตด้วยขันธ์ส่วนอดีตเหล่านี้ และทิฏฐินิสัยอันสหรคตด้วยขันธ์ส่วนอนาคตเหล่านี้

สติปัฏฐาน ๔ ประการ อะไรบ้าง

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด อภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๒. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ ...

๓. พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ ...

๔. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

เราแสดง บัญญัติสติปัฏฐาน ๔ ประการไว้ อย่างนี้ ก็เพื่อละ เพื่อก้าวล่วง ทิฏฐินิสัยอันสหรคตด้วยขันธ์ส่วนอดีตเหล่านี้ และทิฏฐินิสัยอันสหรคตด้วยขันธ์ส่วนอนาคตเหล่านี้

[๑๙๗] ในเวลานั้น ท่านพระอุปวาณะ ยืนถวายงานพัดอยู่เบื้องพระปฤษฎางค์ ของพระผู้มีพระภาค ท่านพระอุปวาณะได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “น่าอัศจรรย์ จริง ไม่เคยปรากฏ พระพุทธเจ้าข้า ธรรมบรรยายนี้น่าเลื่อมใสนัก ธรรมบรรยายนี้น่าเลื่อมใสยิ่งนัก พระพุทธเจ้าข้า ธรรมบรรยายนี้ชื่ออะไร พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อุปวาณะ เธอจงจำธรรมบรรยายนี้ไว้เถิดว่า “ชื่อ ปาสาทิกะ” ด้วยเหตุดังว่ามานี้”

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ท่านพระอุปวาณะมีใจยินดีชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคแล้วแล

ปาสาทิกสูตรที่ ๖ จบ

๗. ลักขณสูตร
ว่าด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ

[๑๙๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ณ ที่นั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย” ภิกษุทั้งหลายทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสดังนี้ว่า

[๑๙๙] “ภิกษุทั้งหลาย มหาบุรุษทรงสมบูรณ์ด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒[๑] ประการ มีคติเพียง ๒ อย่างเท่านั้น ไม่เป็นอย่างอื่น คือ

๑. ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม ครองราชย์โดยธรรม ทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นขอบเขต ทรงได้รับชัยชนะ มีพระราชอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ คือ (๑) จักรแก้ว (๒) ช้างแก้ว (๓) ม้าแก้ว (๔) มณีแก้ว (๕) นางแก้ว (๖) คหบดีแก้ว (๗) ปริณายกแก้ว มีพระราชโอรสมากกว่า ๑,๐๐๐ องค์ ซึ่งล้วนแต่กล้าหาญ มีรูปทรงสมเป็นวีรกษัตริย์ สามารถย่ำยีราชศัตรูได้ พระองค์ทรงชนะโดยธรรม ไม่ต้อง ใช้อาชญา ไม่ต้องใช้ศัสตรา ครอบครองแผ่นดินนี้มีสาครเป็นขอบเขต

---

[๑] ดูเทียบ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๔-๓๕/๑๖-๑๗

๒. ถ้าออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต จะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ไม่มีกิเลสในโลก

[๒๐๐] ภิกษุทั้งหลาย มหาบุรุษทรงสมบูรณ์ด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ อะไรบ้าง จึงมีคติ ๒ อย่างเท่านั้น ไม่เป็นอย่างอื่น คือ

๑. ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ฯลฯ

๒. ถ้าออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต จะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ไม่มีกิเลสในโลก

คือ มหาบุรุษในโลกนี้

๑. มีฝ่าพระบาทราบเสมอกัน ข้อที่มหาบุรุษมีฝ่าพระบาทราบเสมอกันนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษ

๒. พื้นฝ่าพระบาททั้งสองของมหาบุรุษ มีจักรซึ่งมีกำข้างละ ๑,๐๐๐ ซี่ มีกง มีดุม และมีส่วนประกอบครบทุกอย่าง ข้อที่พื้นฝ่าพระบาท ทั้งสองของมหาบุรุษมีจักรซึ่งมีกำข้างละ ๑,๐๐๐ ซี่ มีกง มีดุม และ มีส่วนประกอบครบทุกอย่างนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษ

๓. มีส้นพระบาทยื่นยาวออกไป ข้อที่มหาบุรุษมีส้นพระบาทยื่นยาวออกไปนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษ

๔. มีพระองคุลียาว ข้อที่มหาบุรุษมีพระองคุลียาวนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษ ของมหาบุรุษ

๕. มีพระหัตถ์และพระบาทอ่อนนุ่ม ข้อที่มหาบุรุษมีพระหัตถ์และพระบาทอ่อนนุ่มนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษ

๖. ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีเส้นที่ข้อพระองคุลีจดกันเป็นรูปตาข่าย ข้อที่มหาบุรุษมีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีเส้นที่ข้อพระองคุลีจดกัน เป็นรูปตาข่ายนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษ

๗. มีข้อพระบาทสูง ข้อที่มหาบุรุษมีข้อพระบาทสูงนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษ

๘. มีพระชงฆ์เรียวดุจแข้งเนื้อทราย ข้อที่มหาบุรุษมีพระชงฆ์เรียวดุจแข้ง เนื้อทรายนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษ

๙. เมื่อประทับยืน ไม่ต้องน้อมพระองค์ลงก็ทรงลูบคลำถึงพระชานุด้วย ฝ่าพระหัตถ์ทั้งสองได้ ข้อที่มหาบุรุษเมื่อประทับยืนไม่ต้องน้อมพระองค์ ลงก็ทรงลูบคลำถึงพระชานุด้วยฝ่าพระหัตถ์ทั้งสองได้นี้ เป็นลักษณะ มหาบุรุษของมหาบุรุษ

๑๐. มีพระคุยหฐานเร้นอยู่ในฝัก ข้อที่มหาบุรุษมีพระคุยหฐานเร้นอยู่ในฝักนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษ

๑๑. มีพระฉวีสีทอง คือคล้ายทองคำ ข้อที่มหาบุรุษมีพระฉวีสีทอง คือคล้ายทองคำนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษ

๑๒. มีพระฉวีละเอียด จนละอองธุลีไม่อาจติดพระวรกายได้ ข้อที่มหาบุรุษมีพระฉวีละเอียดจนละอองธุลีไม่อาจติดพระวรกายได้นี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษ

๑๓. มีพระโลมชาติเดี่ยว คือ ในแต่ละขุมมีเพียงเส้นเดียว ข้อที่มหาบุรุษ มีพระโลมชาติเดี่ยว คือ ในแต่ละขุมมีเพียงเส้นเดียวนี้ เป็นลักษณะ มหาบุรุษของมหาบุรุษ

๑๔. มีพระโลมชาติปลายงอนขึ้น คือ พระโลมชาติขอดเป็นวงเวียนขวาดัง กุณฑลสีความเข้มดังดอกอัญชัน ข้อที่มหาบุรุษมีพระโลมชาติปลายงอนขึ้น คือพระโลมชาติขอดเป็นวงเวียนขวาดังกุณฑลสีความเข้ม ดังดอกอัญชันนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษ

๑๕. มีพระวรกายตั้งตรงดุจกายพรหม ข้อที่มหาบุรุษมีพระวรกายตั้งตรง ดุจกายพรหมนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษ

๑๖. มีพระมังสะในที่ ๗ แห่งเต็มบริบูรณ์ ข้อที่มหาบุรุษมีพระมังสะใน ที่ ๗ แห่งเต็มบริบูรณ์นี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษ

๑๗. มีพระวรกายทุกส่วนบริบูรณ์ดุจลำตัวท่อนหน้าของราชสีห์ ข้อที่ มหาบุรุษมีพระวรกายทุกส่วนบริบูรณ์ดุจลำตัวท่อนหน้าของราชสีห์นี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษ

๑๘. มีร่องพระปฤษฎางค์เต็มเสมอกัน ข้อที่มหาบุรุษมีร่องพระปฤษฎางค์ เต็มเสมอกันนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษ

๑๙. มีพระวรกายเป็นปริมณฑลดุจปริมณฑลแห่งต้นไทร พระวรกายสูงเท่ากับ ๑ วาของพระองค์ ๑ วาของพระองค์เท่ากับส่วนสูงพระวรกาย ข้อที่มหาบุรุษมีพระวรกายเป็นปริมณฑลดุจปริมณฑลแห่งต้นไทร พระวรกายสูงเท่ากับ ๑ วาของพระองค์ ๑ วาของพระองค์เท่ากับส่วนสูงพระวรกายนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษ

๒๐. มีลำพระศอกลมเท่ากันตลอด ข้อที่มหาบุรุษมีลำพระศอกลมเท่ากันตลอดนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษ

๒๑. มีเส้นประสาทรับรสพระกระยาหารได้ดี ข้อที่มหาบุรุษมีเส้นประสาท รับรสพระกระยาหารได้ดีนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษ

๒๒. มีพระหนุดุจคางราชสีห์ ข้อที่มหาบุรุษมีพระหนุดุจคางราชสีห์นี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษ

๒๓. มีพระทนต์ ๔๐ ซี่ ข้อที่มหาบุรุษมีพระทนต์ ๔๐ ซี่นี้ เป็นลักษณะ มหาบุรุษของมหาบุรุษ

๒๔. มีพระทนต์เรียบเสมอกัน ข้อที่มหาบุรุษมีพระทนต์เรียบเสมอกันนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษ

๒๕. มีพระทนต์ไม่ห่างกัน ข้อที่มหาบุรุษมีพระทนต์ไม่ห่างกันนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษ

๒๖. มีพระเขี้ยวแก้วขาวงาม ข้อที่มหาบุรุษมีพระเขี้ยวแก้วขาวงามนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษ

๒๗. มีพระชิวหาใหญ่ยาว ข้อที่มหาบุรุษมีพระชิวหาใหญ่ยาวนี้ เป็น ลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษ

๒๘. มีพระสุรเสียงดุจเสียงพรหม ตรัสดุจเสียงร้องของนกการเวก ข้อที่มหาบุรุษมีพระสุรเสียงดุจเสียงพรหม ตรัสดุจเสียงร้องของนกการเวกนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษ

๒๙. มีดวงพระเนตรดำสนิท ข้อที่มหาบุรุษมีดวงพระเนตรดำสนิทนี้ เป็น ลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษ

๓๐. มีดวงพระเนตรแจ่มใสดุจตาลูกโคเพิ่งคลอด ข้อที่มหาบุรุษมีดวงพระเนตรแจ่มใสดุจตาลูกโคเพิ่งคลอดนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษ

๓๑. มีพระอุณาโลมระหว่างพระโขนงสีขาวอ่อนเหมือนนุ่น ข้อที่มหาบุรุษ มีพระอุณาโลมระหว่างพระโขนงสีขาวอ่อนเหมือนนุ่นนี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษ

๓๒. มีพระเศียรดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์ ข้อที่มหาบุรุษมีพระเศียรดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์นี้ เป็นลักษณะมหาบุรุษของมหาบุรุษ

ภิกษุทั้งหลาย มหาบุรุษทรงสมบูรณ์ด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการนี้ จึงมีคติเพียง ๒ อย่างเท่านั้น ไม่เป็นอย่างอื่น คือ

๑. ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ฯลฯ

๒. ถ้าออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต จะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ไม่มีกิเลสในโลก

ภิกษุทั้งหลาย ถึงพวกฤาษีภายนอก ก็อาจจำลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการนี้ ของมหาบุรุษได้ แต่ฤาษีเหล่านั้นไม่ทราบว่า “เพราะมหาบุรุษทรงทำกรรมนี้จึงได้ลักษณะนี้”

๑. ลักษณะฝ่าพระบาทราบเสมอกัน

[๒๐๑] ภิกษุทั้งหลาย ในชาติก่อน ภพก่อน[๑] กำเนิดก่อน[๒] ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์สมาทานในกุศลธรรม[๓] สมาทานมั่นคงในกายสุจริต(ประพฤติชอบด้วยกาย) ในวจีสุจริต(ประพฤติชอบด้วยวาจา) ในมโนสุจริต(ประพฤติชอบด้วยใจ) ในการจำแนกทาน ในการสมาทานศีล ในการรักษาอุโบสถ ในความเกื้อกูลมารดา ในความเกื้อกูลบิดา ในความเกื้อกูลสมณะ ในความเกื้อกูลพราหมณ์ ในความประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล และในกุศลธรรมอันยิ่ง[๔]อื่น ๆ อีก เพราะตถาคตได้ทำ สั่งสม พอกพูนกรรมนั้น ทำกรรมนั้นให้ไพบูลย์แล้ว หลังจากตายแล้ว ตถาคตจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ครอบงำเทพเหล่าอื่นในเทวโลกนั้นด้วยฐานะ ๑๐ คือ อายุทิพย์ วรรณะทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์ ความเป็นใหญ่ทิพย์ รูปทิพย์ เสียง ทิพย์ กลิ่นทิพย์ รสทิพย์ โผฏฐัพพะทิพย์ จุติจากเทวโลกนั้นแล้วมาสู่ความเป็นอย่างนี้[๕] ได้ลักษณะมหาบุรุษนี้ คือ มีฝ่าพระบาทราบเสมอกันขณะเหยียบลง พื้นฝ่าพระบาทราบเสมอกัน ยกฝ่าพระบาทขึ้นก็ยังเสมอกัน ขณะจดฝ่าพระบาทลงทุกส่วนก็แตะพื้นพร้อมกัน

[๒๐๒] มหาบุรุษนั้นทรงสมบูรณ์ด้วยลักษณะนั้น ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ผู้ทรงธรรม ครองราชย์โดยธรรม ทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดิน มีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นขอบเขต ทรงได้รับชัยชนะ มีอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วย แก้ว ๗ ประการ คือ (๑) จักรแก้ว (๒) ช้างแก้ว (๓) ม้าแก้ว (๔) มณีแก้ว (๕) นางแก้ว (๖) คหบดีแก้ว (๗) ปริณายกแก้ว มีพระราชโอรสมากกว่า ๑,๐๐๐ องค์ ซึ่งล้วนแต่กล้าหาญ มีรูปทรงสมเป็นวีรกษัตริย์ สามารถย่ำยีราชศัตรูได้ ทรงชนะ โดยธรรม ไม่ต้องใช้อาชญา ไม่ต้องใช้ศัสตรา ครอบครองแผ่นดินนี้มีสาครเป็นขอบเขต ไม่มีเสาเขื่อน ไม่มีเขตหมาย ไม่มีรั้วหนาม มั่งคั่ง อุดมสมบูรณ์ ปลอดภัย สงบ ไร้เสี้ยนหนาม เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระราชา ไม่มีมนุษย์คนใดที่เป็นข้าศึกศัตรูข่มได้ เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้สิ่งดังกล่าวมานี้ อนึ่ง ถ้า ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต จะเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ไม่มีกิเลส ในโลก เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะไม่มีข้าศึก ศัตรูภายในหรือภายนอก คือ ราคะ โทสะ หรือโมหะ หรือสมณพราหมณ์ เทพ มาร พรหม ใคร

---

[๑] **ชาติก่อน** ภพก่อน หมายถึงชาติที่เคยเกิดมาก่อน (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๐๑/๑๐๘)

[๒] **กำเนิดก่อน** หมายถึงที่อยู่อาศัยในชาติก่อน (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๐๑/๑๐๘)

[๓] **กุศลธรรม** หมายถึงกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๐๑/๑๐๙)

[๔] **กุศลธรรมอันยิ่ง** มีความหมายต่อไปนี้ คือ (๑) กามาวจรกุศล (๒) รูปาวจรกุศล (๓) อรูปาวจรกุศล (๔) สาวกบารมีญาณ (๕) ปัจเจกโพธิญาณ (๖) สัพพัญญุตญาณ ในที่นี้หมายถึงสัพพัญญุตญาณ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๐๑/๑๑๐)

[๕] **มาสู่ความเป็นอย่างนี้** หมายถึงมาเกิดเป็นมนุษย์ คือเจ้าชายสิทธัตถะ (ดูประกอบ ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๐๑/๑๐๘)

ๆ ในโลกนี้จะพึงข่มได้ เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้สิ่งดังกล่าว มานี้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเนื้อความนี้แล้ว

[๒๐๓] พระโบราณกเถระทั้งหลาย จึงกล่าวคาถาประพันธ์นี้ในเรื่องลักษณะมหาบุรุษนั้นว่า

"มหาบุรุษทรงยินดีในสัจจะ[๑] ในธรรม[๒]
ในการฝึก[๓] ในความสำรวม[๔] ในความสะอาด[๕]
ในศีลที่เป็นอาลัย ในอุโบสถกรรม
ในความไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ในกรรมอันไม่สาหัส
ทรงสมาทานมั่น ทรงประพฤติอย่างรอบคอบ
เพราะกรรมนั้น มหาบุรุษจึงไปสู่โลกทิพย์
เสวยความสุขและสมบัติอันน่าเพลิดเพลินยินดี
ครั้นจุติจากโลกทิพย์แล้ว เสด็จมาในโลกนี้อีก
ทรงเหยียบปฐพีด้วยพระบาททั้งสองอันราบเสมอกัน
พวกพราหมณ์ผู้ทำนายลักษณะมาประชุมกันทำนายว่า
"พระกุมารนี้ มีฝ่าพระบาทราบเสมอกัน
เป็นคฤหัสถ์ หรือบรรพชิตก็ไม่มีใครข่มได้
พระลักษณะนั้นเป็นนิมิตส่องความนั้น
พระกุมารนี้ เมื่ออยู่ครองเรือน ไม่มีใครข่มได้
มีแต่ครอบงำพวกปรปักษ์ เหล่าข้าศึกศัตรูข่มมิได้
ใคร ๆ ที่เป็นมนุษย์ในโลกนี้ หาข่มได้ไม่
เพราะผลแห่งกรรมนั้น
ถ้าพระกุมารผู้มีพระลักษณะเช่นนั้น
ทรงออกผนวช ทรงยินดีในเนกขัมมฉันทะ
จะมีพระปรีชาเห็นแจ้ง เป็นอัครบุคคล
ไม่มีใคร ๆ ข่มได้แน่นอน เป็นผู้สูงสุดกว่านรชน"

---

[๑] **สัจจะ** ในที่นี้หมายถึงคำสัตย์ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๐๓/๑๑๒)

[๒] **ธรรม** ในที่นี้หมายถึงกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๐๓/๑๑๒)

[๓] **การฝึก** ในที่นี้หมายถึงการฝึกอินทรีย์ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๐๓/๑๑๒)

[๔] **ความสำรวม** ในที่นี้หมายถึงความสำรวมในศีล (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๐๓/๑๑๒)

[๕] **ความสะอาด** ในที่นี้หมายถึงสุจริต ๓ ประการ คือ (๑) กายสุจริต (ประพฤติชอบทางกาย) (๒) วจีสุจริต (ประพฤติชอบทางวาจา) (๓) มโนสุจริต (ประพฤติชอบทางใจ) (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๐๓/๑๑๒)

นี้เป็นธรรมดาของพระกุมารนั้น”

๒. ลักษณะของจักรบนพื้นฝ่าพระบาท

[๒๐๔] ภิกษุทั้งหลาย ในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ได้นำความสุขมาให้แก่คนหมู่มาก บรรเทาภัยคือความหวาดกลัวและความหวาดสะดุ้ง จัดการรักษาป้องกันคุ้มครองอย่างเป็นธรรม และให้ทานพร้อมทั้งของที่เป็นบริวาร เพราะตถาคตได้ทำ สั่งสม พอกพูนกรรมนั้น ทำให้กรรมนั้นไพบูลย์แล้ว หลังจากตายแล้ว ตถาคตจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ครอบงำเทพเหล่าอื่นใน เทวโลกนั้นด้วยฐานะ ๑๐ ฯลฯ จุติจากเทวโลกนั้นแล้วมาสู่ความเป็นอย่างนี้ ได้ลักษณะมหาบุรุษนี้ คือ พื้นฝ่าพระบาททั้งสองมีจักรซึ่งมีกำข้างละ ๑,๐๐๐ ซี่ มีกง มีดุม และมีส่วนประกอบครบทุกอย่างและจัดวางไว้ในตำแหน่งที่เหมาะสม

มหาบุรุษนั้นทรงสมบูรณ์ด้วยลักษณะนั้น ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ฯลฯ เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระราชาจะทรงมีบริวารมาก คือ มีพราหมณ์ คหบดี ชาวนิคม ชาวชนบท โหราจารย์และมหาอำมาตย์ แม่ทัพนายกอง ราชองครักษ์ อำมาตย์ บริษัท ราชา เศรษฐี กุมารเป็นบริวาร เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้สิ่งดังกล่าวมานี้ อนึ่ง ถ้าออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต จะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ไม่มีกิเลสในโลก เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงมีบริวารมาก คือ มีภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เทวดา มนุษย์ อสูร นาค คนธรรพ์เป็นบริวาร เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้สิ่งดังกล่าวมานี้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเนื้อความนี้ไว้แล้ว

[๒๐๕] พระโบราณกเถระทั้งหลาย จึงกล่าวคาถาประพันธ์นี้ในเรื่องลักษณะมหาบุรุษนั้นว่า

“มหาบุรุษเคยเป็นมนุษย์ในชาติก่อน ๆ
นำความสุขมาให้แก่คนหมู่มาก
บรรเทาภัยคือความหวาดกลัวและความหวาดสะดุ้ง
ขวนขวายในการคุ้มครองรักษาป้องกัน
เพราะกรรมนั้น มหาบุรุษจึงไปสู่โลกทิพย์
เสวยความสุขและสมบัติอันน่าเพลิดเพลินยินดี
ครั้นจุติจากโลกทิพย์แล้วเสด็จมาในโลกนี้อีก
ทรงได้ลายจักรทั้งหลายที่ฝ่าพระบาททั้งสอง
มีกำข้างละ ๑,๐๐๐ ซี่ มีกง โดยรอบ
พวกพราหมณ์ผู้ทำนายลักษณะ
มาประชุมกันแล้ว เห็นพระกุมารมีลักษณะ
อันเกิดแต่บุญเป็นร้อย ๆ แล้วทำนายว่า
“พระกุมารนี้จักมีบริวาร จักย่ำยีศัตรู

เพราะจักรทั้งหลายมีกงโดยรอบอย่างนั้น
ถ้าพระกุมารนั้นไม่ทรงออกผนวช
จะหมุนจักรให้เป็นไปและปกครองแผ่นดิน
จะมีกษัตริย์ผู้มียศมากติดตามห้อมล้อมพระองค์
ถ้าทรงออกผนวชจะทรงยินดีในเนกขัมมฉันทะ
จะมีพระปรีชาเห็นแจ้ง
พวกเทพ มนุษย์ อสูร ท้าวสักกะ ยักษ์
คนธรรพ์ นาค นก และสัตว์สี่เท้าจะแวดล้อม
พระองค์ผู้มียศมาก ผู้มีเทพและมนุษย์บูชาไม่มีใครยิ่งกว่า”

๓-๕. ลักษณะส้นพระบาทยื่นยาวออกไปเป็นต้น[๑]

[๒๐๖] ภิกษุทั้งหลาย ในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ตถาคตเกิดเป็น มนุษย์ ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ คือ วางทัณฑาวุธ และศัสตราวุธ มีความละอาย มีความเอ็นดู มุ่งประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์อยู่ เพราะตถาคตได้ทำ สั่งสม พอกพูน กรรมนั้น ทำให้กรรมนั้นไพบูลย์แล้ว ฯลฯ จุติจากเทวโลกนั้นแล้ว มาสู่ความเป็นอย่างนี้ ได้ลักษณะมหาบุรุษ ๓ ประการนี้ คือ (๑) มีส้นพระบาทยื่นยาวออกไป (๒) มีพระองคุลียาว (๓) มีพระวรกายตั้งตรงดุจกายพรหม

มหาบุรุษนั้นทรงสมบูรณ์ด้วยลักษณะ ๓ ประการนั้น ถ้าอยู่ครองเรือน จะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ฯลฯ เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระราชาจะมีพระชนมายุยืน ดำรงอยู่นาน ทรงรักษาพระชนมายุไว้ได้นาน ไม่มีข้าศึกศัตรูที่เป็นมนุษย์คนใดสามารถปลงพระชนมชีพในระหว่างได้ เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้สิ่งดังกล่าวมานี้ ฯลฯ เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระพุทธเจ้า จะมีพระชนมายุยืน ดำรงอยู่นาน ทรงรักษาพระชนมายุไว้ได้นาน ไม่มีข้าศึกศัตรูที่เป็น สมณะ พราหมณ์ เทพ มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกสามารถปลงพระชนมชีพในระหว่าง[๒]ได้ เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้สิ่งดังกล่าวมานี้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเนื้อความนี้ไว้แล้ว

[๒๐๗] พระโบราณกเถระทั้งหลาย จึงกล่าวคาถาประพันธ์นี้ในเรื่องลักษณะมหาบุรุษนั้นว่า

“มหาบุรุษทรงทราบว่าการฆ่าสัตว์เป็นภัยแก่ตน
ได้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์อื่น
แล้วได้เสด็จไปสู่สวรรค์ เพราะกรรมที่เป็นสุจริตนั้น
เสวยวิบากอันเป็นผลแห่งกรรมที่ทรงทำดีแล้ว
จุติแล้วเสด็จมาในโลกนี้อีก

---

[๑] เป็นลักษณะมหาบุรุษข้อที่ ๓,๔,๑๕ หน้า ๑๖๐-๑๖๑

[๒] **ในระหว่าง** ในที่นี้หมายถึงช่วงเวลาตั้งแต่ปฏิสนธิ(เกิด) จนถึงจุติ (ดับ) (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๐๖/๑๑๕)

ได้ลักษณะ ๓ ประการในโลกนี้ คือ

(๑) มีส้นพระบาทสมส่วนยื่นยาวออกไป

(๒) **มีพระวรกายเกิดดี งดงามตั้งตรงดุจกายพรหม**

มีทรวดทรงดี สมส่วนแลดูหนุ่มเสมอ

(๓) มีพระองคุลีอ่อนนุ่มยาว

พระชนกเป็นต้น ทรงบำรุงพระกุมาร

ให้มีพระชนมายุยืนยาว

เพราะพระองค์สมบูรณ์ด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓ ประการ

ถ้าพระกุมารทรงครองเรือน

ก็จะมีพระชนมายุยืนยาว

ถ้าออกผนวชก็จะให้พระชนมายุยืนยาวกว่านั้น

เพื่อให้มีความชำนาญในการเจริญอิทธิบาท

นั้นเป็นนิมิตแห่งความเป็นผู้มีพระชนมายุยืนยาว ด้วยประการฉะนี้”

๖. ลักษณะพระมังสะในที่ ๗ แห่งเต็มบริบูรณ์[๑]

[๒๐๘] ภิกษุทั้งหลาย ในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ให้ของที่ควรเคี้ยว ของที่ควรบริโภค ของที่ควรลิ้ม ของที่ควรชิม น้ำที่ควรดื่ม อันประณีตและมีรสอร่อย เพราะตถาคตได้ทำ สั่งสม พอกพูนกรรมนั้น ทำให้กรรมนั้นไพบูลย์แล้ว หลังจากตายแล้ว ตถาคตจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ฯลฯ จุติจากเทวโลกนั้นแล้ว มาสู่ความเป็นอย่างนี้ จึงได้ลักษณะมหาบุรุษนี้ คือ มีพระมังสะ ในที่ ๗ แห่งเต็มบริบูรณ์ พระมังสะในที่ ๗ แห่งเต็มบริบูรณ์ ได้แก่ ที่หลังพระหัตถ์ทั้งสองมีพระมังสะพูนเต็ม ที่หลังพระบาททั้งสองมีพระมังสะพูนเต็ม ที่จะงอยบ่า ทั้งสองมีพระมังสะพูนเต็ม ที่ลำพระศอมีพระมังสะพูนเต็ม

มหาบุรุษทรงสมบูรณ์ด้วยลักษณะนั้น ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ฯลฯ เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระราชา จะทรงได้ของที่ควรเคี้ยว ของที่ควรบริโภค ของที่ควรลิ้ม ของที่ควรชิม น้ำที่ควรดื่ม อันประณีต มีรสอร่อย เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้สิ่งดังกล่าวมานี้ ฯลฯ เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้ของที่ควรเคี้ยว ของที่ควรบริโภค ของที่ควรลิ้ม ของ ที่ควรชิม น้ำที่ควรดื่ม อันประณีต มีรสอร่อย เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้สิ่ง ดังกล่าวมานี้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเนื้อความนี้ไว้แล้ว

[๒๐๙] พระโบราณกเถระทั้งหลาย จึงกล่าวคาถาประพันธ์นี้ในเรื่องลักษณะมหาบุรุษนั้นว่า

“มหาบุรุษเป็นผู้ให้ของที่ควรเคี้ยว

ของที่ควรบริโภค ของที่ควรลิ้ม

---

[๑] เป็นลักษณะมหาบุรุษข้อ ๑๖ หน้า ๑๖๑

ของที่ควรชิม และน้ำที่ควรดื่ม มีรสอันเลิศ

เพราะกรรมที่เป็นสุจริตนั้น มหาบุรุษนั้น

จึงบันเทิงยิ่งตลอดกาลนานในสวนนันทวัน

เสด็จมาในโลกนี้อีก

ทรงได้พระมังสะในที่ ๗ แห่งเต็มบริบูรณ์

ได้ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทอ่อนนุ่ม

บัณฑิตผู้ฉลาดในพยัญชนะและนิมิต

ทำนายมหาบุรุษนั้นว่า

เป็นผู้ได้ของควรเคี้ยว ของควรบริโภคอันมีรส

ลักษณะนี้ใช่ว่าจะบ่งบอกถึงการได้ของควรเคี้ยว

ของควรบริโภค เฉพาะเมื่อมหาบุรุษเป็นคฤหัสถ์เท่านั้น

แม้เมื่อทรงออกผนวช

ก็จะได้ของควรเคี้ยวของควรบริโภคนั้นเหมือนกัน

บัณฑิตทั้งหลายทำนายมหาบุรุษผู้ได้ของควรเคี้ยว

ของควรบริโภคที่มีรสอันเลิศว่า พระองค์

จะเป็นผู้ตัดกิเลสเครื่องผูกพันของคฤหัสถ์ทั้งปวงได้"

๗-๘. ลักษณะพระหัตถ์และพระบาทอ่อนนุ่ม และมีเส้นที่ข้อพระองคุลีจดกันเป็นรูปตาข่าย[๑]

[๒๑๐] ภิกษุทั้งหลาย ในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์สงเคราะห์ประชาชนด้วยสังคหวัตถุ ๔ คือ (๑) ทาน (การให้) (๒) เปยยวัชชะ (วาจาเป็นที่รัก) (๓) อัตถจริยา (การประพฤติประโยชน์) (๔) สมานัตตตา (การวางตนสม่ำเสมอ) เพราะตถาคตได้ทำ สั่งสม พอกพูนกรรมนั้น ทำให้กรรมนั้นไพบูลย์แล้ว หลังจากตายแล้ว ตถาคตจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ฯลฯ จุติจากเทวโลกนั้นแล้วมาสู่ความเป็นอย่างนี้ จึงได้ลักษณะมหาบุรุษ ๒ ประการนี้ คือ (๑) มีพระหัตถ์และพระบาทอ่อนนุ่ม (๒) มีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีเส้นที่ข้อพระองคุลีจดกันเป็นรูปตาข่าย

มหาบุรุษนั้นทรงสมบูรณ์ด้วยลักษณะ ๒ ประการนั้น ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ฯลฯ เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระราชาจะมีบริวารชน อันพระองค์สงเคราะห์แล้วเป็นอย่างดี บริวารชน คือ พราหมณ์ คหบดี ชาวนิคม ชาวชนบท โหราจารย์และมหาอำมาตย์ แม่ทัพนายกอง ราชองครักษ์ อำมาตย์ บริษัท ราชา เศรษฐี กุมารอันพระองค์สงเคราะห์แล้วเป็นอย่างดี เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้สิ่งดังกล่าวมานี้ ฯลฯ เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงมีบริวารชน อัน

---

[๑] เป็นลักษณะมหาบุรุษข้อที่ ๕,๖ หน้า ๑๖๐

พระองค์สงเคราะห์แล้วเป็นอย่างดี บริวารชน คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เทวดา มนุษย์ อสูร นาค คนธรรพ์ อันพระองค์สงเคราะห์แล้วเป็นอย่างดี เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้สิ่งดังกล่าวมานี้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเนื้อความนี้ไว้แล้ว

[๒๑๑] พระโบราณกเถระทั้งหลาย จึงกล่าวคาถาประพันธ์นี้ในเรื่องลักษณะมหาบุรุษนั้นว่า

"มหาบุรุษทรงกระทำ
และประพฤติสังคหธรรมอย่างดีแก่คนหมู่มาก
คือ (๑) ทาน (๒) เปยยวัชชะ[๑]
(๓) อัตถจริยา (๔) สมานัตตตา
ไปสู่สวรรค์ด้วยคุณที่ใคร ๆ ดูหมิ่นไม่ได้
จุติจากสวรรค์แล้วเสด็จมาในโลกนี้อีก
ก็เป็นพระกุมารยังหนุ่มแน่น งดงาม
ทรงได้พระหัตถ์และพระบาทอ่อนนุ่ม
ที่ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาท
มีเส้นที่ข้อพระองคุลีจดกันเป็นรูปตาข่าย
งามอย่างยิ่ง เลอเลิศ และน่าชม
ถ้าพระองค์ครอบครองแผ่นดินนี้
ก็จะมีบริวารอันพระองค์ตรวจตรา และสงเคราะห์ดี
ตรัสวาจาเป็นที่รัก
แสวงหาผลประโยชน์เกื้อกูลและความสุขให้
ทรงประพฤติคุณงามความดีที่พระองค์โปรดยิ่ง
ถ้าพระองค์ทรงละการบริโภคกามทั้งปวง
เป็นพระชินสีห์ ตรัสธรรมกถาแก่ประชุมชน
ชนทั้งหลายก็จะสนองพระดำรัสของพระองค์
เลื่อมใสยิ่งนัก ครั้นฟังธรรมแล้ว
ย่อมจะพากันประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรม"

๙-๑๐. ลักษณะข้อพระบาทสูงและพระโลมชาติมีปลายงอนขึ้น[๒]

[๒๑๒] ภิกษุทั้งหลาย ในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์เป็นผู้กล่าววาจาประกอบด้วยประโยชน์ ประกอบด้วยธรรม แนะนำคนหมู่มาก เป็นผู้นำประโยชน์และความสุขมาให้แก่สัตว์

---

[๑] **เปยยวัชชะ** บาลีเป็นปิยวาทิตะ แปลว่า การกล่าววาจาเป็นที่รัก (ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๑๑/๑๓๒)

[๒] เป็นลักษณะมหาบุรุษข้อที่ ๗,๑๔ หน้า ๑๖๐-๑๖๑

ทั้งหลาย เป็นผู้บูชาธรรมเป็นปกติ เพราะตถาคตได้ทำ สั่งสม พอกพูนกรรมนั้น ทำให้กรรมนั้นไพบูลย์ ฯลฯ จุติจากเทวโลกนั้นแล้วมาสู่ความเป็นอย่างนี้ จึงได้ลักษณะมหาบุรุษ ๒ ประการนี้ คือ (๑) มีข้อพระบาทสูง (๒) มีพระโลมชาติมีปลายงอนขึ้น

มหาบุรุษนั้นทรงสมบูรณ์ด้วยลักษณะ ๒ ประการนั้น ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ฯลฯ เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระราชา จะเป็นผู้เลิศ เป็นผู้ประเสริฐ เป็นประมุข เป็นผู้สูงสุด เป็นผู้ดีกว่าหมู่ชนผู้บริโภคกาม เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้สิ่งดังกล่าวมานี้ ฯลฯ เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระพุทธเจ้า จะเป็นผู้เลิศ เป็นผู้ประเสริฐ เป็นประมุข เป็นผู้สูงสุด เป็นผู้ดีกว่าสรรพสัตว์ เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้สิ่งดังกล่าวมานี้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัส เนื้อความนี้ไว้แล้ว

[๒๑๓] พระโบราณกเถระทั้งหลาย จึงกล่าวคาถาประพันธ์นี้ในเรื่องลักษณะมหาบุรุษนั้นว่า

“ในชาติก่อน มหาบุรุษ
เมื่อจะกล่าวแสดงวาจาอันประกอบด้วยประโยชน์
และประกอบด้วยธรรม แก่คนหมู่มาก
จึงเป็นผู้นำประโยชน์และความสุขมาให้แก่สัตว์ทั้งหลาย
เป็นผู้ไม่ตระหนี่ ได้เสียสละบูชาธรรมแล้ว
พระองค์ไปสู่สุคติ บันเทิงอยู่ในสุคตินั้น
เพราะกรรมที่เป็นสุจริตนั้น
เสด็จมาในโลกนี้อีก ได้พระลักษณะ ๒ ประการ
อันเป็นเครื่องหมายแห่งความเป็นประมุขสูงสุด
มหาบุรุษนั้นมีพระโลมชาติมีปลายงอนขึ้น
และมีข้อพระบาทได้สัดส่วนอย่างดี
มีพระมังสะและพระโลหิตเต็ม
ห่อหุ้มด้วยพระตจะ และมีพระชานุส่วนบนสง่างาม
มหาบุรุษผู้มีลักษณะเช่นนั้น
ถ้าอยู่ครองเรือน จะถึงความเป็นผู้เลิศกว่าพวกที่บริโภคกาม
ไม่มีใคร ๆ ยิ่งกว่า พระองค์จะทรงครอบครองทั่วทั้งชมพูทวีป
อนึ่ง ถ้าพระองค์ทรงออกผนวช
ก็จะทรงมีพระวิริยะไม่ย่อหย่อน
ถึงความเป็นผู้เลิศกว่าสัตว์ทั้งปวง
ไม่มีใคร ๆ ยิ่งกว่าพระองค์
ทรงครอบครองโลกทั้งปวงอยู่”

๑๑. ลักษณะพระชงฆ์เรียวดุจแข้งเนื้อทราย[๑]

[๒๑๔] ภิกษุทั้งหลาย ในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์เป็นผู้ตั้งใจสอนศิลปะ[๒] วิชา[๓] จรณะ[๔] หรือกรรม[๕] โดยประสงค์ว่า ทำอย่างไร ชนทั้งหลายนี้พึงรู้ได้เร็ว พึงปฏิบัติได้เร็ว ไม่พึงลำบากนาน เพราะตถาคตได้ทำ สั่งสม ฯลฯ จุติจากเทวโลกนั้นแล้ว มาสู่ความเป็นอย่างนี้ จึงได้ลักษณะมหาบุรุษนี้ คือ มีพระชงฆ์เรียวดังแข้งเนื้อทราย

มหาบุรุษนั้นทรงสมบูรณ์ด้วยลักษณะนั้น ถ้าอยู่ครองเรือน จะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ฯลฯ เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้พาหนะอันคู่ควรแก่พระราชา ซึ่งเป็นองค์ประกอบแห่งขบวนทัพของพระราชา เครื่องราชูปโภคอันสมควรแก่พระราชาโดยพลัน เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้สิ่งดังกล่าวมานี้ ฯลฯ เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้ปัจจัยอันควรแก่สมณะ อันเป็นองค์ของสมณะ และเครื่องสมณูปโภคอันควรแก่สมณะโดยพลัน เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้สิ่งดังกล่าวมานี้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเนื้อความนี้ไว้แล้ว

[๒๑๕] พระโบราณกเถระทั้งหลาย จึงกล่าวคาถาประพันธ์นี้ในเรื่องลักษณะมหาบุรุษนั้นว่า

“มหาบุรุษทรงปรารถนาอยู่ว่า
“ทำอย่างไร ชนทั้งหลายจะพึงรู้
ในเรื่องศิลปะ ในเรื่องวิชา ในเรื่องจรณะ
ในเรื่องกรรมได้อย่างแจ่มชัดโดยพลัน”
ศิลปะเป็นต้นใดที่ไม่เป็นไปเพื่อความเดือดร้อนแก่ใคร ๆ
จะทรงบอกศิลปะเป็นต้นนั้นทันที
ด้วยทรงหวังว่า “เขาจะไม่ต้องลำบากนาน”
เพราะทรงทำกุศลธรรม มีความสุขเป็นกำไรนั้นแล้ว
จึงทรงได้พระชงฆ์เป็นที่พึงใจ
กลมได้สัดส่วน งดงามเรียวไปตามลำดับ
มีพระโลมชาติปลายงอนขึ้น

---

[๑] เป็นลักษณะมหาบุรุษข้อที่ ๘ หน้า ๑๖๐

[๒] **ศิลปะ** หมายถึงวิชาชีพมี ๒ อย่าง คือ (๑) ศิลปะสามัญมีช่างสาน ช่างหม้อ ช่างหูก เป็นต้น (๒) ศิลปะอย่างสูงมีช่างลวดลาย นักคำนวณด้วยวิธีการนับนิ้ว (มุททา) และนักคำนวณด้วยวิธีคิดในใจ (คณนา) (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๑๔/๑๒๐)

[๓] **วิชา** ในที่นี้หมายถึงวิชาหลายหลากมีวิชาหมอผู เป็นต้น (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๑๔/๑๒๐)

[๔] **จรณะ** ในที่นี้หมายถึงศีล ๕ ศีล ๑๐ หรือปาติโมกขสังวรศีล (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๑๔/๑๒๐)

[๕] **กรรม** ในที่นี้หมายถึงปัญญาหยั่งรู้ความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๑๔/๑๒๐, ที.ปา. ฎีกา (บาลี) ๒๑๔/๑๓๙)

และมีพระตจะอันละเอียดห่อหุ้มแล้ว
บัณฑิตทั้งหลาย กล่าวถึงมหาบุรุษนั้นว่า
“มีพระชงฆ์เรียวดุจแข้งเนื้อทราย”
และกล่าวถึงลักษณะแห่งคุณสมบัติในเรื่องนี้ไว้ทันทีว่า
“ถ้ามหาบุรุษนี้ไม่ทรงออกผนวช
จะได้สิ่งที่พระองค์ปรารถนา
อันสมควรแก่การครองเรือนทันที
แต่ถ้ามหาบุรุษเช่นนั้นทรงออกผนวช
ทรงยินดีในเนกขัมมฉันทะ มีพระปรีชาเห็นแจ้ง
มีพระวิริยะไม่ย่อหย่อน
จะทรงได้สิ่งที่เหมาะที่ควรทันที”

๑๒. ลักษณะพระฉวีละเอียด[๑]

[๒๑๖] ภิกษุทั้งหลาย ในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ได้เข้าไปหาสมณะหรือพราหมณ์ แล้วซักถามว่า “ท่านผู้เจริญ อะไรเป็นกุศล อะไรเป็นอกุศล อะไรมีโทษ อะไรไม่มีโทษ อะไรควรเกี่ยวข้อง อะไรไม่ควรเกี่ยวข้อง อะไรที่ข้าพเจ้าทำอยู่พึงเป็นไปเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์ตลอดกาลนาน หรือว่าอะไรที่ข้าพเจ้าทำอยู่พึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขตลอดกาลนาน” เพราะตถาคตได้ทำ สั่งสม พอกพูนกรรมนั้น ทำให้กรรมนั้นไพบูลย์แล้ว ฯลฯ จุติจากเทวโลกนั้นแล้ว มาสู่ความเป็นอย่างนี้ ได้ลักษณะมหาบุรุษนี้ คือ มีพระฉวีละเอียด จนละอองธุลี ไม่อาจติดพระวรกายได้

มหาบุรุษนั้นทรงสมบูรณ์ด้วยลักษณะนั้น ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ฯลฯ เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระราชาจะมีปัญญามาก บรรดากามโภคีบุคคล ไม่มีผู้ใดผู้หนึ่งมีปัญญาเสมอ หรือมีปัญญาประเสริฐกว่าพระองค์ เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้สิ่งดังกล่าวมานี้ ฯลฯ เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงมีปัญญามาก ทรงมีปัญญากว้างขวาง ทรงมีปัญญาร่าเริง ทรงมีปัญญาแล่นไป ทรงมีปัญญาเฉียบแหลม ทรงมีปัญญาชำแรกกิเลส บรรดาสรรพสัตว์ไม่มีผู้ใดผู้หนึ่งมีปัญญาเสมอ หรือมีปัญญาประเสริฐกว่าพระองค์ เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้สิ่งดังกล่าวมานี้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเนื้อความนี้ ไว้แล้ว

[๒๑๗] พระโบราณกเถระทั้งหลาย จึงกล่าวคาถาประพันธ์นี้ในเรื่องลักษณะมหาบุรุษนั้นว่า

“มหาบุรุษเคยเป็นมนุษย์ในชาติก่อน ๆ
ประสงค์จะรู้ทั่วถึง จึงเข้าไปหาบรรพชิต

---

[๑] เป็นลักษณะมหาบุรุษข้อที่ ๑๒ หน้า ๑๖๑

สอบถาม ตั้งใจฟังด้วยดี มุ่งประโยชน์
ไตร่ตรองเรื่องที่เป็นประโยชน์
อุบัติเป็นมนุษย์ มีพระฉวีละเอียด
เพราะกรรมที่เป็นไปเพื่อได้ปัญญา
บัณฑิตผู้ฉลาดในลางและนิมิต
ทำนายว่า “พระกุมารเช่นนี้
จะทรงหยั่งรู้อรรถอันลุ่มลึกแล้ว
ถ้ามหาบุรุษผู้มีลักษณะเช่นนั้น
ไม่ทรงออกผนวชก็จะหมุนจักรให้เป็นไป
ปกครองแผ่นดินในการสั่งสอนสิ่งที่เป็นประโยชน์
และในการกำหนดรู้ ไม่มีใครประเสริฐหรือเสมอเท่าพระองค์
ถ้ามหาบุรุษผู้มีลักษณะเช่นนั้นทรงออกผนวช
ทรงยินดีในเนกขัมมฉันทะ
จะมีพระปรีชาเห็นแจ้ง
ทรงได้พระปัญญาอันพิเศษอันยอดเยี่ยม บรรลุพระโพธิญาณ
มีพระปัญญาประเสริฐกว้างขวางดังแผ่นดิน”

๑๓. ลักษณะพระฉวีสีทอง[๑]

[๒๑๘] ภิกษุทั้งหลาย ในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ ไม่มีความโกรธ[๒] ไม่มีความแค้นใจ แม้จะถูกว่ากล่าวอย่างรุนแรงก็ไม่ขัดเคือง ไม่โกรธ ไม่พยาบาท ไม่จองล้างจองผลาญ ไม่สำแดงความโกรธ ความคิดประทุษร้าย และความเสียใจให้ปรากฏ และเป็นผู้ให้เครื่องลาด มีเนื้อดีอ่อนนุ่ม และให้ผ้าห่ม ที่เป็นผ้าโขมพัสตร์เนื้อดี ผ้าฝ้ายเนื้อดี ผ้าไหมเนื้อดี และผ้ากัมพลเนื้อดี เพราะตถาคตได้ทำสั่งสม พอกพูนกรรมนั้น ฯลฯ จุติจากเทวโลกนั้นแล้ว มาสู่ความเป็นอย่างนี้ ได้ลักษณะมหาบุรุษนี้ คือ มีพระฉวีสีทอง คือ คล้ายทองคำ

มหาบุรุษนั้นทรงสมบูรณ์ด้วยลักษณะนั้น ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ฯลฯ เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้เครื่องลาด เนื้อดีอ่อนนุ่ม และได้ผ้าห่ม ที่เป็นผ้าโขมพัสตร์เนื้อดี ผ้าฝ้ายเนื้อดี ผ้าไหมเนื้อดี และผ้ากัมพลเนื้อดี เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้สิ่งดังกล่าวมานี้ ฯลฯ เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้เครื่องลาดเนื้อดีอ่อนนุ่ม และ ได้ผ้าห่มที่

---

[๑] เป็นลักษณะมหาบุรุษข้อที่ ๑๑ หน้า ๑๖๑

[๒] **ไม่มีความโกรธ** ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงละความโกรธได้เด็ดขาดด้วยอนาคามิมรรค แต่หมายถึงสามารถบรรเทาความโกรธที่เกิดขึ้นได้เร็วพลัน (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๑๘/๑๒๔, ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๒๑๘/๑๔๖)

เป็นผ้าโขมพัสตร์เนื้อดี ผ้าฝ้ายเนื้อดี ผ้าไหมเนื้อดี และผ้ากัมพลเนื้อดี เมื่อ เป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้สิ่งดังกล่าวมานี้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเนื้อความนี้ไว้แล้ว

[๒๑๙] พระโบราณกเถระทั้งหลาย จึงกล่าวคาถาประพันธ์นี้ในเรื่องลักษณะมหาบุรุษนั้นว่า

"มหาบุรุษทรงอธิษฐานความไม่โกรธ
และได้ให้ทาน คือ ผ้าเป็นอันมากล้วนแต่เนื้อดี
มีสีงดงาม ดำรงอยู่ในภพก่อน ๆ
ทรงเสียสละ เหมือนฝนตกทั่วแผ่นดิน
ครั้นทรงทำกุศลกรรมนั้นแล้ว
จุติจากโลกมนุษย์ ไปเกิดในเทวโลก
เสวยวิบากอันเป็นผลกรรมที่ทรงทำไว้ดี
มีพระฉวีคล้ายทอง ปกครองหมู่เทพในเทวโลก
ดุจพระอินทร์ผู้ประเสริฐกว่าเทวดาฉะนั้น
ถ้าทรงครองเรือน ไม่ปรารถนาที่จะทรงออกผนวช
ก็จะทรงครอบครองแผ่นดินกว้างใหญ่
ปกครองประชาชนในแผ่นดินนี้
ทรงได้พระฉวีที่ละเอียด
งดงามและไม่มีมลทินพร้อมทั้งรัตนะ ๗ ประการ
ถ้าทรงออกผนวชก็จะได้ผ้านุ่งและผ้าห่มอย่างดี
และทรงได้รับประโยชน์
เสวยผลกรรมที่ทรงกระทำไว้ในภพก่อน
ไม่มีความหมดสิ้นไปแห่งผลกรรมที่พระองค์ทรงทำไว้เลย"

๑๔. ลักษณะพระคุยหฐานเร้นอยู่ในฝัก[๑]

[๒๒๐] ภิกษุทั้งหลาย ในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ เป็นผู้นำพวกญาติมิตรสหาย ผู้มีใจดี ที่หายไปนาน จากกันไปนาน ให้กลับมาพบกัน คือ นำมารดาให้พบกับบุตร นำบุตรให้พบกับมารดา นำบิดาให้พบ กับบุตร นำบุตรให้พบกับบิดา นำพี่ชายน้องชายให้พบกับพี่ชายน้องชาย นำพี่ชายน้องชายให้พบกับพี่สาวน้องสาว นำพี่สาวน้องสาวให้พบกับพี่ชายน้องชาย นำพี่สาว น้องสาวให้พบกับพี่สาวน้องสาว ครั้นทำให้พบกันแล้วก็ได้รับความชื่นชม เพราะตถาคตได้ทำ สั่งสม พอกพูนกรรมนั้น ฯลฯ จุติจากเทวโลกนั้นแล้วมาสู่ความเป็น อย่างนี้ ได้ลักษณะมหาบุรุษนี้ คือ มีพระคุยหฐานเร้นอยู่ในฝัก

---

[๑] เป็นลักษณะมหาบุรุษข้อที่ ๑๐ หน้า ๑๖๐

มหาบุรุษนั้นทรงสมบูรณ์ด้วยลักษณะนั้น ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ฯลฯ เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระราชาจะมีพระโอรส มาก มีพระราชโอรสมากกว่า ๑,๐๐๐ องค์ ซึ่งล้วนแต่กล้าหาญ มีรูปทรงสมเป็น วีรกษัตริย์ สามารถย่ำยีราชศัตรูได้ เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้สิ่งดังกล่าวมานี้ ฯลฯ เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงมีพระอริยสาวกมาก พระอริยสาวกของพระองค์มีจำนวนหลายพัน เป็นผู้แกล้วกล้า มีความเพียรเป็นคุณสมบัติ กำจัดเสนา(กิเลส)เสียได้ เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้สิ่งดังกล่าวมานี้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเนื้อความนี้ไว้แล้ว

[๒๒๑] พระโบราณกเถระทั้งหลาย จึงกล่าวคาถาประพันธ์นี้ในเรื่องลักษณะมหาบุรุษนั้นว่า

“มหาบุรุษเป็นมนุษย์ในชาติก่อน ๆ
ได้ทรงนำพวกญาติ มิตร
ที่หายไปนาน จากกันไปนานให้มาพบกัน
ครั้นทรงทำให้พบกันแล้วก็ได้รับความชื่นชม
เพราะกุศลกรรมนั้น พระองค์จึงเข้าไปสู่โลกทิพย์
เสวยความสุขและสมบัติเป็นที่เพลิดเพลินและยินดี
จุติจากเทวโลกแล้วเสด็จมาในโลกนี้อีก
ได้องคาพยพ คือ พระคุยหฐาน
ที่ควรปกปิดด้วยผ้า เร้นอยู่ในฝัก
มหาบุรุษเช่นนั้นมีพระโอรสมาก
พระโอรสของพระองค์มากกว่า ๑,๐๐๐ องค์
เป็นผู้แกล้วกล้า เป็นวีรบุรุษ สามารถให้ศัตรูพ่ายไป
ให้ปีติเกิด และทูลถ้อยคำน่ารัก
แก่มหาบุรุษที่ยังทรงเป็นคฤหัสถ์
เมื่อมหาบุรุษทรงออกผนวชบำเพ็ญพรต
จะมีพระสาวกมากกว่านั้น
ล้วนแต่ดำเนินตามพระพุทธพจน์
ลักษณะนั้นย่อมบ่งบอกถึงพระคุยหฐาน
ที่เร้นอยู่ในฝักของมหาบุรุษ
ไม่ว่าจะเป็นคฤหัสถ์หรือบรรพชิต”

ภาณวารที่ ๑ จบ

๑๕-๑๖. ลักษณะพระวรกายเป็นปริมณฑลดุจปริมณฑลแห่งต้นไทร และเมื่อประทับยืนไม่ต้องน้อมพระองค์ลงก็ทรงลูบคลำถึงพระชานุด้วยฝ่าพระหัตถ์ทั้งสองได้[๑]

[๒๒๒] ภิกษุทั้งหลาย ในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์เมื่อตรวจดูมหาชนที่ควรสงเคราะห์ ย่อมรู้จักชนที่เท่าเทียมกัน รู้จักตนเอง รู้จักฐานะของบุคคล รู้จักความแตกต่างของบุคคล หยั่งทราบว่าบุคคลนี้ควรกับสิ่งนี้ บุคคลนี้ควรกับสิ่งนี้ แล้วทำให้เหมาะกับความแตกต่างในฐานะนั้น ๆ ในกาลก่อน เพราะตถาคตได้ทำ สั่งสม พอกพูนกรรมนั้น ฯลฯ จุติจากเทวโลกนั้นแล้ว มาสู่ความเป็นอย่างนี้ จึงได้ลักษณะมหาบุรุษ ๒ ประการนี้ คือ (๑) มีพระวรกายเป็น ปริมณฑลดุจปริมณฑลแห่งต้นไทร (๒) เมื่อประทับยืนไม่ต้องน้อมพระองค์ลงก็ทรงลูบคลำถึงพระชานุด้วยฝ่าพระหัตถ์ทั้งสองได้

มหาบุรุษนั้นทรงสมบูรณ์ด้วยลักษณะ ๒ ประการนั้น ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ฯลฯ เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระราชาจะทรงเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีทองและเงินมาก มีอุปกรณ์น่าปลื้มใจ มาก มีทรัพย์และข้าวเปลือกมาก มีพระคลังเต็มบริบูรณ์ เมื่อเป็นพระราชาจะทรง ได้สิ่งดังกล่าวมานี้ ฯลฯ เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก พระองค์จะทรงมีทรัพย์เหล่านี้ คือ สัทธาธนะ (ทรัพย์คือศรัทธา) สีลธนะ (ทรัพย์คือศีล) หิริธนะ (ทรัพย์คือหิริ) โอตตัปปธนะ (ทรัพย์คือโอตตัปปะ) สุตธนะ (ทรัพย์คือสุตะ) จาคธนะ (ทรัพย์คือจาคะ) ปัญญาธนะ (ทรัพย์คือปัญญา) เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้สิ่งดังกล่าวมานี้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเนื้อความนี้ไว้แล้ว

[๒๒๓] พระโบราณกเถระทั้งหลาย จึงกล่าวคาถาประพันธ์นี้ในเรื่องลักษณะมหาบุรุษนั้นว่า

“มหาบุรุษเมื่อตรวจดูมหาชนที่ควรสงเคราะห์
พิจารณาแล้ว สอดส่องแล้ว คิดแล้ว หยั่งทราบว่า
“บุคคลนี้ ควรกับสิ่งนี้” แล้วทำให้เหมาะ
กับความแตกต่างของบุคคลในฐานะนั้น ๆ ในกาลก่อน
ก็แล เพราะเศษของผลกรรมที่เป็นสุจริต
พระมหาบุรุษเมื่อประทับยืนไม่ต้องน้อมพระองค์ลง
ก็ทรงลูบคลำถึงพระชานุด้วยฝ่าพระหัตถ์ทั้งสองได้
และมีพระวรกายเป็นปริมณฑล
ดุจต้นไทรที่งอกงามบนแผ่นดิน
มนุษย์ทั้งหลายที่มีปัญญาอันละเอียด
รู้จักนิมิตและลักษณะมากอย่าง ทำนายว่า
“พระกุมารนี้เมื่อยังทรงพระเยาว์

---

[๑] เป็นลักษณะมหาบุรุษข้อที่ ๑๙,๙ หน้า ๑๖๐-๑๖๑

มีพระรูปพระโฉมงดงาม
จะได้สิ่งอันคู่ควรแก่คฤหัสถ์มากอย่าง
พระกุมารผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดินในโลกนี้
จะทรงมีกามโภคะซึ่งควรแก่คฤหัสถ์เป็นอันมาก
ถ้าพระกุมารนี้ทรงละกามโภคะทั้งปวง
จะทรงได้ทรัพย์อันเลิศยอดเยี่ยมสูงสุด”

๑๗-๑๙. ลักษณะมีพระวรกายทุกส่วนบริบูรณ์ ดุจลำตัวท่อนหน้าของราชสีห์ เป็นต้น[๑]

[๒๒๔] ภิกษุทั้งหลาย ในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์เป็นผู้หวังประโยชน์ หวังความเกื้อกูล หวังความผาสุก หวังความเกษมจากโยคะแก่คนหมู่มาก ด้วยมนสิการว่า “ทำไฉน ชนเหล่านี้พึงเจริญด้วยศรัทธา เจริญด้วยศีล เจริญด้วยสุตะ เจริญด้วยพุทธิ เจริญด้วยจาคะ เจริญด้วยธรรม เจริญด้วยปัญญา เจริญด้วยทรัพย์และธัญชาติ เจริญด้วยนาและสวน เจริญด้วยสัตว์สองเท้าและสัตว์สี่เท้า เจริญด้วยบุตรและภรรยา เจริญด้วยทาสกรรมกรและคนรับใช้ เจริญด้วยญาติ เจริญด้วยมิตร เจริญด้วยพวกพ้อง” เพราะตถาคตได้ทำ สั่งสม พอกพูนกรรมนั้น ฯลฯ จุติจากเทวโลกนั้นแล้วมาสู่ความเป็นอย่างนี้ ได้ลักษณะมหาบุรุษ ๓ ประการนี้ คือ (๑) มีพระวรกายทุกส่วนบริบูรณ์ดุจลำตัวท่อนหน้าของราชสีห์ (๒) มีร่องพระปฤษฎางค์เต็มเสมอกัน (๓) มีลำพระศอกลมเท่ากันตลอด

มหาบุรุษนั้นทรงสมบูรณ์ด้วยลักษณะ ๓ ประการนั้น ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ฯลฯ เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระราชาจะทรงมีความไม่เสื่อมเป็นธรรมดา ได้แก่ ไม่เสื่อมจากทรัพย์และธัญชาติ ไม่เสื่อมจากนาและสวน ไม่เสื่อมจากสัตว์สองเท้าและสัตว์สี่เท้า ไม่เสื่อมจากบุตรและภรรยา ไม่เสื่อมจากทาสกรรมกรและคนรับใช้ ไม่เสื่อมจากญาติ ไม่เสื่อมจากมิตร ไม่เสื่อมจากพวกพ้อง ไม่เสื่อมจากสมบัติทุกอย่าง เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้สิ่งดังกล่าวมานี้ ฯลฯ เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะมีความไม่เสื่อมเป็นธรรมดา ได้แก่ ไม่เสื่อมจากศรัทธา[๒] ไม่เสื่อมจากศีล[๓] ไม่เสื่อมจากสุตะ[๔] ไม่เสื่อม จากจาคะ ไม่เสื่อมจากปัญญา ไม่เสื่อมจากสมบัติทุกอย่าง เมื่อเป็นพระพุทธเจ้า จะทรงได้สิ่งดังกล่าวมานี้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเนื้อความนี้ไว้แล้ว

---

[๑] เป็นลักษณะมหาบุรุษข้อที่ ๑๗,๑๘,๒๐ หน้า ๑๖๑

[๒] **ศรัทธา** แปลว่าความเชื่อ มี ๒ ระดับ นับจากต่ำไปหาสูง คือ (๑) โอกัปปนสัทธา คือ ความเชื่อที่ปักใจเชื่อในสิ่งที่น่าเชื่อ (๒) ปสาทนสัทธา คือ ความเชื่อที่อาศัยความเลื่อมใสอย่างแรงกล้าในสิ่งที่น่าเลื่อมใส (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๒๕/๑๒๗, องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๒๐๕/๘๕, ที.ปา.ฎีกา (บาลี) ๒๒๕/๑๔๘-๑๔๙) และดูเทียบ องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๕/๓๔๗

[๓] **ศีล** ในที่นี้หมายถึงศีล ๕ ศีล ๑๐ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๒๕/๑๒๗)

[๔] **สุตะ** ในที่นี้หมายถึงการศึกษาที่นำประโยชน์สุขมาให้แก่สัตว์ทั้งหลาย (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๒๕/๑๒๗, ที.ปา.ฎีกา (บาลี)

[๒๒๕] พระโบราณกเถระทั้งหลาย จึงกล่าวคาถาประพันธ์นี้ในเรื่องลักษณะมหาบุรุษนั้นว่า

"มหาบุรุษทรงปรารถนา
และทรงหวังความสำเร็จประโยชน์ว่า
"ทำไฉน ชนเหล่าอื่นไม่พึงเสื่อมจากศรัทธา
จากศีล จากสุตะ จากพุทธิ จากจาคะ
จากธรรม จากสิ่งที่ทำให้สำเร็จประโยชน์มากอย่าง
จากทรัพย์และธัญชาติ จากนาและสวน
จากบุตรและภรรยา จากสัตว์สองเท้าและสัตว์สี่เท้า
จากญาติ จากมิตร จากพวกพ้อง
จากพละ จากวรรณะ และจากสุขทั้ง ๒ ประการ"
มหาบุรุษนั้น มีพระวรกายทุกส่วนบริบูรณ์
ดุจลำตัวท่อนหน้าของราชสีห์
มีลำพระศอกลมเท่ากันตลอด
และมีร่องพระปฤษฎางค์เต็มราบเสมอกัน
ลักษณะทั้ง ๓ ประการนั้น เป็นบุพนิมิต
อันไม่เสื่อมของพระองค์
เพราะกรรมที่ทรงสั่งสม กระทำไว้ในกาลก่อน
มหาบุรุษแม้ทรงเป็นคฤหัสถ์
ทรงเจริญด้วยทรัพย์และธัญชาติ บุตรและภรรยา
สัตว์สองเท้าและสัตว์สี่เท้า (ถ้า)ทรงตัดกังวลเสีย ออกผนวช
จะบรรลุพระโพธิญาณอันยอดเยี่ยม
มีความไม่เสื่อมเป็นธรรมดา"

๒๐. ลักษณะมีเส้นประสาทรับรสพระกระยาหารได้ดี[๑]

[๒๒๖] ภิกษุทั้งหลาย ในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์เป็นผู้ไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ด้วยฝ่ามือ ด้วยก้อนหิน ด้วยท่อนไม้ หรือด้วยศัสตรา เพราะตถาคตได้ทำ สั่งสม พอกพูนกรรมนั้น ฯลฯ จุติจากเทวโลกนั้นแล้วมาสู่ความเป็นอย่างนี้ ได้ลักษณะมหาบุรุษนี้ คือ มีเส้นประสาทรับรสพระกระยาหารได้ดี มีเส้นประสาทรับรสพระกระยาหารเกิดที่ลำพระศอและมีปลายชูชันรับรสพระกระยาหารส่งไปทั่วสรรพางค์

๒๒๕/๑๔๙)

[๑] เป็นลักษณะมหาบุรุษข้อที่ ๒๑ หน้า ๑๖๒

มหาบุรุษนั้นทรงสมบูรณ์ด้วยลักษณะนั้น ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ฯลฯ เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระราชาจะมีพระโรคาพาธ น้อย มีพระโรคเบาบาง ประกอบด้วยไฟธาตุสำหรับย่อยอาหารสม่ำเสมอ ไม่เย็นนัก ไม่ร้อนนัก เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้สิ่งดังกล่าวมานี้ ฯลฯ เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะมีพระโรคาพาธน้อย มีพระโรคเบาบาง ประกอบด้วยไฟธาตุสำหรับย่อยอาหารสม่ำเสมอ ไม่เย็นนัก ไม่ร้อนนัก ปานกลาง เหมาะ แก่การบำเพ็ญเพียร เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้สิ่งดังกล่าวมานี้ พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสเนื้อความนี้ไว้แล้ว

[๒๒๗] พระโบราณกเถระทั้งหลาย จึงกล่าวคาถาประพันธ์นี้ในเรื่องลักษณะมหาบุรุษนั้นว่า

“มหาบุรุษเป็นผู้ไม่ทรงเบียดเบียน
ไม่ทรงย่ำยีปวงชนด้วยฝ่ามือ และท่อนไม้
ด้วยก้อนดิน ด้วยศัสตรา ด้วยคำสั่งประหาร
ด้วยการจองจำ หรือด้วยการข่มขู่
เพราะกรรมนั้นนั่นแหละ
มหาบุรุษจึงเข้าถึงสุคติ บันเทิงใจ
และเพราะทำกรรมมีผลเป็นสุข
จึงได้สุขมากเสด็จมาในโลกนี้
ทรงได้เส้นประสาทรับรสพระกระยาหารได้ดี
ตั้งอยู่ในที่เหมาะสม ทำให้โอชะแผ่ไปสม่ำเสมอ
ด้วยเหตุนั้น พราหมณ์ผู้ฉลาด
มีปัญญาเห็นแจ่มแจ้งทำนายว่า
“พระกุมารนี้จักมีความสุขมาก”
ลักษณะนั้นย่อมบ่งบอกถึงเส้นประสาท
รับรสพระกระยาหารได้ดีนั้น
ของมหาบุรุษ ไม่ว่าจะเป็นคฤหัสถ์หรือบรรพชิต”

๒๑-๒๒. ลักษณะมีดวงพระเนตรดำสนิทและแจ่มใสดุจตาลูกโคเพิ่งคลอด[๑]

[๒๒๘] ภิกษุทั้งหลาย ในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ไม่ถลึงตาดู[๒] ไม่ค้อน ไม่เมิน มองตรง มองเต็มตา และแลดูคนหมู่มากด้วยดวงตาเปี่ยมด้วยความรัก เพราะตถาคตได้ทำ สั่งสม พอกพูนกรรมนั้น ฯลฯ จุติจาก เทวโลกแล้วมาสู่ความเป็นอย่างนี้ ได้ลักษณะมหาบุรุษ ๒ ประการนี้ คือ (๑) มีดวง พระเนตรดำสนิท (๒) มีดวงพระเนตรแจ่มใสดุจตาลูกโคเพิ่งคลอด

---

[๑] เป็นลักษณะมหาบุรุษข้อที่ ๒๙,๓๐ หน้า ๑๖๒

[๒] **ไม่ถลึงตาดู** ในที่นี้หมายถึงไม่จ้องดูด้วยความโกรธจนตาถลนเหมือนตาปู (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๒๘/๑๒๗)

มหาบุรุษนั้นทรงสมบูรณ์ด้วยลักษณะ ๒ ประการนั้น ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ฯลฯ เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระราชาจะเป็นผู้ที่แลดูน่ารักของคนหมู่มากและเป็นที่รัก เป็นที่พอใจของพราหมณ์และคหบดี ชาวนิคม ชาวชนบท โหราจารย์และมหาอำมาตย์ แม่ทัพนายกอง ราชองครักษ์ อำมาตย์ บริษัท ราชา เศรษฐี กุมาร เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้สิ่งดังกล่าวมานี้ ฯลฯ เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะเป็นผู้ที่แลดูน่ารักของคนหมู่มาก และเป็นที่รัก เป็นที่พอใจของภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เทวดา มนุษย์ อสูร นาค คนธรรพ์ทั้งหลาย เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้สิ่งดังกล่าวมานี้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเนื้อความนี้ไว้แล้ว

[๒๒๙] พระโบราณกเถระทั้งหลาย จึงกล่าวคาถาประพันธ์นี้ในเรื่องลักษณะมหาบุรุษนั้นว่า

“มหาบุรุษไม่ถลึงตาดู ไม่ค้อน ไม่เมิน
มองตรง มองเต็มตา
แลดูคนหมู่มากด้วยดวงพระเนตรเปี่ยมด้วยความรัก
พระองค์เสวยผลวิบากในสุคติทั้งหลาย
บันเทิงอยู่ในสุคติเหล่านั้น เสด็จมาในโลกนี้
มีดวงพระเนตรแจ่มใสดุจตาลูกโคเพิ่งคลอด
และมีดวงพระเนตรดำสนิท
มองเห็นได้ชัดเจน
พวกมนุษย์จำนวนมากเป็นอภิโยคี[๑]
มีความรอบคอบ ฉลาดในนิมิต
ฉลาดในการทำนายอย่างละเอียดถี่ถ้วน
จะชมเชยพระกุมารนั้นว่า “เป็นผู้ที่แลดูน่ารัก”
อนึ่ง แม้ทรงเป็นคฤหัสถ์ ก็แลดูน่ารัก
เป็นที่รักของคนหมู่มาก
ถ้าไม่ทรงเป็นคฤหัสถ์ ทรงเป็นพระสมณะ
จะทรงเป็นที่รักและดับโศกของคนหมู่มาก”

๒๓. ลักษณะพระเศียรดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์[๒]

[๒๓๐] ภิกษุทั้งหลาย ในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์เป็นผู้นำของคนหมู่มากในกุศลธรรม เป็นประมุขของคนหมู่มากในกายสุจริต ในวจีสุจริต ในมโนสุจริต ในการจำแนกทาน ในการสมาทานศีล ในการรักษาอุโบสถ ในความเกื้อกูลมารดา ในความเกื้อกูลบิดา ในความเกื้อกูลสมณะ ใน

---

[๑] **เป็นอภิโยคี** ในที่นี้หมายถึงผู้รู้ในลักษณศาสตร์ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๒๙/๑๒๘)

[๒] เป็นลักษณะมหาบุรุษข้อที่ ๓๒ หน้า ๑๖๒

ความเกื้อกูลพราหมณ์ ในความประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล และในกุศลธรรมอันยิ่ง อื่น ๆ อีก เพราะตถาคตได้ทำ สั่งสม พอกพูนกรรมนั้น ฯลฯ จุติจากเทวโลกนั้น แล้วมาสู่ความเป็นอย่างนี้ ได้ลักษณะมหาบุรุษนี้ คือ มีพระเศียรดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์

มหาบุรุษนั้นทรงสมบูรณ์ด้วยลักษณะนั้น ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ฯลฯ เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระราชาจะเป็นผู้ที่คน หมู่มาก คือ พราหมณ์ คหบดี ชาวนิคม ชาวชนบท โหราจารย์และมหาอำมาตย์ แม่ทัพนายกอง ราชองครักษ์ อำมาตย์ บริษัท ราชา เศรษฐี กุมาร ดำเนินตาม เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้สิ่งดังกล่าวมานี้ ฯลฯ เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะเป็นผู้ที่คนหมู่มาก คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เทวดา มนุษย์ อสูร นาค คนธรรพ์ ดำเนินตาม เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้สิ่ง ดังกล่าวมานี้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเนื้อความนี้ไว้แล้ว

[๒๓๑] พระโบราณกเถระทั้งหลาย จึงกล่าวคาถาประพันธ์นี้ในเรื่องลักษณะมหาบุรุษนั้นว่า

“มหาบุรุษเป็นผู้นำในธรรมทั้งหลายที่เป็นสุจริต
ทรงยินดีในธรรมจริยา เป็นผู้ที่คนหมู่มากดำเนินตาม
เสวยผลบุญในสวรรค์
มหาบุรุษนั้น ครั้นเสวยผลแห่งสุจริต
แล้วเสด็จมาในโลกนี้
ทรงได้ความเป็นผู้มีพระเศียรดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์
พวกที่ทรงความรู้ในเรื่องพยัญชนะและนิมิตทำนายว่า
“พระกุมารนี้ จักเป็นผู้นำของคนหมู่มาก
ในหมู่มนุษย์ ในโลกนี้
ผู้ที่ช่วยเหลือพระองค์ในเบื้องต้น จะมีจำนวนมาก
ในกาลนั้น พราหมณ์ทั้งหลายจะทำนายพระองค์ว่า
“ถ้าทรงเป็นกษัตริย์ จะทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดิน
จะทรงได้รับความช่วยเหลือจากคนหมู่มาก
ถ้ามหาบุรุษนั้นทรงออกผนวช
จะทรงเป็นผู้ปราดเปรื่อง เชี่ยวชาญในธรรม
คนหมู่มากจะเป็นผู้ยินดียิ่ง
ในคุณคือคำสอนของพระองค์และจะเป็นผู้ดำเนินตาม”

๒๔-๒๕. ลักษณะพระโลมชาติเดี่ยว และพระอุณาโลมระหว่างพระโขนงสีขาวอ่อนเหมือนนุ่น[๑]

[๑] เป็นลักษณะมหาบุรุษข้อที่ ๑๓,๓๑ หน้า ๑๖๑-๑๖๒

[๒๓๒] ภิกษุทั้งหลาย ในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ตถาคตเกิดเป็น มนุษย์ ละเว้นขาดจากการพูดเท็จ คือพูดแต่คำสัตย์ ดำรงความสัตย์ มีถ้อยคำ เป็นหลัก เชื่อถือได้ ไม่หลอกลวงชาวโลก เพราะตถาคตได้ทำ สั่งสม พอกพูน กรรมนั้น ฯลฯ จุติจากเทวโลกนั้นแล้วมาสู่ความเป็นอย่างนี้ ได้ลักษณะมหาบุรุษ ๒ ประการนี้ คือ (๑) มีพระโลมชาติเดี่ยว (๒) มีพระอุณาโลมระหว่างพระโขนงสีขาว อ่อนเหมือนนุ่น

มหาบุรุษนั้นทรงสมบูรณ์ด้วยลักษณะ ๒ ประการนั้น ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็น พระเจ้าจักรพรรดิ ฯลฯ เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระราชาจะเป็นผู้ที่คนหมู่มาก คือ พราหมณ์ คหบดี ชาวนิคม ชาวชนบท โหราจารย์และ มหาอำมาตย์ แม่ทัพนายกอง ราชองครักษ์ อำมาตย์ บริษัท ราชา เศรษฐี กุมาร ประพฤติตาม เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้สิ่งดังกล่าวมานี้ ฯลฯ เมื่อเป็น พระพุทธเจ้าจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระพุทธเจ้า จะเป็นผู้ที่คนหมู่มาก คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เทวดา มนุษย์ อสูร นาค คนธรรพ์ ประพฤติตาม เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้สิ่งดังกล่าวมานี้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเนื้อความนี้ไว้แล้ว

[๒๓๓] พระโบราณกเถระทั้งหลาย จึงกล่าวคาถาประพันธ์นี้ในเรื่องลักษณะมหาบุรุษนั้นว่า

“ในชาติก่อน ๆ มหาบุรุษมีสัจปฏิญาณ
มีพระวาจาไม่เป็นสอง เว้นคำเหลวไหล
ไม่ตรัสให้คลาดเคลื่อนแก่ใคร ๆ
ตรัสตามความจริงแท้ แน่นอน
มีพระอุณาโลมสีขาวอ่อนเหมือนนุ่น
เกิดในระหว่างพระโขนง
และไม่มีพระโลมชาติเกิดในขุมเดียวกัน ๒ เส้น
ทั่วพระสรีระสะพรั่งด้วยพระโลมชาติเดี่ยว
พวกผู้รู้พระลักษณะ
ฉลาดในลางและนิมิต จำนวนมากมาประชุมกัน
แล้วทำนายมหาบุรุษนั้นว่า
พระอุณาโลมตั้งอยู่ในตำแหน่งที่บ่งชัดว่า
คนหมู่มากจะประพฤติตามพระองค์ผู้มีลักษณะเช่นนี้
มหาบุรุษแม้ทรงเป็นคฤหัสถ์ผู้เช่นนี้
มหาชนก็ประพฤติตาม
เพราะกรรมที่ทรงกระทำไว้มากในชาติก่อน
แม้ทรงเป็นพระพุทธเจ้า ผู้ไม่มีความกังวล
เป็นบรรพชิตผู้ยอดเยี่ยม
ประชาชนก็ประพฤติตาม”

๒๖-๒๗. ลักษณะพระทนต์ ๔๐ ซี่และไม่ห่างกัน[๑]

[๒๓๔] ภิกษุทั้งหลาย ในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ตถาคตเกิดเป็น มนุษย์ ละเว้นขาดจากคำส่อเสียด คือ ฟังความจากฝ่ายนี้แล้วไม่ไปบอกฝ่ายโน้น เพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือฟังความจากฝ่ายโน้นแล้วไม่มาบอกฝ่ายนี้ เพื่อทำลายฝ่ายโน้น สมานคนที่แตกกัน ส่งเสริมคนที่ปรองดองกัน ชื่นชมยินดีเพลิดเพลินต่อผู้ที่สามัคคีกัน พูดแต่คำที่สร้างสรรค์ความสามัคคีกัน เพราะตถาคตได้ทำ สั่งสม พอกพูนกรรมนั้น ฯลฯ จุติจากเทวโลกนั้นแล้วมาสู่ความเป็นอย่างนี้ได้ลักษณะมหาบุรุษ ๒ ประการนี้ คือ (๑) มีพระทนต์ ๔๐ ซี่ (๒) มีพระทนต์ไม่ห่าง

มหาบุรุษนั้นทรงสมบูรณ์ด้วยลักษณะ ๒ ประการนั้น ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ฯลฯ เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระราชาจะทรงมีบริษัทที่ไม่แตกแยกกัน บริษัทที่ไม่แตกแยกกันของพระองค์ คือ พราหมณ์ คหบดี ชาวนิคม ชาวชนบท โหราจารย์และมหาอำมาตย์ แม่ทัพนายกองราชองครักษ์ อำมาตย์ บริษัท ราชา เศรษฐี กุมาร เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้สิ่งดังกล่าว มานี้ ฯลฯ เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงมีบริษัทที่ไม่แตกแยกกัน บริษัทที่ไม่แตกแยกกันของพระองค์ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เทวดา มนุษย์ อสูร นาค คนธรรพ์ เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้สิ่ง ดังกล่าวมานี้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเนื้อความนี้ไว้แล้ว

[๒๓๕] พระโบราณกเถระทั้งหลาย จึงกล่าวคาถาประพันธ์นี้ในเรื่องลักษณะมหาบุรุษนั้นว่า

“มหาบุรุษนั้น ไม่ตรัสวาจา
ที่ทำให้เกิดการแตกแยกกัน
คือ ทำผู้ที่ปรองดองกันให้แตกแยกกัน
ทำให้การวิวาทขยายตัวไปสู่การแตกแยกกัน
ทำเรื่องที่ไม่ใช่หน้าที่จนเป็นเหตุให้เกิดการทะเลาะกัน
(และ) ที่ก่อให้เกิดการแตกแยกแก่คนที่ปรองดองกัน
ตรัสแต่วาจาอ่อนหวาน
คือ ที่ส่งเสริมการไม่วิวาทกัน
ที่ก่อให้เกิดสมานฉันท์ระหว่างผู้ที่แตกกัน
ขจัดความทะเลาะของชุมชนทำให้สามัคคีกัน
และทรงเพลิดเพลินบันเทิงอยู่กับผู้ที่ปรองดองกัน
มหาบุรุษนั้น เสวยผลวิบากในสุคติ
เสด็จมาในโลกนี้ มีพระทนต์ ๔๐ ซี่
มีพระทนต์ไม่ห่าง เรียบสนิท

---

[๑] เป็นลักษณะมหาบุรุษข้อที่ ๒๓,๒๕ หน้า ๑๖๒

ได้สัดส่วน เกิดขึ้นในพระโอษฐ์

ถ้าเป็นกษัตริย์ จะทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดิน

จะทรงมีบริษัทไม่แตกแยกกัน

ถ้าเป็นสมณะจะทรงเป็นผู้ปราศจากกิเลสเพียงดังธุลี

และเป็นผู้ปราศจากกิเลสเพียงดังมลทิน

บริษัทของพระองค์ จะเป็นผู้ดำเนินตามไม่หวั่นไหว”

๒๘-๒๙. ลักษณะพระชิวหาใหญ่ยาวและพระสุรเสียงดุจเสียงพรหม[๑]

[๒๓๖] ภิกษุทั้งหลาย ในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ตถาคตเกิดเป็น มนุษย์ ละเว้นขาดจากคำหยาบ คือ พูดแต่คำที่ไม่มีโทษ ไพเราะ น่ารัก จับใจ เป็นคำของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่ พอใจ เพราะตถาคตได้ทำ สั่งสม พอกพูน กรรมนั้น ฯลฯ จุติจากเทวโลกนั้นแล้ว มาสู่ความเป็นมนุษย์อย่างนี้ ได้ลักษณะมหาบุรุษ ๒ ประการนี้ คือ (๑) มีพระชิวหาใหญ่ยาว (๒) มีพระสุรเสียงดุจเสียง พรหม ตรัสดุจเสียงร้องของนกการเวก

มหาบุรุษนั้นทรงสมบูรณ์ด้วยลักษณะ ๒ ประการนั้น ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ฯลฯ เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระราชาจะมีพระวาจาอันชนทั้งหลายยอมรับ ชนทั้งหลาย คือ พราหมณ์ คหบดี ชาวนิคม ชาวชนบท โหราจารย์และมหาอำมาตย์ แม่ทัพนายกอง ราชองครักษ์ อำมาตย์ บริษัท ราชา เศรษฐี ราชกุมาร ยอมรับพระดำรัสของพระองค์ เมื่อเป็นพระราชา จะทรงได้สิ่งดังกล่าวมานี้ ฯลฯ เมื่อทรงเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะมีพระวาจาอันชนทั้งหลายยอมรับ ชนทั้งหลาย คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เทวดา มนุษย์ อสูร นาค คนธรรพ์ยอมรับพระดำรัสของพระองค์ เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้สิ่งดังกล่าวมานี้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเนื้อความ นี้ไว้แล้ว

[๒๓๗] พระโบราณกเถระทั้งหลาย จึงกล่าวคาถาประพันธ์นี้ในเรื่องลักษณะมหาบุรุษนั้นว่า

“มหาบุรุษนั้น ไม่ตรัสคำหยาบรุนแรง

คือ ที่ก่อให้เกิดการด่า การบาดหมาง และการเบียดเบียนกัน

ที่ก่อให้เกิดความเจ็บแค้น ที่ทำลายชนจำนวนมาก

ตรัสแต่คำอ่อนหวาน นุ่มนวล มีประโยชน์

มหาบุรุษนั้น ตรัสแต่คำเป็นที่ถูกใจ

จับใจ เสนาะโสต จึงทรงได้รับผลอันเกิดจากความประพฤติดี

เสวยผลบุญในสวรรค์ทั้งหลาย

ครั้นเสวยผลอันเกิดจากความประพฤติดีแล้ว

---

[๑] เป็นลักษณะมหาบุรุษข้อที่ ๒๗,๒๘ หน้า ๑๖๒

เสด็จมาในโลกนี้ ได้ความเป็นผู้มีพระสุรเสียงดุจเสียงพรหม
เป็นผู้มีพระชิวหาใหญ่ หนา
เป็นผู้มีพระดำรัสอันชนทั้งหลายยอมรับ
ผลนั้นย่อมสำเร็จแก่มหาบุรุษผู้ตรัสอยู่
แม้เมื่อทรงเป็นคฤหัสถ์ ฉันใด
ถ้ามหาบุรุษนั้นทรงออกผนวช
หมู่ชนจะเชื่อถือพระดำรัสของพระองค์
ผู้ตรัสสุภาษิตหลากหลายแก่คนหมู่มาก ฉันนั้น”

๓๐. ลักษณะพระหนุดุจคางราชสีห์[๑]

[๒๓๘] ภิกษุทั้งหลาย ในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ตถาคตเกิดเป็น มนุษย์ ละเว้นขาดจากคำเพ้อเจ้อ คือ พูดถูกกาล พูดแต่คำจริง พูดอิงประโยชน์ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย พูดคำที่มีหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์ เหมาะแก่เวลา ตถาคตได้ทำ สั่งสม พอกพูนกรรมนั้น ฯลฯ จุติจากเทวโลกนั้นแล้วมาสู่ความเป็นอย่างนี้ ได้ลักษณะมหาบุรุษนี้ คือ มีพระหนุดุจคางราชสีห์

มหาบุรุษนั้นทรงสมบูรณ์ด้วยลักษณะนั้น ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ฯลฯ เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระราชาจะไม่มีข้าศึกศัตรูที่เป็นมนุษย์คนใดกำจัดพระองค์ได้ เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้สิ่งดังกล่าวมานี้ ฯลฯ เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะไม่มีข้าศึกศัตรูภายในหรือภายนอก คือ ราคะ โทสะ หรือโมหะ หรือสมณพราหมณ์ เทพ มาร พรหม หรือ ใคร ๆ ในโลกกำจัดพระองค์ได้ เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้สิ่งดังกล่าวมานี้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเนื้อความนี้ไว้แล้ว

[๒๓๙] พระโบราณกเถระทั้งหลาย จึงกล่าวคาถาประพันธ์นี้ในเรื่องลักษณะมหาบุรุษนั้นว่า

“มหาบุรุษนั้น ไม่ตรัสคำเพ้อเจ้อ
ไม่ตรัสคำปราศจากหลักฐาน
มีครรลองแห่งพระดำรัสไม่สับสน
ทรงกำจัดคำที่ไม่เป็นประโยชน์
ตรัสแต่คำที่เป็นประโยชน์
และคำที่เป็นสุขแก่คนหมู่มาก
ครั้นทรงทำกรรมนั้นแล้วจุติจากมนุษยโลก
เข้าสู่เทวโลก เสวยผลวิบากแห่งกรรมที่ทรงทำดีแล้ว
จุติแล้ว เสด็จมาในโลกนี้อีก

---

[๑] เป็นลักษณะมหาบุรุษข้อที่ ๒๒ หน้า ๑๖๒

ได้ความเป็นผู้มีพระหนุดุจคางราชสีห์
ซึ่งเป็นสัตว์ประเสริฐกว่าสัตว์สี่เท้า
ถ้าเป็นพระราชาจะทรงเป็นจอมมนุษย์
เป็นใหญ่เหนือมนุษย์ เป็นผู้มีอานุภาพมาก
เป็นผู้ที่ใครกำจัดได้ยากยิ่ง
เป็นผู้เสมอกับเทพผู้ประเสริฐในเมืองไตรทิพย์
ดุจพระอินทร์ผู้ประเสริฐกว่าเทพ ฉะนั้น
ผู้มีสภาวะเช่นนั้นเป็นผู้ที่คนธรรพ์ อสูร
ท้าวสักกะ และยักษ์ผู้กล้าหาญ กำจัดไม่ได้ง่าย
ผู้มีพระลักษณะเช่นว่านั้น
ย่อมจะเป็นใหญ่ในทิศทั้งหลาย
คือทั้งทิศใหญ่และทิศเฉียง ในโลกนี้"

๓๑-๓๒. ลักษณะพระทนต์เรียบเสมอกันและพระเขี้ยวแก้วขาวงาม[๑]

[๒๔๐] ภิกษุทั้งหลาย ในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์ละมิจฉาอาชีวะแล้ว ดำรงชีวิตอยู่ด้วยสัมมาอาชีวะ คือ เว้นขาดจากการโกงด้วยตาชั่ง การโกงด้วยของปลอม การโกงด้วยเครื่องตวงวัด การรับสินบน การ ล่อลวง การตลบตะแลง การตัด(อวัยวะ) การฆ่า การจองจำ การตีชิงวิ่งราว การปล้น และการขู่กรรโชก เพราะตถาคตได้ทำ สั่งสม พอกพูน ทำให้กรรมนั้น ไพบูลย์แล้ว หลังจากตายแล้ว ตถาคตจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ครอบงำเทพ เหล่าอื่นในเทวโลกนั้น ด้วยฐานะ ๑๐ คือ อายุทิพย์ วรรณะทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์ ความเป็นใหญ่ทิพย์ รูปทิพย์ เสียงทิพย์ กลิ่นทิพย์ รสทิพย์ โผฏฐัพพะทิพย์ จุติจากเทวโลกนั้นแล้ว มาสู่ความเป็นอย่างนี้ ได้ลักษณะมหาบุรุษ ๒ ประการนี้ คือ (๑) มีพระทนต์เรียบเสมอกัน (๒) มีพระเขี้ยวแก้วขาวงาม

มหาบุรุษนั้นทรงสมบูรณ์ด้วยลักษณะ ๒ ประการนั้น ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ผู้ทรงธรรม ครองราชย์โดยธรรม ทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดิน มีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นขอบเขต ทรงได้รับชัยชนะ มีราชอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ คือ (๑) จักรแก้ว (๒) ช้างแก้ว (๓) ม้าแก้ว (๔) มณีแก้ว (๕) นางแก้ว (๖) คหบดีแก้ว (๗) ปริณายกแก้ว และมีพระราชโอรสมากกว่า ๑,๐๐๐ องค์ ซึ่งล้วนแต่กล้าหาญ มีรูปทรงสมเป็นวีรกษัตริย์ สามารถย่ำยีราชศัตรูได้ พระองค์ทรงชนะโดยธรรม ไม่ต้องใช้อาชญา ไม่ต้องใช้ศัสตรา ครอบครองแผ่นดินนี้มีสาครเป็นขอบเขต ไม่มีเสาเขื่อน ไม่มีเขตหมาย ไม่มีรั้วหนาม มั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ ปลอดภัยสงบ ไร้เสี้ยนหนาม เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระราชาจะทรงมีบริวารสะอาด บริวารที่สะอาดของพระองค์ คือ พราหมณ์ คหบดี ชาวนิคม ชาวชนบท โหราจารย์และมหา

---

[๑] เป็นลักษณะมหาบุรุษข้อที่ ๒๔,๒๖ หน้า ๑๖๒

อำมาตย์ แม่ทัพนายกอง ราชองครักษ์ อำมาตย์ บริษัท ราชา เศรษฐี กุมาร เมื่อเป็นพระราชาจะทรงได้สิ่งดังกล่าวมานี้ อนึ่ง ถ้าออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต จะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ไม่มีกิเลสในโลก เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงมีบริวารสะอาด บริวารที่สะอาดของพระองค์ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เทวดา มนุษย์ อสูร นาค คนธรรพ์ เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้สิ่งดังกล่าวมานี้ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเนื้อความนี้ไว้แล้ว

[๒๔๑] พระโบราณกเถระทั้งหลาย จึงกล่าวคาถาประพันธ์นี้ในเรื่องลักษณะมหาบุรุษนั้นว่า

“มหาบุรุษนั้นทรงละมิจฉาอาชีวะ
ดำรงพระชนม์อยู่ด้วยสัมมาอาชีวะ
อันสะอาดเป็นธรรม ทรงกำจัดสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์
ทรงประพฤติแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์และเป็นสุขแก่คนหมู่มาก
เสวยสิ่งที่มีผลเป็นสุข
ที่สัตบุรุษผู้มีปัญญาละเอียด ผู้ฉลาดสรรเสริญแล้ว
เป็นผู้เสมอกับเทพผู้ประเสริฐในเมืองไตรทิพย์
เป็นผู้พรั่งพร้อมด้วยความยินดีและความเพลิดเพลิน
อภิรมย์อยู่ในสวรรค์
ครั้นจุติจากสวรรค์นั้น ได้ภพที่เป็นมนุษย์
ทรงได้รับผลวิบากแห่งกรรมที่ทรงทำดีแล้ว
คือ มีพระทนต์เรียบ เสมอ สะอาด ขาวผ่อง
ด้วยวิบากแห่งกรรมที่เหลือ
พวกมนุษย์ผู้ทำนายลักษณะ
ที่ยอมรับกันว่าเป็นผู้ละเอียดรอบคอบจำนวนมาก
ประชุมกันแล้วทำนายมหาบุรุษนั้นว่า
“พระกุมารนี้ จะมีหมู่ชนที่สะอาดเป็นบริวาร
มีพระทนต์ที่เกิดทั้ง ๒ ครั้ง
สม่ำเสมอ ขาว สะอาด งดงาม
เมื่อพระองค์ทรงเป็นพระราชาปกครองแผ่นดินใหญ่
จะทรงมีคนหมู่มากเป็นบริวารที่สะอาด
และไม่มีการข่มขี่ให้เดือดร้อนในราชอาณาจักร
คนทั้งหลายต่างประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์
และเป็นความสุขแก่คนหมู่มาก

ถ้าเสด็จออกผนวชเป็นสมณะ
จะปราศจากบาปธรรม
มีกิเลสเพียงดังธุลีระงับไป เป็นผู้ไม่มีกิเลส
ปราศจากความกระวนกระวายและความลำบาก
จะทรงเห็นโลกนี้และโลกอื่น
คฤหัสถ์จำนวนมากและพวกบรรพชิต
ผู้ทำตามโอวาทของพระองค์
จะกำจัดบาปธรรมที่ไม่สะอาดอันบัณฑิตติเตียนแล้ว
มีบริวารที่สะอาด
กำจัดสนิมตะปู[๑] โทษและกิเลสเสียได้แวดล้อมพระองค์”

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุทั้งหลายมีใจยินดีต่างชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคแล้วแล

ลักขณสูตรที่ ๗ จบ

๘. สิงคาลกสูตร
ว่าด้วยสิงคาลกมาณพ

[๒๔๒] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน สถานที่ให้เหยื่อกระแต เขตกรุงราชคฤห์ สมัยนั้น สิงคาลกะ คหบดีบุตร ลุกขึ้นแต่เช้า ออกจากกรุงราชคฤห์ มีผ้าเปียก มีผมเปียก ประคองอัญชลีไหว้ทิศทั้งหลาย คือ ทิศเบื้องหน้า(ทิศตะวันออก) ทิศเบื้องขวา(ทิศใต้) ทิศเบื้องหลัง(ทิศตะวันตก) ทิศเบื้องซ้าย(ทิศเหนือ) ทิศเบื้องล่าง ทิศเบื้องบน

[๒๔๓] ครั้นในเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าไปยังกรุงราชคฤห์เพื่อบิณฑบาต ได้ทอดพระเนตรเห็นสิงคาลกะ คหบดีบุตร ผู้ลุกขึ้นแต่เช้า ออกจากกรุงราชคฤห์ มีผ้าเปียก มีผมเปียก ประคองอัญชลี ไหว้ทิศทั้งหลาย คือ ทิศเบื้องหน้า ทิศเบื้องขวา ทิศเบื้องหลัง ทิศเบื้องซ้าย ทิศ เบื้องล่าง ทิศเบื้องบนแล้ว ได้ตรัสถามสิงคาลกะ คหบดีบุตรดังนี้ว่า “คหบดีบุตร เธอลุกขึ้นแต่เช้า ออกจากกรุงราชคฤห์ มีผ้าเปียก มีผมเปียก ประคองอัญชลี ไหว้ทิศทั้งหลาย คือ ทิศเบื้องหน้า ทิศเบื้องขวา ทิศเบื้องหลัง ทิศเบื้องซ้าย ทิศเบื้องล่าง ทิศเบื้องบนอยู่ เพราะเหตุไร”

---

[๑] **สนิมตะปู** คำว่า สนิม ในที่นี้หมายถึงอกุศลมูล คือ ราคะ โทสะ โมหะ ที่ทำจิตให้เศร้าหมอง ส่วน คำว่า ตะปู หมายถึง อกุศลมูล คือ ราคะ โทสะ โมหะ ที่ตรึงจิตไว้ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๔๑/๑๓๒)

สิงคาลกะ คหบดีบุตรกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บิดาของข้าพระองค์ ก่อนจะตาย ได้กล่าวไว้อย่างนี้ว่า “นี่แน่ะลูก เจ้าพึงไหว้ทิศทั้งหลาย” ข้าพระองค์สักการะ เคารพ นับถือ บูชาคำของบิดา จึงลุกขึ้นแต่เช้า ออกจากกรุงราชคฤห์ มีผ้าเปียก มีผมเปียก ประคองอัญชลีไหว้ทิศทั้งหลาย คือ ทิศเบื้องหน้า ทิศเบื้องขวา ทิศเบื้องหลัง ทิศเบื้องซ้าย ทิศเบื้องล่าง ทิศเบื้องบนอยู่”

ทิศ ๖

[๒๔๔] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “คหบดีบุตร ในอริยวินัย(ธรรมเนียมแบบแผนของพระอริยะ) เขาไม่ไหว้ทิศ ๖ กันอย่างนี้”

สิงคาลกะ คหบดีบุตรทูลถามว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในอริยวินัย เขาไหว้ทิศ ๖ กันอย่างไร ขอประทานพระวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงแสดงธรรม แก่ข้าพระองค์ ตามวิธีการไหว้ทิศ ๖ ในอริยวินัยเถิด”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “คหบดีบุตร ถ้าอย่างนั้น เธอจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว”

สิงคาลกะ คหบดีบุตรทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “คหบดีบุตร อริยสาวกละกรรมกิเลส(กรรมเครื่องเศร้าหมอง) ๔ ประการได้แล้ว ไม่ทำบาปกรรมโดยเหตุ ๔ ประการ และไม่ข้องแวะอบายมุข(ทางเสื่อม) ๖ ประการ แห่งโภคะทั้งหลาย อริยสาวกนั้นเป็นผู้ปราศจากบาปกรรม ๑๔ ประการนี้แล้ว ชื่อว่าเป็นผู้ปิดป้องทิศ[๑] ๖ ปฏิบัติเพื่อครองโลกทั้งสอง ทำให้เกิดความยินดีทั้งโลกนี้และโลกหน้า หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

กรรมกิเลส ๔

[๒๔๕] **กรรมกิเลส ๔ ประการที่อริยสาวกละได้แล้ว** อะไรบ้าง คือ

๑. กรรมกิเลสคือปาณาติบาต
๒. กรรมกิเลสคืออทินนาทาน
๓. กรรมกิเลสคือกาเมสุมิจฉาจาร
๔. กรรมกิเลสคือมุสาวาท

กรรมกิเลส ๔ ประการนี้ ที่อริยสาวกนั้นละได้แล้ว”

พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสเวยยากรณภาษิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

“การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์
การล่วงละเมิดภรรยาผู้อื่น และการพูดเท็จ
เรียกว่า เป็นกรรมกิเลส

---

[๑] **ปิดป้องทิศ** ในที่นี้หมายถึงปกปิดช่องว่างระหว่างตนกับบุคคลที่เกี่ยวข้อง ซึ่งเรียกว่าทิศ ๖ (ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๒๔๔/๑๕๙)

บัณฑิตทั้งหลายไม่สรรเสริญ”

เหตุ ๔ ประการ

[๒๔๖] อริยสาวกไม่ทำบาปกรรมโดยเหตุ ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ

ปุถุชน

๑. ย่อมถึงฉันทาคติ (ลำเอียงเพราะรัก) ทำบาปกรรม

๒. ย่อมถึงโทสาคติ (ลำเอียงเพราะชัง) ทำบาปกรรม

๓. ย่อมถึงโมหาคติ (ลำเอียงเพราะเขลา) ทำบาปกรรม

๔. ย่อมถึงภยาคติ (ลำเอียงเพราะกลัว) ทำบาปกรรม

ส่วนอริยสาวก

๑. ย่อมไม่ถึงฉันทาคติ

๒. ย่อมไม่ถึงโทสาคติ

๓. ย่อมไม่ถึงโมหาคติ

๔. ย่อมไม่ถึงภยาคติ

อริยสาวกย่อมไม่ทำบาปกรรม โดยเหตุ ๔ ประการนี้

พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสเวยยากรณภาษิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

“บุคคลใดละเมิดความชอบธรรม
เพราะฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภยาคติ
ยศของบุคคลนั้นย่อมเสื่อม
เหมือนดวงจันทร์ข้างแรม ฉะนั้น
บุคคลใดไม่ละเมิดความชอบธรรม
เพราะฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภยาคติ
ยศของบุคคลนั้นย่อมเจริญ
เหมือนดวงจันทร์ข้างขึ้น ฉะนั้น”[๑]

อบายมุข ๖ ประการ

[๒๔๗] อริยสาวกไม่ข้องแวะอบายมุข ๖ ประการ แห่งโภคะทั้งหลาย อะไรบ้าง คือ

๑. การหมกมุ่นในการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นอบายมุขแห่งโภคะทั้งหลาย

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.จตุกฺก.(ไทย) ๒๑/๑๗-๑๙/๓๒-๓๔

๒. การหมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอย ในเวลากลางคืน เป็นอบายมุขแห่งโภคะทั้งหลาย

๓. การเที่ยวดูมหรสพ เป็นอบายมุขแห่งโภคะทั้งหลาย

๔. การหมกมุ่นในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็น อบายมุขแห่งโภคะทั้งหลาย

๕. การหมกมุ่นในการคบคนชั่วเป็นมิตร เป็นอบายมุขแห่งโภคะทั้งหลาย

๖. การหมกมุ่นในความเกียจคร้าน เป็นอบายมุขแห่งโภคะทั้งหลาย

โทษแห่งสุราเมรัย ๖ ประการ

[๒๔๘] คหบดีบุตร การหมกมุ่นในการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทมีโทษ ๖ ประการนี้ คือ

๑. เสียทรัพย์ทันตาเห็น

๒. ก่อการทะเลาะวิวาท

๓. เป็นบ่อเกิดแห่งโรค

๔. เป็นเหตุให้เสียชื่อเสียง

๕. เป็นเหตุให้ไม่รู้จักอาย

๖. เป็นเหตุทอนกำลังปัญญา

คหบดีบุตร การหมกมุ่นในการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทมีโทษ ๖ ประการนี้แล

โทษแห่งการเที่ยวกลางคืน ๖ ประการ

[๒๔๙] คหบดีบุตร การหมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอยในเวลากลางคืนมีโทษ ๖ ประการนี้ คือ

๑. ชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาตน

๒. ชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาบุตรภรรยา

๓. ชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาทรัพย์สมบัติ

๔. เป็นที่สงสัย[๑]ของคนอื่นด้วยเหตุต่าง ๆ

๕. มักถูกใส่ร้ายด้วยเรื่องไม่เป็นจริง

๖. ทำให้เกิดความลำบากมากหลายอย่าง

คหบดีบุตร การหมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอย ในเวลากลางคืน มีโทษ ๖ ประการนี้แล

โทษแห่งการเที่ยวดูมหรสพ ๖ ประการ

---

[๑] **เป็นที่สงสัย** ในที่นี้หมายถึงถูกสงสัยว่าเป็นผู้ทำกรรมชั่วทั้งที่ไม่มีส่วนในกรรมชั่วนั้น (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๔๙/๑๓๗)

[๒๕๐] คหบดีบุตร การเที่ยวดูมหรสพมีโทษ ๖ ประการนี้ คือ

๑. มีการรำที่ไหน (ไปที่นั่น)
๒. มีการขับร้องที่ไหน (ไปที่นั่น)
๓. มีการประโคมที่ไหน (ไปที่นั่น)
๔. มีเสภาที่ไหน (ไปที่นั่น)
๕. มีการบรรเลงที่ไหน (ไปที่นั่น)
๖. มีเถิดเทิงที่ไหน (ไปที่นั่น)

คหบดีบุตร การเที่ยวดูมหรสพมีโทษ ๖ ประการนี้แล

โทษแห่งการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาท ๖ ประการ

[๒๕๑] คหบดีบุตร การหมกมุ่นในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาทมีโทษ ๖ ประการนี้ คือ

๑. ผู้ชนะย่อมก่อเวร
๒. ผู้แพ้ย่อมเสียดายทรัพย์ที่เสียไป
๓. เสียทรัพย์ทันตาเห็น
๔. ถ้อยคำที่เป็นพยานในศาล ก็เชื่อถือไม่ได้
๕. ถูกมิตรอำมาตย์[๑] ดูหมิ่น
๖. ไม่มีใครประสงค์จะแต่งงานด้วย เพราะเห็นว่าชายผู้นี้เป็นนักเลงการพนันไม่สามารถจะเลี้ยงดูภรรยาได้

คหบดีบุตร การหมกมุ่นในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาทมีโทษ ๖ ประการนี้แล

โทษแห่งการคบคนชั่วเป็นมิตร ๖ ประการ

[๒๕๒] คหบดีบุตร การหมกมุ่นในการคบคนชั่วเป็นมิตรมีโทษ ๖ ประการนี้ คือ

๑. เขามีนักเลงการพนันเป็นมิตรสหาย
๒. เขามีนักเลงเจ้าชู้เป็นมิตรสหาย
๓. เขามีนักเลงเหล้าเป็นมิตรสหาย
๔. เขามีคนหลอกลวงเป็นมิตรสหาย
๕. เขามีคนโกงเป็นมิตรสหาย
๖. เขามีโจรเป็นมิตรสหาย

คหบดีบุตร การหมกมุ่นในการคบคนชั่วเป็นมิตรมีโทษ ๖ ประการนี้แล

---

[๑] **มิตรอำมาตย์** แยกอธิบายได้ดังนี้ **มิตร** ในที่นี้หมายถึงคนที่สามารถใช้สอยสิ่งของในบ้านเรือนของกัน และกันได้ **อำมาตย์** ในที่นี้หมายถึงเพื่อนร่วมงาน (สำ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๐๑๒/๓๖๗)

โทษแห่งความเกียจคร้าน ๖ ประการ

[๒๕๓] คหบดีบุตร การหมกมุ่นในความเกียจคร้านมีโทษ ๖ ประการนี้ คือ

๑. มักอ้างว่า “หนาวเกินไป” แล้วไม่ทำการงาน

๒. มักอ้างว่า “ร้อนเกินไป” แล้วไม่ทำการงาน

๓. มักอ้างว่า “เวลาเย็นเกินไป” แล้วไม่ทำการงาน

๔. มักอ้างว่า “เวลายังเช้าเกินไป” แล้วไม่ทำการงาน

๕. มักอ้างว่า “หิวเกินไป” แล้วไม่ทำการงาน

๖. มักอ้างว่า “กระหายเกินไป” แล้วไม่ทำการงาน

เมื่อเขามากไปด้วยการอ้างเลศ ผัดเพี้ยนการงานอยู่อย่างนี้ โภคะที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็ถึงความเสื่อมสิ้นไป

คหบดีบุตร การหมกมุ่นในความเกียจคร้านมีโทษ ๖ ประการนี้แล”

พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสเวยยากรณภาษิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

“เพื่อนในโรงสุราก็มี
เพื่อนดีแต่พูดก็มี
เมื่อมีเรื่องเกิดขึ้น ผู้ใดเป็นเพื่อนได้
ผู้นั้นจัดว่าเป็นเพื่อนแท้

เหตุ ๖ ประการนี้ คือ
(๑) การนอนตื่นสาย (๒) การเป็นชู้กับภรรยาผู้อื่น
(๓) การผูกเวร (๔) ความเป็นผู้ก่อแต่เรื่องเสียหาย
(๕) การมีมิตรชั่ว (๖) ความตระหนี่จัด
ย่อมทำลายบุรุษให้พินาศ

คนมีมิตรชั่ว มีเพื่อนชั่ว
มีมารยาทและความประพฤติชั่ว
ย่อมเสื่อมจากโลกทั้งสอง คือ
จากโลกนี้และจากโลกหน้า

เหตุ ๖ ประการนี้ คือ
(๑) นักเลงการพนันและนักเลงหญิง
(๒) นักเลงสุรา (๓) ฟ้อนรำขับร้อง
(๔) นอนหลับในกลางวัน เที่ยวกลางคืน

(๕) การมีมิตรชั่ว (๖) ความตระหนี่จัด

ย่อมทำลายบุรุษให้พินาศ

ผู้ใดเล่นการพนัน ดื่มสุรา

ล่วงละเมิดหญิงผู้เป็นที่รักเสมอด้วยชีวิตของผู้อื่น

คบแต่คนเลว และไม่คบหาคนเจริญ

ผู้นั้นย่อมเสื่อมเหมือนดวงจันทร์ข้างแรม ฉะนั้น

ผู้ใดดื่มสุรา ไร้ทรัพย์

ไม่ทำงานเลี้ยงชีพ เป็นคนขี้เมาหัวทิ่มบ่อ

ผู้นั้นจักจมลงสู่หนี้เหมือนก้อนหินจมน้ำ

จักทำความมัวหมองให้แก่ตนทันที

คนชอบนอนหลับในกลางวัน

ไม่ลุกขึ้นในกลางคืน เป็นนักเลงขี้เมาประจำ

ไม่สามารถครองเรือนได้

ประโยชน์ทั้งหลายย่อมล่วงเลย

หนุ่มสาวที่ละทิ้งการงาน

โดยอ้างว่า “เวลานี้หนาวเกินไป

เวลานี้ร้อนเกินไป เวลานี้เย็นเกินไป” เป็นต้น

ส่วนผู้ใดทำหน้าที่ของบุรุษ

ไม่ใส่ใจความหนาว ความร้อน ยิ่งไปกว่าหญ้า

ผู้นั้นย่อมไม่เสื่อมจากความสุข

มิตรเทียม

[๒๕๔] คหบดีบุตร คน ๔ จำพวกนี้ เธอพึงทราบว่า ไม่ใช่มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม คือ

๑. คนที่ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว พึงทราบว่า ไม่ใช่มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม

๒. คนดีแต่พูด พึงทราบว่า ไม่ใช่มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม

๓. คนพูดประจบ พึงทราบว่า ไม่ใช่มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม

๔. คนที่เป็นเพื่อนชักนำในทางเสื่อม พึงทราบว่า ไม่ใช่มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม

[๒๕๕] คหบดีบุตร คนที่ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว เธอพึงทราบว่า ไม่ใช่มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม โดยเหตุ ๔ ประการ คือ

(๑) เป็นผู้ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว

(๒) เสียน้อย ปรารถนาจะได้มาก

(๓) เมื่อตัวเองมีภัยจึงทำกิจของเพื่อน

(๔) คบเพื่อนเพราะเห็นแก่ประโยชน์

คหบดีบุตร คนที่ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว เธอพึงทราบว่า ไม่ใช่ มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม โดยเหตุ ๔ ประการนี้แล

[๒๕๖] คหบดีบุตร คนดีแต่พูด เธอพึงทราบว่า ไม่ใช่มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม โดยเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. กล่าวต้อนรับด้วยเรื่องที่เป็นอดีตไปแล้ว

๒. กล่าวต้อนรับด้วยเรื่องที่ยังมาไม่ถึง

๓. สงเคราะห์ด้วยสิ่งที่หาประโยชน์มิได้

๔. เมื่อมีกิจเกิดขึ้นเฉพาะหน้าก็แสดงความขัดข้อง

คหบดีบุตร คนดีแต่พูด เธอพึงทราบว่า ไม่ใช่มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม โดย เหตุ ๔ ประการนี้แล

[๒๕๗] คหบดีบุตร คนพูดประจบ เธอพึงทราบว่า ไม่ใช่มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม โดยเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. เพื่อนทำชั่ว ก็คล้อยตาม

๒. เพื่อนทำดี ก็คล้อยตาม

๓. สรรเสริญต่อหน้า

๔. นินทาลับหลัง

คหบดีบุตร คนพูดประจบ เธอพึงทราบว่า ไม่ใช่มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม โดยเหตุ ๔ ประการนี้แล

[๒๕๘] คหบดีบุตร คนที่เป็นเพื่อนชักนำในทางเสื่อม พึงทราบว่า ไม่ใช่ มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม โดยเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. เป็นเพื่อนที่ชักนำให้หมกมุ่นในการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นเหตุแห่งความประมาท

๒. เป็นเพื่อนที่ชักนำให้หมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอย ในเวลา กลางคืน

๓. เป็นเพื่อนที่ชักนำในการเที่ยวดูมหรสพ

๔. เป็นเพื่อนที่ชักนำให้หมกมุ่นในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาท

คหบดีบุตร คนที่เป็นเพื่อนชักนำในทางเสื่อม พึงทราบว่า ไม่ใช่มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม โดยเหตุ ๔ ประการนี้แล”

[๒๕๙] พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสเวยยากรณภาษิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

“บุคคลที่ไม่ใช่มิตรแท้ ๔ จำพวกนี้ คือ

(๑) มิตรที่ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นอย่างเดียว

(๒) มิตรดีแต่พูด (๓) มิตรพูดประจบ

(๔) มิตรชักนำในทางเสื่อม

บัณฑิตรู้อย่างนี้แล้ว พึงเว้นเสียให้ห่างไกล

เหมือนคนเว้นทางมีภัยเฉพาะหน้าเสียฉะนั้น”

มิตรมีใจดี

[๒๖๐] คหบดีบุตร คน ๔ จำพวกนี้ เธอพึงทราบว่า เป็นมิตรมีใจดี(มิตรแท้) คือ

๑. มิตรมีอุปการะ พึงทราบว่า เป็นมิตรมีใจดี

๒. มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ พึงทราบว่า เป็นมิตรมีใจดี

๓. มิตรแนะนำประโยชน์ พึงทราบว่า เป็นมิตรมีใจดี

๔. มิตรมีความรักใคร่ พึงทราบว่า เป็นมิตรมีใจดี

[๒๖๑] คหบดีบุตร มิตรมีอุปการะ เธอพึงทราบว่า เป็นมิตรมีใจดี โดย เหตุ ๔ ประการ คือ

๑. ป้องกันมิตรผู้ประมาทแล้ว

๒. ป้องกันทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว

๓. เมื่อมีภัยก็เป็นที่พึ่งพำนักได้

๔. เมื่อมีกิจที่จำเป็นเกิดขึ้น ก็ช่วยโภคทรัพย์ให้ ๒ เท่าของทรัพย์ที่ต้องการในกิจนั้น

คหบดีบุตร มิตรมีอุปการะ เธอพึงทราบว่า เป็นมิตรมีใจดี โดยเหตุ ๔ ประการนี้แล

[๒๖๒] คหบดีบุตร มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ เธอพึงทราบว่า เป็นมิตรมีใจดี โดยเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. บอกความลับแก่เพื่อน

๒. ปิดความลับของเพื่อน

๓. ไม่ละทิ้งในยามอันตราย

๔. แม้ชีวิตก็อาจจะสละเพื่อประโยชน์ของเพื่อนได้

คหบดีบุตร มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ เธอพึงทราบว่า เป็นมิตรมีใจดี โดยเหตุ ๔ ประการนี้แล

[๒๖๓] คหบดีบุตร มิตรแนะนำประโยชน์ เธอพึงทราบว่า เป็นมิตรมีใจดี โดยเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. ห้ามมิให้ทำความชั่ว

๒. แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี

๓. ให้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง

๔. บอกทางสวรรค์ให้

คหบดีบุตร มิตรแนะนำประโยชน์ เธอพึงทราบว่า เป็นมิตรมีใจดี โดยเหตุ ๔ ประการนี้แล

[๒๖๔] คหบดีบุตร มิตรมีความรักใคร่ เธอพึงทราบว่า เป็นมิตรมีใจดี โดย เหตุ ๔ ประการ คือ

๑. ไม่พอใจความเสื่อมของเพื่อน

๒. พอใจความเจริญของเพื่อน

๓. ห้ามปรามคนที่นินทาเพื่อน

๔. สนับสนุนคนที่สรรเสริญเพื่อน

คหบดีบุตร มิตรมีความรักใคร่ เธอพึงทราบว่า เป็นมิตรมีใจดี โดยเหตุ ๔ ประการนี้แล”

[๒๖๕] พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสเวยยากรณภาษิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

“บุคคลที่เป็นมิตรมีใจดี ๔ จำพวกนี้ คือ
(๑) มิตรมีอุปการะ (๒) มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์
(๓) มิตรแนะนำประโยชน์ (๔) มิตรมีความรักใคร่
บัณฑิตรู้อย่างนี้แล้ว
พึงเข้าไปคบหาโดยความจริงใจ
เหมือนมารดาคบหาบุตรผู้เกิดแต่อกฉะนั้น
บัณฑิตผู้สมบูรณ์ด้วยศีล
ย่อมสว่างโชติช่วงดังดวงไฟ
เมื่อบุคคลสะสมโภคทรัพย์อยู่ดังตัวผึ้งสร้างรัง
โภคทรัพย์ของเขาก็ย่อมเพิ่มพูนขึ้น
ดุจจอมปลวกที่ตัวปลวกก่อขึ้นฉะนั้น
คฤหัสถ์ในตระกูล ผู้สามารถ
ครั้นรวบรวมโภคทรัพย์ได้อย่างนี้แล้ว
พึงแบ่งโภคทรัพย์ออกเป็น ๔ ส่วน
คือส่วนหนึ่งใช้สอย ๒ ส่วนใช้ประกอบการงาน
ส่วนที่ ๔ เก็บไว้ด้วยหมายใจว่าจะใช้ในยามมีอันตราย
จึงผูกมิตรไว้ได้”

ฉทิสาปฏิจฉาทนกัณฑ์
ว่าด้วยการปิดป้องทิศ ๖

[๒๖๖] **อริยสาวกเป็นผู้ปิดป้องทิศ ๖** เป็นอย่างไร

คหบดีบุตร เธอพึงทราบทิศ ๖ นี้ คือ พึงทราบว่า มารดาบิดาเป็นทิศเบื้องหน้า พึงทราบว่า อาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา พึงทราบว่า บุตรและภรรยาเป็นทิศเบื้องหลัง พึงทราบว่า มิตรสหายเป็นทิศเบื้องซ้าย พึงทราบว่า ทาสและกรรมกรเป็นทิศเบื้องล่าง พึงทราบว่า สมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน

[๒๖๗] คหบดีบุตร บุตรพึงบำรุงมารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้าโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ
๒. จักทำกิจของท่าน
๓. จักดำรงวงศ์ตระกูล
๔. จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท
๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

มารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า บุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. ให้ศึกษาศิลปวิทยา
๔. หาภรรยา(สามี) ที่สมควรให้
๕. มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร

คหบดีบุตร มารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า บุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการ นี้แล ย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้ ทิศเบื้องหน้านั้นเป็นอันชื่อว่า กุลบุตรได้ปิดป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว ด้วยประการฉะนี้

[๒๖๘] คหบดีบุตร ศิษย์พึงบำรุงอาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวาโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ลุกขึ้นยืนรับ
๒. เข้าไปคอยรับใช้
๓. เชื่อฟัง
๔. ดูแลปรนนิบัติ
๕. เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ

อาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา ศิษย์บำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. แนะนำให้เป็นคนดี
๒. ให้เรียนดี
๓. บอกความรู้ในศิลปวิทยาทุกอย่างด้วยดี

๔. ยกย่องให้ปรากฏในมิตรสหาย

๕. ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย

คหบดีบุตร อาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา ศิษย์บำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้ ทิศเบื้องขวานั้นเป็นอันชื่อว่าศิษย์ได้ ปิดป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว ด้วยประการฉะนี้

[๒๖๙] คหบดีบุตร สามีพึงบำรุงภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลังโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ให้เกียรติยกย่อง

๒. ไม่ดูหมิ่น

๓. ไม่ประพฤตินอกใจ

๔. มอบความเป็นใหญ่ให้

๕. ให้เครื่องแต่งตัว

ภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลัง สามีบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์ สามีด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จัดการงานดี

๒. สงเคราะห์คนข้างเคียงดี

๓. ไม่ประพฤตินอกใจ

๔. รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้

๕. ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง

คหบดีบุตร ภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลัง สามีบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้ ทิศเบื้องหลังนั้นเป็นอันชื่อว่าสามีได้ ปิดป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว ด้วยประการฉะนี้

[๒๗๐] คหบดีบุตร กุลบุตรพึงบำรุงมิตรสหายผู้เป็นทิศเบื้องซ้ายโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. การให้ (การแบ่งปันสิ่งของให้)

๒. กล่าววาจาเป็นที่รัก

๓. ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์

๔. วางตนสม่ำเสมอ

๕. ไม่พูดจาหลอกลวงกัน

มิตรสหายผู้เป็นทิศเบื้องซ้าย กุลบุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ป้องกันมิตรผู้ประมาทแล้ว

๒. ป้องกันทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว

๓. เมื่อมีภัยก็เป็นที่พึ่งพำนักได้

๔. ไม่ละทิ้งในยามอันตราย

๕. นับถือตลอดถึงวงศ์ตระกูลของมิตร

คหบดีบุตร มิตรผู้เป็นทิศเบื้องซ้าย กุลบุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้ ทิศเบื้องซ้ายนั้นเป็นอันชื่อว่ากุลบุตร ได้ปิดป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว ด้วยประการฉะนี้

[๒๗๑] คหบดีบุตร นายพึงบำรุงทาสกรรมกรผู้เป็นทิศเบื้องล่างโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง

๒. ให้อาหารและค่าจ้าง

๓. ดูแลรักษายามเจ็บป่วย

๔. ให้อาหารมีรสแปลก

๕. ให้หยุดงานตามโอกาส

ทาสกรรมกรผู้เป็นทิศเบื้องล่าง นายบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์นายด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ตื่นขึ้นทำงานก่อนนาย

๒. เลิกงานเข้านอนทีหลังนาย

๓. ถือเอาแต่ของที่นายให้

๔. ทำงานให้ดีขึ้น

๕. นำคุณของนายไปสรรเสริญ

คหบดีบุตร ทาสกรรมกรผู้เป็นทิศเบื้องล่าง นายบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการ นี้แล ย่อมอนุเคราะห์นายด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้ ทิศเบื้องล่างนั้นเป็นอันชื่อว่านายได้ปิดป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว ด้วยประการฉะนี้

[๒๗๒] คหบดีบุตร กุลบุตรพึงบำรุงสมณพราหมณ์ผู้เป็นทิศเบื้องบนโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา

๒. จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา

๓. จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา

๔. เปิดประตูต้อนรับ

๕. ถวายปัจจัยเครื่องยังชีพ

สมณพราหมณ์ผู้เป็นทิศเบื้องบน กุลบุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๖ ประการ คือ

๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม
๔. ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
๕. อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
๖. บอกทางสวรรค์ให้

คหบดีบุตร สมณพราหมณ์ผู้เป็นทิศเบื้องบน กุลบุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๖ ประการนี้ ทิศเบื้องบนนั้น เป็นอันชื่อว่ากุลบุตรได้ปิดป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว ด้วยประการฉะนี้”

[๒๗๓] พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสเวยยากรณภาษิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

“มารดาบิดาเป็นทิศเบื้องหน้า
อาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา
บุตรภรรยาเป็นทิศเบื้องหลัง
มิตรสหายเป็นทิศเบื้องซ้าย
ทาสกรรมกรเป็นทิศเบื้องล่าง
สมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน
คฤหัสถ์ในตระกูลผู้มีความสามารถ[๑] พึงไหว้ทิศเหล่านี้
บัณฑิตผู้สมบูรณ์ด้วยศีล
เป็นคนละเอียดและมีไหวพริบ[๒]
มีความประพฤติเจียมตน
ไม่แข็งกระด้าง เช่นนั้น ย่อมได้ยศ
คนขยัน ไม่เกียจคร้าน
ย่อมไม่หวั่นไหวในอันตรายทั้งหลาย

---

[๑] **ผู้มีความสามารถ** ในที่นี้หมายถึงผู้มีความสามารถที่จะครองเรือน คือเลี้ยงดูบุตรและภรรยาให้เป็นสุขได้ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๗๓/๑๕๐)

[๒] **มีไหวพริบ** ในที่นี้หมายถึงมีความเฉลียวฉลาดในการไหว้ทิศ คือเข้าใจความหมายของการไหว้อย่างถูกต้อง (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๗๓/๑๕๐)

คนมีความประพฤติไม่ขาดตอน[๑]
มีปัญญาเช่นนั้น ย่อมได้ยศ
คนชอบสงเคราะห์
ชอบสร้างไมตรี รู้เรื่องที่เขาบอก[๒]
ปราศจากความตระหนี่ เป็นผู้ชอบแนะนำ
ชี้แจงแสดงเหตุผล เช่นนั้น ย่อมได้ยศ
ทาน(การให้) เปยยวัชชะ(วาจาเป็นที่รัก)
อัตถจริยา(การประพฤติประโยชน์) ในโลกนี้
และสมานัตตตา(การวางตนสม่ำเสมอ)
ในธรรมนั้น ๆ ตามสมควร
สังคหธรรมเหล่านี้แลช่วยอุ้มชูโลก
เหมือนลิ่มสลักเพลาคุมรถที่แล่นไปไว้ได้ฉะนั้น
ถ้าไม่มีสังคหธรรมเหล่านี้
มารดาหรือบิดาก็ไม่พึงได้การนับถือ
หรือการบูชาเพราะบุตรเป็นเหตุ
แต่เพราะบัณฑิตเล็งเห็นความสำคัญของสังคหธรรมเหล่านี้
ฉะนั้น บัณฑิตเหล่านี้จึงถึงความเป็นใหญ่และเป็นผู้น่าสรรเสริญ”

[๒๗๔] เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว สิงคาลกะ คหบดีบุตร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระภาษิตของพระผู้มีพระภาค ชัดเจนไพเราะยิ่งนัก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระภาษิตของพระผู้มีพระภาคชัดเจนไพเราะยิ่งนัก พระผู้มีพระภาคทรงประกาศธรรมแจ่มแจ้งโดยประการต่าง ๆ เปรียบเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดด้วยตั้งใจว่า “คนมีตาดีจักเห็นรูปได้” ข้าพระองค์นี้ขอถึงพระผู้มีพระภาค พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต”

สิงคาลกสูตรที่ ๘ จบ

๙. อาฏานาฏิยสูตร
ว่าด้วยมนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะ
ภาณวารที่ ๑

---

[๑] **ประพฤติไม่ขาดตอน** ในที่นี้หมายถึงประพฤติต่อเนื่องกันไปไม่ขาดสาย (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๗๓/๑๕๐)

[๒] **รู้เรื่องที่เขาบอก** ในที่นี้หมายถึงรู้เรื่องที่บุพการีสั่งไว้ แล้วปฏิบัติตามนั้น (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๗๓/๑๕๐)

[๒๗๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ ครั้งนั้น ท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์วางยามรักษาการณ์ไว้ทั้ง ๔ ทิศ วางกองกำลังไว้ ทั้ง ๔ ทิศ วางหน่วยป้องกันไว้ทั้ง ๔ ทิศ ด้วยกองทัพยักษ์หมู่ใหญ่ ด้วยกองทัพ คนธรรพ์หมู่ใหญ่ ด้วยกองทัพกุมภัณฑ์หมู่ใหญ่ และด้วยกองทัพนาคหมู่ใหญ่ เมื่อราตรีผ่านไป[๑] มีวรรณะงดงามยิ่งนัก เปล่งรัศมีให้สว่างไสวทั่วภูเขาคิชฌกูฏ แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ฝ่ายยักษ์เหล่านั้น บางพวกถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่สมควร บางพวกสนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันกับพระผู้มีพระภาค แล้วนั่ง ณ ที่สมควร บางพวกประนมมือไปทางที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่แล้วนั่ง ณ ที่สมควร บางพวกประกาศชื่อและโคตรแล้วนั่ง ณ ที่สมควร บางพวกนั่งนิ่งเฉย ณ ที่สมควร

[๒๗๖] ท้าวเวสวัณมหาราชประทับนั่ง ณ ที่สมควรแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยักษ์ชั้นสูงที่ไม่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคก็มี ที่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคก็มี ยักษ์ชั้นกลางที่ไม่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคก็มี ที่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคก็มี ยักษ์ชั้นต่ำที่ไม่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคก็มี ที่เลื่อมใส พระผู้มีพระภาคก็มี ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โดยมาก ยักษ์ไม่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคเลย ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมเพื่องดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ทรงแสดงธรรมเพื่องดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามิได้ให้ ทรงแสดงธรรมเพื่องดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม ทรงแสดงธรรมเพื่องดเว้นจากการพูดเท็จ ทรงแสดงธรรมเพื่องดเว้นจากการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นเหตุแห่งความประมาท แต่โดยมาก พวกยักษ์ไม่งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ไม่งดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามิได้ให้ ไม่งดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม ไม่งดเว้นจากการพูดเท็จ ไม่งดเว้นจากการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นเหตุแห่งความประมาท การที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมเพื่อการงดเว้นนั้นจึงไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของยักษ์เหล่านั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มีสาวกของพระผู้มีพระภาคที่อาศัยเสนาสนะเป็นป่าละเมาะ และป่าทึบ อันสงัด มีเสียงน้อย มีเสียงอึกทึกน้อย ปราศจากการสัญจรไปมาของผู้คน ควรเป็นสถานที่ทำการลับของมนุษย์ ควรแก่การหลีกเร้น พวกยักษ์ชั้นสูงผู้อาศัยอยู่ในป่านั้นที่ไม่เลื่อมใสในพระธรรมวินัยของพระผู้มีพระภาคนี้ก็มี ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคทรงเรียนมนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะ เพื่อให้ยักษ์เหล่านั้นเลื่อมใส เพื่อคุ้มครอง เพื่อรักษา เพื่อไม่ถูกเบียดเบียน เพื่ออยู่สำราญของภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลายเถิด พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์ด้วยพระอาการดุษณี

ลำดับนั้น ท้าวเวสวัณมหาราช ทรงทราบพระอาการที่พระผู้มีพระภาคทรงรับ แล้วจึงได้กราบทูลมนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะนี้ ในเวลานั้นว่า

---

[๑] **เมื่อราตรีผ่านไป** หมายถึงปฐมยาม คือยามที่หนึ่งผ่านไป (ในคืนหนึ่ง แบ่งเป็น ๓ ยาม ยามละ ๔ ชั่วโมง เรียกว่า ปฐมยาม มัชฌิมยามและปัจฉิมยาม ตามลำดับ) (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๙๓/๒๕๙, ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๗๕/๑๕๒)

[๒๗๗] “ขอนอบน้อมพระวิปัสสีพุทธเจ้า
ผู้มีพระจักษุ มีพระสิริ
ขอนอบน้อมพระสิขีพุทธเจ้า
ผู้ทรงอนุเคราะห์แก่สัตว์ทั่วหน้า
ขอนอบน้อมพระเวสสภูพุทธเจ้า
ผู้ทรงชำระกิเลส มีความเพียร
ขอนอบน้อมพระกกุสันธพุทธเจ้า
ผู้ทรงย่ำยีมารและกองทัพมาร
ขอนอบน้อมพระโกนาคมนพุทธเจ้า
ผู้มีบาปอันลอยแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์
ขอนอบน้อมพระกัสสปพุทธเจ้า
ผู้หลุดพ้นในที่ทั้งปวง
ขอนอบน้อมพระอังคีรสพุทธเจ้าผู้ศากยบุตร
ผู้มีพระสิริ ผู้ทรงแสดงธรรมนี้
อันเป็นเครื่องบรรเทาทุกข์ทั้งปวง
อนึ่ง พระพุทธเจ้าเหล่าใดเป็นผู้ดับกิเลสแล้วในโลก
ทรงเห็นแจ้งแล้วตามความเป็นจริง
พระพุทธเจ้าเหล่านั้นเป็นผู้ไม่ส่อเสียด
เป็นผู้ยิ่งใหญ่ ปราศจากความครั่นคร้าม
เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายนอบน้อมพระพุทธเจ้า
ผู้โคตมโคตรพระองค์ใด
ทรงเกื้อกูลแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
ทรงเพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ
เป็นผู้ยิ่งใหญ่ ปราศจากความครั่นคร้าม

[๒๗๘] พระสุริยะ คือพระอาทิตย์
มีมณฑลใหญ่ ขึ้นทางทิศใด
เมื่อพระอาทิตย์ขึ้น กลางคืนก็หายไป
และเมื่อพระอาทิตย์ขึ้นเรียกกันว่ากลางวัน
ในที่ที่พระอาทิตย์ขึ้นนั้นมีห้วงน้ำลึก
คือมหาสมุทรที่เต็มด้วยน้ำ

ชนทั้งหลายรู้จักห้วงน้ำนั้นว่า สมุทรที่เต็มด้วยน้ำ
คนเรียกทิศนั้นว่า ทิศนั้นเป็นทิศตะวันออกจากภูเขาสิเนรุนี้ไป
ซึ่งเป็นทิศที่ท้าวมหาราชผู้มียศองค์นั้นอภิบาลอยู่
ท้าวมหาราชนั้นมีพระนามว่าธตรฐ
ทรงเป็นหัวหน้าของพวกคนธรรพ์ มีคนธรรพ์แวดล้อม
ทรงโปรดปรานการร่ายรำและการขับร้อง
ข้าพระพุทธเจ้าได้สดับมาว่า
“แม้โอรสของท้าวธตรฐจะมีมากก็มีพระนามเดียวกัน
คือทั้ง ๙๑ องค์ มีพระนามว่าอินทะ ต่างมีพลังมาก”
ท้าวธตรฐและพระโอรสเหล่านั้น
เห็นพระพุทธเจ้าผู้ตื่นแล้ว
ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์
พากันถวายอภิวาทพระพุทธเจ้า
ซึ่งเป็นผู้ยิ่งใหญ่ ปราศจากความครั่นคร้าม แต่ที่ไกล
ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นบุรุษอาชาไนย
ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมพระองค์
ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นบุรุษสูงสุด
ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมพระองค์
ขอพระองค์โปรดตรวจดูด้วยพระญาณอันฉลาดเถิด
แม้อมนุษย์ทั้งหลายก็ถวายอภิวาทพระองค์
ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
ก็ได้สดับเรื่องนี้มาเนือง ๆ ฉะนั้น จึงกราบทูลเช่นนี้
ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายเคยถามพวกอมนุษย์ว่า
“พวกท่านถวายอภิวาทพระชินโคดมหรือ”
พวกอมนุษย์ตอบว่า
“พวกเราถวายอภิวาทพระชินโคดม”
ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
ขอถวายอภิวาทพระพุทธโคดม
ผู้เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ
[๒๗๙] ชนทั้งหลายผู้ส่อเสียด

ผู้นินทาคนลับหลัง เป็นผู้ฆ่าสัตว์
เป็นนายพราน เป็นโจร เป็นคนตลบตะแลง
ตายแล้ว เขาบอกให้นำออกไปทางทิศใด
คนเรียกทิศนั้นว่า ทิศนั้นเป็นทิศใต้จากภูเขาสิเนรุนี้ไป
ซึ่งเป็นทิศที่ท้าวมหาราชผู้มียศองค์นั้นอภิบาลอยู่
ท้าวมหาราชนั้นมีพระนามว่าวิรุฬหะ
ทรงเป็นหัวหน้าของพวกกุมภัณฑ์ มีกุมภัณฑ์แวดล้อม
ทรงโปรดปรานการร่ายรำและการขับร้อง
ข้าพระพุทธเจ้าได้สดับมาว่า
“แม้โอรสของท้าววิรุฬหะจะมีมากก็มีพระนามเดียวกัน
คือทั้ง ๙๑ องค์ มีพระนามว่าอินทะ ต่างมีพลังมาก”
ท้าววิรุฬหะและพระโอรสเหล่านั้น
เห็นพระพุทธเจ้าผู้ตื่นแล้ว
ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์
พากันถวายอภิวาทพระพุทธเจ้า
ซึ่งเป็นผู้ใหญ่ยิ่ง ปราศจากความครั่นคร้าม แต่ที่ไกล
ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นบุรุษอาชาไนย
ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมพระองค์
ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นบุรุษสูงสุด
ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมพระองค์
ขอพระองค์โปรดตรวจดูด้วยพระญาณอันฉลาดเถิด
แม้อมนุษย์ทั้งหลายก็ถวายอภิวาทพระองค์
ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
ก็ได้สดับเรื่องนั้นมาเนือง ๆ ฉะนั้น จึงกราบทูลเช่นนี้
ข้าพระองค์ทั้งหลายเคยถามพวกอมนุษย์ว่า
“พวกท่านถวายอภิวาทพระชินโคดมหรือ”
พวกอมนุษย์ตอบว่า
“พวกเราถวายอภิวาทพระชินโคดม”
ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
ขอถวายอภิวาทพระพุทธโคดม

ผู้เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ

[๒๘๐] พระสุริยะ คือพระอาทิตย์
มีมณฑลใหญ่ ตกทางทิศใด
เมื่อพระอาทิตย์ตก กลางวันก็หายไป
และเมื่อพระอาทิตย์ตกเรียกกันว่ากลางคืน
ในที่ที่พระอาทิตย์ตกนั้นมีห้วงน้ำลึก
คือมหาสมุทรที่เต็มด้วยน้ำ
ชนทั้งหลายรู้จักห้วงน้ำนั้นว่า สมุทรที่เต็มด้วยน้ำ
คนเรียกทิศนั้นว่า ทิศนั้นเป็นทิศตะวันตกจากภูเขาสิเนรุนี้ไป
ซึ่งเป็นทิศที่ท้าวมหาราชผู้มียศองค์นั้นอภิบาลอยู่
ท้าวมหาราชนั้นมีพระนามว่าวิรูปักษ์
ทรงเป็นหัวหน้าของพวกนาค มีนาคแวดล้อม
ทรงโปรดปรานการร่ายรำและการขับร้อง
ข้าพระพุทธเจ้าได้สดับมาว่า
“แม้โอรสของท้าววิรูปักษ์จะมีมากก็มีพระนามเดียวกัน
คือทั้ง ๙๑ องค์ มีพระนามว่าอินทะ ต่างมีพลังมาก”
ท้าววิรูปักษ์และโอรสเหล่านั้น
เห็นพระพุทธเจ้าผู้ตื่นแล้ว
ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์
พากันถวายอภิวาทพระพุทธเจ้า
ซึ่งเป็นผู้ยิ่งใหญ่ ปราศจากความครั่นคร้าม แต่ที่ไกล
ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นบุรุษอาชาไนย
ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมพระองค์
ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นบุรุษสูงสุด
ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมพระองค์
ขอพระองค์โปรดตรวจดูด้วยพระญาณอันฉลาดเถิด
แม้อมนุษย์ทั้งหลายก็ถวายอภิวาทพระองค์
ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
ก็ได้สดับเรื่องนี้มาเนือง ๆ ฉะนั้น จึงกราบทูลเช่นนี้
ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายเคยถามพวกอมนุษย์ว่า

“พวกท่านถวายอภิวาทพระชินโคดมหรือ”
พวกอมนุษย์ตอบว่า
“พวกเราถวายอภิวาทพระชินโคดม”
ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
ขอถวายอภิวาทพระพุทธโคดม
ผู้เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ

[๒๘๑] อุตตรกุรุทวีปเป็นรมณียสถาน
มีภูเขาหลวงชื่อสิเนรุ แลดูงดงาม ตั้งอยู่ทางทิศใด
พวกมนุษย์ซึ่งเกิดในอุตตรกุรุทวีปนั้น
ไม่ยึดถือสิ่งใดว่าเป็นของตน ไม่ถือครอง
มนุษย์เหล่านั้น ไม่ต้องหว่านพืช
ไม่ต้องนำไถออกไถ
หมู่มนุษย์บริโภคข้าวสาลี
อันผลิผลในที่ที่ไม่ต้องไถ
พวกเขาหุงข้าวสาลีอันไม่มีรำ ไม่มีแกลบ
บริสุทธิ์ มีกลิ่นหอม มีเมล็ดเป็นข้าวสาร
บนเตาอันปราศจากควันและถ่าน[๑]
แล้วบริโภคโภชนะจากที่นั้น
พวกเขาใช้แม่โคแทนม้ากีบเดี่ยว
แล้วเที่ยวไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่
ใช้สัตว์เลี้ยงแทนม้ากีบเดี่ยว แล้วเที่ยวไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่
ใช้หญิงเป็นพาหนะ[๒] แล้วเที่ยวไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่
ใช้ชายเป็นพาหนะ แล้วเที่ยวไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่
ใช้เด็กหญิงเป็นพาหนะ แล้วเที่ยวไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่
ใช้เด็กชายเป็นพาหนะ แล้วเที่ยวไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่

---

[๑] **เตาอันปราศจากควันและถ่าน** ในที่นี้หมายถึงเตาที่ใช้หินซึ่งมีความร้อนในตัวเอง ๓ ก้อนวางเป็นสามเส้า แล้วนำหม้อข้าวที่บรรจุข้าวสารวางไว้บนก้อนเส้านั้น แล้วข้าวก็จะสุกด้วยความร้อนที่เกิดจากก้อนเส้านั้น (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๘๑/๑๕๗)

[๒] **ใช้หญิงเป็นพาหนะ** ในที่นี้หมายถึงจับผู้หญิงท้องมาเทียมยานให้ลากไปเหมือนม้ากีบเดี่ยว (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๘๑/๑๕๗)

พระสนมทั้งหลายของท้าวมหาราชนั้น
ก็ขึ้นสู่ยานเหล่านั้น ตามห้อมล้อมไปทุกทิศ
ยานช้าง ยานม้า ยานทิพย์ ปราสาท และวอ
บังเกิดแก่ท้าวมหาราชผู้มียศ
ท้าวเธอทรงมีเมืองหลายเมืองที่สร้างในอากาศ
คือ เมืองอาฏานาฏา เมืองกุสินาฏา
เมืองปรกุสินาฏา เมืองนาฏปริยา เมืองปรกุสิฏนาฏา
ทางทิศเหนือ มีเมืองกปีวันตะ
และมีอีกเมืองหนึ่งชื่อชโนฆะ
อีกเมืองหนึ่งชื่อนวนวติยะ
และมีอีกเมืองหนึ่งชื่ออัมพรอัมพรวติยะ
มีราชธานีชื่ออาฬกมันทา
ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ท้าวกุเวรมหาราช
มีราชธานีชื่อวิสาณา
ฉะนั้น มหาชนจึงเรียกท้าวกุเวรมหาราชว่า “ท้าวเวสวัณ”
ยักษ์ชื่อตโตลา ชื่อตัตตลา
ชื่อตโตตลา ชื่อโอชสี ชื่อเตชสี ชื่อตโตชสี
ชื่อสุระ ชื่อราชา ชื่อสูโรราชา
ชื่ออริฏฐะ ชื่อเนมิ ชื่ออริฏฐเนมิ
ต่างทำหน้าที่หาข่าวและประกาศให้ทราบ[๑]
ในวิสาณาราชธานีนั้น มีห้วงน้ำชื่อธรณี
ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดเมฆ เกิดฝนตก
ในวิสาณาราชธานีนั้น มีสภาชื่อภคลวดี
เป็นที่ประชุมของพวกยักษ์
มีต้นไม้ทั้งหลาย ผลิผลเป็นนิจ
ดารดาษด้วยหมู่นกชนิดต่าง ๆ
มีเสียงร้องของนกยูง นกกระเรียน

---

[๑] **ต่างทำหน้าที่หาข่าวและประกาศให้ทราบ** หมายถึงยักษ์ผู้ครองเมืองแต่ละตน แยกกันทำหน้าที่ดูแล รักษาผลประโยชน์ของเมืองนั้นและแจ้งข่าวแก่ยักษ์ผู้เฝ้าประตูในทิศต่าง ๆ ๑๒ ทิศ ของวิสาณาราชธานี เพื่อให้นำไปถวายแก่ท้าวเวสวัณ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๘๑/๑๕๙, ที.ปา.ฎีกา (บาลี) ๒๘๑/๑๙๘)

และเสียงขับกล่อมจากนกดุเหว่า เป็นต้น

ในวิสาณาราชธานีนั้น มีเสียงร้องของนกชีวัญชีวกะ
และนกโอฏฐวจิตตกะ มีไก่ป่า
ในสระบัวมีปูทองและนกชื่อโปกขรสาตกะ

ในวิสาณาราชธานีนั้น มีเสียงนกแก้ว
นกสาลิกา และหมู่นกทัณฑมาณวะ[๑]
สระบัวของท้าวกุเวรนั้น จึงงามตลอดกาลทุกเมื่อ
คนเรียกทิศนั้นว่า ทิศนั้นเป็นทิศเหนือจากภูเขาสิเนรุนี้ไป
ซึ่งเป็นทิศที่ท้าวมหาราชผู้ทรงยศองค์นั้นอภิบาลอยู่

ท้าวมหาราชนั้นมีพระนามว่าท้าวกุเวร
ทรงเป็นหัวหน้าของพวกยักษ์ มียักษ์แวดล้อม
ทรงโปรดปรานการร่ายรำและการขับร้อง

ข้าพระพุทธเจ้าได้สดับมาว่า
“แม้โอรสของท้าวกุเวรจะมีมาก ก็มีพระนามเดียวกัน
คือ ทั้ง ๙๑ องค์ มีพระนามว่าอินทะ ต่างมีพลังมาก”

ท้าวกุเวรและโอรสเหล่านั้น
เห็นพระพุทธเจ้าผู้ตื่นแล้ว
ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์
พากันถวายอภิวาทพระพุทธเจ้า
ซึ่งเป็นผู้ยิ่งใหญ่ ปราศจากความครั่นคร้าม แต่ที่ไกล

ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นบุรุษอาชาไนย
ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมพระองค์
ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นบุรุษสูงสุด
ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมพระองค์
ขอพระองค์โปรดตรวจดูด้วยพระญาณอันฉลาดเฉิด
แม้อมนุษย์ทั้งหลายก็ถวายอภิวาทพระองค์
ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
ก็ได้สดับเรื่องนั้นมาเนือง ๆ ฉะนั้น จึงกราบทูลเช่นนี้

---

[๑] **นกทัณฑมาณวะ** หมายถึงนกที่มีหน้าเหมือนคนซึ่งชอบนำท่อนไม้สีทองมาวางไว้บนใบบัว (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๘๑/๑๖๐)

ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายเคยถามพวกอมนุษย์ว่า
“พวกท่านถวายอภิวาทพระชินโคดมหรือ”
พวกอมนุษย์ตอบว่า
“พวกเราถวายอภิวาทพระชินโคดม”
ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
ขอถวายอภิวาทพระพุทธโคดม
ผู้เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ

ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ นี้แหละ คือ มนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะนั้น เพื่อคุ้มครอง เพื่อรักษา เพื่อไม่ถูกเบียดเบียน เพื่ออยู่สำราญของภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย

[๒๘๒] ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ผู้ใดก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา ผู้เรียนมนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะนี้จนจบครบบริบูรณ์แล้ว หากว่าอมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นยักษ์ ยักษิณี บุตรยักษ์ ธิดายักษ์ มหาอำมาตย์ของยักษ์ บริวารของยักษ์ ผู้รับใช้ของยักษ์ก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นคนธรรพ์ นางคนธรรพ์ บุตรคนธรรพ์ ธิดาคนธรรพ์ มหาอำมาตย์ของคนธรรพ์ บริวารของคนธรรพ์ ผู้รับใช้ของคนธรรพ์ก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นกุมภัณฑ์ นางกุมภัณฑ์ บุตรกุมภัณฑ์ ธิดากุมภัณฑ์ มหาอำมาตย์ของกุมภัณฑ์ บริวารของกุมภัณฑ์ ผู้รับใช้ของกุมภัณฑ์ก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นนาค นางนาค บุตรนาค ธิดานาค มหาอำมาตย์ของนาค บริวารของนาค ผู้รับใช้ของนาคก็ตาม มีจิตประทุษร้าย เดินตามภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา ผู้กำลังเดินไป ยืนใกล้ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา ผู้ยืนอยู่ นั่งใกล้ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา ผู้นั่งอยู่ หรือนอนใกล้ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรือ อุบาสิกา ผู้นอนอยู่

ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ อมนุษย์นั้นไม่พึงได้สักการะ หรือความเคารพ ในหมู่บ้านหรือในนิคมของข้าพระพุทธเจ้า ไม่พึงได้พื้นที่บ้าน หรือที่อยู่ในราชธานีชื่อว่าอาฬกมันทาของข้าพระพุทธเจ้า ไม่อาจเข้าสมาคมของพวกยักษ์ของข้าพระพุทธเจ้า

อีกประการหนึ่ง อมนุษย์ทั้งหลายไม่พึงทำอาวาหมงคลหรือวิวาหมงคลกับอมนุษย์นั้น
อีกประการหนึ่ง อมนุษย์ทั้งหลายด่าอมนุษย์นั้นด้วยคำด่าที่ตรงตัวเต็มปาก เต็มคำ[๑]
อีกประการหนึ่ง อมนุษย์ทั้งหลายพึงเอาบาตรเปล่าครอบศีรษะอมนุษย์นั้น
อีกประการหนึ่ง อมนุษย์ทั้งหลายพึงผ่าศีรษะอมนุษย์นั้นออกเป็น ๗ เสี่ยง

ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ มีอมนุษย์ทั้งหลาย ที่ดุร้าย โหดเหี้ยม ทำเกินเหตุ อมนุษย์เหล่านั้นไม่เชื่อฟังท้าวมหาราช ไม่เชื่อฟังเสนาบดีของท้าวมหาราช ไม่เชื่อฟังผู้ช่วยเสนาบดีของท้าวมหาราช ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ อมนุษย์เหล่านั้นเรียกว่า เป็นศัตรูของท้าวมหาราช เหมือนมหาโจรทั้งหลายในแว่นแคว้น

---

[๑] **คำด่าที่ตรงตัวเต็มปากเต็มคำ** ในที่นี้หมายถึงคำด่ากระทบถึงอวัยวะส่วนตัวของผู้ถูกด่า ที่ชัดถ้อยชัดคำ ไม่อ้อมค้อม เช่น ไอ้ตาเขไอ้ฟันเหยิน (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๘๒/๑๖๐-๑๖๑)

ของพระราชาผู้ครองแคว้นมคธ มหาโจรเหล่านั้นไม่เชื่อฟังพระราชาผู้ครองแคว้นมคธ ไม่เชื่อฟังเสนาบดีของพระราชาผู้ครองแคว้นมคธ ไม่เชื่อฟังผู้ช่วยเสนาบดีของพระราชาผู้ครองแคว้นมคธ ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ มหาโจรเหล่านั้น เรียกว่า เป็นศัตรูของพระราชา ผู้ครองแคว้นมคธ ฉันใด มีอมนุษย์ทั้งหลาย ที่ดุร้าย โหดเหี้ยม ทำเกินเหตุ อมนุษย์เหล่านั้น ไม่เชื่อฟังท้าวมหาราช ไม่เชื่อฟังเสนาบดีของท้าวมหาราช ไม่เชื่อฟังผู้ช่วยเสนาบดีของท้าวมหาราช ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ อมนุษย์เหล่านั้น เรียกว่า เป็นศัตรูของท้าวมหาราช ฉันนั้นเหมือนกัน

ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ อมนุษย์ผู้ใดผู้หนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นยักษ์ ยักษิณี บุตรยักษ์ ธิดายักษ์ มหาอำมาตย์ของยักษ์ บริวารของยักษ์ ผู้รับใช้ของยักษ์ก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นคนธรรพ์ นางคนธรรพ์ บุตรคนธรรพ์ ธิดาคนธรรพ์ มหาอำมาตย์ของคนธรรพ์ บริวารของคนธรรพ์ ผู้รับใช้ของคนธรรพ์ก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นกุมภัณฑ์ นางกุมภัณฑ์ บุตรกุมภัณฑ์ ธิดากุมภัณฑ์ มหาอำมาตย์ของกุมภัณฑ์ บริวารของกุมภัณฑ์ ผู้รับใช้ของกุมภัณฑ์ก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นนาค นางนาค บุตรนาค ธิดานาค มหาอำมาตย์ของนาค บริวารของนาค ผู้รับใช้ของนาคก็ตาม มีจิตประทุษร้าย เดินตามภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา ผู้กำลังเดินอยู่ ยืนใกล้ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรือ อุบาสิกา ผู้ยืนอยู่ นั่งใกล้ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา ผู้นั่งอยู่ หรือนอนใกล้ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา ผู้นอนอยู่ พึงกล่าวโทษ ร้องทุกข์ ร้องเรียน ต่อยักษ์ มหายักษ์ เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์เหล่านี้ว่า “ยักษ์นี้สิง ยักษ์นี้เข้าสิง ยักษ์นี้ระราน ยักษ์นี้รุกราน ยักษ์นี้เบียดเบียน ยักษ์นี้บีบคั้น ยักษ์นี้ไม่ยอมปล่อย”

[๒๘๓] **ยักษ์ มหายักษ์ เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์** คือใคร

คือ อินทะ ๑ โสมะ ๑ วรุณะ ๑
ภารทวาชะ ๑ ปชาบดี ๑ จันทนะ ๑ กามเสฏฐะ ๑
กินนุฆัณฑุ ๑ นิฆัณฑุ ๑ ปนาทะ ๑
โอปมัญญะ ๑ เทวสูตะ ๑ มาตลิ ๑
จิตตเสนะ ๑ คันธัพพะ ๑ นโฬราชา ๑
ชโนสภะ ๑ สาตาคิระ ๑ เหมวตะ ๑
ปุณณกะ ๑ กรติยะ ๑ คุฬะ ๑
สิวกะ ๑ มุจลินทะ ๑ เวสสามิตตะ ๑
ยุคันธระ ๑ โคปาละ ๑ สุปปเคธะ ๑ หิริ ๑
เนตติ ๑ มันทิยะ ๑ ปัญจาลจันทะ ๑
อาฬวกะ ๑ ปชุนนะ ๑ สุมนะ ๑
สุมุขะ ๑ ทธิมุขะ ๑ มณิ ๑
มานิจระ ๑ ทีฆะ ๑ รวมทั้งเสรีสกะด้วย

พุทธบริษัท พึงกล่าวโทษ ร้องทุกข์ ร้องเรียนต่อยักษ์ มหายักษ์ เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์ เหล่านี้ว่า “ยักษ์นี้สิง ยักษ์นี้เข้าสิง ยักษ์นี้ระราน ยักษ์นี้รุกราน ยักษ์นี้เบียดเบียน ยักษ์นี้บีบคั้น ยักษ์นี้ไม่ยอมปล่อย”

ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ นี้แหละ คือ มนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะ เพื่อคุ้มครอง เพื่อรักษา เพื่อไม่ถูกเบียดเบียน เพื่ออยู่สำราญของภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย

ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ บัดนี้ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายขอทูลลากลับ เพราะ มีกิจมาก มีหน้าที่ที่จะต้องทำมาก พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “มหาราชทั้งหลาย ขอท่านทั้งหลายจงกำหนดเวลา ที่สมควร ณ บัดนี้เถิด”

[๒๘๔] ครั้งนั้น ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ลุกจากที่ประทับถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค กระทำประทักษิณแล้วอันตรธาน(หายตัว)ไป ณ ที่นั้นเอง แม้พวกยักษ์เหล่านั้นก็ลุกจากที่นั่ง บางพวกก็ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค กระทำประทักษิณแล้วอันตรธานไป ณ ที่นั้นเอง บางพวกสนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันกับพระผู้มีพระภาคแล้วอันตรธานไป ณ ที่นั้นเอง บางพวกประนมมือไปทางที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่แล้วอันตรธานไป ณ ที่นั้นเอง บางพวกประกาศชื่อและโคตรแล้วอันตรธานไป ณ ที่นั้นเอง บางพวกอันตรธานไปเสียเฉย ๆ ณ ที่นั้นเอง

ภาณวารที่ ๑ จบ

ภาณวารที่ ๒

[๒๘๕] เมื่อราตรีนั้นล่วงไป พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมา ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ตลอดราตรีนี้ ท้าวมหาราชทั้ง ๔ องค์วางยามรักษาการณ์ไว้ ทั้ง ๔ ทิศ วางกองกำลังไว้ทั้ง ๔ ทิศ วางหน่วยป้องกันไว้ทั้ง ๔ ทิศ ด้วยกองทัพ ยักษ์หมู่ใหญ่ ด้วยกองทัพคนธรรพ์หมู่ใหญ่ ด้วยกองทัพกุมภัณฑ์หมู่ใหญ่ และด้วยกองทัพนาคหมู่ใหญ่ เมื่อราตรีนั้นผ่านไป มีวรรณะงดงามยิ่งนัก เปล่งรัศมีให้สว่างไสวทั่วภูเขาคิชฌกูฏแล้ว เข้าไปหาเราถึงที่อยู่ ไหว้เราแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ยักษ์เหล่านั้น บางพวกไหว้เราแล้วนั่ง ณ ที่สมควร บางพวกสนทนาปราศรัย พอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันกับเราแล้วนั่ง ณ ที่สมควร บางพวกประนมมือมาทางที่เราอยู่แล้วนั่ง ณ ที่สมควร บางพวกประกาศชื่อและโคตรแล้วนั่ง ณ ที่สมควร บางพวกนั่งนิ่งเฉย ณ ที่สมควร

[๒๘๖] ภิกษุทั้งหลาย ท้าวเวสวัณมหาราชประทับนั่ง ณ ที่สมควรแล้ว ได้กล่าวกับเราดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยักษ์ชั้นสูงที่ไม่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาค ก็มี ที่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคก็มี ยักษ์ชั้นกลางที่ไม่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคก็มี ที่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคก็มี ยักษ์ชั้นต่ำที่ไม่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคก็มี ที่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคก็มี ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โดยมาก ยักษ์ไม่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคเลย ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะพระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมเพื่องดเว้นจากการ ฆ่าสัตว์ ทรงแสดงธรรมเพื่องดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามิได้ให้ ทรงแสดง ธรรมเพื่องดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม ทรงแสดง

ธรรมเพื่องดเว้นจากการ พูดเท็จ ทรงแสดงธรรมเพื่องดเว้นจากการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท แต่โดยมาก พวกยักษ์ไม่งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ไม่งดเว้น จากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามิได้ให้ ไม่งดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม ไม่งดเว้น จากการพูดเท็จ ไม่งดเว้นจากการเสพของมึนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่ง ความประมาท การที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมเพื่อการงดเว้นนั้นจึงไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของยักษ์เหล่านั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มีสาวกของพระผู้มีพระภาคที่อาศัยเสนาสนะอันเป็นป่าละเมาะและป่าทึบ อันสงัด มีเสียงน้อย มีเสียงอึกทึกน้อย ปราศจากการสัญจรไปมาของผู้คน ควรเป็นสถานที่ทำการลับของมนุษย์ ควรแก่การหลีกเร้น พวกยักษ์ชั้นสูงผู้อาศัยอยู่ในป่านั้นที่ไม่เลื่อมใสในพระธรรมวินัยของพระผู้มีพระภาคนี้ก็มี ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคทรงเรียนมนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะ เพื่อให้ยักษ์เหล่านั้นเลื่อมใส เพื่อคุ้มครอง เพื่อ รักษา เพื่อไม่ถูกเบียดเบียน เพื่ออยู่สำราญของภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลายเถิด พระพุทธเจ้าข้า” ภิกษุทั้งหลายเรารับนิมนต์ด้วยอาการดุษณี

ลำดับนั้น ท้าวเวสวัณมหาราช ทราบอาการที่เรารับแล้วจึงได้กล่าวมนต์เครื่อง รักษาชื่ออาฏานาฏิยะนี้ ในเวลานั้นว่า

[๒๘๗] “[๑]ขอนอบน้อมพระวิปัสสีพุทธเจ้า
ผู้มีพระจักษุ มีพระสิริ
ขอนอบน้อมพระสิขีพุทธเจ้า
ผู้ทรงอนุเคราะห์แก่สัตว์ทั่วหน้า
ขอนอบน้อมพระเวสสภูพุทธเจ้า
ผู้ทรงชำระกิเลส มีความเพียร
ขอนอบน้อมพระกกุสันธพุทธเจ้า
ผู้ทรงย่ำยีมารและกองทัพมาร
ขอนอบน้อมพระโกนาคมนพุทธเจ้า
ผู้มีบาปอันลอยแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์
ขอนอบน้อมพระกัสสปพุทธเจ้า
ผู้หลุดพ้นในที่ทั้งปวง
ขอนอบน้อมพระอังคีรสพุทธเจ้าผู้ศากยบุตร
ผู้มีพระสิริ ผู้ทรงแสดงธรรมนี้
อันเป็นเครื่องบรรเทาทุกข์ทั้งปวง
อนึ่ง พระพุทธเจ้าเหล่าใดเป็นผู้ดับกิเลสแล้วในโลก

---

[๑] ดูเทียบ ข้อ ๒๗๗-๒๘๒ หน้า ๒๒๐-๒๓๑ ในเล่มนี้

ทรงเห็นแจ้งแล้วตามความเป็นจริง
พระพุทธเจ้าเหล่านั้นเป็นผู้ไม่ส่อเสียด
เป็นผู้ยิ่งใหญ่ ปราศจากความครั่นคร้าม
เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายนอบน้อมพระพุทธเจ้า
ผู้โคตมโคตรพระองค์ใด
ทรงเกื้อกูลแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
ทรงเพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ
เป็นผู้ยิ่งใหญ่ ปราศจากความครั่นคร้าม
[๒๘๘] พระสุริยะ คือพระอาทิตย์
มีมณฑลใหญ่ ขึ้นทางทิศใด
เมื่อพระอาทิตย์ขึ้น กลางคืนก็หายไป
และเมื่อพระอาทิตย์ขึ้นเรียกกันว่ากลางวัน
ในที่ที่พระอาทิตย์ขึ้นนั้นมีห้วงน้ำลึก
คือมหาสมุทรที่เต็มด้วยน้ำ
ชนทั้งหลายรู้จักห้วงน้ำนั้นว่า สมุทรที่เต็มด้วยน้ำ
คนเรียกทิศนั้นว่า ทิศนั้นเป็นทิศตะวันออกจากภูเขาสิเนรุนี้ไป
ซึ่งเป็นทิศที่ท้าวมหาราชผู้มียศองค์นั้นอภิบาลอยู่
ท้าวมหาราชนั้นมีพระนามว่าธตรฐ
ทรงเป็นหัวหน้าของพวกคนธรรพ์ มีคนธรรพ์แวดล้อม
ทรงโปรดปรานการร่ายรำและการขับร้อง
ข้าพระพุทธเจ้าได้สดับมาว่า
“แม้โอรสของท้าวธตรฐจะมีมากก็มีพระนามเดียวกัน
คือทั้ง ๙๑ องค์ มีพระนามว่าอินทะ ต่างมีพลังมาก”
ท้าวธตรฐและพระโอรสเหล่านั้น
เห็นพระพุทธเจ้าผู้ตื่นแล้ว
ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์
พากันถวายอภิวาทพระพุทธเจ้า
ซึ่งเป็นผู้ยิ่งใหญ่ ปราศจากความครั่นคร้าม แต่ที่ไกล
ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นบุรุษอาชาไนย
ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมพระองค์

ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นบุรุษสูงสุด
ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมพระองค์
ขอพระองค์โปรดตรวจดูด้วยพระญาณอันฉลาดเถิด
แม้อมนุษย์ทั้งหลายก็ถวายอภิวาทพระองค์
ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
ก็ได้สดับเรื่องนี้มาเนือง ๆ ฉะนั้น จึงกราบทูลเช่นนี้

ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายเคยถามพวกอมนุษย์ว่า
“พวกท่านถวายอภิวาทพระชินโคดมหรือ”
พวกอมนุษย์ตอบว่า
“พวกเราถวายอภิวาทพระชินโคดม”
ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
ขอถวายอภิวาทพระพุทธโคดม
ผู้เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ

[๒๘๙] ชนทั้งหลายผู้ส่อเสียด
ผู้นินทาคนลับหลัง เป็นผู้ฆ่าสัตว์
เป็นนายพราน เป็นโจร เป็นคนตลบตะแลง
ตายแล้ว เขาบอกให้นำออกไปทางทิศใด
คนเรียกทิศนั้นว่า ทิศนั้นเป็นทิศใต้จากภูเขาสิเนรุนี้ไป
ซึ่งเป็นทิศที่ท้าวมหาราชผู้มียศองค์นั้นอภิบาลอยู่

ท้าวมหาราชนั้นมีพระนามว่าวิรุฬหะ
ทรงเป็นหัวหน้าของพวกกุมภัณฑ์ มีกุมภัณฑ์แวดล้อม
ทรงโปรดปรานการร่ายรำและการขับร้อง

ข้าพระพุทธเจ้าได้สดับมาว่า
“แม้โอรสของท้าววิรุฬหะจะมีมากก็มีพระนามเดียวกัน
คือทั้ง ๙๑ องค์ มีพระนามว่าอินทะ ต่างมีพลังมาก”

ท้าววิรุฬหะและพระโอรสเหล่านั้น
เห็นพระพุทธเจ้าผู้ตื่นแล้ว
ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์
พากันถวายอภิวาทพระพุทธเจ้า
ซึ่งเป็นผู้ใหญ่ยิ่ง ปราศจากความครั่นคร้าม แต่ที่ไกล

ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นบุรุษอาชาไนย
ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมพระองค์
ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นบุรุษสูงสุด
ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมพระองค์
ขอพระองค์โปรดตรวจดูด้วยพระญาณอันฉลาดเถิด
แม้อมนุษย์ทั้งหลายก็ถวายอภิวาทพระองค์
ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
ก็ได้สดับเรื่องนั้นมาเนือง ๆ ฉะนั้น จึงกราบทูลเช่นนี้

ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายเคยถามพวกอมนุษย์ว่า
“พวกท่านถวายอภิวาทพระชินโคดมหรือ”
พวกอมนุษย์ตอบว่า
“พวกเราถวายอภิวาทพระชินโคดม”
ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
ขอถวายอภิวาทพระพุทธโคดม
ผู้เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ

[๒๙๐] พระสุริยะ คือพระอาทิตย์
มีมณฑลใหญ่ ตกทางทิศใด
เมื่อพระอาทิตย์ตก กลางวันก็หายไป
และเมื่อพระอาทิตย์ตกเรียกกันว่ากลางคืน
ในที่ที่พระอาทิตย์ตกนั้นมีห้วงน้ำลึก
คือมหาสมุทรที่เต็มด้วยน้ำ
ชนทั้งหลายรู้จักห้วงน้ำนั้นว่า สมุทรที่เต็มด้วยน้ำ
คนเรียกทิศนั้นว่า ทิศนั้นเป็นทิศตะวันตกจากภูเขาสิเนรุนี้ไป
ซึ่งเป็นทิศที่ท้าวมหาราชผู้มียศองค์นั้นอภิบาลอยู่

ท้าวมหาราชนั้นมีพระนามว่าวิรูปักษ์
ทรงเป็นหัวหน้าของพวกนาค มีนาคแวดล้อม
ทรงโปรดปรานการร่ายรำและการขับร้อง

ข้าพระพุทธเจ้าได้สดับมาว่า
“แม้โอรสของท้าววิรูปักษ์จะมีมากก็มีพระนามเดียวกัน
คือ ทั้ง ๙๑ องค์ มีพระนามว่าอินทะ ต่างมีพลังมาก”

ท้าววิรูปักษ์และโอรสเหล่านั้น
เห็นพระพุทธเจ้าผู้ตื่นแล้ว
ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์
พากันถวายอภิวาทพระพุทธเจ้า
ซึ่งเป็นผู้ยิ่งใหญ่ ปราศจากความครั่นคร้าม แต่ที่ไกล
ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นบุรุษอาชาไนย
ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมพระองค์
ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นบุรุษสูงสุด
ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมพระองค์
ขอพระองค์โปรดตรวจดูด้วยพระญาณอันฉลาดเถิด
แม้อมนุษย์ทั้งหลายก็ถวายอภิวาทพระองค์
ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
ก็ได้สดับเรื่องนี้มาเนือง ๆ ฉะนั้น จึงกราบทูลเช่นนี้
ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายเคยถามพวกอมนุษย์ว่า
“พวกท่านถวายอภิวาทพระชินโคดมหรือ”
พวกอมนุษย์ตอบว่า
“พวกเราถวายอภิวาทพระชินโคดม”
ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
ขอถวายอภิวาทพระพุทธโคดม
ผู้เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ

[๒๙๑] อุตตรกุรุทวีปเป็นรมณียสถาน
มีภูเขาหลวงชื่อสิเนรุ แลดูงดงาม ตั้งอยู่ทางทิศใด
พวกมนุษย์ซึ่งเกิดในอุตตรกุรุทวีปนั้น
ไม่ยึดถือสิ่งใดว่าเป็นของตน ไม่ถือครอง
มนุษย์เหล่านั้น ไม่ต้องหว่านพืช
ไม่ต้องนำไถออกไถ
หมู่มนุษย์บริโภคข้าวสาลี
อันผลิผลในที่ที่ไม่ต้องไถ
พวกเขาหุงข้าวสาลีอันไม่มีรำ ไม่มีแกลบ
บริสุทธิ์ มีกลิ่นหอม มีเมล็ดเป็นข้าวสาร

บนเตาอันปราศจากควันและถ่าน
แล้วบริโภคโภชนะจากที่นั้น
พวกเขาใช้แม่โคแทนม้ากีบเดี่ยว
แล้วเที่ยวไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่
ใช้สัตว์เลี้ยงแทนม้ากีบเดี่ยว แล้วเที่ยวไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่
ใช้หญิงเป็นพาหนะ แล้วเที่ยวไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่
ใช้ชายเป็นพาหนะ แล้วเที่ยวไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่
ใช้เด็กหญิงเป็นพาหนะ แล้วเที่ยวไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่
ใช้เด็กชายเป็นพาหนะ แล้วเที่ยวไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่
พระสนมทั้งหลายของท้าวมหาราชนั้น
ก็ขึ้นสู่ยานเหล่านั้น ตามห้อมล้อมไปทุกทิศ
ยานช้าง ยานม้า ยานทิพย์ ปราสาท และวอ
บังเกิดแก่ท้าวมหาราชผู้มียศ
ท้าวเธอทรงมีเมืองหลายเมืองที่สร้างในอากาศ
คือ เมืองอาฏานาฏา เมืองกุสินาฏา
เมืองปรกุสินาฏา เมืองนาฏปริยา เมืองปรกุสิฏนาฏา
ทางทิศเหนือ มีเมืองกปีวันตะ
และมีอีกเมืองหนึ่งชื่อชโนฆะ
อีกเมืองหนึ่งชื่อนวนวติยะ
และมีอีกเมืองหนึ่งชื่ออัมพรอัมพรวติยะ
มีราชธานีชื่ออาฬกมันทา
ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ท้าวกุเวรมหาราช
มีราชธานีชื่อวิสาณา
ฉะนั้น มหาชนจึงเรียกท้าวกุเวรมหาราชว่า “ท้าวเวสวัณ”
ยักษ์ชื่อตโตลา ชื่อตัตตลา
ชื่อตโตตลา ชื่อโอชสี ชื่อเตชสี ชื่อตโตชสี
ชื่อสุระ ชื่อราชา ชื่อสูโรราชา
ชื่ออริฏฐะ ชื่อเนมิ ชื่ออริฏฐเนมิ
ต่างทำหน้าที่หาข่าวและประกาศให้ทราบ
ในวิสาณาราชธานีนั้น มีห้วงน้ำชื่อธรณี

ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดเมฆ เกิดฝนตก

ในวิสาณาราชธานีนั้น มีสภาชื่อภคลวดี

เป็นที่ประชุมของพวกยักษ์

มีต้นไม้ทั้งหลาย ผลิผลเป็นนิจ

ดารดาษด้วยหมู่นกชนิดต่าง ๆ

มีเสียงร้องของนกยูง นกกระเรียน

และเสียงขับกล่อมจากนกดุเหว่า เป็นต้น

ในวิสาณาราชธานีนั้น มีเสียงร้องของนกชีวัญชีวกะ

และนกโอฏฐวจิตตกะ มีไก่ป่า

ในสระบัวมีปูทองและนกชื่อโปกขรสาตกะ

ในวิสาณาราชธานีนั้น มีเสียงนกแก้ว

นกสาลิกาและหมู่นกทัณฑมาณวะ

สระบัวของท้าวกุเวรนั้น จึงงามตลอดกาลทุกเมื่อ

คนเรียกทิศนั้นว่า ทิศนั้นเป็นทิศเหนือจากภูเขาสิเนรุนี้ไป

ซึ่งเป็นทิศที่ท้าวมหาราชผู้ทรงยศองค์นั้นอภิบาลอยู่

ท้าวมหาราชนั้นมีพระนามว่าท้าวกุเวร

ทรงเป็นหัวหน้าของพวกยักษ์ มียักษ์แวดล้อม

ทรงโปรดปรานด้วยการร่ายรำและการขับร้อง

ข้าพระพุทธเจ้าได้สดับมาว่า

“แม้โอรสของท้าวกุเวรจะมีมาก ก็มีพระนามเดียวกัน

คือทั้ง ๙๑ องค์ มีพระนามว่าอินทะ ต่างมีพลังมาก”

ท้าวกุเวรและโอรสเหล่านั้น

เห็นพระพุทธเจ้าผู้ตื่นแล้ว

ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์

พากันถวายอภิวาทพระพุทธเจ้า

ซึ่งเป็นผู้ยิ่งใหญ่ ปราศจากความครั่นคร้าม แต่ที่ไกล

ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นบุรุษอาชาไนย

ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมพระองค์

ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงเป็นบุรุษสูงสุด

ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมพระองค์

ขอพระองค์โปรดตรวจดูด้วยพระญาณอันฉลาดเถิด
แม้อมนุษย์ทั้งหลายก็ถวายอภิวาทพระองค์
ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
ก็ได้สดับเรื่องนั้นมาเนือง ๆ ฉะนั้น จึงกราบทูลเช่นนี้
ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายเคยถามพวกอมนุษย์ว่า
“พวกท่านถวายอภิวาทพระชินโคดมหรือ”
พวกอมนุษย์ตอบว่า
“พวกเราถวายอภิวาทพระชินโคดม”
ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
ขอถวายอภิวาทพระพุทธโคดม
ผู้เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ

[๒๙๒] ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ นี้แหละ คือ มนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะนั้น เพื่อคุ้มครอง เพื่อรักษา เพื่อไม่ถูกเบียดเบียน เพื่ออยู่สำราญของภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย

ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ผู้ใดก็ตามไม่ว่าจะเป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรือ อุบาสิกา ผู้เรียนมนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะนี้จนจบครบบริบูรณ์แล้ว หากว่า อมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นยักษ์ ยักษิณี บุตรยักษ์ ธิดายักษ์ มหาอำมาตย์ของยักษ์ บริวารของยักษ์ ผู้รับใช้ของยักษ์ก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นคนธรรพ์ นางคนธรรพ์ บุตรคนธรรพ์ ธิดาคนธรรพ์ มหาอำมาตย์ของคนธรรพ์ บริวารของคนธรรพ์ ผู้รับใช้ของ คนธรรพ์ก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นกุมภัณฑ์ นางกุมภัณฑ์ บุตรกุมภัณฑ์ ธิดากุมภัณฑ์ มหาอำมาตย์ของกุมภัณฑ์ บริวารของกุมภัณฑ์ ผู้รับใช้ของกุมภัณฑ์ก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นนาค นางนาค บุตรนาค ธิดานาค มหาอำมาตย์ของนาค บริวารของนาค ผู้รับใช้ของนาคก็ตาม มีจิตประทุษร้าย เดินตามภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา ผู้กำลังเดินไป ยืนใกล้ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา ผู้ยืนอยู่ นั่งใกล้ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา ผู้นั่งอยู่ หรือนอนใกล้ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรือ อุบาสิกา ผู้นอนอยู่

ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ อมนุษย์นั้นไม่พึงได้สักการะ หรือความเคารพ ในหมู่บ้านหรือในนิคมของข้าพระพุทธเจ้า ไม่พึงได้พื้นที่บ้าน หรือที่อยู่ในราชธานีชื่อว่า อาฬกมันทาของข้าพระพุทธเจ้า ไม่อาจเข้าสมาคมของพวกยักษ์ของข้าพระพุทธเจ้า

อีกประการหนึ่ง อมนุษย์ทั้งหลายไม่พึงทำอาวาหมงคลและวิวาหมงคลกับ อมนุษย์นั้น
อีกประการหนึ่ง อมนุษย์ทั้งหลายด่าอมนุษย์นั้นด้วยคำด่าที่ตรงตัวเต็มปาก เต็มคำ
อีกประการหนึ่ง อมนุษย์ทั้งหลายพึงเอาบาตรเปล่าครอบศีรษะอมนุษย์นั้น
อีกประการหนึ่ง อมนุษย์ทั้งหลายพึงผ่าศีรษะอมนุษย์นั้นออกเป็น ๗ เสี่ยง

ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ มีอมนุษย์ทั้งหลาย ที่ดุร้าย โหดเหี้ยม ทำเกินเหตุ อมนุษย์เหล่านั้นไม่เชื่อฟังท้าวมหาราช ไม่เชื่อฟังเสนาบดีของท้าวมหาราช ไม่เชื่อฟังผู้ช่วยเสนาบดีของท้าวมหาราช ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ อมนุษย์เหล่านั้น เรียกว่า เป็นศัตรูของท้าวมหาราช เหมือนมหาโจรทั้งหลายในแว่นแคว้นของพระราชา ผู้ครองแคว้นมคธ มหาโจรเหล่านั้นไม่เชื่อฟังพระราชาผู้ครองแคว้นมคธ ไม่เชื่อฟังเสนาบดีของพระราชาผู้ครองแคว้นมคธ ไม่เชื่อฟังผู้ช่วยเสนาบดีของพระราชา ผู้ครองแคว้นมคธ ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ มหาโจรเหล่านั้น เรียกว่า เป็นศัตรูของพระราชาผู้ครองแคว้นมคธ ฉันใด มีอมนุษย์ทั้งหลาย ที่ดุร้าย โหดเหี้ยม ทำเกินเหตุ อมนุษย์เหล่านั้น ไม่เชื่อฟังท้าวมหาราช ไม่เชื่อฟังเสนาบดีของท้าวมหาราช ไม่เชื่อฟังผู้ช่วยเสนาบดีของท้าวมหาราช ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ อมนุษย์เหล่านั้น เรียกว่าเป็นศัตรูของท้าวมหาราช ฉันนั้นเหมือนกัน

ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ อมนุษย์ผู้ใดผู้หนึ่งไม่ว่าจะเป็นยักษ์ ยักษิณี บุตรยักษ์ ธิดายักษ์ มหาอำมาตย์ของยักษ์ บริวารของยักษ์ ผู้รับใช้ของยักษ์ก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นคนธรรพ์ นางคนธรรพ์ บุตรคนธรรพ์ ธิดาคนธรรพ์ มหาอำมาตย์ของคนธรรพ์ บริวารของคนธรรพ์ ผู้รับใช้ของคนธรรพ์ก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นกุมภัณฑ์ นางกุมภัณฑ์ บุตรกุมภัณฑ์ ธิดากุมภัณฑ์ มหาอำมาตย์ของกุมภัณฑ์ บริวารของกุมภัณฑ์ ผู้รับใช้ของกุมภัณฑ์ก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นนาค นางนาค บุตรนาค ธิดานาค มหาอำมาตย์ของนาค บริวารของนาค ผู้รับใช้ของนาคก็ตาม มีจิตประทุษร้าย เดินตามภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา ผู้กำลังเดินอยู่ ยืนใกล้ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา ผู้ยืนอยู่ นั่งใกล้ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา ผู้นั่งอยู่ หรือนอนใกล้ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา ผู้นอนอยู่ พึงกล่าวโทษ ร้องทุกข์ ร้องเรียนต่อยักษ์ มหายักษ์ เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์เหล่านี้ว่า “ยักษ์นี้สิง ยักษ์นี้เข้าสิง ยักษ์นี้ระราน ยักษ์นี้รุกราน ยักษ์นี้เบียดเบียน ยักษ์นี้บีบคั้น ยักษ์นี้ ไม่ยอมปล่อย”

[๒๙๓] **ยักษ์ มหายักษ์ เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์** คือใคร

คือ อินทะ ๑ โสมะ ๑ วรุณะ ๑
ภารทวาชะ ๑ ปชาบดี ๑ จันทนะ ๑ กามเสฏฐะ ๑
กินนุฆัณฑุ ๑ นิฆัณฑุ ๑ ปนาทะ ๑
โอปมัญญะ ๑ เทวสูตะ ๑ มาตลิ ๑
จิตตเสนะ ๑ คันธัพพะ ๑ นโฬราชา ๑
ชโนสภะ ๑ สาตาคิระ ๑ เหมวตะ ๑
ปุณณกะ ๑ กรติยะ ๑ คุฬะ ๑
สิวกะ ๑ มุจลินทะ ๑ เวสสามิตตะ ๑
ยุคันธระ ๑ โคปาละ ๑ สุปปเคธะ ๑ หิริ ๑
เนตติ ๑ มันทิยะ ๑ ปัญจาลจันทะ ๑

อาฬวกะ ๑ ปชุนนะ ๑ สุมนะ ๑
สุมุขะ ๑ ทธิมุขะ ๑ มณิ ๑
มานิจระ ๑ ทีฆะ ๑ รวมทั้งเสรีสกะด้วย

พุทธบริษัท พึงกล่าวโทษ ร้องทุกข์ ร้องเรียนต่อยักษ์ มหายักษ์ เสนาบดียักษ์ มหาเสนาบดียักษ์เหล่านี้ว่า “ยักษ์นี้สิง ยักษ์นี้เข้าสิง ยักษ์นี้ระราน ยักษ์นี้รุกราน ยักษ์นี้เบียดเบียน ยักษ์นี้บีบคั้น ยักษ์นี้ไม่ยอมปล่อย”

ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ นี้แหละ คือ มนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะ เพื่อ คุ้มครอง เพื่อรักษา เพื่อไม่ถูกเบียดเบียน เพื่ออยู่สำราญของภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย

ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ บัดนี้ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายขอทูลลากลับ เพราะ มีกิจมาก มีหน้าที่ที่จะต้องทำมาก พระพุทธเจ้าข้า” เราได้กล่าวว่า “มหาราชทั้งหลาย ขอท่านทั้งหลายจงกำหนดเวลาที่สมควร ณ บัดนี้เถิด”

[๒๙๔] ภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้น ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ลุกจากที่ประทับ ไหว้เรา กระทำประทักษิณแล้วอันตรธานไป ณ ที่นั้นเอง แม้พวกยักษ์เหล่านั้นก็ลุกจากที่นั่ง บางพวกก็ไหว้เรา กระทำประทักษิณแล้วอันตรธานไป ณ ที่นั้นเอง บางพวกสนทนา ปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจพอเป็นที่ระลึกถึงกันกับเราแล้วอันตรธานไป ณ ที่นั้นเอง บางพวกประนมมือมาทางที่เราอยู่แล้วอันตรธานไป ณ ที่นั้นเอง บางพวกประกาศชื่อและโคตรแล้วอันตรธานไป ณ ที่นั้นเอง บางพวกอันตรธานไปเสียเฉย ๆ ณ ที่ นั้นเอง

[๒๙๕] ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเรียนมนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะ จงเล่าเรียนมนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะ จงทรงจำมนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะไว้ ภิกษุทั้งหลาย มนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะนี้ ประกอบด้วยประโยชน์ เพื่อคุ้มครอง เพื่อรักษา เพื่อไม่ถูกเบียดเบียน เพื่ออยู่สำราญของภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย”

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสพระภาษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีต่างชื่นชมพระภาษิตของพระผู้มีพระภาคแล้วแล

อาฏานาฏิยสูตรที่ ๙ จบ

๑๐. สังคีติสูตร
ว่าด้วยการสังคายนา

[๒๙๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกไปในแคว้นมัลละ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป ได้เสด็จถึงกรุงปาวาของพวกเจ้ามัลละ ทราบว่า สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ สวนมะม่วงของนายจุนทกัมมารบุตร[๑] เขตกรุงปาวานั้น

---

[๑] **กัมมารบุตร** แปลว่าบุตรของนายช่างทอง (องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๗๖/๓๗๗)

ท้องพระโรงหลังใหม่ชื่ออุพภตกะ

[๒๙๗] สมัยนั้น ท้องพระโรงหลังใหม่อันมีนามว่า อุพภตกะ ที่พวกเจ้ามัลละ กรุงปาวา โปรดให้สร้างสำเร็จแล้วได้ไม่นาน ยังไม่มีสมณะหรือพราหมณ์ หรือใคร ๆ ที่เป็นมนุษย์เข้าพักอาศัยเลย พวกเจ้ามัลละกรุงปาวาได้สดับข่าวว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จจาริกในแคว้นมัลละ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ประมาณ ๕๐๐ รูป ได้เสด็จถึงกรุงปาวาโดยลำดับ ประทับอยู่ ณ สวนมะม่วงของนายจุนทกัมมารบุตร เขตกรุงปาวา ต่อมา พวกเจ้ามัลละกรุงปาวาได้พากันเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วประทับนั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาค ดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานวโรกาส ท้องพระโรงหลังใหม่อันมีนามว่า อุพภตกะ ที่พวกเจ้ามัลละกรุงปาวา โปรดให้สร้างสำเร็จแล้วได้ไม่นาน ยังไม่มีสมณะหรือพราหมณ์ หรือใคร ๆ ที่เป็นมนุษย์เข้าพักอาศัยเลย ขอพระผู้มีพระภาคทรงใช้ ท้องพระโรงนั้นเป็นปฐมฤกษ์ด้วยเถิด พวกเจ้ามัลละกรุงปาวา จักใช้ภายหลังที่ พระผู้มีพระภาคทรงใช้เป็นปฐมฤกษ์แล้ว ข้อนั้นจะพึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่พวกเจ้ามัลละผู้ครองกรุงปาวาตลอดกาลนาน”

พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์ด้วยพระอาการดุษณี

[๒๙๘] ลำดับนั้น พวกเจ้ามัลละกรุงปาวา ทรงทราบพระอาการที่พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์แล้ว จึงลุกจากที่ประทับ ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาค กระทำประทักษิณ[๑]แล้ว เสด็จเข้าไปยังท้องพระโรง (หลังใหม่) แล้วรับสั่งให้ปูเครื่องลาดทั่วท้องพระโรง ปูลาดอาสนะ ตั้งหม้อน้ำ ตามประทีปน้ำมัน แล้วเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วประทับยืนอยู่ ณ ที่สมควร ได้กราบทูล พระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งหลายได้ปูเครื่องลาดทั่วท้องพระโรง ปูลาดอาสนะ ตั้งหม้อน้ำ ตามประทีปน้ำมันแล้ว ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงกำหนดเวลาที่สมควร ณ บัดนี้เถิด”

[๒๙๙] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวร เสด็จไปยังท้องพระโรง พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ทรงล้างพระบาทแล้วเสด็จเข้าสู่ท้อง พระโรงประทับนั่งพิงเสากลาง ผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก

ฝ่ายภิกษุสงฆ์ล้างเท้าแล้วเข้าสู่ท้องพระโรงนั่งพิงฝาด้านทิศตะวันตก ผินหน้าไปทางทิศตะวันออก อยู่เบื้องพระปฤษฎางค์พระผู้มีพระภาค

ส่วนพระเจ้ามัลละกรุงปาวาทรงล้างพระบาทแล้วเสด็จเข้าสู่ท้องพระโรงประทับ นั่งพิงฝาทางด้านทิศตะวันออก ผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันตกอยู่เบื้องพระพักตร์พระผู้มีพระภาค[๒]

---

[๑] **กระทำประทักษิณ** หมายถึงเดินเวียนขวา คือเดินพนมมือเวียนไปทางขวาตามเข็มนาฬิกา เป็นการแสดงความเคารพตามธรรมเนียมสมัยนั้น ต้องเดินเวียนขวา ๓ รอบ โดยมีพระผู้มีพระภาคอยู่ทางขวา เสร็จแล้วหันหน้าไปทางพระผู้มีพระภาค เดินถอยหลังจนสุดสายตา คือจนมองไม่เห็นพระผู้มีพระภาค คุกเข่าลงกราบด้วยเบญจางคประดิษฐ์ แล้วเดินจากไป (วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๕/๑๗๖-๑๗๗)

[๒] ดูเทียบ สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๒๔๓/๒๕๐

จากนั้น พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้พวกเจ้ามัลละกรุงปาวาเห็นชัด ชวนใจ ให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริง ด้วยธรรมีกถาเกือบตลอดคืน แล้วทรงส่งไปด้วยพระดำรัสว่า “วาเสฏฐะทั้งหลาย ราตรีผ่านไปมากแล้ว[๑] ขอท่านทั้งหลายจงกำหนดเวลาสมควร ณ บัดนี้เถิด” พวกเจ้า มัลละกรุงปาวาทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว ทรงพากันลุกขึ้นจากที่ประทับ ถวายอภิวาท พระผู้มีพระภาค กระทำประทักษิณแล้วเสด็จจากไป

[๓๐๐] ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาค เมื่อพวกเจ้ามัลละกรุงปาวาเสด็จจากไปแล้ว ไม่นาน ทรงเหลียวดูหมู่ภิกษุผู้นั่งนิ่งแล้ว รับสั่งเรียกท่านพระสารีบุตรมาตรัสว่า “สารีบุตร ภิกษุสงฆ์ปราศจากถีนมิทธะ สารีบุตร จงแสดงธรรมีกถาแก่ภิกษุทั้งหลาย เราเมื่อยหลัง จักขอพักสักหน่อย” ท่านพระสารีบุตรทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว จากนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ปูสังฆาฏิซ้อนกัน ๔ ชั้น ทรงสำเร็จสีหไสยาโดย พระปรัศว์เบื้องขวา ทรงซ้อนพระบาทเหลื่อมพระบาท ทรงมีสติสัมปชัญญะ ทรงกำหนดพระทัยพร้อมจะเสด็จลุกขึ้น

เรื่องนิครนถ์แตกกัน

[๓๐๑] สมัยนั้น นิครนถ์ นาฏบุตรได้ถึงแก่กรรมแล้วไม่นานที่กรุงปาวา เพราะการถึงแก่กรรมของนิครนถ์ นาฏบุตรนั้น พวกนิครนถ์จึงแตกกัน เกิดแยกกันเป็น ๒ พวก ต่างบาดหมางกัน ทะเลาะวิวาทกัน ใช้หอกคือปากทิ่มแทงกันอยู่ว่า “ท่านไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ แต่ข้าพเจ้ารู้ทั่วถึงธรรมวินัย ท่านจะรู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ได้อย่างไร ท่านปฏิบัติผิด แต่ข้าพเจ้าปฏิบัติถูก คำพูดของข้าพเจ้ามีประโยชน์ แต่คำพูดของท่านไม่มีประโยชน์ คำที่ควรพูดก่อน ท่านกลับพูดภายหลัง คำที่ควรพูดภายหลัง ท่านกลับพูดก่อน เรื่องที่ท่านเคยชินได้ผันแปรไปแล้ว ข้าพเจ้าจับผิดคำพูดของท่านได้แล้ว ข้าพเจ้าข่มท่านได้แล้ว ถ้าท่านมีความสามารถ ก็จงหาทางแก้คำพูดหรือเปลื้องตนให้พ้นผิดเถิด” เห็นจะมีแต่การฆ่ากันเท่านั้นที่จะเป็นไปในพวกนิครนถ์ผู้เป็นสาวกของนิครนถ์ นาฏบุตร แม้พวกสาวกของนิครนถ์ นาฏบุตร ที่เป็นคฤหัสถ์ นุ่งขาวห่มขาว ก็มีอาการเบื่อหน่าย คลายความรัก รู้สึกท้อถอยในพวกนิครนถ์ผู้เป็นสาวกของนิครนถ์ นาฏบุตร ทั้งนี้เพราะธรรมวินัยที่นิครนถ์ นาฏบุตรกล่าวไว้ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ไม่เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความ สงบระงับ เป็นธรรมวินัยที่ผู้มิใช่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้ เป็นธรรมวินัยที่มีที่พำนักถูกทำลายแล้ว เป็นธรรมวินัยที่ไม่มีที่พึ่งอาศัย[๒]

[๓๐๒] ครั้งนั้น ท่านพระสารีบุตรเรียกภิกษุทั้งหลายมากล่าวว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย นิครนถ์นาฏบุตรได้ถึงแก่กรรมแล้วไม่นานที่กรุงปาวา เพราะการถึงแก่กรรมของนิครนถ์ นาฏบุตรนั้น พวกนิครนถ์จึงแตกกัน เกิดแยกกัน เป็น ๒ พวก ฯลฯ เป็นธรรมวินัยที่มีที่พำนักถูกทำลายแล้ว เป็นธรรมวินัยที่ไม่มีที่พึ่งอาศัย ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้อนี้ก็เป็นอย่างนั้นแหละ ในธรรมวินัยที่ศาสดากล่าวไว้ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ไม่เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เป็นธรรมวินัยที่ผู้มิใช่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

---

[๑] **ราตรีผ่านไปมากแล้ว** หมายถึงเกือบสว่าง (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๕๑/๑๔๐-๑๔๑)

[๒] ดูเทียบข้อ ๑๖๔ หน้า ๑๒๕ ในเล่มนี้

ประกาศไว้ ส่วนธรรมนี้แลพระผู้มีพระภาคของพวกเราตรัสไว้ดีแล้ว ประกาศไว้ดีแล้ว เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ได้ เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เป็นธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้ พวกเราทั้งหมดนี้แหละพึงสังคายนา ไม่พึงวิวาทกันในธรรมนั้น เพื่อให้พรหมจรรย์นี้ ตั้งอยู่ได้นาน ดำรงอยู่ได้นาน ข้อนั้นพึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย

ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมอะไรเล่าที่พระผู้มีพระภาคของพวกเราตรัสไว้ดีแล้ว ประกาศไว้ดีแล้ว เป็นเครื่องนำออกจากทุกข์ได้ เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เป็นธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้ พวกเราทั้งหมดนี้แหละพึงสังคายนา ไม่พึงวิวาทกันในธรรมนั้น เพื่อให้พรหมจรรย์นี้ตั้งอยู่ได้นาน ดำรงอยู่ได้นาน ข้อนั้นพึงเป็นไป เพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

สังคีติหมวด ๑

[๓๐๓] ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมหมวดละ ๑ ประการ ที่พระผู้มีพระภาค ผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตรัสไว้โดยชอบแล้วมีอยู่ พวกเราทั้งหมดนี้แหละพึงสังคายนา ไม่พึงวิวาทกันในธรรมนั้น เพื่อให้พรหมจรรย์นี้ตั้งอยู่ได้นาน ดำรงอยู่ได้นาน ข้อนั้นพึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

ธรรมหมวดละ ๑ ประการ คืออะไร

คือ

สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร
สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ดำรงอยู่ได้ด้วยสังขาร

ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย นี้แล คือธรรมหมวดละ ๑ ประการ ที่พระผู้มีพระภาค ผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตรัสไว้โดยชอบแล้ว พวกเราทั้งหมดนี้แหละพึงสังคายนา ไม่พึงวิวาทกันในธรรมนั้น เพื่อให้พรหมจรรย์นี้ตั้งอยู่ได้นาน ดำรงอยู่ได้นาน ข้อนั้นพึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย

สังคีติหมวด ๑ จบ

สังคีติหมวด ๒

[๓๐๔] ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมหมวดละ ๒ ประการ ที่พระผู้มีพระภาคผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตรัสไว้โดยชอบแล้วมีอยู่ พวกเราทั้งหมดนี้แหละพึงสังคายนา ไม่พึงวิวาทกันในธรรมนั้น เพื่อให้ พรหมจรรย์นี้ตั้งอยู่ได้นาน ดำรงอยู่ได้นาน ข้อนั้นพึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่คน

หมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

ธรรมหมวดละ ๒ ประการ คือ

คือ

๑

๑. นาม[๑]

๒. รูป[๒]

๒

๑. อวิชชา[๓] (ความไม่รู้แจ้ง)

๒. ภวตัณหา[๔] (ความทะยานอยากในภพ)

๓

๑. ภวทิฏฐิ[๕] (ความเห็นเนื่องด้วยภพ)

๒. วิภวทิฏฐิ[๖] (ความเห็นเนื่องด้วยวิภพ)

๔

๑. อหิริกะ (ความไม่อายบาป)

๒. อโนตตัปปะ (ความไม่กลัวบาป)[๗]

๕

---

[๑] **นาม** หมายถึงอรูปขันธ์ ๔ คือ (๑) เวทนาขันธ์ (๒) สัญญาขันธ์ (๓) สังขารขันธ์ (๔) วิญญาณขันธ์ และนิพพาน (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๐๔/๑๗๐-๑๗๑) และดูเทียบ องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๙๐/๑๑๒, อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๑๓๑๖-๑๓๑๗/๓๖๕

[๒] **รูป** หมายถึงมหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ (คืออุปาทายรูป ๒๔) (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๐๔/๑๗๑) และดูเทียบ อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๑๓๑๖-๑๓๑๗/๓๖๕

[๓] **อวิชชา** หมายถึงความไม่รู้แจ้งในสัจจะ ๔ มีทุกข์ เป็นต้น (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๐๔/๑๗๑)

[๔] **ภวตัณหา** หมายถึงความปรารถนาภพ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๐๔/๑๗๑) และดูเทียบข้อ ๓๕๒ หน้า ๓๗๐ ในเล่มนี้

[๕] **ภวทิฏฐิ** หมายถึงสัสสตทิฏฐิ คือเห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยง (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๐๔/๑๗๑) และดูเทียบ องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๙๒/๑๑๓, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๙๖/๕๖๒

[๖] **วิภวทิฏฐิ** หมายถึงอุจเฉททิฏฐิ คือเห็นว่าอัตตาและโลกขาดสูญ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๐๔/๑๗๑)

[๗] ดูเทียบ อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๐๐/๕๙๗-๕๙๘

๑. หิริ (ความอายบาป)
๒. โอตตัปปะ (ความกลัวบาป)[๑]

๖

๑. โทวจัสสตา (ความเป็นผู้ว่ายาก)
๒. ปาปมิตตตา (ความมีปาปมิตร)[๒]

๗

๑. โสวจัสสตา (ความเป็นผู้ว่าง่าย)
๒. กัลยาณมิตตตา (ความมีกัลยาณมิตร)[๓]

๘

๑. อาปัตติกุสลตา (ความเป็นผู้ฉลาดในอาบัติ)
๒. อาปัตติวุฏฐานกุสลตา (ความเป็นผู้ฉลาดในการออกจากอาบัติ)[๔]

๙

๑. สมาปัตติกุสลตา (ความเป็นผู้ฉลาดในการเข้าสมาบัติ)
๒. สมาปัตติวุฏฐานกุสลตา (ความเป็นผู้ฉลาดในการออกจากสมาบัติ)

๑๐

๑. ธาตุกุสลตา (ความเป็นผู้ฉลาดในธาตุ)
๒. มนสิการกุสลตา (ความเป็นผู้ฉลาดในมนสิการ)[๕]

๑๑

๑. อายตนกุสลตา (ความเป็นผู้ฉลาดในอายตนะ)
๒. ปฏิจจสมุปปาทกุสลตา (ความเป็นผู้ฉลาดในปฏิจจสมุปบาท)

๑๒

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๙๔/๑๑๓

[๒] ดูเทียบ องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๙๕/๑๑๔, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๐๑/๕๙๘

[๓] ดูเทียบ องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๙๖/๑๑๔

[๔] ดูเทียบ องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๙๘/๑๑๕

[๕] ดูเทียบ องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๙๗/๑๑๔

๑. ฐานกุสลตา (ความเป็นผู้ฉลาดในฐานะ)
๒. อัฏฐานกุสลตา (ความเป็นผู้ฉลาดในอัฏฐานะ)

๑๓

๑. อาชชวะ (ความซื่อตรง)
๒. ลัชชวะ (ความละอาย)[๑]

๑๔

๑. ขันติ (ความอดทน)
๒. โสรัจจะ (ความเสงี่ยม)[๒]

๑๕

๑. สาขัลยะ (ความมีวาจาอ่อนหวาน)
๒. ปฏิสันถาร (การต้อนรับ)[๓]

๑๖

๑. อวิหิงสา (ความไม่เบียดเบียน)
๒. โสเจยยะ (ความสะอาด)[๔]

๑๗

๑. มุฏฐสัจจะ (ความหลงลืมสติ)
๒. อสัมปชัญญะ (ความไม่รู้ตัว)[๕]

๑๘

๑. สติ (ความระลึกได้)
๒. สัมปชัญญะ (ความรู้ตัว)[๖]

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๖๕/๑๓๔
[๒] ดูเทียบ องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๖๖/๑๓๔
[๓] ดูเทียบ องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๖๗/๑๓๕
[๔] ดูเทียบ องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๖๘/๑๓๕
[๕] ดูเทียบ องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๗๙/๑๓๘
[๖] ดูเทียบ องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๘๐/๑๓๘

๑๙

๑. อินทริเยสุ อคุตตทวารตา (ความไม่คุ้มครองทวารในอินทรีย์)
๒. โภชเน อมัตตัญญุตา (ความไม่รู้จักประมาณในการบริโภค)[๑]

๒๐

๑. อินทริเยสุ คุตตทวารตา (ความคุ้มครองทวารในอินทรีย์)
๒. โภชเน มัตตัญญุตา (ความรู้จักประมาณในการบริโภค)[๒]

๒๑

๑. ปฏิสังขานพละ (กำลังคือการพิจารณา)
๒. ภาวนาพละ (กำลังคือการเจริญ)[๓]

๒๒

๑. สติพละ (กำลังคือสติ)
๒. สมาธิพละ (กำลังคือสมาธิ)[๔]

๒๓

๑. สมถะ (การฝึกจิตให้สงบเป็นสมาธิ)
๒. วิปัสสนา (ความเห็นแจ้ง)[๕]

๒๔

๑. สมถนิมิต (นิมิตแห่งสมถะ)
๒. ปัคคหนิมิต (นิมิตแห่งความเพียร)

๒๕

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๖๙/๑๓๕
[๒] ดูเทียบ องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๗๐/๑๓๕
[๓] ดูเทียบ องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๗๑/๑๓๖
[๔] ดูเทียบ องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๗๒/๑๓๖
[๕] ดูเทียบ องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๗๓/๑๓๖

๑. ปัคคหะ (ความเพียร)
๒. อวิกเขปะ (ความไม่ฟุ้งซ่าน)

๒๖

๑. สีลวิบัติ (ความวิบัติแห่งศีล)
๒. ทิฏฐิวิบัติ (ความวิบัติแห่งทิฏฐิ)[๑]

๒๗

๑. สีลสัมปทา (ความถึงพร้อมแห่งศีล)
๒. ทิฏฐิสัมปทา (ความถึงพร้อมแห่งทิฏฐิ)[๒]

๒๘

๑. สีลวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งศีล)
๒. ทิฏฐิวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งทิฏฐิ)[๓]

๒๙

๑. ทิฏฐิวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งทิฏฐิ)
๒. ยถาทิฏฐิปธานะ (ความเพียรที่สมควรแก่สัมมาทิฏฐิ)[๔]

๓๐

๑. สังเวชนีเยสุ ฐาเนสุ สังเวคะ (ความสลดใจในที่ที่ควรสลดใจ)
๒. สังวิคคัสสะ โยนิโส ปธานะ (ความเพียรโดยแยบคายของผู้มีความสลดใจ)

๓๑

๑. กุสเลสุ ธัมเมสุ อสันตุฏฐิตา (ความไม่สันโดษในกุศลธรรมทั้งหลาย)
๒. ปธานัสมิง อัปปฏิวานิตา (ความไม่ท้อถอยในการบำเพ็ญเพียร)[๕]

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๗๔/๑๓๖

[๒] ดูเทียบ องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๗๕/๑๓๗

[๓] ดูเทียบ องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๗๖/๑๓๗

[๔] ดูเทียบ องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๗๗/๑๓๗

[๕] ดูเทียบ องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๕/๖๕,๑๗๘/๑๓๘

๓๒

๑. วิชชา (ความรู้แจ้ง)

๒. วิมุตติ (ความหลุดพ้น)[๑]

๓๓

๑. ขยญาณ (ความรู้ในการสิ้นกิเลส)

๒. อนุปปาทญาณ (ความรู้ในการไม่เกิดกิเลส)

ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย นี้แล คือธรรมหมวดละ ๒ ประการ ที่พระผู้มีพระภาค ผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นตรัสไว้โดยชอบแล้ว พวกเราทั้งหมดนี้แหละพึงสังคายนา ไม่พึงวิวาทกันในธรรมนั้น เพื่อให้พรหมจรรย์นี้ตั้งอยู่ได้นาน ดำรงอยู่ได้นาน ข้อนั้นพึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่ คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย

สังคีติหมวด ๒ จบ

สังคีติหมวด ๓

[๓๐๕] ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมหมวดละ ๓ ประการ ที่พระผู้มีพระภาค ผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตรัสไว้โดยชอบแล้ว มีอยู่ พวกเราทั้งหมดนี้แหละพึงสังคายนา ไม่พึงวิวาทกันในธรรมนั้น ฯลฯ เพื่อ ประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

ธรรมหมวดละ ๓ ประการ คืออะไร

คือ

๑

อกุศลมูล[๒] ๓

๑. อกุศลมูลคือโลภะ (ความอยากได้)

๒. อกุศลมูลคือโทสะ (ความคิดประทุษร้าย)

๓. อกุศลมูลคือโมหะ (ความหลง)

๒

กุศลมูล[๓] ๓

๑. กุศลมูลคืออโลภะ (ความไม่อยากได้)

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๙๑/๑๑๓

[๒] ดูเทียบ องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๗๐/๒๙๒

[๓] ดูเทียบ องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๗๐/๒๙๕

๒. กุศลมูลคืออโทสะ (ความไม่คิดประทุษร้าย)

๓. กุศลมูลคืออโมหะ (ความไม่หลง)

๓

ทุจริต[๑] ๓

๑. กายทุจริต (ความประพฤติชั่วด้วยกาย)[๒]

๒. วจีทุจริต (ความประพฤติชั่วด้วยวาจา)

๓. มโนทุจริต (ความประพฤติชั่วด้วยใจ)

๔

สุจริต[๓] ๓

๑. กายสุจริต (ความประพฤติชอบด้วยกาย)

๒. วจีสุจริต (ความประพฤติชอบด้วยวาจา)

๓. มโนสุจริต (ความประพฤติชอบด้วยใจ)

๕

อกุศลวิตก[๔] ๓

๑. กามวิตก (ความตรึกในทางกาม)

๒. พยาบาทวิตก (ความตรึกในทางพยาบาท)

๓. วิหิงสาวิตก (ความตรึกในทางเบียดเบียน)

๖

กุศลวิตก[๕] ๓

๑. เนกขัมมวิตก[๖] (ความตรึกปลอดจากกาม)

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๒/๑๕๐

[๒] **อีกนัยหนึ่งแปลว่า** ความประพฤติชั่วที่เป็นไปทางกาย หรือความประพฤติชั่วด้วยกาย ก็ได้ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๐๕/๑๗๙)

[๓] ดูเทียบ องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๒/๑๕๑

[๔] ดูเทียบ องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๒๕/๓๙๑

[๕] ดูเทียบ องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๒๕/๓๙๑

[๖] **เนกขัมมวิตก** แยกเป็น ๒ ศัพท์ คือ (๑) เนกขัมมะ (๒) วิตก คำว่า **เนกขัมมะ** มีนัย ๕ ประการคือ (๑) การบรรพชา (๒) ปฐมฌาน (๓) วิปัสสนาปัญญา (๔) นิพพาน (๕) กุศลธรรมทั้งปวง (ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๑๐๐/๓๙๓, วิสุทฺธิ.มหาฏีกา (บาลี) ๑/๕๖/๑๖๙) คำว่า **วิตก** มีหลายนัย เช่น ความตรึก ความวิตก ความดำริ ความจดจิตในอารมณ์ครั้งแรก เป็นต้น (วิสุทฺธิ.

๒. อพยาบาทวิตก (ความตรึกปลอดจากพยาบาท)

๓. อวิหิงสาวิตก (ความตรึกปลอดจากการเบียดเบียน)

๗

อกุศลสังกัปปะ ๓

๑. กามสังกัปปะ (ความดำริในทางกาม)

๒. พยาปาทสังกัปปะ (ความดำริในทางพยาบาท)

๓. วิหิงสาสังกัปปะ (ความดำริในทางเบียดเบียน)

๘

กุศลสังกัปปะ[๑] ๓

๑. เนกขัมมสังกัปปะ (ความดำริปลอดจากกาม)

๒. อพยาบาทสังกัปปะ (ความดำริปลอดจากพยาบาท)

๓. อวิหิงสาสังกัปปะ (ความดำริปลอดจากการเบียดเบียน)

๙

อกุศลสัญญา ๓

๑. กามสัญญา (ความกำหนดหมายในทางกาม)

๒. พยาบาทสัญญา (ความกำหนดหมายในทางพยาบาท)

๓. วิหิงสาสัญญา (ความกำหนดหมายในทางเบียดเบียน)

๑๐

กุศลสัญญา ๓

๑. เนกขัมมสัญญา (ความกำหนดหมายปลอดจากกาม)

๒. อพยาบาทสัญญา (ความกำหนดหมายปลอดจากพยาบาท)

๓. อวิหิงสาสัญญา (ความกำหนดหมายปลอดจากการเบียดเบียน)

๑๑

อกุศลธาตุ ๓

๑. กามธาตุ (ธาตุคือกาม)

(บาลี) ๑/๗๑/๑๔๕-๑๕๕) เมื่อรวมศัพท์ทั้ง ๒ จึงเป็นเนกขัมมวิตก แปลว่า ความตรึกในเนกขัมมะ แต่ในที่นี้หมายถึง ความตรึกในการออกจากกามหรือความตรึกปลอดจากกาม ซึ่งมีอธิบายเป็น ๓ ประเด็น คือ (๑) การบำเพ็ญปฐมฌานจนทำให้จิตปลอดจากนิวรณ์ (๒) การบำเพ็ญกุศลธรรมทั้งหลายจนจิตปลอดจากอกุศลธรรมทั้งหมด (๓) การทำนิพพานให้แจ้งจนจิตปลอดจากสังขตธรรมทั้งปวง (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๐๕/๑๘๐, ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๓๐๕/๒๓๒)

[๑] ดูเทียบ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๗

๒. พยาปาทธาตุ (ธาตุคือพยาบาท)

๓. วิหิงสาธาตุ (ธาตุคือวิหิงสา)

๑๒

กุศลธาตุ ๓

๑. เนกขัมมธาตุ (ธาตุคือเนกขัมมะ)

๒. อพยาปาทธาตุ (ธาตุคืออพยาบาท)

๓. อวิหิงสาธาตุ (ธาตุคืออวิหิงสา)

๑๓

ธาตุ ๓ อีกนัยหนึ่ง

๑. กามธาตุ (ธาตุคือกามภพ)

๒. รูปธาตุ (ธาตุคือรูปภพ)

๓. อรูปธาตุ (ธาตุคืออรูปภพ)

๑๔

ธาตุ ๓ อีกนัยหนึ่ง

๑. รูปธาตุ (ธาตุคือรูปภพ)

๒. อรูปธาตุ (ธาตุคืออรูปภพ)

๓. นิโรธธาตุ (ธาตุคือนิโรธ)

๑๕

ธาตุ[๑] ๓ อีกนัยหนึ่ง

๑. หีนธาตุ (ธาตุอย่างหยาบ)

๒. มัชฌิมธาตุ (ธาตุอย่างกลาง)

๓. ปณีตธาตุ (ธาตุอย่างประณีต)

๑๖

ตัณหา ๓

๑. กามตัณหา[๒] (ความทะยานอยากในกาม)

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๗๗/๓๑๙

[๒] **กามตัณหา** หมายถึงราคะที่มีกามคุณ ๕ เป็นอารมณ์ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๐๕/๑๘๒, ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๓๐๕/๒๓๕)

๒. ภวตัณหา[๑] (ความทะยานอยากในภพ)

๓. วิภวตัณหา[๒] (ความทะยานอยากในวิภพ)

๑๗

ตัณหา ๓ อีกนัยหนึ่ง

๑. กามตัณหา (ความทะยานอยากในกามภพ)

๒. รูปตัณหา (ความทะยานอยากในรูปภพ)

๓. อรูปตัณหา (ความทะยานอยากในอรูปภพ)

๑๘

ตัณหา[๓] ๓ อีกนัยหนึ่ง

๑. รูปตัณหา (ความทะยานอยากในรูปภพ)

๒. อรูปตัณหา (ความทะยานอยากในอรูปภพ)

๓. นิโรธตัณหา[๔] (ความทะยานอยากในความดับสูญ)

๑๙

สังโยชน์[๕] ๓

๑. สักกายทิฏฐิ (ความเห็นว่าเป็นตัวของตน)

๒. วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย)

๓. สีลัพพตปรามาส (ความถือมั่นศีลพรต)

๒๐

อาสวะ[๖] ๓

๑. กามาสวะ (อาสวะคือกาม)

๒. ภวาสวะ (อาสวะคือภพ)

๓. อวิชชาสวะ (อาสวะคืออวิชชา)

๒๑

---

[๑] **ภวตัณหา** หมายถึงราคะในรูปภพและอรูปภพ ราคะอันสหรคตด้วยสัสสตทิฏฐิ หรือความปรารถนาภพ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๐๕/๑๘๒)

[๒] **วิภวตัณหา** หมายถึงราคะที่สหรคตด้วยอุจเฉททิฏฐิ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๐๕/๑๘๒)

[๓] ดูเทียบ อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๑๘/๖๐๙

[๔] **นิโรธตัณหา** หมายถึงราคะที่สหรคตด้วยอุจเฉททิฏฐิ ที่ถือว่าภพ คือ ความเป็นมนุษย์ ความเป็นเทพ ชั้นกามาวจร ความเป็นเทพชั้นรูปาวจรและชั้นอรูปาวจร ขาดสูญ (ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๓๐๕/๑๘๒, ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๓๐๕/๒๓๖)

[๕] ดูเทียบ องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๙๕/๓๔๗

[๖] ดูเทียบ อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๑๔/๖๐๕-๖๐๖

ภพ ๓

๑. กามภพ (ภพที่เป็นกามาวจร)
๒. รูปภพ (ภพที่เป็นรูปาวจร)
๓. อรูปภพ (ภพที่เป็นอรูปาวจร)

๒๒

เอสนา[๑](การแสวงหา) ๓

๑. กาเมสนา (การแสวงหากาม)
๒. ภเวสนา (การแสวงหาภพ)
๓. พรหมจริเยสนา (การแสวงหาพรหมจรรย์)

๒๓

วิธา[๒](ความถือตัว) ๓

๑. เสยโยหมัสมีติ วิธา (ถือตัวว่าเราเป็นผู้เลิศกว่าเขา)
๒. สทิโสหมัสมีติ วิธา (ถือตัวว่าเราเป็นผู้เสมอเขา)
๓. หีโนหมัสมีติ วิธา (ถือตัวว่าเราเป็นผู้ด้อยกว่าเขา)

๒๔

อัทธา(กาล) ๓

๑. อตีตอัทธา (อดีตกาล)
๒. อนาคตอัทธา (อนาคตกาล)
๓. ปัจจุปปันนอัทธา (ปัจจุบันกาล)

๒๕

อันตะ ๓

๑. สักกายอันตะ (ส่วนสุดคือสักกายะ)
๒. สักกายสมุทยอันตะ (ส่วนสุดคือสักกายสมุทัย)
๓. สักกายนิโรธอันตะ (ส่วนสุดคือสักกายนิโรธ)

๒๖

เวทนา[๓] ๓

๑. สุขเวทนา (ความรู้สึกสุข)
๒. ทุกขเวทนา (ความรู้สึกทุกข์)

---

[๑] ดูเทียบ อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๑๙/๖๐๙

[๒] ดูเทียบ อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๒๐/๖๑๐-๖๑๑

[๓] ดูเทียบ สํ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๒๔๙/๓๗๓

๓. อทุกขมสุขเวทนา (ความรู้สึกไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข)

๒๗

ทุกขตา[๑] ๓

๑. ทุกขทุกขตา (สภาวทุกข์คือทุกข์)

๒. สังขารทุกขตา (สภาวทุกข์คือสังขาร)

๓. วิปริณามทุกขตา (สภาวทุกข์คือความแปรผันไป)

๒๘

ราสี(กอง) ๓

๑. มิจฉัตตนิยตราสี (กองแห่งธรรมที่มีสภาวะผิดและให้ผลแน่นอน)

๒. สัมมัตตนิยตราสี (กองแห่งธรรมที่มีสภาวะชอบและให้ผลแน่นอน)

๓. อนิยตราสี (กองแห่งธรรมที่ให้ผลไม่แน่นอน)

๒๙

ตมะ(ความมืด) ๓

๑. เคลือบแคลง สงสัย ไม่น้อมใจเชื่อ ไม่เลื่อมใส ปรารภอดีตกาล

๒. เคลือบแคลง สงสัย ไม่น้อมใจเชื่อ ไม่เลื่อมใส ปรารภอนาคตกาล

๓. เคลือบแคลง สงสัย ไม่น้อมใจเชื่อ ไม่เลื่อมใส ปรารภปัจจุบันกาล

๓๐

อรักเขยยะ(ข้อที่พระตถาคตไม่ต้องรักษา) ๓

๑. พระตถาคตทรงมีกายสมาจาร (ความประพฤติทางกาย) บริสุทธิ์ ไม่ทรงมีกายทุจริตที่พระองค์จะต้องรักษาไว้โดยตั้งพระทัยว่า “คนอื่น ๆ อย่าได้รู้กายทุจริตของเรานี้”

๒. พระตถาคตทรงมีวจีสมาจาร (ความประพฤติทางวาจา) บริสุทธิ์ ไม่ทรงมีวจีทุจริตที่พระองค์จะต้องรักษาไว้โดยตั้งพระทัยว่า “คนอื่น ๆ อย่าได้รู้วจีทุจริตของเรานี้”

๓. พระตถาคตทรงมีมโนสมาจาร (ความประพฤติทางใจ) บริสุทธิ์ ไม่ทรงมีมโนทุจริตที่พระองค์จะต้องรักษาไว้โดยตั้งพระทัยว่า “คนอื่น ๆ อย่าได้รู้มโนทุจริตของเรานี้”

๓๑

กิญจนะ[๒](เครื่องกังวล) ๓

๑. ราคกิญจนะ (เครื่องกังวลคือราคะ)

๒. โทสกิญจนะ (เครื่องกังวลคือโทสะ)

---

[๑] ดูเทียบ สํ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๓๒๗/๓๕๐

[๒] ดูเทียบ อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๒๔/๖๑๓

๓. โมหกิญจนะ (เครื่องกังวลคือโมหะ)

๓๒

อัคคิ[๑](ไฟ) ๓

๑. ราคัคคิ (ไฟคือราคะ)
๒. โทสัคคิ (ไฟคือโทสะ)
๓. โมหัคคิ (ไฟคือโมหะ)

๓๓

อัคคิ[๒] ๓ อีกนัยหนึ่ง

๑. อาหุเนยยัคคิ (ไฟคืออาหุไนยบุคคล)
๒. คหปตัคคิ (ไฟคือคหบดี)
๓. ทักขิเณยยัคคิ (ไฟคือทักขิไณยบุคคล)

๓๔

รูปสังคหะ ๓

๑. สนิทัสสนสัปปฏิฆรูป (รูปที่เห็นได้และสัมผัสได้)
๒. อนิทัสสนสัปปฏิฆรูป (รูปที่เห็นไม่ได้ แต่สัมผัสได้)
๓. อนิทัสสนอัปปฏิฆรูป (รูปที่เห็นไม่ได้และสัมผัสไม่ได้)

๓๕

สังขาร[๓] ๓

๑. ปุญญาภิสังขาร (สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายดี)
๒. อปุญญาภิสังขาร (สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายชั่ว)
๓. อาเนญชาภิสังขาร (สภาพที่ปรุงแต่งภพอันมั่นคงไม่หวั่นไหว)

๓๖

บุคคล ๓

๑. เสขบุคคล (บุคคลผู้ยังต้องศึกษา)
๒. อเสขบุคคล (บุคคลผู้ไม่ต้องศึกษา)
๓. เนวเสขานาเสขบุคคล (บุคคลผู้ยังต้องศึกษาก็มิใช่ผู้ไม่ต้องศึกษาก็มิใช่)

๓๗

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๔๗/๗๕

[๒] ดูเทียบ องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๔๗/๗๖

[๓] **สังขาร** ในที่นี้หมายถึงสภาพที่ปรุงแต่งกิจ(หน้าที่)อันเป็นของตน การให้ผลแก่ตน (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๐๕/๑๙๒, ที.ปา.ฎีกา (บาลี) ๓๐๕/๒๕๒)

เถระ ๓

๑. ชาติเถระ (พระเถระโดยชาติ)

๒. ธัมมเถระ (พระเถระโดยธรรม)

๓. สมมติเถระ (พระเถระโดยสมมติ)

๓๘

บุญกิริยาวัตถุ[๑] ๓

๑. ทานมัยบุญกิริยาวัตถุ (บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทาน)

๒. สีลมัยบุญกิริยาวัตถุ (บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีล)

๓. ภาวนามัยบุญกิริยาวัตถุ (บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนา)

๓๙

โจทนาวัตถุ(เหตุที่ใช้โจท) ๓

๑. ทิฏเฐนะ(โจทด้วยได้เห็น)

๒. สุเตนะ (โจทด้วยได้ยินได้ฟัง)

๓. ปริสังกายะ (โจทด้วยความระแวงสงสัย)

๔๐

กามุปปัตติ(การเกิดในกามภพ) ๓

๑. สัตว์ที่มีกามปรากฏเฉพาะหน้ามีอยู่ สัตว์เหล่านั้นเป็นไปตามอำนาจของกามทั้งหลายที่ปรากฏเฉพาะหน้าแล้ว เช่น มนุษย์ เทพบางพวก และวินิปาติกะบางพวก[๒] นี้เป็นกามุปปัตติที่ ๑

๒. สัตว์ที่เนรมิตกามคุณได้มีอยู่ สัตว์เหล่านั้นเนรมิตแล้ว เป็นไปตามอำนาจ ของกามทั้งหลาย เช่น พวกเทพชั้นนิมมานรดี นี้เป็นกามุปปัตติที่ ๒

๓. สัตว์ที่ผู้อื่นเนรมิตกามคุณให้มีอยู่ สัตว์เหล่านั้นเป็นไปตามอำนาจของกามคุณที่ผู้อื่นเนรมิตให้แล้ว เช่น พวกเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี นี้เป็น กามุปปัตติที่ ๓

๔๑

การเข้าถึงความสุข ๓

๑. สัตว์พวกที่ทำความสุขให้เกิดขึ้น ๆ แล้วอยู่เป็นสุขมีอยู่ เช่น พวกเทพชั้นพรหมกายิกา นี้เป็นการเข้าถึงความสุขที่ ๑

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.อฏฺ□ก. (ไทย) ๒๓/๓๖/๓๐๐

[๒] **วินิปาติกะบางพวก** หมายถึงสัตว์จำพวกปลาและเต่า เป็นต้นที่มีที่อยู่ประจำของตน ยกเว้นสัตว์นรก (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๐๕/๑๙๖)

๒. สัตว์พวกที่เอิบอิ่ม อิ่มเอม บริบูรณ์ เปี่ยมล้นด้วยความสุขมีอยู่ สัตว์เหล่านั้นบางครั้งบางคราวก็เปล่งอุทานว่า “สุขหนอ ๆ” เช่น พวกเทพ ชั้นอาภัสสระ นี้เป็นการเข้าถึงความสุขที่ ๒

๓. สัตว์พวกที่เอิบอิ่ม อิ่มเอม บริบูรณ์ เปี่ยมล้นด้วยความสุขมีอยู่ สัตว์เหล่านั้นยินดีเสวยความสุขทางจิตอันประณีตเท่านั้น เช่น พวกเทพ ชั้นสุภกิณหะ นี้เป็นการเข้าถึงความสุขที่ ๓

๔๒

ปัญญา ๓

๑. เสขปัญญา (ปัญญาของบุคคลผู้ยังต้องศึกษา)

๒. อเสขปัญญา (ปัญญาของบุคคลผู้ไม่ต้องศึกษา)

๓. เนวเสขานาเสขปัญญา (ปัญญาของบุคคลผู้ยังต้องศึกษาก็มิใช่ผู้ไม่ต้องศึกษาก็มิใช่)

๔๓

ปัญญา[๑] ๓ อีกนัยหนึ่ง

๑. จินตามยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการคิด)

๒. สุตมยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการฟัง)

๓. ภาวนามยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการอบรม)

๔๔

อาวุธ[๒] ๓

๑. สุตาวุธ (อาวุธคือสุตะ)

๒. ปวิเวกาวุธ (อาวุธคือปวิเวก)

๓. ปัญญาวุธ (อาวุธคือปัญญา)

๔๕

อินทรีย์[๓] ๓

๑. อนัญญาตัญญัสสามีตินทรีย์ (อินทรีย์ของผู้ปฏิบัติด้วยมุ่งว่าเราจักรู้สัจธรรมที่ยังมิได้รู้)

๒. อัญญินทรีย์ (อินทรีย์คือปัญญาที่รู้ทั่วถึงได้แก่โสดาปัตติผลญาณ)

---

[๑] ดูเทียบ อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๖๘/๕๓๓-๕๓๔

[๒] **อาวุธ** แปลว่าเครื่องมือที่ใช้ป้องกันหรือต่อสู้ ในที่นี้หมายถึงอาวุธในทางธรรม ๓ ประการ คือ (๑) สุตะ หมายถึงพระพุทธพจน์ (๒) ปวิเวกะ หมายถึงวิเวก(ความสงัด) ๓ ประการ คือ กายวิเวก จิตตวิเวก และอุปธิวิเวก (๓) ปัญญา หมายถึงปัญญาทั้งที่เป็นโลกิยะและโลกุตตระ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๐๕/๑๙๗-๑๙๘, ที.ปา.ฏีกา. (บาลี) ๓๐๕/๒๖๓)

[๓] ดูเทียบ สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙๓/๓๑๙, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒๐/๒๑๑-๒๑๒

๓. อัญญาตาวินทรีย์(อินทรีย์ของท่านผู้รู้ทั่วถึงแล้ว)

๔๖

จักขุ[๑] ๓

๑. มังสจักขุ (ตาเนื้อ)

๒. ทิพพจักขุ (ตาทิพย์)

๓. ปัญญาจักขุ (ตาคือปัญญา)

๔๗

สิกขา[๒] ๓

๑. อธิสีลสิกขา (สิกขาคือศีลอันยิ่ง)

๒. อธิจิตตสิกขา (สิกขาคือจิตอันยิ่ง)

๓. อธิปัญญาสิกขา (สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง)

๔๘

ภาวนา[๓] ๓

๑. กายภาวนา (การอบรมกาย)

๒. จิตตภาวนา (การอบรมจิต)

๓. ปัญญาภาวนา (การอบรมปัญญา)

๔๙

อนุตตริยะ ๓

๑. ทัสสนานุตตริยะ (การเห็นอันยอดเยี่ยม)

๒. ปฏิปทานุตตริยะ (การปฏิบัติอันยอดเยี่ยม)

๓. วิมุตตานุตตริยะ (การหลุดพ้นอันยอดเยี่ยม)

๕๐

สมาธิ[๔] ๓

๑. สวิตักกสวิจารสมาธิ (สมาธิที่มีทั้งวิตกและวิจาร)

๒. อวิตักกวิจารมัตตสมาธิ (สมาธิที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจาร)

๓. อวิตักกอวิจารสมาธิ (สมาธิที่ไม่มีวิตกและไม่มีวิจาร)

๕๑

---

[๑] ดูเทียบ ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๑/๕๕

[๒] ดูเทียบ องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๒/๓๒๗

[๓] ดูเทียบ องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๗๙/๑๔๖

[๔] ดูเทียบ องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๘๔/๔๓๒

สมาธิ[๑] ๓ อีกนัยหนึ่ง

๑. สุญญตสมาธิ (สมาธิที่พิจารณาเห็นความว่าง)
๒. อนิมิตตสมาธิ (สมาธิที่พิจารณาธรรมอันไม่มีนิมิต)
๓. อัปปณิหิตสมาธิ (สมาธิที่พิจารณาธรรมไม่มีความตั้งปรารถนา)

๕๒

โสเจยยะ[๒](ความสะอาด) ๓

๑. กายโสเจยยะ (ความสะอาดทางกาย)
๒. วจีโสเจยยะ (ความสะอาดทางวาจา)
๓. มโนโสเจยยะ (ความสะอาดทางใจ)

๕๓

โมเนยยะ[๓](ธรรมที่ทำให้เป็นมุนี) ๓

๑. กายโมเนยยะ (ธรรมที่ทำให้เป็นมุนีทางกาย)
๒. วจีโมเนยยะ (ธรรมที่ทำให้เป็นมุนีทางวาจา)
๓. มโนโมเนยยะ (ธรรมที่ทำให้เป็นมุนีทางใจ)

๕๔

โกสัลละ[๔](ความเป็นผู้ฉลาด) ๓

๑. อายโกสัลละ (ความเป็นผู้ฉลาดในความเจริญ)
๒. อปายโกสัลละ (ความเป็นผู้ฉลาดในความเสื่อม)
๓. อุปายโกสัลละ[๕] (ความเป็นผู้ฉลาดในอุบาย)

๕๕

มทะ(ความมัวเมา) ๓

๑. อาโรคยมทะ (ความมัวเมาในความไม่มีโรค)
๒. โยพพนมทะ (ความมัวเมาในความเป็นหนุ่มสาว)
๓. ชีวิตมทะ (ความมัวเมาในชีวิต)

๕๖

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๘๔/๔๓๒

[๒] ดูเทียบ องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๒๑/๓๘๕

[๓] ดูเทียบ องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๒๓/๓๘๘

[๔] ดูเทียบ อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๗๑/๕๓๕

[๕] **อุปายโกสัลละ** หมายถึงปัญญาที่สามารถรู้วิธีจัดการกับปัญหาหรือภัยที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าได้ หรือปัญญาที่รู้จักวิธีทำการงานทั้งฝ่ายเสื่อมและฝ่ายเจริญ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๐๕/๒๐๑, ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๓๐๕/๒๗๐)

อธิปไตย[๑] ๓

๑. อัตตาธิปไตย (ความมีตนเป็นใหญ่)

๒. โลกาธิปไตย (ความมีโลกเป็นใหญ่)

๓. ธัมมาธิปไตย (ความมีธรรมเป็นใหญ่)

๕๗

กถาวัตถุ ๓

๑. กล่าวถ้อยคำว่า กาลที่ล่วงไปแล้ว ได้มีแล้วอย่างนี้ ปรารภกาลส่วนอดีต

๒. กล่าวถ้อยคำว่า กาลที่ยังมาไม่ถึง จักมีอย่างนี้ ปรารภกาลส่วนอนาคต

๓. กล่าวถ้อยคำว่า กาลที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าบัดนี้เป็นอยู่อย่างนี้ ปรารภกาลส่วนปัจจุบันนี้

๕๘

วิชชา[๒] ๓

๑. วิชชาคือปุพเพนิวาสานุสสติญาณ (ความหยั่งรู้ที่ทำให้ระลึกชาติก่อนได้)

๒. วิชชาคือจุตูปปาตญาณ (ความหยั่งรู้การจุติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย)

๓. วิชชาคืออาสวักขยญาณ (ความหยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย)

๕๙

วิหารธรรม(ธรรมเป็นเครื่องอยู่) ๓

๑. ทิพพวิหารธรรม (ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของเทพ)

๒. พรหมวิหารธรรม (ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม)

๓. อริยวิหารธรรม (ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระอริยะ)

๖๐

ปาฏิหาริย์[๓] ๓

๑. อิทธิปาฏิหาริย์ (ปาฏิหาริย์คือฤทธิ์)

๒. อาเทสนาปาฏิหาริย์ (ปาฏิหาริย์คือการทายใจ)

๓. อนุสาสนีปาฏิหาริย์ (ปาฏิหาริย์คืออนุศาสนี)

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๔๐/๒๑๔

[๒] ดูเทียบ องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๐/๒๔๕-๒๔๗

[๓] ดูเทียบ องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๑/๒๕๐

ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย นี้แล คือธรรมหมวดละ ๓ ประการ ที่พระผู้มีพระภาค ผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตรัสไว้โดยชอบแล้ว พวกเราทั้งหมดนี้แหละพึงสังคายนา ไม่พึงวิวาทกันในธรรมนั้น ฯลฯ เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

สังคีติหมวด ๓ จบ

สังคีติหมวด ๔

[๓๐๖] ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมหมวดละ ๔ ประการ ที่พระผู้มีพระภาค ผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตรัสไว้โดยชอบแล้วมีอยู่ พวกเราทั้งหมดนี้แหละพึงสังคายนา ไม่พึงวิวาทกันในธรรมนั้น ฯลฯ เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

ธรรมหมวดละ ๔ ประการ คืออะไร

คือ

๑

สติปัฏฐาน[๑](ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสติ) ๔

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๒. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย ...

๓. พิจารณาเห็นจิตในจิต ...

๔. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๒

สัมมัปปธาน[๒](ความเพียรชอบ) ๔

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น

๒. สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

---

[๑] ดูเทียบ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๒/๓๐๓-๓๐๔, องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๒๗๔/๔๓๒-๔๓๓

[๒] ดูเทียบ องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๒๗๕/๔๓๓

๓. สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น

๔. สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

๓

อิทธิบาท[๑](คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ) ๔

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากฉันทะและความเพียรสร้างสรรค์)

๒. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากวิริยะและความเพียรสร้างสรรค์)

๓. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากจิตตะและความเพียรสร้างสรรค์)

๔. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากวิมังสาและความเพียรสร้างสรรค์)

๔

ฌาน[๒] ๔

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่

๒. เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป บรรลุทุติยฌานมีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่

๓. เพราะปีติจางคลายไป มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า “ผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข”

๔. เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่

๕

[๓๐๗] **สมาธิภาวนา[๑] ๔**

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๒๗๖/๔๓๔

[๒] ดูเทียบ ที.สี. (ไทย) ๙/๒๒๖-๒๓๓/๗๗-๗๘

๑. สมาธิภาวนาที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน
๒. สมาธิภาวนาที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อได้ญาณทัสสนะ[๒]
๓. สมาธิภาวนาที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อสติสัมปชัญญะ
๔. สมาธิภาวนาที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ

สมาธิภาวนาที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตกวิจาร ฯลฯ บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขาอยู่ สมาธิภาวนานี้ที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่ออยู่ เป็นสุขในปัจจุบัน

สมาธิภาวนาที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อได้ญาณทัสสนะ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้มนสิการถึงอาโลกสัญญา (ความกำหนดหมายในแสงสว่าง) อธิษฐานทิวาสัญญา (ความกำหนดว่ากลางวัน) ว่า “กลางคืนเหมือนกลางวัน กลางวันเหมือนกลางคืน มีใจสงัด ไม่มีเครื่องร้อยรัด อบรมจิตให้สว่าง[๓]อยู่” สมาธิภาวนานี้ที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อได้ญาณทัสสนะ

สมาธิภาวนาที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อสติสัมปชัญญะ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้รู้แจ้งเวทนาที่เกิดขึ้น รู้แจ้งเวทนาที่ตั้งอยู่ รู้แจ้งเวทนาที่ดับไป รู้แจ้งสัญญาที่เกิดขึ้น รู้แจ้งสัญญาที่ตั้งอยู่ รู้แจ้งสัญญาที่ดับไป ... รู้แจ้งวิตกที่เกิดขึ้น รู้แจ้งวิตกที่ตั้งอยู่ รู้แจ้งวิตกที่ดับไป สมาธิภาวนานี้ที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อสติสัมปชัญญะ

สมาธิภาวนาที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ มีปกติเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในอุปาทานขันธ์ ๕ อยู่ว่า “รูปเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งรูปเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งรูปเป็นอย่างนี้ เวทนาเป็นอย่างนี้ ... สัญญาเป็นอย่างนี้ ... สังขารเป็นอย่างนี้ ... วิญญาณเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งวิญญาณเป็นอย่างนี้” สมาธิภาวนานี้ที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ

๖

[๓๐๘] **อัปปมัญญา[๔] ๔**

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๔๑/๗๕-๗๗

[๒] **ญาณทัสสนะ** ในที่นี้หมายถึงทิพพจักขุญาณ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๐๗/๒๐๓, องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๓/๒/๔๑/๓๔๒)

[๓] **อบรมจิตให้สว่าง** ในที่นี้หมายถึงการเข้าสมาบัติโดยมีฌานเป็นฐาน (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๐๗/๒๐๓, องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๔๑/๓๔๒)

[๔] ดูเทียบ องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๒๕/๒๑๒-๒๑๕

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. มีเมตตาจิต แผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน[๑] ทิศเบื้องล่าง[๒] ทิศเฉียง[๓] แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่า ในที่ทุกสถาน ด้วยเมตตาจิตอันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ[๔] ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่

๒. มีกรุณาจิต แผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่า ในที่ทุกสถาน ด้วยมุทิตาจิตอันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่

๓. มีมุทิตาจิต แผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่า ในที่ทุกสถาน ด้วยกรุณาจิตอันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่

๔. มีอุเบกขาจิต แผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ... ทิศที่ ๒ ... ทิศที่ ๓ ... ทิศที่ ๔ ... ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่า ในที่ทุกสถาน ด้วยอุเบกขาจิตอันไพบูลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่

๗

อรูป[๕] ๔

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. บรรลุอากาสานัญจายตนฌานโดยกำหนดว่า “อากาศหาที่สุดมิได้” อยู่ เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิฆสัญญา ไม่กำหนดนานัตตสัญญาโดยประการทั้งปวง

๒. ล่วงอากาสานัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุวิญญาณัญจายตนฌานโดยกำหนดว่า “วิญญาณหาที่สุดมิได้” อยู่

๓. ล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุอากิญจัญญายตนฌานโดยกำหนดว่า “ไม่มีอะไร” อยู่

---

[๑] **ทิศเบื้องบน** หมายถึงเทวโลก (วิสุทฺธิ.มหาฏีกา (บาลี) ๑/๒๕๔/๔๓๕)

[๒] **ทิศเบื้องล่าง** หมายถึงนรกและนาค (วิสุทฺธิ.มหาฏีกา (บาลี) ๑/๒๕๔/๔๓๕)

[๓] **ทิศเฉียง** หมายถึงทิศย่อยของทิศใหญ่หรือทิศรอง (วิสุทฺธิ.มหาฏีกา (บาลี) ๑/๒๕๔/๔๓๕)

[๔] **มหัคคตะ** หมายถึงอารมณ์ที่ถึงความเป็นใหญ่ชั้นรูปาวจร และชั้นอรูปาวจร เพราะมีผลที่สามารถข่ม กิเลสได้ และหมายถึงฉันทะ วิริยะ จิตตะ และปัญญาอันยิ่งใหญ่ (อภิ.สงฺ.อ. (บาลี) ๑๒/๙๒)

[๕] ดูเทียบ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๒๙/๗๖

๔. ล่วงอากิญจัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฌานอยู่

๘
อปัสเสนธรรม[๑](ธรรมเป็นดุจพนักพิง) ๔

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. พิจารณาแล้วเสพอย่างหนึ่ง

๒. พิจารณาแล้วอดกลั้นอย่างหนึ่ง

๓. พิจารณาแล้วเว้นอย่างหนึ่ง

๔. พิจารณาแล้วบรรเทาอย่างหนึ่ง

๙
อริยวงศ์[๒] ๔

[๓๐๙]

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. สันโดษด้วยจีวรตามแต่จะได้ กล่าวสรรเสริญความสันโดษด้วยจีวรตามแต่จะได้ ไม่มีการแสวงหาอันไม่สมควรเพราะจีวรเป็นเหตุ ไม่ได้จีวรก็ไม่กระวนกระวาย ครั้นได้แล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หมกมุ่น ไม่ลุ่มหลง มองเห็นโทษ[๓] มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก ใช้สอยอยู่ และไม่ยกตนข่มผู้อื่น เพราะความสันโดษด้วยจีวรตามแต่จะได้นั้น ภิกษุใด ขยัน ไม่เกียจคร้าน มีสัมปชัญญะ มีสติมั่นคงในความสันโดษด้วยจีวรตามแต่จะได้นั้น ภิกษุนี้เราเรียกว่า ผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ ที่รู้กันว่าล้ำเลิศ เป็นของเก่า

๒. สันโดษด้วยบิณฑบาตตามแต่จะได้ กล่าวสรรเสริญความสันโดษด้วยบิณฑบาตตามแต่จะได้ ไม่มีการแสวงหาอันไม่สมควรเพราะบิณฑบาตเป็นเหตุ ไม่ได้บิณฑบาตก็ไม่กระวนกระวาย ครั้นได้แล้วก็ไม่ติดใจ ไม่หมกมุ่น ไม่ลุ่มหลง มองเห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก ฉันอยู่ และไม่ยกตนข่มผู้อื่น เพราะ

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๐/๔๐

[๒] **อริยวงศ์** แปลว่าวงศ์ของพระอริยะ แบบแผนของพระอริยะ และประเพณีของพระอริยะ หมายถึงวงศ์ของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวกของพระพุทธเจ้า (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๐๙/๒๐๔, องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๒๘/๓๑๑) ดูเทียบ องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๒๘/๔๘-๕๐

[๓] **มองเห็นโทษ** ในที่นี้หมายถึงมองเห็นการต้องอาบัติเพราะการแสวงหาไม่สมควร และการบริโภคลาภที่ ติดใจ (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๒๘/๓๑๗)

ความสันโดษด้วยบิณฑบาตตามแต่จะได้นั้น ภิกษุใดขยัน ไม่เกียจคร้าน มีสัมปชัญญะ มีสติมั่นคงในความสันโดษด้วยบิณฑบาตตามแต่จะได้นั้น ภิกษุนี้เราเรียกว่า ผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ ที่รู้กันว่าล้ำเลิศ เป็นของเก่า

๓. สันโดษด้วยเสนาสนะตามแต่จะได้ กล่าวสรรเสริญความสันโดษด้วยเสนาสนะตามแต่จะได้นั้น ไม่มีการแสวงหาอันไม่สมควรเพราะเสนาสนะเป็นเหตุ ไม่ได้เสนาสนะก็ไม่กระวนกระวาย ครั้นได้แล้วก็ไม่ติดใจ ไม่ หมกมุ่น ไม่ลุ่มหลง มองเห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก ใช้สอยอยู่ และไม่ยกตนข่มผู้อื่น เพราะความสันโดษด้วยเสนาสนะตามแต่จะได้นั้น ภิกษุใดขยัน ไม่เกียจคร้าน มีสัมปชัญญะ มีสติมั่นคงในความสันโดษด้วยเสนาสนะตามแต่จะได้นั้น ภิกษุนี้เราเรียกว่า ผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ ที่รู้กันว่าล้ำเลิศ เป็นของเก่า

๔. มีปหานะ (การละ) เป็นที่ยินดี ยินดีในปหานะ มีภาวนาเป็นที่ยินดี ยินดีในภาวนา และไม่ยกตนข่มผู้อื่น เพราะความเป็นผู้มีปหานะเป็นที่ยินดี ยินดีในปหานะ เพราะความเป็นผู้มีภาวนาเป็นที่ยินดี ยินดีในภาวนานั้น ภิกษุใดขยัน ไม่เกียจคร้าน มีสัมปชัญญะ มีสติมั่นคงในปหานะและภาวนานั้น ภิกษุนี้เราเรียกว่า ผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ ที่รู้กันว่าล้ำเลิศ เป็นของเก่า

๑๐

[๓๑๐] **ปธาน**[๑] **๔**

๑. สังวรปธาน (เพียรระวัง)
๒. ปหานปธาน (เพียรละ)
๓. ภาวนาปธาน (เพียรเจริญ)
๔. อนุรักขนาปธาน (เพียรรักษา)

สังวรปธาน เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เห็นรูปทางตาแล้ว ไม่รวบถือ[๒] ไม่แยกถือ[๓] ย่อมปฏิบัติเพื่อความสำรวมจักขุนทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็นเหตุให้ถูกบาป อกุศลธรรม คืออภิชฌา (ความเพ่งเล็งอยากได้ของ

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๔/๒๗-๒๙,๖๙/๑๒๔

[๒] **รวบถือ** (นิมิตฺตคฺคาหี) คือมองภาพรวม โดยเห็นเป็นหญิงหรือเป็นชาย เห็นว่ารูปสวย เสียงไพเราะ กลิ่นหอม รสอร่อย สัมผัสที่อ่อนนุ่ม เป็นอารมณ์ที่น่าปรารถนาด้วยอำนาจฉันทราคะ (อภิ.สงฺ.อ. (บาลี) ๑๓๕๒/๔๕๖-๔๕๗)

[๓] **แยกถือ** (อนุพฺยญฺชนคฺคาหี) คือ มองแยกแยะเป็นส่วน ๆ ไป ด้วยอำนาจกิเลส เช่นเห็นมือ เท้า ว่าสวยหรือไม่สวย เห็นอาการยิ้มแย้ม หัวเราะ การพูด การเหลียวซ้าย แลขวา ว่าน่ารัก หรือไม่น่ารัก ถ้าเห็นว่าสวยน่ารัก ก็เป็นอิฏฐารมณ์ ถ้าเห็น

ของเขา) และโทมนัส (ความทุกข์ใจ) ครอบงำได้ จึงรักษาจักขุนทรีย์ ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ ฟังเสียงทางหู ... ดมกลิ่นทางจมูก ... ลิ้มรสทางลิ้น ... ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย ... รู้แจ้งธรรมารมณ์ ทางใจแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อความสำรวมมนินทรีย์ ซึ่งเมื่อ ไม่สำรวมแล้วก็จะเป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ จึงรักษามนินทรีย์ ถึงความสำรวมในมนินทรีย์ นี้เรียกว่า สังวรปธาน

ปหานปธาน เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ไม่ยินดีกามวิตกที่เกิดขึ้น ละ บรรเทา ทำให้หมดสิ้นไป ทำให้ถึงความไม่มี ไม่ยินดีพยาบาทวิตกที่เกิดขึ้น ฯลฯ ไม่ยินดีวิหิงสาวิตกที่เกิดขึ้น ฯลฯ ไม่ยินดีบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเกิดขึ้นอีก ละ บรรเทา ทำให้ หมดสิ้นไป ทำให้ถึงความไม่มี นี้เรียกว่า ปหานปธาน

ภาวนาปธาน เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เจริญสติสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือความระลึกได้) **ที่อาศัยวิเวก** อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ[๑] น้อมไปในโวสสัคคะ เจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความเฟ้นธรรม) ... เจริญ วิริยสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความเพียร) ... เจริญปีติสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความอิ่มใจ) ... เจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความสงบกายสงบใจ) ... เจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็น องค์แห่งการตรัสรู้คือความตั้งจิตมั่น) ... เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่ง การตรัสรู้คือความวางใจเป็นกลาง) ที่อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโวสสัคคะ นี้เรียกว่า ภาวนาปธาน

อนุรักขนาปธาน เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ตามรักษาสมาธินิมิต ที่ชัดดีซึ่งเกิดขึ้นแล้ว คือ อัฏฐิกสัญญา (กำหนดหมายซากศพที่ยังเหลืออยู่แต่ร่างกระดูกหรือกระดูกท่อน) ปุพฺพกสัญญา (กำหนดหมายซากศพที่มีหนอนคลาคล่ำเต็มไปหมด) วินีลกสัญญา (กำหนดหมายซากศพที่มีสีเขียวคล้ำคละด้วยสีต่าง ๆ) วิปุพพกสัญญา (กำหนดหมาย ซากศพที่มีน้ำเหลืองไหลเยิ้มอยู่ตามที่ที่แตกปริออก) วิจฉิททกสัญญา (กำหนดหมายซากศพที่ขาดจากกันเป็น ๒ ท่อน) อุทธุมาตกสัญญา (กำหนดหมายซากศพที่เน่าพองขึ้นอืด) นี้เรียกว่า อนุรักขนาปธาน

๑๑

ญาณ (ความรู้) ๔

๑. ธัมมญาณ (ความรู้ในธรรม)

ว่าไม่สวยไม่น่ารัก ก็เป็นอนิฏฐารมณ์ (อภิ.สงฺ.อ. (บาลี) ๑๓๕๒/๔๕๖-๔๕๗)

[๑] **วิเวก** (ความสงัด) **วิราคะ** (ความคายกำหนัด) **นิโรธ** (ความดับ) ทั้ง ๓ คำนี้ เป็นชื่อเรียกนิพพาน (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๑๔/๒๙๒)

๒. อันวยญาณ (ความรู้ในการคล้อยตาม)

๓. ปริยญาณ (ความรู้ในการกำหนดจิตของผู้อื่น)

๔. สัมมติญาณ (ความรู้ในสมมติ)

๑๒

ญาณ ๔ อีกนัยหนึ่ง

๑. ทุกขญาณ (ความรู้ในทุกข์)

๒. ทุกขสมุทยญาณ (ความรู้ในเหตุเกิดแห่งทุกข์)

๓. ทุกขนิโรธญาณ (ความรู้ในความดับแห่งทุกข์)

๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาญาณ (ความรู้ในข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์)

๑๓

[๓๑๑] **องค์แห่งการบรรลุโสดาบัน[๑] ๔**

๑. สัปปุริสสังเสวะ (การคบหาสัตบุรุษ)

๒. สัทธัมมัสสวนะ (การฟังพระสัทธรรม)

๓. โยนิโสมนสิการ (การมนสิการโดยแยบคาย)

๔. ธัมมานุธัมมปฏิปัตติ (การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม)

๑๔

องค์แห่งพระโสดาบัน[๒] ๔

พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้าว่า “แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วย พระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้ง โลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นพระศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค”

๒. เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรมว่า “พระธรรมเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน”

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๒๔๘/๔๐๗

[๒] ดูเทียบ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๙/๑๐๓-๑๐๔, องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๕๒/๙๕-๙๗

๓. เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ว่า "พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูกทาง ปฏิบัติสมควร ได้แก่ พระอริยบุคคล ๔ คู่ คือ ๘ บุคคล พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคนี้ เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่การ ต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก"

๔. เป็นผู้ประกอบด้วยศีลที่พระอริยะชอบใจ ที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไท อันท่านผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิ

๑๕

สามัญญผล (ผลแห่งความเป็นสมณะ) ๔

๑. โสดาปัตติผล ๒. สกทาคามิผล

๓. อนาคามิผล ๔. อรหัตตผล

๑๖

ธาตุ[๑] ๔

๑. ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) ๒. อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ)

๓. เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) ๔. วาโยธาตุ (ธาตุลม)

๑๗

อาหาร ๔

๑. กวฬิงการาหาร (อาหารคือคำข้าว) ทั้งหยาบและละเอียด

๒. ผัสสาหาร (อาหารคือผัสสะ)

๓. มโนสัญเจตนาหาร (อาหารคือมโนสัญเจตนา)

๔. วิญญาณาหาร (อาหารคือวิญญาณ)

๑๘

วิญญาณฐิติ ๔

๑. วิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์) ที่เข้าถึงรูป เมื่อดำรงอยู่ ก็มีรูปเป็นอารมณ์ มีรูปเป็นที่ตั้ง เข้าไปเสวยความเพลิดเพลินตั้งอยู่ ถึงความเจริญ งอกงามไพบูลย์ได้

๒. วิญญาณที่เข้าถึงเวทนา ...

๓. วิญญาณที่เข้าถึงสัญญา ...

๔. วิญญาณที่เข้าถึงสังขาร เมื่อดำรงอยู่ ก็มีสังขารเป็นอารมณ์ มีสังขารเป็นที่ตั้งเข้าไปเสวยความเพลิดเพลินตั้งอยู่ ถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์ได้

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๗๗/๒๘๐

๑๙

การถึงอคติ[๑](ความลำเอียง) ๔

๑. ฉันทาคติ (ลำเอียงเพราะชอบ)
๒. โทสาคติ (ลำเอียงเพราะชัง)
๓. โมหาคติ (ลำเอียงเพราะหลง)
๔. ภยาคติ (ลำเอียงเพราะกลัว)

๒๐

เหตุเกิดขึ้นแห่งตัณหา[๒] ๔

๑. ตัณหาเมื่อจะเกิดแก่ภิกษุย่อมเกิดเพราะจีวรเป็นเหตุ
๒. ตัณหาเมื่อจะเกิดแก่ภิกษุย่อมเกิดเพราะบิณฑบาตเป็นเหตุ
๓. ตัณหาเมื่อจะเกิดแก่ภิกษุย่อมเกิดเพราะเสนาสนะเป็นเหตุ
๔. ตัณหาเมื่อจะเกิดแก่ภิกษุย่อมเกิดเพราะปัจจัยที่ดีและดีกว่าเป็นเหตุ

๒๑

ปฏิปทา[๓] ๔

๑. ทุกขาปฏิปทา ทันธาภิญญา (ปฏิบัติลำบาก และรู้ได้ช้า)
๒. ทุกขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา (ปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว)
๓. สุขาปฏิปทา ทันธาภิญญา (ปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ช้า)
๔. สุขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา (ปฏิบัติสะดวก และรู้ได้เร็ว)

๒๒

ปฏิปทา[๔] ๔ อีกนัยหนึ่ง

๑. อักขมา ปฏิปทา (ข้อปฏิบัติที่ไม่อดทน)
๒. ขมา ปฏิปทา (ข้อปฏิบัติที่อดทน)
๓. ทมา ปฏิปทา (ข้อปฏิบัติที่ข่มใจ)
๔. สมา ปฏิปทา (ข้อปฏิบัติที่ระงับ)

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๗/๓๒

[๒] ดูเทียบ องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๙/๑๖-๑๗

[๓] ดูเทียบ องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๖๑/๒๕๔

[๔] ดูเทียบ องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๖๔/๒๕๙-๒๖๐

๒๓

ธรรมบท[๑] ๔

๑. ธรรมบทคืออนภิชฌา (ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา)
๒. ธรรมบทคืออพยาบาท (ความไม่คิดร้าย)
๓. ธรรมบทคือสัมมาสติ (ความระลึกชอบ)
๔. ธรรมบทคือสัมมาสมาธิ (ความตั้งจิตมั่นชอบ)

๒๔

การสมาทานธรรม[๒](การถือปฏิบัติธรรม) ๔

๑. การสมาทานธรรมที่มีทุกข์ในปัจจุบัน และมีทุกข์เป็นวิบากในอนาคต
๒. การสมาทานธรรมที่มีทุกข์ในปัจจุบัน แต่มีสุขเป็นวิบากในอนาคต
๓. การสมาทานธรรมที่มีสุขในปัจจุบัน แต่มีทุกข์เป็นวิบากในอนาคต
๔. การสมาทานธรรมที่มีสุขในปัจจุบัน และมีสุขเป็นวิบากในอนาคต

๒๕

ธรรมขันธ์[๓] ๔

๑. สีลขันธ์ (กองศีล) ๒. สมาธิขันธ์ (กองสมาธิ)
๓. ปัญญาขันธ์ (กองปัญญา) ๔. วิมุตติขันธ์ (กองวิมุตติ)

๒๖

พละ ๔

๑. วิริยพละ (กำลังคือวิริยะ) ๒. สติพละ (กำลังคือสติ)
๓. สมาธิพละ (กำลังคือสมาธิ) ๔. ปัญญาพละ (กำลังคือปัญญา)

๒๗

อธิษฐาน(ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจ) ๔

๑. ปัญญาธิษฐาน (ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจคือปัญญา)
๒. สัจจาธิษฐาน (ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจคือสัจจะ)
๓. จาคาธิษฐาน (ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจคือจาคะ)
๔. อุปสมาธิษฐาน (ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจคืออุปสมะ)

๒๘

[๓๑๒] **ปัญหาพยากรณ์[๑] ๔**

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๒๙/๕๑

[๒] ดูเทียบ ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๗๕/๕๑๖

[๓] ดูเทียบ องฺ.ติก. ไทย) ๒๐/๕๘/๒๓๙

๑. เอกังสพยากรณียปัญหา (ปัญหาที่ควรตอบโดยนัยเดียว)
๒. ปฏิปุจฉาพยากรณียปัญหา (ปัญหาที่ควรตอบโดยย้อนถาม)
๓. วิภัชชพยากรณียปัญหา (ปัญหาที่ควรแยกตอบ)
๔. ฐปนียปัญหา (ปัญหาที่ควรงดตอบ)

๒๙

กรรม[๒] ๔

๑. กรรมดำ มีวิบากดำ
๒. กรรมขาว มีวิบากขาว
๓. กรรมทั้งดำและขาว มีวิบากทั้งดำและขาว
๔. กรรมทั้งไม่ดำและไม่ขาว มีวิบากทั้งไม่ดำและไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม

๓๐

สัจฉิกรณียธรรม[๓](ธรรมที่ควรทำให้แจ้ง) ๔

๑. ปุพเพนิวาส ควรทำให้แจ้งด้วยสติ
๒. การจุติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย ควรทำให้แจ้งด้วยจักษุ
๓. วิโมกข์ ๘ ควรทำให้แจ้งด้วยกาย
๔. ความสิ้นอาสวะทั้งหลาย ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญา

๓๑

โอฆะ[๔](ห้วงน้ำ) ๔

๑. กาโมฆะ (โอฆะคือกาม)
๒. ภโวฆะ (โอฆะคือภพ)
๓. ทิฏโฐฆะ (โอฆะคือทิฏฐิ)
๔. อวิชโชฆะ (โอฆะคืออวิชชา)

๓๒

โยคะ[๕](สภาวะอันประกอบสัตว์ไว้ในภพ) ๔

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๔๒/๗๘

[๒] ดูเทียบ องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๒๓๒/๓๘๒

[๓] ดูเทียบ องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๘๙/๓๐๖

[๔] ดูเทียบ สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๒๓๘/๒๔๒

๑. กามโยคะ (โยคะคือกาม)
๒. ภวโยคะ (โยคะคือภพ)
๓. ทิฏฐิโยคะ (โยคะคือทิฏฐิ)
๔. อวิชชาโยคะ (โยคะคืออวิชชา)

๓๓

วิสังโยคะ[๒](ความพราก) ๔

๑. กามโยควิสังโยคะ (ความพรากจากกามโยคะ)
๒. ภวโยควิสังโยคะ (ความพรากจากภวโยคะ)
๓. ทิฏฐิโยควิสังโยคะ (ความพรากจากทิฏฐิโยคะ)
๔. อวิชชาโยควิสังโยคะ (ความพรากจากอวิชชาโยคะ)

๓๔

คันถะ[๓](เครื่องร้อยรัด) ๔

๑. อภิชฌากายคันถะ (กายคันถะคืออภิชฌา)
๒. พยาปาทกายคันถะ (กายคันถะคือพยาบาท)
๓. สีลัพพตปรามาสกายคันถะ (กายคันถะคือสีลัพพตปรามาส)
๔. อิทังสัจจาภินิเวสกายคันถะ (กายคันถะคือความยึดถือว่าสิ่งนี้เท่านั้นจริง)

๓๕

อุปาทาน[๔](ความถือมั่น) ๔

๑. กามุปาทาน (ความถือมั่นในกาม)
๒. ทิฏฐุปาทาน (ความถือมั่นในทิฏฐิ)
๓. สีลัพพตุปาทาน (ความถือมั่นในศีลพรต)
๔. อัตตวาทุปาทาน (ความถือมั่นในวาทะว่ามีอัตตา)

๓๖

---

[๑] ดูเทียบ อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๓๗/๖๒๔

[๒] ดูเทียบ องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๐/๑๙-๒๑

[๓] ดูเทียบ สํ.ม. (ไทย) ๑๙/๑๗๕/๑๑๐

[๔] ดูเทียบ อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๓๘/๖๒๔-๖๒๕

โยนิ[๑](กำเนิด) ๔

๑. อัณฑชโยนิ (กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในไข่)
๒. ชลาพุชโยนิ (กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในครรภ์)
๓. สังเสทชโยนิ (กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในเถ้าไคล)
๔. โอปปาติกโยนิ (กำเนิดของสัตว์ที่เกิดผุดขึ้น)

๓๗

การก้าวลงสู่ครรภ์[๒] ๔

๑. สัตว์บางชนิดในโลกนี้ไม่รู้สึกตัวขณะก้าวลงสู่ครรภ์ของมารดา ไม่รู้สึกตัวขณะอยู่ในครรภ์ของมารดา (และ) ไม่รู้สึกตัวขณะคลอดจากครรภ์ของ มารดา นี้เป็นการก้าวลงสู่ครรภ์ประการที่ ๑
๒. สัตว์บางชนิดในโลกนี้รู้สึกตัวขณะก้าวลงสู่ครรภ์ของมารดา แต่ไม่รู้สึกตัวขณะอยู่ในครรภ์ของมารดา ไม่รู้สึกตัวขณะคลอดจากครรภ์ของ มารดา นี้เป็นการก้าวลงสู่ครรภ์ประการที่ ๒
๓. สัตว์บางชนิดในโลกนี้รู้สึกตัวขณะก้าวลงสู่ครรภ์ของมารดา รู้สึกตัวขณะอยู่ในครรภ์ของมารดา แต่ไม่รู้สึกตัวขณะคลอดจากครรภ์ของมารดา นี้เป็นการก้าวลงสู่ครรภ์ประการที่ ๓
๔. สัตว์บางชนิดในโลกนี้รู้สึกตัวขณะก้าวลงสู่ครรภ์ของมารดา รู้สึกตัวขณะอยู่ในครรภ์ของมารดา (และ) รู้สึกตัวขณะคลอดจากครรภ์ของมารดา นี้เป็นการก้าวลงสู่ครรภ์ประการที่ ๔

๓๘

การได้อัตภาพ[๓] ๔

๑. การได้อัตภาพที่สัญเจตนาของตนดำเนินไป มิใช่สัญเจตนาของผู้อื่นดำเนินไป
๒. การได้อัตภาพที่สัญเจตนาของผู้อื่นดำเนินไป มิใช่สัญเจตนาของตนดำเนินไป
๓. การได้อัตภาพที่สัญเจตนาของตนและสัญเจตนาของผู้อื่นดำเนินไป
๔. การได้อัตภาพที่มิใช่สัญเจตนาของตนและมิใช่สัญเจตนาของผู้อื่นดำเนินไป

๓๙

---

[๑] ดูเทียบ ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๕๒/๑๕๑

[๒] ดูเทียบข้อ ๑๔๗ หน้า ๑๐๗ ในเล่มนี้

[๓] ดูเทียบ องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๗๑/๒๗๐

[๓๑๓] **ทักขิณาวิสุทธิ[๑](ความบริสุทธิ์แห่งทักษิณา) ๔**

๑. ทักษิณาที่บริสุทธิ์ฝ่ายทายก (ผู้ให้)แต่ไม่บริสุทธิ์ฝ่ายปฏิคาหก (ผู้รับ)

๒. ทักษิณาที่บริสุทธิ์ฝ่ายปฏิคาหก แต่ไม่บริสุทธิ์ฝ่ายทายก

๓. ทักษิณาที่ไม่บริสุทธิ์ทั้งฝ่ายทายกและฝ่ายปฏิคาหก

๔. ทักษิณาที่บริสุทธิ์ทั้งฝ่ายทายกและฝ่ายปฏิคาหก

๔๐

สังคหวัตถุ[๒](ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว) ๔

๑. ทาน (การให้)

๒. เปยยวัชชะ (วาจาเป็นที่รัก)

๓. อัตถจริยา (การประพฤติประโยชน์)

๔. สมานัตตตา (การวางตนสม่ำเสมอ)

๔๑

อนริยโวหาร(วิธีการพูดของผู้มิใช่อริยะ) ๔

๑. มุสาวาท (พูดเท็จ)

๒. ปิสุณาวาจา (พูดส่อเสียด)

๓. ผรุสวาจา (พูดคำหยาบ)

๔. สัมผัปปลาปะ (พูดเพ้อเจ้อ)

๔๒

อริยโวหาร(วิธีการพูดของผู้เป็นอริยะ) ๔

๑. มุสาวาทา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ)

๒. ปิสุณาย วาจาย เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการพูดส่อเสียด)

๓. ผรุสาย วาจาย เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการพูดคำหยาบ)

๔. สัมผัปปลาปา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ)

๔๓

อนริยโวหาร[๓] ๔ อีกนัยหนึ่ง

๑. การกล่าวสิ่งที่ไม่ได้เห็นว่าได้เห็น

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๗๘/๑๓๖

[๒] ดูเทียบ องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๕๗

[๓] ดูเทียบ องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๒๕๐/๔๐๘

๒. การกล่าวสิ่งที่ไม่ได้ฟังว่าได้ฟัง

๓. การกล่าวสิ่งที่ไม่ได้ทราบว่าได้ทราบ

๔. การกล่าวสิ่งที่ไม่ได้รู้ว่าได้รู้

๔๔

อริยโวหาร[๑] ๔ อีกนัยหนึ่ง

๑. การกล่าวสิ่งที่ไม่ได้เห็นว่าไม่ได้เห็น

๒. การกล่าวสิ่งที่ไม่ได้ฟังว่าไม่ได้ฟัง

๓. การกล่าวสิ่งที่ไม่ได้ทราบว่าไม่ได้ทราบ

๔. การกล่าวสิ่งที่ไม่ได้รู้ว่าไม่ได้รู้

๔๕

อนริยโวหาร[๒] ๔ อีกนัยหนึ่ง

๑. การกล่าวสิ่งที่ได้เห็นว่าไม่ได้เห็น

๒. การกล่าวสิ่งที่ได้ฟังว่าไม่ได้ฟัง

๓. การกล่าวสิ่งที่ได้ทราบว่าไม่ได้ทราบ

๔. การกล่าวสิ่งที่ได้รู้ว่าไม่ได้รู้

๔๖

อริยโวหาร[๓] ๔ อีกนัยหนึ่ง

๑. การกล่าวสิ่งที่ได้เห็นว่าได้เห็น

๒. การกล่าวสิ่งที่ได้ฟังว่าได้ฟัง

๓. การกล่าวสิ่งที่ได้ทราบว่าได้ทราบ

๔. การกล่าวสิ่งที่ได้รู้ว่าได้รู้

๔๗

[๓๑๔] **บุคคล[๔] ๔**

๑. เป็นผู้ทำตนให้เดือดร้อน หมั่นประกอบในการทำตนให้เดือดร้อน

๒. เป็นผู้ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน หมั่นประกอบในการทำผู้อื่นให้เดือดร้อน

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๒๕๑/๔๐๙

[๒] ดูเทียบ องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๒๕๒/๔๐๙

[๓] ดูเทียบ องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๒๕๓/๔๑๐

[๔] ดูเทียบ องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๙๘/๓๓๘, อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๖/๑๗๔-๑๗๗/๒๐๖-๒๐๙

๓. เป็นผู้ทำตนให้เดือดร้อน หมั่นประกอบในการทำตนให้เดือดร้อน และเป็นผู้ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน หมั่นประกอบในการทำผู้อื่นให้เดือดร้อน

๔. เป็นผู้ไม่ทำตนให้เดือดร้อน ไม่หมั่นประกอบในการทำตนให้เดือดร้อน และเป็นผู้ไม่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน ไม่หมั่นประกอบในการทำผู้อื่นให้เดือดร้อน เขาผู้ไม่ทำตนให้เดือดร้อน ไม่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน เป็นผู้ไม่หิว ดับร้อน เย็นใจ เสวยสุขมีตนอันประเสริฐอยู่ในปัจจุบันเทียว

๔๘

บุคคล[๑] ๔ อีกนัยหนึ่ง

๑. เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเอง แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น

๒. เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเอง

๓. เป็นผู้ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเอง และไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น

๔. เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเอง และปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น

๔๙

บุคคล[๒] ๔ อีกนัยหนึ่ง

๑. ตโม ตมปรายโน (ผู้มืดมา และมืดไป)

๒. ตโม โชติปรายโน (ผู้มืดมา แต่สว่างไป)

๓. โชติ ตมปรายโน (ผู้สว่างมา แต่มืดไป)

๔. โชติ โชติปรายโน (ผู้สว่างมา และสว่างไป)

๕๐

บุคคล[๓] ๔ อีกนัยหนึ่ง

๑. สมณอจละ (สมณะผู้ไม่หวั่นไหว)

๒. สมณปทุมะ (สมณะเหมือนดอกปทุม)

๓. สมณปุณฑริกะ (สมณะเหมือนดอกบุณฑริก)

๔. สมเณสุ สมณสุขุมาละ (สมณะผู้ละเอียดอ่อน ในหมู่สมณะ)

ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย นี้แล คือธรรมหมวดละ ๔ ประการ ที่พระผู้มีพระภาค ผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตรัสไว้โดยชอบแล้ว พวกเราทั้งหมดนี้แหละพึงสังคายนา ไม่พึง

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๙๖/๑๖๑

[๒] ดูเทียบ องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๘๕/๑๔๓, อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๖/๑๖๘/๒๐๑-๒๐๒

[๓] ดูเทียบ องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๘๗/๑๔๖-๑๔๗

วิวาทกันในธรรมนั้น เพื่อให้พรหมจรรย์นี้ ตั้งอยู่ได้นาน ดำรงอยู่ได้นาน ข้อนั้นพึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุข แก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย

สังคีติหมวด ๔ จบ

ภาณวารที่ ๑ จบ

สังคีติหมวด ๕

[๓๑๕] ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมหมวดละ ๕ ประการ ที่พระผู้มีพระภาค ผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตรัสไว้โดยชอบแล้วมีอยู่ พวกเราทั้งหมดนี้แหละพึงสังคายนา ไม่พึงวิวาทกันในธรรมนั้น ฯลฯ เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

ธรรมหมวดละ ๕ ประการ คืออะไร

คือ

๑

ขันธ์[๑] ๕

๑. รูปขันธ์ (กองรูป)
๒. เวทนาขันธ์ (กองเวทนา)
๓. สัญญาขันธ์ (กองสัญญา)
๔. สังขารขันธ์ (กองสังขาร)
๕. วิญญาณขันธ์ (กองวิญญาณ)

๒

อุปาทานขันธ์ (ขันธ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น) ๕

๑. รูปูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือรูป)
๒. เวทนูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือเวทนา)
๓. สัญญูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือสัญญา)
๔. สังขารูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือสังขาร)
๕. วิญญาณูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือวิญญาณ)

๓

กามคุณ[๒] ๕

---

[๑] ดูเทียบ อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑/๑

[๒] ดูเทียบ องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๘

๑. รูปที่พึงรู้แจ้งทางตา ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด

๒. เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู ...

๓. กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก ...

๔. รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น ...

๕. โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกาย ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด

๔

คติ[๑](ภพที่สัตว์ไปเกิด) ๕

๑. นิรยะ (นรก)

๒. ติรัจฉานโยนิ (กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน)

๓. เปตติวิสัย (แดนเปรต)

๔. มนุสสะ (มนุษย์)

๕. เทวะ (เทวดา)

๕

มัจฉริยะ[๒](ความตระหนี่) ๕

๑. อาวาสมัจฉริยะ (ความตระหนี่อาวาส)

๒. กุลมัจฉริยะ (ความตระหนี่ตระกูล)

๓. ลาภมัจฉริยะ (ความตระหนี่ลาภ)

๔. วัณณมัจฉริยะ (ความตระหนี่วรรณะ)

๕. ธัมมมัจฉริยะ (ความตระหนี่ธรรม)

๖

นิวรณ์[๓](สิ่งที่ขัดขวางจิตไม่ให้บรรลุความดี) ๕

๑. กามฉันทนิวรณ์ (นิวรณ์คือความพอใจในกาม)

๒. พยาบาทนิวรณ์ (นิวรณ์คือความคิดร้าย)

๓. ถีนมิทธนิวรณ์ (นิวรณ์คือความหดหู่และเซื่องซึม)

๔. อุทธัจจกุกกุจจนิวรณ์ (นิวรณ์คือความฟุ้งซ่านและร้อนใจ)

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๘๓

[๒] ดูเทียบ อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๙๓/๕๙๕

[๓] ดูเทียบ องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๕๘/๒๓๘, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๔๑/๖๓๒

๕. วิจิกิจฉานิวรณ์ (นิวรณ์คือความลังเลสงสัย)

๗

โอรัมภาคิยสังโยชน์[๑](ธรรมที่มัดสัตว์ไว้กับทุกข์เบื้องต่ำ) ๕

๑. สักกายทิฏฐิ (ความเห็นว่าเป็นตัวของตน)
๒. วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย)
๓. สีลัพพตปรามาส (ความถือมั่นศีลพรต)
๔. กามฉันทะ (ความกำหนัดในกามคุณ)
๕. พยาบาท (ความคิดร้าย)

๘

อุทธัมภาคิยสังโยชน์[๒](ธรรมที่มัดสัตว์ไว้กับทุกข์เบื้องสูง) ๕

๑. รูปราคะ (ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน)
๒. อรูปราคะ (ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน)
๓. มานะ (ความถือตัว)
๔. อุทธัจจะ (ความฟุ้งซ่าน)
๕. อวิชชา (ความไม่รู้แจ้ง)

๙

สิกขาบท[๓] ๕

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์)
๒. อทินนาทานา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามิได้ให้)
๓. กาเมสุมิจฉาจารา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม)
๔. มุสาวาทา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ)
๕. สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการเสพของมึนเมา คือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท)[๔]

---

[๑] ดูเทียบ อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๔๐/๖๒๙

[๒] ดูเทียบ อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๔๐/๖๒๙

[๓] ดูเทียบ อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๐๓/๔๗๗

[๔] อรรถกถาอธิบายว่า สุราและเมรัยเป็นของมึนเมา และมีสิ่งอื่นอีกที่เป็นของมึนเมา (ตทุภยเมว (สุราเมรยํ) มทนียฏฺเ□น

๑๐

[๓๑๖] **อภัพพฐาน[๑](ฐานะที่เป็นไปไม่ได้) ๕**

๑. เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุขีณาสพจะจงใจปลงชีวิตสัตว์

๒. เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุขีณาสพจะถือเอาสิ่งของที่ผู้อื่นไม่ได้ให้โดยอาการขโมย

๓. เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุขีณาสพจะเสพเมถุนธรรม

๔. เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุขีณาสพจะพูดเท็จทั้งที่รู้

๕. เป็นไปไม่ได้ที่ภิกษุขีณาสพจะสั่งสม บริโภคกามเหมือนเมื่อเป็นคฤหัสถ์

๑๑

พยสนะ[๒](วิบัติ) ๕

๑. ญาติพยสนะ (ความวิบัติแห่งญาติ)

๒. โภคพยสนะ (ความวิบัติแห่งโภคะ)

๓. โรคพยสนะ (ความวิบัติเพราะโรค)

๔. สีลพยสนะ (ความวิบัติแห่งศีล)

๕. ทิฏฐิพยสนะ (ความวิบัติแห่งทิฏฐิ)

ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายหลังจากตายแล้ว จะไม่ไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เพราะความวิบัติแห่งญาติเป็นเหตุ เพราะความวิบัติแห่งโภคะ เป็นเหตุ หรือเพราะความวิบัติเพราะโรคเป็นเหตุ แต่สัตว์ทั้งหลายหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เพราะความวิบัติแห่งศีลเป็นเหตุ หรือเพราะความวิบัติแห่งทิฏฐิเป็นเหตุ

๑๒

สัมปทา[๓] (ความถึงพร้อม) ๕

๑. ญาติสัมปทา (ความถึงพร้อมแห่งญาติ)

๒. โภคสัมปทา (ความถึงพร้อมแห่งโภคะ)

๓. อาโรคยสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยความไม่มีโรค)

๔. สีลสัมปทา (ความถึงพร้อมแห่งศีล)

๕. ทิฏฐิสัมปทา (ความถึงพร้อมแห่งทิฏฐิ)

มชฺชํ, ยํ วา ปนญฺ□มฺปิ กิญฺจิ มทนียํ) จึงอาจแปลตามนัยนี้ว่า เจตนางดเว้นจากการดื่มสุราเมรัยและของมึนเมาอันเป็นเหตุแห่งความประมาท (ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๒/๑๘)

[๑] ดูเทียบ องฺ.นวก. (ไทย) ๒๓/๗/๔๕๔

[๒] ดูเทียบ องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๓๐/๒๑๓

[๓] ดูเทียบ องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๓๐/๒๑๔

ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายหลังจากตายแล้ว จะไม่ไปเกิดในสุคติโลก สวรรค์ เพราะความถึงพร้อมแห่งญาติเป็นเหตุ เพราะความถึงพร้อมแห่งโภคะ เป็นเหตุ หรือเพราะความถึงพร้อมด้วยความไม่มีโรคเป็นเหตุ แต่สัตว์ทั้งหลายหลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เพราะความถึงพร้อมแห่งศีล เป็นเหตุ หรือเพราะความถึงพร้อมแห่งทิฏฐิเป็นเหตุ

๑๓

โทษแห่งศีลวิบัติของบุคคลผู้ทุศีล[๑] ๕

๑. บุคคลผู้ทุศีล มีศีลวิบัติในโลกนี้ ย่อมถึงความเสื่อมโภคทรัพย์เป็นอันมาก ซึ่งมีความประมาทเป็นเหตุ นี้เป็นโทษประการที่ ๑ แห่งศีลวิบัติของบุคคลผู้ทุศีล

๒. กิตติศัพท์อันชั่วของบุคคลผู้ทุศีล มีศีลวิบัติ ย่อมกระฉ่อนไป นี้เป็นโทษประการที่ ๒ แห่งศีลวิบัติของบุคคลผู้ทุศีล

๓. บุคคลผู้ทุศีล มีศีลวิบัติ จะเข้าไปยังบริษัทใด ๆ จะเป็นขัตติยบริษัทก็ตาม พราหมณบริษัทก็ตาม คหบดีบริษัทก็ตาม สมณบริษัทก็ตาม ย่อมไม่ แกล้วกล้า เก้อเขินเข้าไป นี้เป็นโทษประการที่ ๓ แห่งศีลวิบัติของบุคคลผู้ทุศีล

๔. บุคคลผู้ทุศีล มีศีลวิบัติ ย่อมหลงลืมสติตาย นี้เป็นโทษประการที่ ๔ แห่ง ศีลวิบัติของบุคคลผู้ทุศีล

๕. บุคคลผู้ทุศีล มีศีลวิบัติ หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรก นี้เป็นโทษประการที่ ๕ แห่งศีลวิบัติของบุคคลผู้ทุศีล

๑๔

อานิสงส์แห่งศีลสมบัติของบุคคลผู้มีศีล[๒] ๕

๑. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีลในโลกนี้ ย่อมมีโภคทรัพย์เป็นอันมาก ซึ่งมีความไม่ประมาทเป็นเหตุ นี้เป็นอานิสงส์ประการที่ ๑ แห่งศีลสมบัติของบุคคลผู้มีศีล

๒. กิตติศัพท์อันงามของบุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมขจรไป นี้เป็น อานิสงส์ประการที่ ๒ แห่งศีลสมบัติของบุคคลผู้มีศีล

๓. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล จะเข้าไปยังบริษัทใด ๆ จะเป็นขัตติยบริษัทก็ตาม พราหมณบริษัทก็ตาม คหบดีบริษัทก็ตาม สมณบริษัท ก็ตาม ย่อมแกล้วกล้า ไม่เก้อเขินเข้าไป นี้เป็นอานิสงส์ประการที่ ๓ แห่งศีลสมบัติของบุคคลผู้มีศีล

---

[๑] ดูเทียบ วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๘๕/๙๘-๙๙, ที.ม.(ไทย) ๑๐/๑๔๙/๙๓-๙๔, องฺ.ปญฺจก.(ไทย) ๒๒/๒๑๓/๓๕๙-๓๖๐, ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๗๖/๓๓๒

[๒] ดูเทียบ วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๘๕/๙๙, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๕๐/๙๔-๙๕, ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๗๖/๓๓๓

๔. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมไม่หลงลืมสติตาย นี้เป็นอานิสงส์ประการที่ ๔ แห่งศีลสมบัติของบุคคลผู้มีศีล

๕. บุคคลผู้มีศีล สมบูรณ์ด้วยศีล หลังจากตายแล้ว ย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ นี้เป็นอานิสงส์ประการที่ ๕ แห่งศีลสมบัติของบุคคลผู้มีศีล

๑๕
ธรรมสำหรับผู้เป็นโจทก์[๑] ๕

ภิกษุผู้เป็นโจทก์ประสงค์จะโจทผู้อื่น พึงตั้งธรรม ๕ ประการไว้มั่นในตนแล้ว จึงโจทผู้อื่น คือ

๑. เราจักกล่าวในกาลอันควร จักไม่กล่าวในกาลอันไม่ควร

๒. เราจักกล่าวถ้อยคำจริง จักไม่กล่าวถ้อยคำไม่จริง

๓. เราจักกล่าวถ้อยคำอ่อนหวาน จักไม่กล่าวถ้อยคำหยาบ

๔. เราจักกล่าวถ้อยคำอันประกอบด้วยประโยชน์ จักไม่กล่าวถ้อยคำอันไม่ประกอบด้วยประโยชน์

๕. เราจักมีเมตตาจิตกล่าว จักไม่เพ่งโทษกล่าว

ภิกษุผู้เป็นโจทก์ประสงค์จะโจทผู้อื่น พึงตั้งธรรม ๕ ประการนี้ไว้มั่นในตน แล้วจึงโจทผู้อื่น

๑๖
องค์ของภิกษุผู้บำเพ็ญความเพียร[๒] ๕

[๓๑๗] ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้มีศรัทธา เชื่อพระปัญญาเครื่องตรัสรู้ของพระตถาคตว่า “แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นพระศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค”

๒. เป็นผู้มีอาพาธน้อย โรคเบาบาง ประกอบด้วยไฟธาตุสำหรับย่อยอาหารสม่ำเสมอ ไม่เย็นนัก ไม่ร้อนนัก ปานกลาง เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร

๓. เป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมายา ทำตนให้เปิดเผยตามความเป็นจริงในพระศาสดา หรือเพื่อนพรหมจารีผู้รู้ทั้งหลาย

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๑๖๗/๒๘๑

[๒] ดูเทียบ องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๕๓/๙๔

๔. เป็นผู้ปรารภความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด มีความ เข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่

๕. เป็นผู้มีปัญญา คือ ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นความเกิด และความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ

๑๗

[๓๑๘] **สุทธาวาส (ที่อยู่ของท่านผู้บริสุทธิ์) ๕**

๑. อวิหา ๒. อตัปปา
๓. สุทัสสา ๔. สุทัสสี
๕. อกนิฏฐา

๑๘

พระอนาคามี[๑] ๕

๑. อันตราปรินิพพายี (ผู้ที่จะปรินิพพานในระหว่างอายุยังไม่ทันถึงกึ่ง)
๒. อุปหัจจปรินิพพายี (ผู้ที่จะปรินิพพานต่อเมื่ออายุพ้นกึ่งไปแล้ว)
๓. อสังขารปรินิพพายี (ผู้ที่จะปรินิพพานโดยไม่ต้องใช้ความเพียรมาก)
๔. สสังขารปรินิพพายี (ผู้ที่จะปรินิพพานโดยต้องใช้ความเพียรมาก)
๕. อุทธังโสโต อกนิฏฐคามี (ผู้มีกระแสในเบื้องบนไปสู่ชั้นอกนิฏฐภพ)

๑๙

[๓๑๙] **กิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปู[๒] ๕**

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. เคลือบแคลงสงสัย ไม่น้อมใจเชื่อ ไม่เลื่อมใสในพระศาสดา[๓] จิตของ ภิกษุผู้เคลือบแคลงสงสัย ไม่น้อมใจเชื่อ ไม่เลื่อมใสในพระศาสดานั้น ย่อมไม่น้อมไปเพื่อความเพียร เพื่อประกอบเนือง ๆ เพื่อกระทำ ต่อเนื่อง เพื่อบำเพ็ญเพียร การที่จิตของภิกษุไม่น้อมไปเพื่อความ เพียร เพื่อประกอบเนือง ๆ เพื่อกระทำต่อเนื่อง เพื่อบำเพ็ญเพียร นี้เป็นกิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปูประการที่ ๑

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๘/๓๓๕

[๒] ดูเทียบ องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๔/๒๒-๒๓, ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๘๕/๑๙๘-๑๙๙,๑๘๗/๒๐๐-๒๐๑

[๓] **ไม่เลื่อมใสในพระศาสดา** ในที่นี้หมายถึงไม่เชื่อว่า พระสรีระของพระพุทธเจ้าประดับด้วยลักษณะมหา- บุรุษ ๓๒ ประการ ไม่เชื่อว่าพระสัพพัญญุตญาณของพระพุทธเจ้าสามารถรู้อดีต อนาคต และปัจจุบันได้ (องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๒๐๕/๘๕)

๒. เคลือบแคลงสงสัย ไม่น้อมใจเชื่อ ไม่เลื่อมใสในพระธรรม ฯลฯ

๓. เคลือบแคลงสงสัย ไม่น้อมใจเชื่อ ไม่เลื่อมใสในพระสงฆ์ ฯลฯ

๔. เคลือบแคลงสงสัย ไม่น้อมใจเชื่อ ไม่เลื่อมใสในสิกขา (ข้อที่จะต้อง ศึกษา) ฯลฯ

๕. เป็นผู้โกรธ ไม่พอใจ มีจิตถูกโทสะ (ความคิดประทุษร้าย) กระทบ มีจิตแข็งกระด้างในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย จิตของภิกษุผู้โกรธไม่พอใจ มีจิตถูกโทสะกระทบ มีจิตแข็งกระด้างในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายนั้น ย่อมไม่น้อมไปเพื่อความเพียร เพื่อประกอบเนือง ๆ เพื่อกระทำต่อเนื่อง เพื่อบำเพ็ญเพียร การที่จิตของภิกษุไม่น้อมไปเพื่อความ เพียร เพื่อประกอบเนือง ๆ เพื่อกระทำต่อเนื่อง เพื่อบำเพ็ญเพียร นี้เป็นกิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปูประการที่ ๕

๒๐

[๓๒๐] **วินิพันธา[๑](กิเลสเครื่องผูกใจ) ๕**

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัด ไม่ปราศจากความพอใจ ไม่ปราศจากความรัก ไม่ปราศจากความกระหาย ไม่ปราศจากความเร่าร้อน ไม่ปราศจากความอยากในกามทั้งหลาย จิตของภิกษุผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัด ไม่ปราศจากความพอใจ ไม่ปราศจาก ความรัก ไม่ปราศจากความกระหาย ไม่ปราศจากความเร่าร้อน ไม่ปราศจากความอยากในกามทั้งหลายนั้น ย่อมไม่น้อมไปเพื่อความเพียร เพื่อประกอบเนือง ๆ เพื่อกระทำต่อเนื่อง เพื่อบำเพ็ญเพียร การที่จิตของภิกษุไม่น้อมไปเพื่อความเพียร เพื่อประกอบเนือง ๆ เพื่อ กระทำต่อเนื่อง เพื่อบำเพ็ญเพียร นี้เป็นกิเลสเครื่องผูกใจประการที่ ๑

๒. เป็นผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัด ... ในกาย ฯลฯ

๓. เป็นผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัด ... ในรูป ฯลฯ

๔. ฉันอาหารตามความต้องการจนอิ่มเกินไป ประกอบความสุขในการนอน ความสุขในการเอกเขนก ความสุขในการหลับอยู่ ฯลฯ

๕. ประพฤติพรหมจรรย์ด้วยความปรารถนาเป็นเทพนิกายหมู่ใดหมู่หนึ่ง ว่า “ด้วยศีล วัตร ตบะ หรือพรหมจรรย์นี้ เราจะเป็นเทพเจ้า หรือเทพองค์ใดองค์หนึ่ง” จิตของภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์ด้วยความปรารถนาเป็นเทพนิกายหมู่ใดหมู่หนึ่งว่า “ด้วยศีล วัตร ตบะ หรือพรหมจรรย์นี้ เราจะเป็นเทพเจ้า หรือเทพองค์ใดองค์หนึ่ง” ย่อมไม่น้อมไปเพื่อความเพียร เพื่อประกอบเนือง ๆ เพื่อกระทำต่อเนื่อง เพื่อ

---

[๑] ดูเทียบ ม.มู. (ไทย) ๑๒/๑๘๖,๑๙๙-๒๐๐,๑๘๘/๒๐๑-๒๐๓, องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๖/๓๕๓-๓๕๔

บำเพ็ญเพียร การที่จิตของภิกษุไม่น้อมไปเพื่อความเพียร เพื่อประกอบเนือง ๆ เพื่อกระทำต่อเนื่อง เพื่อบำเพ็ญเพียร นี้เป็นกิเลสเครื่องผูกใจประการที่ ๕

๒๑

อินทรีย์[๑] ๕

๑. จักขุนทรีย์ (อินทรีย์คือตา)
๒. โสตินทรีย์ (อินทรีย์คือหู)
๓. ฆานินทรีย์ (อินทรีย์คือจมูก)
๔. ชิวหินทรีย์ (อินทรีย์คือลิ้น)
๕. กายินทรีย์ (อินทรีย์คือกาย)

๒๒

อินทรีย์[๒] ๕ อีกนัยหนึ่ง

๑. สุขินทรีย์ (อินทรีย์คือความสุขกาย)
๒. ทุกขินทรีย์ (อินทรีย์คือความทุกข์กาย)
๓. โสมนัสสินทรีย์ (อินทรีย์คือความสุขใจ)
๔. โทมนัสสินทรีย์ (อินทรีย์คือความทุกข์ใจ)
๕. อุเปกขินทรีย์ (อินทรีย์คืออุเบกขา)

๒๓

อินทรีย์[๓] ๕ อีกนัยหนึ่ง

๑. สัทธินทรีย์ (อินทรีย์คือศรัทธา)
๒. วิริยินทรีย์ (อินทรีย์คือวิริยะ)
๓. สตินทรีย์ (อินทรีย์คือสติ)
๔. สมาธินทรีย์ (อินทรีย์คือสมาธิ)
๕. ปัญญินทรีย์ (อินทรีย์คือปัญญา)

๒๔

[๓๒๑] **ธาตุ[๔]ที่สลัด[๑] ๕**

---

[๑] ดูเทียบ อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๑๒/๗๐๑

[๒] ดูเทียบ อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒๐/๒๐๙-๒๑๐

[๓] ดูเทียบ อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๒๐/๒๑๐-๒๑๑

[๔] **ธาตุ** ในที่นี้หมายถึงธัมมธาตุและมโนวิญญาณธาตุขั้นพิเศษ เป็นสภาวะที่ว่างจากอัตตา (อัตตสุญญสภาวะ) (องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๒๐๐/๘๒) หรือสภาวะที่ปราศจากชีวะ (องฺ.ปญฺจก.ฏีกา (บาลี) ๓/๒๐๐/๙๑)

๑. เมื่อภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ มนสิการกามทั้งหลาย[๒] จิตของเธอย่อมไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไปในกามทั้งหลาย แต่เมื่อเธอมนสิการเนกขัมมะ จิตของเธอจึงแล่นไป เลื่อมใส ตั้งอยู่ น้อมไปในเนกขัมมะ จิตนั้นของเธอชื่อว่าเป็นจิตดำเนินไปดีแล้ว อบรมดีแล้ว ตั้งอยู่ดีแล้ว หลุดพ้นดีแล้ว พรากออกดีแล้วจากกามทั้งหลาย เธอหลุดพ้นแล้วจากอาสวะ[๓]และความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้น[๔] ซึ่งเกิดขึ้นเพราะกามเป็นปัจจัย เธอย่อมไม่เสวยเวทนานั้น นี้พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่าธาตุที่สลัดกามทั้งหลาย

๒. เมื่อภิกษุมนสิการพยาบาท จิตของเธอย่อมไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไปในพยาบาท แต่เมื่อเธอมนสิการอพยาบาท จิตของเธอจึงแล่นไป เลื่อมใส ตั้งอยู่ น้อมไปในอพยาบาท จิตนั้นของเธอ ชื่อว่าเป็นจิตดำเนินไปดีแล้ว อบรมดีแล้ว ตั้งอยู่ดีแล้ว หลุดพ้นดีแล้ว พรากออกดีแล้วจากพยาบาท เธอหลุดพ้นแล้วจากอาสวะและความ เร่าร้อนที่ก่อความคับแค้น ซึ่งเกิดขึ้นเพราะพยาบาทเป็นปัจจัย เธอย่อมไม่เสวยเวทนานั้น นี้พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่าธาตุที่สลัดพยาบาท

๓. เมื่อภิกษุมนสิการวิหิงสา จิตของเธอย่อมไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไปในวิหิงสา แต่เมื่อเธอมนสิการอวิหิงสา จิตของเธอจึงแล่นไป เลื่อมใส ตั้งอยู่ น้อมไปในอวิหิงสา จิตนั้นของเธอชื่อว่า เป็นจิตดำเนินไปดีแล้ว อบรมดีแล้ว ตั้งอยู่ดีแล้ว หลุดพ้นดีแล้ว พรากออกดีแล้วจากวิหิงสา เธอหลุดพ้นแล้วจากอาสวะและความเร่าร้อน ที่ก่อความคับแค้น ซึ่งเกิดขึ้นเพราะวิหิงสาเป็นปัจจัย เธอย่อมไม่เสวยเวทนานั้น นี้พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่าธาตุที่สลัดวิหิงสา

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๐/๓๔๔-๓๔๖

[๒] **มนสิการกามทั้งหลาย** ในที่นี้หมายถึงวิธีการที่ท่านผู้ออกจากอสุภฌาน (เพ่งความไม่งาม) แล้วส่งจิตคิดถึงกามคุณเพื่อตรวจดูจิตว่า “บัดนี้จิตเราแน่วแน่ต่อเนกขัมมะหรือไม่ กามวิตกยังเกิดขึ้นอยู่หรือไม่” เหมือนคนจับงูพิษ เพื่อทดลองดูว่างูมีพิษหรือไม่ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๒๑/๒๓๐, องฺ.ปญฺจก.ฏีกา (บาลี) ๓/๒๐๐/๙๑)

[๓] **อาสวะ** ในที่นี้หมายถึงอาสวะ ๔ คือ กามาสวะ (อาสวะคือกาม) ภวาสวะ (อาสวะคือภพ) ทิฏฐาสวะ (อาสวะคือทิฏฐิ) อวิชชาสวะ (อาสวะคืออวิชชา) (สํ.สฬา.อ. (บาลี) ๓/๕๓-๖๒/๑๔, องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๕๘/๑๔๐)

[๔] **ความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้น** ในที่นี้หมายถึงความเร่าร้อนเพราะกิเลสหรือความเร่าร้อนเพราะวิบากกรรมที่ก่อความคับแค้นให้ หรือให้เกิดทุกข์ทางกายและทุกข์ทางใจ อันเป็นผลมาจากอาสวะ (องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๕๘/๑๔๐, องฺ.ฉกฺก.ฏีกา (บาลี) ๓/๕๘/๑๕๔)

๔. เมื่อภิกษุมนสิการรูปทั้งหลาย จิตของเธอย่อมไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไปในรูปทั้งหลาย แต่เมื่อเธอมนสิการอรูป จิตของเธอจึงแล่นไป เลื่อมใส ตั้งอยู่ น้อมไปในอรูป จิตนั้นของเธอชื่อว่าเป็นจิตดำเนินไปดีแล้ว อบรมดีแล้ว ตั้งอยู่ดีแล้ว หลุดพ้นดีแล้ว พรากออกดีแล้วจากรูปทั้งหลาย เธอหลุดพ้นแล้วจากอาสวะและความ เร่าร้อนที่ก่อความคับแค้น ซึ่งเกิดขึ้นเพราะรูปเป็นปัจจัย เธอย่อมไม่ เสวยเวทนานั้น นี้พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่าธาตุที่สลัดรูปทั้งหลาย

๕. เมื่อภิกษุมนสิการสักกายะ[๑] จิตของเธอย่อมไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไปในสักกายะ แต่เมื่อเธอมนสิการสักกายนิโรธ (ความดับแห่งสักกายะ) จิตของเธอจึงแล่นไป เลื่อมใส ตั้งอยู่ น้อมไป ในสักกายนิโรธ จิตนั้นของเธอชื่อว่าเป็นจิตดำเนินไปดีแล้ว อบรมดีแล้ว ตั้งอยู่ดีแล้ว หลุดพ้นดีแล้ว พรากออกดีแล้วจากสักกายะ เธอหลุดพ้นแล้วจากอาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้น ซึ่งเกิดขึ้นเพราะสักกายะเป็นปัจจัย เธอย่อมไม่เสวยเวทนานั้น นี้พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่าธาตุที่สลัดสักกายะ

๒๕

[๓๒๒] ## เหตุแห่งวิมุตติ[๒] ๕

๑. พระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารีบางรูปผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูแสดงธรรม[๓] แก่ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เธอรู้แจ้งอรรถ[๔] รู้แจ้งธรรม[๕]ในธรรมนั้น ตามที่พระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารีบางรูปผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูแสดง แก่เธอ เมื่อเธอรู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมีปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ

---

[๑] **มนสิการสักกายะ** ในที่นี้หมายถึงวิธีการที่พระอรหันต์สุกขวิปัสสกะ (ผู้บำเพ็ญวิปัสสนาล้วน ๆ) ผู้เห็นนิพพาน ด้วยอรหัตตมรรคและอรหัตตผล ออกจากผลสมาบัติแล้ว ส่งจิตไปยังอุปาทานขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เพื่อจะทดสอบดูว่า “ความยึดมั่นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นอัตตายังมีอยู่หรือไม่” (องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๒๐๐/๘๓)

อนึ่ง ๔ วิธีแรกดังกล่าวมาแล้ว เป็นวิธีของท่านผู้เป็นสมถยานิกะ (ผู้บำเพ็ญสมถกัมมัฏฐาน) แต่วิธี ที่ ๕ นี้เป็นวิธีของท่านผู้เป็นวิปัสสนายานิกะ (ผู้บำเพ็ญวิปัสสนาล้วน) (องฺ.ปญฺจก.ฏีกา (บาลี) ๓/๒๐๐/๙๒)

[๒] ดูเทียบ องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๒๖/๓๓-๓๖

[๓] **ธรรม** ในที่นี้หมายถึงอริยสัจ ๔ (ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๓๒๒/๓๑๖, องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๒๖/๘)

[๔] **รู้แจ้งอรรถ** ในที่นี้หมายถึงรู้ความหมายแห่งบาลีนั้นว่า ศีลมาในที่นี้ สมาธิมาในที่นี้ ปัญญามาในที่นี้ (ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๓๒๒/๓๑๖, องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๔๓/๑๕๒-๑๕๓, องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๒๖/๘)

[๕] **รู้แจ้งธรรม** ในที่นี้หมายถึงรู้บาลีคือพระพุทธพจน์ เช่น ทรงจำบาลีที่ให้รู้ความหมายได้อย่างถูกต้อง (ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๓๒๒/๓๑๖, องฺ.ติก.อ. (บาลี) ๓/๔๓/๑๕๒-๑๕๓, องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๒๖/๘)

เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี้เป็นวิมุตตายตนะประการที่ ๑

๒. พระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารีบางรูปผู้ตั้งอยู่ในฐานะครู ไม่ได้แสดง ธรรมแก่ภิกษุ แต่ภิกษุแสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร ฯลฯ

๓. พระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารีบางรูปผู้ตั้งอยู่ในฐานะครู ไม่ได้แสดง ธรรมแก่ภิกษุ แม้ภิกษุก็ไม่ได้แสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมาตาม ที่ตนได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร แต่ภิกษุสาธยายธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมาโดยพิสดาร ฯลฯ

๔. พระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารีบางรูปผู้ตั้งอยู่ในฐานะครู ไม่ได้แสดงธรรม แก่ภิกษุ แม้ภิกษุก็ไม่ได้แสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร ไม่ได้สาธยายธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมาโดยพิสดาร แต่ภิกษุตรึกตามตรองตามเพ่งตามด้วยใจซึ่งธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมา ฯลฯ

๕. พระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารีบางรูปผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูไม่ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ แม้ภิกษุก็ไม่ได้แสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร ไม่ได้สาธยายธรรมตามที่ตนได้ สดับมาตามที่ตนได้เรียนมาโดยพิสดาร และไม่ได้ตรึกตามตรองตาม เพ่งตามด้วยใจซึ่งธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมา แต่เธอเรียนสมาธินิมิตอย่างใดอย่างหนึ่งมาดี มนสิการดี ทรงจำไว้ดี แทงตลอดดีด้วยปัญญา เธอรู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรม ในธรรมนั้น ตามที่เธอได้เรียนสมาธินิมิตอย่างใดอย่างหนึ่งมาดี มนสิการดี ทรงจำไว้ดี แทงตลอดดีด้วยปัญญา เมื่อเธอรู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมีปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจเกิดปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี้เป็นวิมุตตายตนะประการที่ ๕

๒๖
สัญญาที่ควรเจริญเพื่อวิมุตติ[๑] ๕

๑. อนิจจสัญญา (กำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร)

๒. อนิจเจ ทุกขสัญญา (กำหนดหมายความเป็นทุกข์ในความไม่เที่ยงแห่งสังขาร)

๓. ทุกเข อนัตตสัญญา (กำหนดหมายความเป็นอนัตตาในความเป็นทุกข์)

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๖๑/๑๑๒, องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๕๖/๑๒๔

๔. ปหานสัญญา (กำหนดหมายเพื่อละอกุศลวิตกและบาปธรรมทั้งหลาย)

๕. วิราคสัญญา (กำหนดหมายวิราคะเป็นธรรมละเอียดประณีต)

ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย นี้แล คือธรรมหมวดละ ๕ ประการ ที่พระผู้มีพระภาค ผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตรัสไว้โดยชอบแล้ว พวกเราทั้งหมดนี้แหละพึงสังคายนา ไม่พึงวิวาทกันในธรรมนั้น เพื่อให้พรหมจรรย์นี้ ตั้งอยู่ได้นาน ดำรงอยู่ได้นาน ข้อนั้นพึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุข แก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

สังคีติหมวด ๕ จบ

สังคีติหมวด ๖

[๓๒๓] ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมหมวดละ ๖ ประการ ที่พระผู้มีพระภาค ผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตรัสไว้โดยชอบแล้ว มีอยู่ พวกเราทั้งหมดนี้แหละพึงสังคายนา ไม่พึงวิวาทกันในธรรมนั้น เพื่อให้พรหมจรรย์นี้ ตั้งอยู่ได้นาน ดำรงอยู่ได้นาน ข้อนั้นพึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุข แก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย

ธรรมหมวดละ ๖ ประการ คืออะไร

คือ

๑

อายตนะภายใน[๑] ๖

๑. จักขวายตนะ (อายตนะคือตา)

๒. โสตายตนะ (อายตนะคือหู)

๓. ฆานายตนะ (อายตนะคือจมูก)

๔. ชิวหายตนะ (อายตนะคือลิ้น)

๕. กายายตนะ (อายตนะคือกาย)

๖. มนายตนะ (อายตนะคือใจ)

๒

อายตนะภายนอก[๒] ๖

๑. รูปายตนะ (อายตนะคือรูป)

---

[๑] ดูเทียบ สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๒/๖-๗, สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๑/๑-๒

[๒] ดูเทียบ สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๔-๖/๔-๖

๒. สัททายตนะ (อายตนะคือเสียง)
๓. คันธายตนะ (อายตนะคือกลิ่น)
๔. รสายตนะ (อายตนะคือรส)
๕. โผฏฐัพพายตนะ (อายตนะคือโผฏฐัพพะ)
๖. ธัมมายตนะ (อายตนะคือธรรมารมณ์)

๓

หมวดวิญญาณ[๑] ๖

๑. จักขุวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางตา)
๒. โสตวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางหู)
๓. ฆานวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางจมูก)
๔. ชิวหาวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางลิ้น)
๕. กายวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางกาย)
๖. มโนวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางใจ)

๔

หมวดผัสสะ[๒] ๖

๑. จักขุสัมผัส (ความกระทบทางตา)
๒. โสตสัมผัส (ความกระทบทางหู)
๓. ฆานสัมผัส (ความกระทบทางจมูก)
๔. ชิวหาสัมผัส (ความกระทบทางลิ้น)
๕. กายสัมผัส (ความกระทบทางกาย)
๖. มโนสัมผัส (ความกระทบทางใจ)

๕

หมวดเวทนา[๓] ๖

๑. จักขุสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากจักขุสัมผัส)
๒. โสตสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากโสตสัมผัส)
๓. ฆานสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากฆานสัมผัส)
๔. ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากชิวหาสัมผัส)

---

[๑] ดูเทียบ สำนิ. (ไทย) ๑๖/๒/๗, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๒๑/๘๖

[๒] ดูเทียบ สำนิ. (ไทย) ๑๖/๒/๖

[๓] ดูเทียบ สำนิ. (ไทย) ๑๖/๒/๖

๕. กายสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากกายสัมผัส)

๖. มโนสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากมโนสัมผัส)

๖

หมวดสัญญา[๑] ๖

๑. รูปสัญญา (กำหนดหมายรู้รูป)

๒. สัททสัญญา (กำหนดหมายรู้เสียง)

๓. คันธสัญญา (กำหนดหมายรู้กลิ่น)

๔. รสสัญญา (กำหนดหมายรู้รส)

๕. โผฏฐัพพสัญญา (กำหนดหมายรู้โผฏฐัพพะ)

๖. ธัมมสัญญา (กำหนดหมายรู้ธรรมารมณ์)

๗

หมวดสัญเจตนา[๒] ๖

๑. รูปสัญเจตนา (ความจำนงรูป)

๒. สัททสัญเจตนา (ความจำนงเสียง)

๓. คันธสัญเจตนา (ความจำนงกลิ่น)

๔. รสสัญเจตนา (ความจำนงรส)

๕. โผฏฐัพพสัญเจตนา (ความจำนงโผฏฐัพพะ)

๖. ธัมมสัญเจตนา (ความจำนงธรรมารมณ์)

๘

หมวดตัณหา[๓] ๖

๑. รูปตัณหา (ความทะยานอยากได้รูป)

๒. สัททตัณหา (ความทะยานอยากได้เสียง)

๓. คันธตัณหา (ความทะยานอยากได้กลิ่น)

๔. รสตัณหา (ความทะยานอยากได้รส)

๕. โผฏฐัพพตัณหา (ความทะยานอยากได้โผฏฐัพพะ)

๖. ธัมมตัณหา (ความทะยานอยากได้ธรรมารมณ์)

๙

---

[๑] ดูเทียบ สำนิ. (ไทย) ๑๖/๑๙๓/๒๙๕-๒๙๖

[๒] ดูเทียบ สำข. (ไทย) ๑๗/๕๖/๘๖-๘๗

[๓] ดูเทียบ สำนิ. (ไทย) ๑๖/๑๙๕/๒๙๗

[๓๒๔] **อคารวะ[๑](ความไม่เคารพ) ๖**

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. อยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในพระศาสดา
๒. อยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในพระธรรม
๓. อยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในพระสงฆ์
๔. อยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในสิกขา
๕. อยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในความไม่ประมาท
๖. อยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในปฏิสันถาร

๑๐

คารวะ[๒](ความเคารพ) ๖

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. อยู่อย่างมีความเคารพ มีความยำเกรงในพระศาสดา
๒. อยู่อย่างมีความเคารพ มีความยำเกรงในพระธรรม
๓. อยู่อย่างมีความเคารพ มีความยำเกรงในพระสงฆ์
๔. อยู่อย่างมีความเคารพ มีความยำเกรงในสิกขา
๕. อยู่อย่างมีความเคารพ มีความยำเกรงในความไม่ประมาท
๖. อยู่อย่างมีความเคารพ มีความยำเกรงในปฏิสันถาร

๑๑

โสมนัสสูปวิจาร (การใคร่ครวญอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัส) ๖

๑. เห็นรูปทางตาแล้ว ใคร่ครวญรูปอันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัส
๒. ฟังเสียงทางหูแล้ว ใคร่ครวญเสียงอันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัส
๓. ดมกลิ่นทางจมูกแล้ว ใคร่ครวญกลิ่นอันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัส
๔. ลิ้มรสทางลิ้นแล้ว ใคร่ครวญรสอันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัส
๕. ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกายแล้ว ใคร่ครวญโผฏฐัพพะอันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัส
๖. รู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้ว ใคร่ครวญธรรมารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัส

๑๒

โทมนัสสูปวิจาร (การใคร่ครวญอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัส) ๖

๑. เห็นรูปทางตาแล้ว ใคร่ครวญรูปอันเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัส

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๔๐/๔๙๘

[๒] ดูเทียบ องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๔๐/๔๙๘-๔๙๙

๒. ฟังเสียงทางหูแล้ว ใคร่ครวญเสียงอันเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัส

๓. ดมกลิ่นทางจมูกแล้ว ใคร่ครวญกลิ่นอันเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัส

๔. ลิ้มรสทางลิ้นแล้ว ใคร่ครวญรสอันเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัส

๕. ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกายแล้ว ใคร่ครวญโผฏฐัพพะอันเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัส

๖. รู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้ว ใคร่ครวญธรรมารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัส

๑๓

อุเปกขูปวิจาร (การใคร่ครวญอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา) ๖

๑. เห็นรูปทางตาแล้ว ใคร่ครวญรูปอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา

๒. ฟังเสียงทางหูแล้ว ใคร่ครวญเสียงอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา

๓. ดมกลิ่นทางจมูกแล้ว ใคร่ครวญกลิ่นอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา

๔. ลิ้มรสทางลิ้นแล้ว ใคร่ครวญรสอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา

๕. ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกายแล้ว ใคร่ครวญโผฏฐัพพะอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา

๖. รู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้ว ใคร่ครวญธรรมารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา

๑๔

สารณียธรรม[๑] (ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึง) ๖

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. ตั้งมั่นเมตตากายกรรม[๒] ในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง แม้นี้ก็เป็นสารณียธรรมที่ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่ เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน

๒. ตั้งมั่นเมตตาวจีกรรม ในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง แม้นี้ก็เป็นสารณียธรรมที่ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน

๓. ตั้งมั่นเมตตามโนกรรม ในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง แม้นี้ก็เป็นสารณียธรรมที่ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๑๒/๔๓๐-๔๓๑

[๒] **เมตตากายกรรม** ในที่นี้หมายถึงกายกรรมที่พึงทำด้วยจิตประกอบด้วยเมตตา เมตตาวจีกรรมและ เมตตามโนกรรม ก็มีอรรถาธิบายเช่นเดียวกันนี้ (องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๑๑/๙๗)

๔. บริโภคโดยไม่แบ่งแยก[๑]ลาภทั้งหลายอันประกอบด้วยธรรม ได้มา โดยธรรม โดยที่สุดแม้เพียงบิณฑบาต (อาหารในบาตร) บริโภคกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายผู้มีศีล แม้นี้ก็เป็นสารณียธรรมที่ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่ วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน

๕. มีศีลไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไท ท่านผู้รู้สรรเสริญ ที่ไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิ เสมอกันกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง แม้นี้ก็เป็นสารณียธรรม ที่ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน

๖. มีอริยทิฏฐิ[๒]อันเป็นธรรมเครื่องนำออก[๓]เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ แก่ผู้ทำตามเสมอกันกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและ ลับหลัง แม้นี้ก็เป็นสารณียธรรมที่ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน

๑๕

[๓๒๕] **วิวาทมูล[๔] (มูลเหตุแห่งวิวาท) ๖**

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้มักโกรธ ผูกโกรธไว้ ภิกษุใดเป็นผู้มักโกรธ ผูกโกรธไว้ ภิกษุนั้นอยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในพระศาสดา อยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในพระธรรม อยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในพระสงฆ์ และไม่ทำสิกขาให้ บริบูรณ์ ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุผู้อยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในพระศาสดา อยู่อย่างไม่มีความเคารพ อยู่อย่างไม่มีความยำเกรงในพระธรรม อยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในพระสงฆ์ และไม่

---

[๑] **ไม่แบ่งแยก** หมายถึงไม่แบ่งแยกบุคคลโดยคิดว่า “จะให้แก่คนนั้น ไม่ให้แก่คนนี้” (องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๑๑/๙๙, องฺ.ฉกฺก. ฎีกา (บาลี) ๓/๑๑/๑๑๑)

[๒] **อริยทิฏฐิ** ในที่นี้หมายถึงสัมมาทิฏฐิในอริยมรรค (องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๑๑/๑๐๓)

[๓] **อันเป็นธรรมเครื่องนำออก** ในที่นี้หมายถึงมรรค ๔ (โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค) ที่ตัดมูลเหตุแห่งวัฏฏะ ทำนิพพานให้เป็นอารมณ์แล้วออกจากวัฏฏะได้ (อภิ.สงฺ. (ไทย) ๓๔/๑๒๙๕/๓๖๑, อภิ.สงฺ.อ. (บาลี) ๘๓-๑๐๐/๙๘)

[๔] ดูเทียบ องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๓๖/๔๙๐-๔๙๒

ทำสิกขาให้บริบูรณ์ ย่อมก่อวิวาทให้เกิดขึ้น ในสงฆ์ ซึ่งเป็นไปเพื่อไม่เกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อไม่ใช่สุขแก่คนหมู่มาก เพื่อไม่ใช่ประโยชน์ เพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ถ้าท่านทั้งหลายพิจารณา เห็นมูลเหตุแห่งวิวาทเช่นนี้ภายในหรือภายนอก ท่านทั้งหลายพึงพยายามเพื่อละมูลเหตุแห่งวิวาทที่เป็นบาปภายในหรือภายนอกนั้นแล ถ้าท่านทั้งหลายไม่พิจารณาเห็นมูลเหตุแห่งวิวาทเช่นนี้ภายในหรือภายนอก ท่านทั้งหลายพึงปฏิบัติเพื่อให้มูลเหตุแห่งวิวาทที่เป็นบาปนั้นแลไม่ยืดเยื้อต่อไป การละมูลเหตุแห่งวิวาทที่เป็นบาปนั้นย่อมมีได้ และมูลเหตุแห่งวิวาทที่เป็นบาปนั้น ย่อมไม่ยืดเยื้อต่อไป

๒. เป็นผู้ลบหลู่ ตีเสมอ ฯลฯ

๓. เป็นผู้ริษยา มีความตระหนี่ ฯลฯ

๔. เป็นผู้โอ้อวด มีมายา ฯลฯ

๕. เป็นผู้มีความปรารถนาชั่ว เป็นมิจฉาทิฏฐิ[๑] ฯลฯ

๖. เป็นผู้ยึดมั่นทิฏฐิของตน มีความถือรั้น สละสิ่งที่ตนยึดมั่นได้ยาก ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุใดเป็นผู้ยึดมั่นทิฏฐิของตน มีความ ถือรั้น สละสิ่งที่ตนยึดมั่นได้ยาก ภิกษุนั้นอยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในพระศาสดา อยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มี ความยำเกรงในพระธรรม อยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรง ในพระสงฆ์และไม่ทำสิกขาให้บริบูรณ์ ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุผู้อยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในพระศาสดา อยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในพระธรรม อยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในพระสงฆ์ และไม่ทำสิกขาให้ บริบูรณ์ ย่อมก่อการวิวาทให้เกิดขึ้นในสงฆ์ ซึ่งเป็นไปเพื่อไม่เกื้อกูล แก่คนหมู่มาก เพื่อไม่ใช่สุขแก่คนหมู่มาก เพื่อไม่ใช่ประโยชน์ เพื่อไม่ เกื้อกูล เพื่อทุกข์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ถ้าท่านทั้งหลายพิจารณาเห็นมูลเหตุแห่งวิวาทเช่นนี้ภายในหรือ ภายนอก ท่านทั้งหลายพึงพยายามเพื่อละมูลเหตุแห่งวิวาทที่เป็นบาป ภายในหรือภายนอกนั้นแล ถ้าท่านทั้งหลายไม่พิจารณาเห็นมูลเหตุ แห่งวิวาทเช่นนี้ภายในหรือภายนอก ท่านทั้งหลายพึงปฏิบัติเพื่อให้ มูลเหตุแห่งวิวาทที่เป็นบาปนั้นแลไม่ยืดเยื้อต่อไป

---

[๑] **เป็นมิจฉาทิฏฐิ** หมายถึงเป็นมิจฉาทิฏฐิบุคคลพวกที่ถือนัตถิกวาทะ (ลัทธิที่ถือว่า ทานที่บุคคลให้แล้ว ไม่มีผล) อเหตุกวาทะ (ลัทธิที่ถือว่าไม่มีเหตุปัจจัยเพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย) และอกิริยวาทะ (ลัทธิที่ถือว่า การกระทำทุกอย่างไม่มีผล ทำดีก็ไม่ได้ดี ทำชั่วก็ไม่ได้ชั่ว เป็นความเห็นที่ปฏิเสธกฎแห่งกรรม) (องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๓๖/๑๑๗) และดูเทียบ ที.สี. (ไทย) ๙/๑๖๕/๕๔, ๑๖๗/๕๕,๑๗๓/๕๘

การละมูลเหตุแห่ง วิวาทที่เป็นบาปนั้นย่อมมีได้ และมูลเหตุแห่งวิวาทที่เป็นบาปนั้น ย่อม ไม่ยืดเยื้อต่อไป

๑๖

ธาตุ[๑] ๖

๑. ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน)
๒. อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ)
๓. เตโชธาตุ (ธาตุไฟ)
๔. วาโยธาตุ (ธาตุลม)
๕. อากาสธาตุ (ธาตุคือที่ว่าง)
๖. วิญญาณธาตุ (ธาตุคือความรู้อารมณ์)

๑๗

[๓๒๖] **ธาตุที่สลัด[๒] ๖**

๑. ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้พึงกล่าวอย่างนี้ว่า “ข้าพเจ้าได้เจริญเมตตาเจโตวิมุตติ[๓] แล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสม แล้ว ปรารภดีแล้ว แต่พยาบาท(ความคิดร้าย) ก็ยังครอบงำจิตของข้าพเจ้าอยู่” ภิกษุทั้งหลายพึงกล่าวตักเตือนเธอว่า “อย่าได้กล่าวอย่างนี้เลย ผู้มีอายุ อย่าได้กล่าวอย่างนี้ ผู้มีอายุอย่าได้กล่าวตู่พระผู้มีพระภาค เพราะการกล่าวตู่พระผู้มีพระภาคไม่ดี เลย พระผู้มีพระภาคไม่ตรัสอย่างนี้เลย ผู้มีอายุ เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุได้เจริญเมตตาเจโตวิมุตติแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว แต่พยาบาทก็ยังครอบงำจิตของภิกษุนั้นอยู่” ข้อนั้นเป็นไปไม่ได้เลย เพราะเมตตาเจโตวิมุตตินี้เป็นธาตุที่สลัดพยาบาท

๒. ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้พึงกล่าวอย่างนี้ว่า “ข้าพเจ้าได้เจริญกรุณาเจโตวิมุตติแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว แต่วิหิงสา(ความเบียดเบียน) ก็ยังครอบงำจิตของข้าพเจ้าอยู่” ภิกษุ

---

[๑] ดูเทียบ อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๗๒/๑๔๑

[๒] ดูเทียบ องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๑๓/๔๒๙-๔๓๑

[๓] **เมตตาเจโตวิมุตติ** ในที่นี้หมายถึงเมตตาที่เกิดจากตติยฌานและจตุตถฌาน เพราะพ้นจากปัจจนีกธรรม (ธรรมที่เป็นข้าศึก) กล่าวคือนิวรณ์ ๕ ประการ ได้แก่ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิจฉา (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๒๖/๒๓๔, องฺ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๑๗/๔๒, องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๑๓/๑๐๔)

ทั้งหลายพึงกล่าวตักเตือนเธอ ว่า “อย่าได้กล่าวอย่างนี้เลย ผู้มีอายุ อย่าได้กล่าวอย่างนี้ ผู้มีอายุ อย่าได้กล่าวตู่พระผู้มีพระภาค เพราะการกล่าวตู่พระผู้มีพระภาคไม่ดีเลย พระผู้มีพระภาคไม่ตรัสอย่างนี้เลย ผู้มีอายุ เป็นไปไม่ได้เลย ที่ภิกษุได้เจริญกรุณาเจโตวิมุตติแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว แต่วิหิงสาก็ยังครอบงำจิตของภิกษุนั้นอยู่” ข้อนั้นเป็นไปไม่ได้เลย เพราะกรุณาเจโตวิมุตตินี้เป็นธาตุที่สลัดวิหิงสา

๓. ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้พึงกล่าวอย่างนี้ว่า “ข้าพเจ้าได้เจริญมุทิตาเจโตวิมุตติแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว แต่อรติ(ความไม่ยินดี) ก็ยังครอบงำจิตของข้าพเจ้าอยู่” ภิกษุทั้งหลายพึงกล่าวตักเตือนเธอว่า “อย่าได้กล่าวอย่างนี้เลย ผู้มีอายุ อย่าได้กล่าวอย่างนี้ ผู้มีอายุ อย่าได้ กล่าวตู่พระผู้มีพระภาค เพราะการกล่าวตู่พระผู้มีพระภาคไม่ดีเลยพระผู้มีพระภาคไม่ตรัสอย่างนี้เลย ผู้มีอายุ เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุ ได้เจริญมุทิตาเจโตวิมุตติแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว แต่อรติ ก็ยังครอบงำจิตของภิกษุนั้นอยู่” ข้อนั้นเป็นไปไม่ได้เลย เพราะมุทิตาเจโตวิมุตตินี้เป็นธาตุที่สลัดอรติ

๔. ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้พึงกล่าวอย่างนี้ว่า “ข้าพเจ้าได้เจริญอุเบกขาเจโตวิมุตติแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว แต่ราคะก็ยังครอบงำจิตของข้าพเจ้าอยู่” ภิกษุทั้งหลายพึงกล่าวตักเตือนเธอว่า “อย่าได้กล่าวอย่างนี้เลย ผู้มีอายุ อย่าได้กล่าวอย่างนี้ ผู้มีอายุ อย่าได้กล่าวตู่พระผู้มีพระภาค เพราะการกล่าวตู่พระผู้มีพระภาคไม่ดีเลย พระผู้มีพระภาคไม่ตรัสอย่างนี้เลย ผู้มีอายุ เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุได้เจริญอุเบกขาเจโตวิมุตติแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว แต่ราคะก็ยังครอบงำจิตของภิกษุนั้นอยู่” ข้อนั้นเป็นไปไม่ได้เลย เพราะอุเบกขาเจโตวิมุตตินี้เป็นธาตุที่สลัดราคะ

๕. ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้พึงกล่าวอย่างนี้ว่า “ข้าพเจ้าได้เจริญอนิมิตตาเจโตวิมุตติ[๑] แล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสม

---

[๑] **อนิมิตตาเจโตวิมุตติ** หมายถึงพลววิปัสสนา(วิปัสสนาที่มีพลัง) คือ อรหัตตผลสมาบัติ ที่ชื่อว่าอนิมิต (ไม่มีเครื่องหมาย) เพราะไม่มีราคนิมิต (นิมิตคือราคะ) ไม่มีโทสนิมิต (นิมิตคือโทสะ) ไม่มีโมหนิมิต (นิมิตคือโมหะ) ไม่มีรูปนิมิต (นิมิตคือรูป) ไม่มีนิจจนิมิต (นิมิตคือความเที่ยง) เป็นต้น (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๒๖/๒๓๔, องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๑๓/๑๐๔)

อีกอย่างหนึ่ง อนิมิตตาเจโตวิมุตติ เป็นชื่อของญาณ ๔ คือ (๑) ภยตุปัฏฐานญาณ (ญาณในการเห็นสังขาร

แล้ว ปรารภดีแล้ว แต่วิญญาณของข้าพเจ้าก็ยังแส่หานิมิตอยู่" ภิกษุทั้งหลายพึงกล่าวตักเตือนเธอว่า "อย่าได้กล่าวอย่างนี้เลย ผู้มีอายุ อย่าได้กล่าวอย่างนี้ ผู้มีอายุ อย่าได้กล่าวตู่พระผู้มีพระภาค เพราะการกล่าวตู่พระผู้มีพระภาคไม่ดีเลย พระผู้มีพระภาคไม่ตรัสอย่างนี้เลย ผู้มีอายุ เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุได้เจริญอนิมิตตาเจโตวิมุตติแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว แต่วิญญาณ ของภิกษุนั้นก็ยังแส่หานิมิตอยู่" ข้อนั้นเป็นไปไม่ได้เลย เพราะอนิมิตตาเจโตวิมุตตินี้เป็นธาตุที่สลัดนิมิตทั้งปวง

๖. ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้พึงกล่าวอย่างนี้ว่า "ข้าพเจ้าปราศจากอัสมิมานะ และไม่พิจารณาเห็นว่า "เราเป็นนี้"[๑] แต่ลูกศรคือความเคลือบแคลงสงสัยก็ยังครอบงำจิตของข้าพเจ้าอยู่" ภิกษุทั้งหลายพึงกล่าวตักเตือนเธอว่า "อย่าได้กล่าวอย่างนี้เลย ผู้มีอายุ อย่าได้กล่าวอย่างนี้ ผู้มีอายุ อย่าได้กล่าวตู่พระผู้มีพระภาค เพราะการกล่าวตู่พระผู้มีพระภาคไม่ดีเลย พระผู้มีพระภาคไม่ตรัสอย่างนี้เลย ผู้มี อายุ เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุปราศจากอัสมิมานะแล้ว และไม่พิจารณาเห็นว่า "เราเป็นนี้" แต่ลูกศรคือความเคลือบแคลงสงสัยก็ยังครอบงำจิตของภิกษุนั้นอยู่" ข้อนั้นเป็นไปไม่ได้เลย เพราะสภาวะที่ถอนอัสมิมานะ[๒] นี้เป็นธาตุที่สลัดลูกศรคือความเคลือบแคลงสงสัย

๑๘

[๓๒๗] **อนุตตริยะ[๓] ๖**

๑.	ทัสสนานุตตริยะ	(การเห็นอันยอดเยี่ยม)
๒.	สวนานุตตริยะ	(การฟังอันยอดเยี่ยม)
๓.	ลาภานุตตริยะ	(การได้อันยอดเยี่ยม)
๔.	สิกขานุตตริยะ	(การศึกษาอันยอดเยี่ยม)
๕.	ปาริจริยานุตตริยะ	(การบำรุงอันยอดเยี่ยม)

ปรากฏโดยความเป็นภัย) (๒) อาทีนวานุปัสสนาญาณ (ญาณในการพิจารณาอารมณ์แล้วพิจารณาเห็นโทษ) (๓) มุญจิตุกัมมยตาญาณ (ญาณหยั่งรู้อันทำให้ต้องการจะพ้น) (๔) ภังคญาณ (ญาณที่พิจารณาเห็นความดับ) (องฺ.ฉกฺก.ฏีกา (บาลี) ๓/๑๓/๑๑๗)

[๑] **เราเป็นนี้** หมายถึงเราเป็นอัตตาชื่อนี้ (ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๓๒๖/๓๒๐-๓๒๑)

[๒] **สภาวะที่ถอนอัสมิมานะ** ในที่นี้หมายถึงอรหัตตมรรค ที่เรียกว่าสภาวะที่ถอนอัสมิมานะ เพราะเมื่อเห็นนิพพาน ด้วยอำนาจผลที่เกิดจากอรหัตตมรรค อัสมิมานะจึงไม่มี (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๒๖/๒๓๕, องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๑๓/๑๐๕)

[๓] ดูเทียบ องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๘/๔๒๓-๔๒๔

๖. อนุสสตานุตตริยะ (การระลึกอันยอดเยี่ยม)

๑๙

อนุสสติฏฐาน[๑] ๖

๑. พุทธานุสสติ (การระลึกถึงพระพุทธเจ้า)

๒. ธัมมานุสสติ (การระลึกถึงพระธรรม)

๓. สังฆานุสสติ (การระลึกถึงพระสงฆ์)

๔. สีลานุสสติ (การระลึกถึงศีล)

๕. จาคานุสสติ (การระลึกถึงการบริจาค)

๖. เทวตานุสสติ (การระลึกถึงเทวดา)

๒๐

[๓๒๘] **สตตวิหารธรรม[๒] (ธรรมเป็นเครื่องอยู่เป็นนิตย์ของพระขีณาสพ) ๖**

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. เห็นรูปทางตาแล้ว เป็นผู้ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่

๒. ฟังเสียงทางหูแล้ว ...

๓. ดมกลิ่นทางจมูกแล้ว ...

๔. ลิ้มรสทางลิ้นแล้ว ...

๕. ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกายแล้ว ...

๖. รู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้ว เป็นผู้ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่

๒๑

[๓๒๙] **อภิชาติ[๓] ๖**

---

[๑] **อนุสสติฏฐาน** แปลว่า “ฐานคืออนุสสติ” หมายถึงเหตุคืออนุสสติ ได้แก่ ฌาน ๓ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๒๓/๒๓๕, องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๒๕/๑๑๐,๒๙/๑๑๒)

อนุสสติ ที่เรียกว่า “ฐาน” เพราะเป็นเหตุให้ได้รับประโยชน์เกื้อกูลและความสุขทั้งในภพนี้และภพหน้า เช่น พุทธานุสสติ ย่อมเป็นเหตุให้บรรลุคุณวิเศษ เพราะเมื่อบุคคลระลึกถึงพุทธคุณอยู่ ปีติ (ความอิ่มใจ) ย่อมเกิด จากนั้น จึงพิจารณาปีติให้เห็นความสิ้นไปเสื่อมไปจนได้บรรลุอรหัตตผล

อนุสสติฏฐาน นี้จัดเป็นอุปจารกัมมัฏฐาน แม้คฤหัสถ์ก็สามารถบำเพ็ญได้ (ขุ.อป.อ.(บาลี) ๑/๒๕/๑๓๗, องฺ.ฉกฺก.ฏีกา (บาลี) ๓/๙/๑๐๘) และดูเทียบ องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๙/๔๒๔-๔๒๕

[๒] ดูเทียบข้อ ๓๕๖ หน้า ๓๙๔ ในเล่มนี้

[๓] **อภิชาติ** ในที่นี้หมายถึงการกำหนดหมายชนเป็นชั้น เป็นกลุ่ม เช่น หมู่คนที่ประพฤติอย่างนี้ ๆ กำหนดเรียกอย่างนี้ ๆ (ที.

๑. บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นกัณหาภิชาติ (เกิดในตระกูลต่ำ) ประพฤติธรรมดำ
๒. บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นกัณหาภิชาติ ประพฤติธรรมขาว
๓. บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นกัณหาภิชาติ บรรลุนิพพานที่ไม่ดำ ไม่ขาว
๔. บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นสุกกาภิชาติ (เกิดในตระกูลสูง) ประพฤติธรรมดำ
๕. บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นสุกกาภิชาติ ประพฤติธรรมขาว
๖. บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นสุกกาภิชาติ บรรลุนิพพานที่ไม่ดำ ไม่ขาว

๒๒

นิพเพธภาคิยสัญญา[๑] (กำหนดหมายในญาณอันเป็นส่วนชำแรกกิเลส) ๖

๑. อนิจจสัญญา (กำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร)
๒. อนิจเจ ทุกขสัญญา (กำหนดหมายความเป็นทุกข์ในความไม่เที่ยงแห่งสังขาร)
๓. ทุกเข อนัตตสัญญา (กำหนดหมายความเป็นอนัตตาในความเป็นทุกข์)
๔. ปหานสัญญา (กำหนดหมายเพื่อละอกุศลวิตกและบาปธรรมทั้งหลาย)
๕. วิราคสัญญา (กำหนดหมายวิราคะว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต)
๖. นิโรธสัญญา (กำหนดหมายนิโรธว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต)

ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย นี้แล คือธรรมหมวดละ ๖ ประการ ที่พระผู้มีพระภาค ผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตรัสไว้โดยชอบแล้ว พวกเราทั้งหมดนี้แหละพึงสังคายนา ไม่พึงวิวาทกันในธรรมนั้น ฯลฯ เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

สังคีติหมวด ๖ จบ

สังคีติหมวด ๗

[๓๓๐] ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมหมวดละ ๗ ประการ ที่พระผู้มีพระภาค ผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตรัสไว้โดยชอบแล้ว มีอยู่ พวกเราทั้งหมดนี้แหละพึงสังคายนา ไม่พึงวิวาทกันในธรรมนั้น ฯลฯ เพื่อ ประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

ธรรมหมวดละ ๗ ประการ คืออะไร

คือ

๑

อริยทรัพย์[๒] ๗

สี.อ. (บาลี) ๑/๑๖๘/๑๔๗) หรือหมายถึงชาติกำเนิด (องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๕๗/๑๓๙, องฺ.ฉกฺก.ฏีกา (บาลี) ๓/๕๗/๑๕๐) และดูเทียบ ที.สี. (ไทย) ๙/๑๖๘/๕๖, องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๕๕๐

[๑] ดูเทียบ องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๕๖/๑๒๔

[๒] ดูเทียบ องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๕/๘

๑. สัทธาธนะ (ทรัพย์คือศรัทธา)
๒. สีลธนะ (ทรัพย์คือศีล)
๓. หิริธนะ (ทรัพย์คือหิริ)
๔. โอตตัปปธนะ (ทรัพย์คือโอตตัปปะ)
๕. สุตธนะ (ทรัพย์คือสุตะ)
๖. จาคธนะ (ทรัพย์คือจาคะ)
๗. ปัญญาธนะ (ทรัพย์คือปัญญา)

๒

โพชฌงค์[๑] ๗

๑. สติสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความระลึกได้)
๒. ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือการเฟ้นธรรม)
๓. วิริยสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความเพียร)
๔. ปีติสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความอิ่มใจ)
๕. ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความสงบกายสงบใจ)
๖. สมาธิสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความตั้งจิตมั่น)
๗. อุเบกขาสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความวางใจเป็นกลาง)

๓

ธรรมที่เป็นบริขารแห่งสมาธิ[๒] ๗

๑. สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ)
๒. สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ)
๓. สัมมาวาจา (เจรจาชอบ)
๔. สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ)
๕. สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ)
๖. สัมมาวายามะ (พยายามชอบ)
๗. สัมมาสติ (ระลึกชอบ)

๔

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๐๒/๒๔๖

[๒] **บริขารแห่งสมาธิ** หมายถึงองค์ประกอบแห่งมรรคสมาธิ (องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๔๔-๔๕/๑๘๒) และดูเทียบ องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๔๕/๗๑

อสัทธรรม[๑] ๗

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑.	เป็นผู้ไม่มีศรัทธา	๒.	เป็นผู้ไม่มีหิริ
๓.	เป็นผู้ไม่มีโอตตัปปะ	๔.	เป็นผู้มีสุตะน้อย
๕.	เป็นผู้เกียจคร้าน	๖.	เป็นผู้มีสติหลงลืม
๗.	เป็นผู้มีปัญญาทราม		

๕

สัทธรรม[๒] ๗

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑.	เป็นผู้มีศรัทธา	๒.	เป็นผู้มีหิริ
๓.	เป็นผู้มีโอตตัปปะ	๔.	เป็นพหูสูต
๕.	เป็นผู้ปรารภความเพียร	๖.	เป็นผู้มีสติมั่นคง
๗.	เป็นผู้มีปัญญา		

๖

สัปปุริสธรรม[๓] ๗

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑.	เป็นธัมมัญญู	(ผู้รู้จักเหตุ)
๒.	เป็นอัตถัญญู	(ผู้รู้จักผล)
๓.	เป็นอัตตัญญู	(ผู้รู้จักตน)
๔.	เป็นมัตตัญญู	(ผู้รู้จักประมาณ)
๕.	เป็นกาลัญญู	(ผู้รู้จักกาลเวลา)
๖.	เป็นปริสัญญู	(ผู้รู้จักชุมชน)
๗.	เป็นปุคคลัญญู	(ผู้รู้จักบุคคล)

๗

[๓๓๑] **นิททสวัตถุ[๔](เหตุให้ได้ชื่อว่าผู้มีอายุไม่ถึง ๑๐ ปี) ๗**

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๙๓/๑๘๘

[๒] ดูเทียบ องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๙๔/๑๘๘-๑๘๙

[๓] ดูเทียบ องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๖๘/๑๔๗

[๔] **นิททสวัตถุ** แปลว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ชื่อว่า “นิททสะ” ซึ่งแปลว่า มีอายุไม่ถึง ๑๐ ปี คำนี้เป็นคำที่พวก เดียรถีย์ใช้เรียกนิครนถ์ผู้ประพฤติพรหมจรรย์กำหนด ๑๒ ปี ถ้าตายลงเมื่อถึง ๑๐ ปี เรียกผู้นั้นว่า “นิททส” คือเมื่อมาเกิดอีก จะมีอายุไม่ถึง

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการสมาทานสิกขา[๑] และไม่ปราศจากความรักในการสมาทานสิกขาต่อไป[๒]

๒. เป็นผู้มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการใคร่ครวญธรรม[๓] และไม่ปราศจากความรักในการใคร่ครวญธรรมต่อไป

๓. เป็นผู้มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการกำจัดความอยาก[๔] และไม่ปราศจากความรักในการกำจัดความอยากต่อไป

๔. เป็นผู้มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการหลีกเร้น และไม่ปราศจากความรักในการหลีกเร้นต่อไป

๕. เป็นผู้มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการปรารภความเพียร และไม่ปราศจากความรักในการปรารภความเพียรต่อไป

๖. เป็นผู้มีฉันทะอย่างแรงกล้าในสติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตน[๕] และไม่ปราศจากความรักในสติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตนต่อไป

๗. เป็นผู้มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการแทงตลอดด้วยทิฏฐิ[๖] และไม่ปราศจาก ความรักในการแทงตลอดด้วยทิฏฐิต่อไป

---

๑๐ ปี และอาจไม่ถึง ๙ ปี - ๑ ปี แต่พระผู้มีพระภาคทรงใช้คำนี้ หมายถึงพระขีณาสพในความหมายว่า “ไม่มีการเกิดอีก” ไม่ว่าจะเกิดมาเพียงวันเดียวหรือคู่เดียวโดยมีเงื่อนไขว่า ผู้นั้นต้องเพียบพร้อมด้วยธรรม ๗ ประการ ส่วนเวลาประพฤติพรหมจรรย์มากน้อยไม่สำคัญ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๓๑/๒๓๘, องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๒๐/๑๖๔-๑๖๕)

[๑] **สมาทานสิกขา** ในที่นี้หมายถึงการบำเพ็ญไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญาให้บริบูรณ์และถูกต้อง (องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๒๐/๑๖๕, องฺ.สตฺตก.ฏีกา (บาลี) ๓/๒๐/๑๙๒)

[๒] **ไม่ปราศจากความรักในการสมาทานสิกขาต่อไป** ในที่นี้หมายถึงกาลเวลาแห่งการบำเพ็ญที่เนื่องกัน ไม่ขาดระยะ มิได้หมายถึงภพในอนาคต (องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๒๐/๑๖๕, องฺ.สตฺตก.ฏีกา (บาลี) ๓/๒๐/๑๙๒)

[๓] **การใคร่ครวญธรรม** แปลจากบาลีว่า “ธมฺมนิสนฺติ” หมายถึงการเพ่งพินิจพิจารณาเห็นธรรมโดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา คำว่า “ธมฺมนิสนฺติ” เป็นชื่อของวิปัสสนา (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๓๑/๒๓๙, องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๒๐/๑๖๕, องฺ.สตฺตก.ฏีกา (บาลี) ๓/๒๐/๑๙๒)

[๔] **การกำจัดความอยาก** หมายถึงการกำจัดหรือข่มตัณหาได้ด้วยอำนาจภังคานุปัสสนาญาณ (ญาณที่พิจารณาเห็นความดับ) (องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๒๐/๑๖๕, องฺ.สตฺตก.ฏีกา (บาลี) ๓/๒๐/๑๙๒) หรือด้วยอำนาจวิปัสสนาญาณมีวิราคานุปัสสนา เป็นต้น (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๓๑/๒๓๙, ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๓๓๑/๓๒๖)

[๕] **สติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตน** ในที่นี้หมายถึงสติและเนปักกปัญญา กล่าวคือสติและสัมปชัญญะ (องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๒๐/๑๖๕, องฺ.สตฺตก.ฏีกา (บาลี) ๓/๒๐/๑๙๓)

[๖] **การแทงตลอดด้วยทิฏฐิ** แปลจากบาลีว่า “ทิฏฐิปฏิเวธ” หมายถึงมัคคทัสสนะ (การเห็นด้วยมรรค) กล่าวคือ การเห็น

๘

สัญญา[๑] ๗

๑. อนิจจสัญญา (กำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร)
๒. อนัตตสัญญา (กำหนดหมายความเป็นอนัตตาแห่งธรรมทั้งปวง)
๓. อสุภสัญญา (กำหนดหมายความไม่งามแห่งกาย)
๔. อาทีนวสัญญา (กำหนดหมายโทษทุกข์ของกายอันมีความเจ็บไข้ต่าง ๆ)
๕. ปหานสัญญา (กำหนดหมายเพื่อละอกุศลวิตกและบาปธรรมทั้งหลาย)
๖. วิราคสัญญา (กำหนดหมายวิราคะว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต)
๗. นิโรธสัญญา (กำหนดหมายนิโรธว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต)

๙

พละ[๒] ๗

๑. สัทธาพละ (กำลังคือศรัทธา)
๒. วิริยพละ (กำลังคือวิริยะ)
๓. หิริพละ (กำลังคือหิริ)
๔. โอตตัปปพละ (กำลังคือโอตตัปปะ)
๕. สติพละ (กำลังคือสติ)
๖. สมาธิพละ (กำลังคือสมาธิ)
๗. ปัญญาพละ (กำลังคือปัญญา)

๑๐

[๓๓๒] **วิญญาณฐิติ[๓](ภูมิเป็นที่ตั้งแห่งวิญญาณ) ๗**

๑. มีสัตว์ทั้งหลายผู้มีกายต่างกัน มีสัญญาต่างกัน คือ มนุษย์ เทพบางพวก[๔] และวินิปาติกะบางพวก[๕] นี้เป็นวิญญาณฐิติที่ ๑

แจ้งด้วยมัคคสัมมาทิฏฐิ (องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๒๐/๑๖๕, ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๓๓๑/๓๒๖)

[๑] ดูเทียบ องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๕๗/๑๒๕

[๒] ดูเทียบ องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๓/๔

[๓] ดูเทียบ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๒๗/๗๒-๗๓

[๔] **เทพบางพวก** หมายถึงเทพในสวรรค์ชั้นกามาวจรภูมิ ๖ คือ (๑) ชั้นจาตุมหาราช (๒) ชั้นดาวดึงส์ (๓) ชั้นยามา (๔) ชั้นดุสิต (๕) ชั้นนิมมานรดี (๖) ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๒๗/๑๐๙)

[๕] **วินิปาติกะบางพวก** หมายถึงพวกเวมานิกเปรตที่พ้นจากอบายภูมิ ๔ เช่น ยักษิณีผู้เป็นมารดาของ อุตตระ ยักษิณีผู้เป็น

๒. มีสัตว์ทั้งหลายผู้มีกายต่างกัน แต่มีสัญญาอย่างเดียวกัน คือ พวกเทพชั้นพรหมกายิกา[๑] (เทพผู้นับเนื่องในหมู่พรหม) นี้เป็นวิญญาณฐิติที่ ๒

๓. มีสัตว์ทั้งหลายผู้มีกายอย่างเดียวกัน แต่มีสัญญาต่างกัน คือ พวกเทพชั้นอาภัสสระ นี้เป็นวิญญาณฐิติที่ ๓

๔. มีสัตว์ทั้งหลายผู้มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน คือ พวกเทพชั้นสุภกิณหะ (เทพผู้เต็มไปด้วยความงดงาม) นี้เป็นวิญญาณฐิติที่ ๔

๕. มีสัตว์ทั้งหลายบรรลุอากาสานัญจายตนฌาน[๒]โดยกำหนดว่า “อากาศหาที่สุดมิได้” เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิฆสัญญา ไม่กำหนดนานัตตสัญญาโดยประการทั้งปวง นี้เป็นวิญญาณฐิติที่ ๕

๖. มีสัตว์ทั้งหลายล่วงอากาสานัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุวิญญาณัญจายตนฌาน[๓]โดยกำหนดว่า “วิญญาณหาที่สุดมิได้” นี้เป็นวิญญาณฐิติที่ ๖

๗. มีสัตว์ทั้งหลายล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุอากิญจัญญายตนฌาน[๔]โดยกำหนดว่า “ไม่มีอะไร” นี้เป็นวิญญาณฐิติ ที่ ๗

๑๑

ทักขิเณยยบุคคล (บุคคลผู้ควรแก่ทักษิณา) ๗

๑. อุภโตภาควิมุต[๕] (ผู้หลุดพ้นทั้ง ๒ ส่วน)

มารดาของปิยังกระ ยักษิณีผู้เป็นมารดาของผุสสะ ร่างกายของเปรตเหล่านี้แตกต่างกัน คือ มีทั้งอ้วน ผอม เตี้ย สูง มีผิวขาว ผิวดำ ผิวสีทอง และสีนิล มีลักษณะ มีสัญญาต่างกัน ด้วยติเหตุกะ ทุเหตุกะ และอเหตุกะ เหมือนของมนุษย์ เวมานิกเปรตเหล่านี้ไม่มีศักดิ์มาก เหมือนพวกเทพบางพวก ได้รับทุกข์ในข้างแรม ได้รับสุขในข้างขึ้น แต่เวมานิกเปรตที่เป็นติเหตุกะสามารถบรรลุธรรมได้ เช่น การ บรรลุธรรมของยักษิณีผู้เป็นมารดาของปิยังกระ เป็นต้น (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๒๗/๑๐๙)

[๑] **เทพชั้นพรหมกายิกา** หมายถึงพรหมชั้นปฐมฌานภูมิ (ระดับปฐมฌาน) ๓ ชั้น คือ (๑) พรหมปาริสัชชา (พวกบริษัทบริวารมหาพรหม) (๒) พรหมปโรหิตา (พวกปุโรหิตมหาพรหม) (๓) มหาพรหมา (พวกท้าวมหาพรหม) (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๒๗/๑๐๙-๑๑๐)

[๒] **อากาสานัญจายตนฌาน** หมายถึงฌานที่กำหนดอากาศ คือช่องว่างอันหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ เป็นขั้น ที่ ๑ ของอรูปฌาน ๔ (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๔๑๔/๓๐๘)

[๓] **วิญญาณัญจายตนฌาน** หมายถึงฌานที่กำหนดวิญญาณอันหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ เป็นขั้นที่ ๒ ของ อรูปฌาน ๔ (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๔๑๔/๓๐๘)

[๔] **อากิญจัญญายตนฌาน** หมายถึงฌานที่กำหนดภาวะอันไม่มีอะไร (ความว่าง) เป็นอารมณ์ ฌานนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าสัญญัคคะ (ที่สุดแห่งสัญญา) เพราะเป็นภาวะสุดท้ายของการมีสัญญา กล่าวคือผู้บรรลุอากิญจัญญายตนฌานแล้ว ชั้นต่อไปจะเข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานบ้าง เข้าถึงสัญญาเวทยิต- นิโรธบ้าง (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๔๑๔/๓๐๘)

[๕] ดูเชิงอรรถที่ ๒ ข้อ ๑๕๐ หน้า ๑๑๑ ในเล่มนี้

๒. ปัญญาวิมุต[๑] (ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา)
๓. กายสักขี[๒] (ผู้เป็นพยานในนามกายด้วยกาย)
๔. ทิฏฐิปัตตะ[๓] (ผู้บรรลุสัมมาทิฏฐิ)
๕. สัทธาวิมุต[๔] (ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา)
๖. ธัมมานุสารี[๕] (ผู้แล่นไปตามธรรม)
๗. สัทธานุสารี[๖] (ผู้แล่นไปตามศรัทธา)

๑๒

อนุสัย[๗] (กิเลสที่นอนเนื่องในสันดาน) ๗

๑. กามราคานุสัย (อนุสัยคือความกำหนัดในกาม)
๒. ปฏิฆานุสัย (อนุสัยคือความยินร้าย)
๓. ทิฏฐานุสัย (อนุสัยคือความเห็นผิด)
๔. วิจิกิจฉานุสัย (อนุสัยคือความลังเลสงสัย)
๕. มานานุสัย (อนุสัยคือความถือตัว)
๖. ภวราคานุสัย (อนุสัยคือความติดใจในภพ)
๗. อวิชชานุสัย (อนุสัยคือความไม่รู้แจ้ง)

๑๓

สังโยชน์[๘] (กิเลสเครื่องประกอบสัตว์ไว้ในภพ) ๗

๑. อนุนยสังโยชน์ (สังโยชน์คือความยินดี[๙])
๒. ปฏิฆสังโยชน์ (สังโยชน์คือความยินร้าย)
๓. ทิฏฐิสังโยชน์ (สังโยชน์คือความเห็นผิด)

---

[๑] ดูเชิงอรรถที่ ๓ ข้อ ๑๕๐ หน้า ๑๑๑ ในเล่มนี้
[๒] ดูเชิงอรรถที่ ๔ ข้อ ๑๕๐ หน้า ๑๑๑ ในเล่มนี้
[๓] ดูเชิงอรรถที่ ๕ ข้อ ๑๕๐ หน้า ๑๑๑ ในเล่มนี้
[๔] ดูเชิงอรรถที่ ๖ ข้อ ๑๕๐ หน้า ๑๑๑ ในเล่มนี้
[๕] ดูเชิงอรรถที่ ๑ ข้อ ๑๕๐ หน้า ๑๑๒ ในเล่มนี้
[๖] ดูเชิงอรรถที่ ๒ ข้อ ๑๕๐ หน้า ๑๑๒ ในเล่มนี้
[๗] ดูเทียบ องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๑๑/๑๗, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๔๙/๖๔๓-๖๔๔
[๘] ดูเทียบ องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๘/๑๔
[๙] ความยินดี ในที่นี้หมายถึงกามราคะ (องฺ.สตฺตก.อ. (บาลี) ๓/๘/๑๖๐)

๔. วิจิกิจฉาสังโยชน์ (สังโยชน์คือความลังเลสงสัย)
๕. มานสังโยชน์ (สังโยชน์คือความถือตัว)
๖. ภวราคสังโยชน์ (สังโยชน์คือความติดใจในภพ)
๗. อวิชชาสังโยชน์ (สังโยชน์คือความไม่รู้แจ้ง)

๑๔
อธิกรณสมถธรรม[๑] (ธรรมเป็นเครื่องระงับอธิกรณ์) ๗

เพื่อระงับ เพื่อดับอธิกรณ์[๒]ทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้ว ๆ

๑. สงฆ์พึงให้สัมมุขาวินัย[๓]
๒. สงฆ์พึงให้สติวินัย[๔]
๓. สงฆ์พึงให้อมูฬหวินัย[๕]
๔. สงฆ์พึงให้ปฏิญญาตกรณะ[๖]
๕. สงฆ์พึงให้เยภุยยสิกา[๗]
๖. สงฆ์พึงให้ตัสสปาปิยสิกา[๑]

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๘๔/๑๘๓-๑๘๔

[๒] **อธิกรณ์** หมายถึงเรื่องที่สงฆ์ต้องดำเนินการ มี ๔ อย่าง คือ (๑) **วิวาทาธิกรณ์** การถกเถียงกันเกี่ยวกับ พระธรรมวินัย (๒) **อนุวาทาธิกรณ์** การโจทหรือกล่าวหากันด้วยอาบัติ (๓) **อาปัตตาธิกรณ์** การต้อง อาบัติ การปรับอาบัติ และการแก้ไขตัวเองให้พ้นจากอาบัติ (๔) **กิจจาธิกรณ์** กิจธุระต่าง ๆ ที่สงฆ์จะ ต้องทำ เช่น การให้อุปสมบท การให้ผ้ากฐิน เป็นต้น (องฺ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๑๕/๑๒) และดูเทียบ วิ.จู. (ไทย) ๖/๒๑๕/๓๓๑-๓๓๒)

[๓] **สัมมุขาวินัย** วิธีระงับอธิกรณ์ ในที่พร้อมหน้า คือต้องพร้อมทั้ง ๔ พร้อม คือ (๑) พร้อมหน้าสงฆ์ ได้แก่ ภิกษุเข้าร่วมประชุมครบองค์ประชุมตามที่กำหนดไว้แต่ละกรณี (๒) พร้อมหน้าบุคคล ได้แก่ คู่กรณี หรือบุคคลที่เกี่ยวข้องในเรื่องนั้นอยู่พร้อมหน้า (๓) พร้อมหน้าวัตถุ ได้แก่ ยกเรื่องที่เกิดขึ้นนั้นมาวินิจฉัย (๔) พร้อมหน้าธรรม ได้แก่ วินิจฉัยถูกต้องตามธรรมวินัย

[๔] **๑-๒ สติวินัย** หมายถึงวิธีระงับอธิกรณ์โดยประกาศให้ทราบว่า พระอรหันต์เป็นพระอริยะ ผู้มีสติสมบูรณ์ เป็นวิธีระงับโดยเอาสติเป็นหลักในกรณีที่มีผู้โจทพระอรหันต์ เป็นการบอกให้รู้ว่า ใครจะโจทพระอรหันต์ไม่ได้ (วิ.ม. (ไทย) ๕/๔๐๐-๔๐๑/๒๘๘-๒๙๑) และดูเทียบ วิ.จู. (ไทย) ๖/๑๘๕-๒๑๒/๒๙๕-๓๒๘ วิ.ป. (ไทย) ๘/๒๗๕/๓๗๖

[๕] **อมูฬหวินัย** หมายถึงวิธีระงับอธิกรณ์โดยยกประโยชน์ให้แก่ภิกษุที่หายเป็นบ้าแล้ว ในกรณีที่มีผู้โจทภิกษุด้วยอาบัติที่ต้องในขณะเป็นบ้า สงฆ์จะสวดประกาศสมมติเพื่อมิให้ใคร ๆ โจทเธอด้วยอาบัติ

[๖] **ปฏิญญาตกรณะ** หมายถึงวิธีระงับอธิกรณ์โดยปรับอาบัติตามคำรับสารภาพของภิกษุผู้ต้องอาบัติ

[๗] **เยภุยยสิกา** หมายถึงวิธีระงับอธิกรณ์โดยตัดสินตามเสียงข้างมาก สงฆ์จะใช้วิธีการนี้ ในกรณีที่บุคคล หลายฝ่ายมีความเห็นไม่ตรงกัน

๗. สงฆ์พึงให้ติณวัตถารกะ[๒]

ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย นี้แล คือธรรมหมวดละ ๗ ประการ ที่พระผู้มีพระภาค ผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตรัสไว้โดยชอบแล้ว พวกเราทั้งหมดนี้แหละพึงสังคายนา ไม่พึงวิวาทกันในธรรมนั้น ฯลฯ เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

สังคีติหมวด ๗ จบ

ภาณวารที่ ๒ จบ

สังคีติหมวด ๘

[๓๓๓] ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมหมวดละ ๘ ประการที่พระผู้มีพระภาค ผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตรัสไว้โดยชอบแล้ว มีอยู่ พวกเราทั้งหมดนี้แหละพึงสังคายนา ไม่พึงวิวาทกันในธรรมนั้น ฯลฯ เพื่อ ประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

ธรรมหมวดละ ๘ ประการ คืออะไร

คือ

๑

มิจฉัตตะ[๓](ความเป็นธรรมที่ผิด) ๘

๑. มิจฉาทิฏฐิ (เห็นผิด)
๒. มิจฉาสังกัปปะ (ดำริผิด)
๓. มิจฉาวาจา (เจรจาผิด)
๔. มิจฉากัมมันตะ (กระทำผิด)
๕. มิจฉาอาชีวะ (เลี้ยงชีพผิด)
๖. มิจฉาวายามะ (พยายามผิด)
๗. มิจฉาสติ (ระลึกผิด)
๘. มิจฉาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นผิด)

๒

สัมมัตตะ[๓] (ความเป็นธรรมที่ถูก) ๘

---

[๑] **ตัสสปาปิยสิกา** หมายถึงวิธีระงับอธิกรณ์โดยตัดสินลงโทษผู้กระทำผิด เมื่อสงฆ์พิจารณาตามหลักฐาน พยานแล้ว เห็นว่ามีความผิดจริง แม้เธอจะไม่รับสารภาพก็ตาม

[๒] **๓-๗ ติณวัตถารกะ** หมายถึงวิธีระงับอธิกรณ์โดยให้ทั้ง ๒ ฝ่ายประนีประนอมกัน เปรียบเหมือนเอาหญ้ากลบไว้ ไม่ต้องชำระสะสางความ วิธีนี้จะใช้ระงับอธิกรณ์ที่ยุ่งยาก เช่น กรณีพิพาทกันของภิกษุชาวกรุงโกสัมพี (วิ.ม. (ไทย) ๕/๔๐๐-๔๐๑/๒๘๗-๒๘๙,๕๔๑/๓๓๑-๓๓๓) และ ดูเทียบ วิ.จู. (ไทย) ๖/๑๘๕-๒๑๒/๒๙๕-๓๒๘, วิ.ป. (ไทย) ๘/๒๗๕/๓๗๐

[๓] ดูเทียบ องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓๒/๒๘๖

๑. สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ)
๒. สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ)
๓. สัมมาวาจา (เจรจาชอบ)
๔. สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ)
๕. สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ)
๖. สัมมาวายามะ (พยายามชอบ)
๗. สัมมาสติ (ระลึกชอบ)
๘. สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ)

๓

ทักขิเณยยบุคคล[๒] (บุคคลผู้ควรแก่ทักษิณา) ๘

๑. พระโสดาบัน
๒. บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล
๓. พระสกทาคามี
๔. บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งสกทาคามิผล
๕. พระอนาคามี
๖. บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอนาคามิผล
๗. พระอรหันต์
๘. บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอรหัตตผล

๔

[๓๓๔] **กุสีตวัตถุ[๓] (เหตุแห่งความเกียจคร้าน) ๘**

๑. ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ มีงานที่ต้องทำ เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า “เราจักต้องทำงาน เมื่อเราทำงานอยู่ กายจักเมื่อยล้า อย่ากระนั้นเลย เราจะนอน” เธอจึงนอนเสีย ไม่ปรารภความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง นี้เป็นกุสีตวัตถุประการที่ ๑

๒. ภิกษุทำงานแล้ว เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า “เราได้ทำงานแล้ว เมื่อเรา ทำงานอยู่ กายเมื่อยล้าแล้ว อย่ากระนั้นเลย เราจะนอน” เธอจึงนอน เสีย ไม่ปรารภความเพียร ฯลฯ นี้เป็นกุสีตวัตถุประการที่ ๒

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓๓/๒๘๖-๒๘๗

[๒] ดูเทียบ องฺ.นวก. (ไทย) ๒๓/๙/๔๐๘-๔๑๐, อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๖/๒๐๗/๒๒๙

[๓] ดูเทียบ องฺ.อฏ□ก. (ไทย) ๒๓/๘๐/๔๐๐-๔๐๒, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๕๓/๖๔๙-๖๕๐

๓. ภิกษุต้องเดินทาง เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า “เราจักต้องเดินทาง เมื่อเราเดินทางอยู่ กายจักเมื่อยล้า อย่ากระนั้นเลย เราจะนอน” เธอจึง นอนเสีย ไม่ปรารภความเพียร ฯลฯ นี้เป็นกุสีตวัตถุประการที่ ๓

๔. ภิกษุเดินทางแล้ว เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า “เราเดินทางแล้ว เมื่อเรา เดินทางอยู่ กายเมื่อยล้าแล้ว อย่ากระนั้นเลย เราจะนอน” เธอจึง นอนเสีย ไม่ปรารภความเพียร ฯลฯ นี้เป็นกุสีตวัตถุประการที่ ๔

๕. ภิกษุเที่ยวบิณฑบาตตามหมู่บ้านหรือนิคม ไม่ได้โภชนะเศร้าหมองหรือประณีต บริบูรณ์เพียงพอตามต้องการ เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า “เราเที่ยวบิณฑบาตตามหมู่บ้านหรือนิคม ก็ไม่ได้โภชนะเศร้าหมองหรือ ประณีตบริบูรณ์เพียงพอตามต้องการ กายของเรานั้นเมื่อยล้าแล้ว ไม่ควรแก่การงาน อย่ากระนั้นเลย เราจะนอน” เธอจึงนอนเสีย ไม่ปรารภ ความเพียร ฯลฯ นี้เป็นกุสีตวัตถุประการที่ ๕

๖. ภิกษุเที่ยวบิณฑบาตตามหมู่บ้านหรือนิคม ได้โภชนะเศร้าหมองหรือ ประณีต บริบูรณ์เพียงพอตามต้องการ เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า “เราเที่ยวบิณฑบาตตามหมู่บ้านหรือนิคม ได้โภชนะเศร้าหมองหรือประณีต บริบูรณ์เพียงพอตามต้องการแล้ว กายของเรานั้นหนัก ไม่ควรแก่การงาน จะเป็นเหมือนถั่วราชมาสชุ่มด้วยน้ำ อย่ากระนั้นเลย เราจะนอน” เธอจึงนอนเสีย ไม่ปรารภความเพียร ฯลฯ นี้เป็นกุสีตวัตถุประการที่ ๖

๗. ภิกษุเกิดอาพาธขึ้นเล็กน้อย เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า “เราเกิดมี อาพาธ ขึ้นเล็กน้อยแล้ว มีข้ออ้างที่จะนอนได้ อย่ากระนั้นเลย เราจะนอน” เธอจึงนอนเสีย ไม่ปรารภความเพียร ฯลฯ นี้เป็น กุสีตวัตถุประการที่ ๗

๘. ภิกษุหายอาพาธแล้ว แต่หายอาพาธยังไม่นาน เธอมีความคิดอย่างนี้ ว่า “เราหายอาพาธแล้ว แต่หายอาพาธยังไม่นาน กายของเรายังอ่อนแอไม่ควรแก่การงาน อย่ากระนั้นเลย เราจะนอน” เธอจึงนอนเสีย ไม่ปรารภ ความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง นี้เป็นกุสีตวัตถุ ประการที่ ๘

๕

[๓๓๕] **อารัมภวัตถุ[๑](เหตุแห่งการปรารภความเพียร) ๘**

๑. ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ มีงานที่ต้องทำ เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า “เราจักต้องทำงาน เมื่อเราทำงาน การจะใส่ใจคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายมิใช่ทำได้

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.อฏฺ□ก. (ไทย) ๒๓/๘๐/๔๑๐-๔๑๒

ง่าย อย่ากระนั้นเลย เราจะรีบปรารภ ความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง" เธอจึงปรารภความเพียรเพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรม ที่ยังไม่ทำให้แจ้ง นี้เป็นอารัมภวัตถุประการที่ ๑

๒. ภิกษุทำงานแล้ว เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า "เราได้ทำงานแล้ว เมื่อเรา ทำงานอยู่ ก็ไม่สามารถที่จะใส่ใจคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้ อย่ากระนั้นเลย เราจะรีบปรารภความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง" เธอ จึงปรารภความเพียร ฯลฯ นี้เป็นอารัมภวัตถุประการที่ ๒

๓. ภิกษุต้องเดินทาง เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า "เราจักต้องเดินทาง การที่ เราเดินทางอยู่จะใส่ใจคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายมิใช่ทำ ได้ง่าย อย่ากระนั้นเลย เราจะรีบปรารภความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำ ให้แจ้ง" เธอจึงปรารภความเพียร ฯลฯ นี้เป็นอารัมภวัตถุประการที่ ๓

๔. ภิกษุเดินทางแล้ว เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า "เราเดินทางแล้ว เมื่อเรา เดินทางอยู่ ก็ไม่สามารถที่จะใส่ใจคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้ อย่ากระนั้นเลย เราจะรีบปรารภความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง" เธอจึงปรารภความเพียร ฯลฯ นี้เป็นอารัมภวัตถุประการที่ ๔

๕. ภิกษุเที่ยวบิณฑบาตตามหมู่บ้านหรือนิคม ไม่ได้โภชนะที่เศร้าหมอง หรือประณีตบริบูรณ์เพียงพอตามต้องการ เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า "เราเที่ยวบิณฑบาตตามหมู่บ้านหรือนิคม ไม่ได้โภชนะเศร้าหมองหรือประณีตบริบูรณ์เพียงพอตามต้องการ กายของเรานั้นเบา ควรแก่ การงาน อย่ากระนั้นเลย เราจะรีบปรารภความเพียร เพื่อถึงธรรม ที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำ ให้แจ้ง" เธอจึงปรารภความเพียร ฯลฯ นี้เป็นอารัมภวัตถุประการที่ ๕

๖. ภิกษุเที่ยวบิณฑบาตตามหมู่บ้านหรือนิคม ได้โภชนะเศร้าหมองหรือประณีตบริบูรณ์เพียงพอตามต้องการ เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า "เราเที่ยวบิณฑบาตตามหมู่บ้านหรือนิคม ได้โภชนะเศร้าหมองหรือประณีตบริบูรณ์เพียงพอตามต้องการแล้ว ร่างกายของเรานั้นมีกำลัง ควรแก่ การงาน อย่ากระนั้นเลย เราจะรีบปรารภ

ความเพียร เพื่อถึงธรรม ที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำ ให้แจ้ง" เธอจึงปรารภความเพียร ฯลฯ นี้เป็นอารัมภวัตถุประการที่ ๖

๗. ภิกษุเกิดอาพาธขึ้นเล็กน้อย เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า "เราเกิดอาพาธขึ้นเล็กน้อยแล้ว เป็นไปได้ที่อาพาธของเราจะพึงรุนแรงขึ้น อย่ากระนั้น เลย เราจะรีบปรารภความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง" เธอจึงปรารภความเพียร ฯลฯ นี้เป็นอารัมภวัตถุประการที่ ๗

๘. ภิกษุหายอาพาธแล้ว แต่หายอาพาธยังไม่นาน เธอมีความคิดอย่าง นี้ว่า "เราหายอาพาธแล้ว แต่หายอาพาธยังไม่นาน เป็นไปได้ที่อาพาธของเราจะพึงกลับกำเริบขึ้น อย่ากระนั้นเลย เราจะรีบปรารภความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง" เธอจึงปรารภความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง นี้เป็น อารัมภวัตถุประการที่ ๘

๖

[๓๓๖] **ทานวัตถุ[๑](เหตุแห่งการให้ทาน) ๘**

๑. ให้ทานเพราะประสบเข้า[๒]

๒. ให้ทานเพราะกลัว[๓]

๓. ให้ทานเพราะคิดว่า "เขาได้ให้แก่เราแล้ว"

๔. ให้ทานเพราะคิดว่า "เขาจักให้แก่เรา"

๕. ให้ทานเพราะคิดว่า "การให้ทานเป็นการดี"

๖. ให้ทานเพราะคิดว่า "เราหุงหากินเองได้ ชนเหล่านี้หุงหากินเองไม่ได้ การที่เราหุงหากินเองได้ จะไม่ให้ทานแก่ชนเหล่านี้ผู้หุงหากินเองไม่ได้ ไม่ควร"

๗. ให้ทานเพราะคิดว่า "เมื่อเราให้ทานนี้ กิตติศัพท์อันงาม ย่อมขจรไป"

๘. ให้ทานเพื่อเป็นเครื่องประดับจิตและปรุงแต่งจิต[๔]

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.อฏฺ□ก. (ไทย) ๒๓/๓๑/๒๙๑

[๒] **ให้ทานเพราะประสบเข้า** หมายถึงเมื่อพบว่าเขามาหา ให้รอสักครู่ก็สามารถให้ทานได้ ไม่รู้สึกหนักใจที่จะถวายทาน (องฺ.อฏฺ□ก.อ. (บาลี) ๓/๓๑/๒๕๓)

[๓] **ให้ทานเพราะกลัว** ในที่นี้หมายถึงให้ทาน เพราะกลัวตำหนิติเตียน หรือกลัวอบายภูมิ (องฺ.อฏฺ□ก.อ. (บาลี) ๓/๓๑/๒๕๓)

[๔] **ให้ทานเพื่อเป็นเครื่องประดับจิตและปรุงแต่งจิต** ในที่นี้หมายถึงให้ทานเครื่องประดับจิตในการเจริญสมถกัมมัฏฐาน

๗

[๓๓๗] **ทานุปปัตติ[๑] (ผลที่เกิดจากการให้ทาน) ๘**

๑. บุคคลบางคนในโลกนี้ ให้ทาน คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีปแก่สมณะ หรือพราหมณ์ เขาให้สิ่งใด ก็หวังสิ่งนั้นตอบแทน เขาเห็นพวกขัตติยมหาศาล พราหมณมหาศาล หรือคหบดีมหาศาล ผู้เอิบอิ่ม พรั่งพร้อม บำเรอตนอยู่ด้วยกามคุณ จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า “โอหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงเกิดร่วมกับพวกขัตติยมหาศาล พราหมณมหาศาล หรือคหบดีมหาศาล” เขาตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้นอยู่ จิตของเขานั้นน้อมไปในทางต่ำ เจริญให้ยิ่งขึ้นไปไม่ได้ ย่อมเป็นไปเพื่อเกิดในที่นั้น[๒] ข้อนั้นแล เรากล่าวไว้สำหรับผู้มีศีล ไม่ใช่สำหรับผู้ทุศีล ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย มโนปณิธานของท่านผู้มีศีลย่อมสำเร็จได้เพราะเป็นผู้บริสุทธิ์

๒. บุคคลบางคนในโลกนี้ให้ทาน คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป แก่สมณะหรือพราหมณ์ เขาให้สิ่งใด ก็หวังสิ่งนั้นตอบแทน เขาได้สดับมาว่า “พวกเทพชั้นจาตุมหาราช มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก” จึงมีความ ปรารถนาอย่างนี้ว่า “โอหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงเกิดร่วมกับพวกเทพชั้นจาตุมหาราช” เขาตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้นอยู่ จิตของเขานั้นน้อมไปในทางต่ำ เจริญให้ยิ่งขึ้นไปไม่ได้ ย่อมเป็นไปเพื่อเกิดในที่นั้น ข้อนั้นแล เรากล่าวไว้สำหรับผู้มีศีล ไม่ใช่สำหรับผู้ทุศีล ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย มโนปณิธานของท่านผู้มีศีลย่อมสำเร็จได้เพราะเป็นผู้บริสุทธิ์

๓. บุคคลบางคนในโลกนี้ให้ทาน คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป แก่สมณะหรือพราหมณ์ เขาให้สิ่งใด ก็หวังสิ่งนั้นตอบแทน เขาได้สดับมาว่า “พวกเทพชั้น ดาวดึงส์ ฯลฯ”

๔. บุคคลบางคนในโลกนี้ให้ทาน คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป แก่สมณะหรือพราหมณ์ เขาให้สิ่งใด ก็หวังสิ่งนั้นตอบแทน เขาได้สดับมาว่า “พวกเทพชั้นยามา ฯลฯ”

และวิปัสสนากัมมัฏฐาน เพราะทานจะทำจิตใจให้อ่อนโยน เหมาะแก่การเจริญกัมมัฏฐานทั้งสอง (องฺ.อฏฺ□ก.อ. (บาลี) ๓/๓๑/๒๕๓)

[๑] ดูเทียบ องฺ.อฏฺ□ก. (ไทย) ๒๓/๓๕/๒๙๖-๒๙๗

[๒] **เกิดในที่นั้น** หมายถึงเกิดในสถานที่ที่ตนปรารถนาไว้ขณะทำบุญ (องฺ.อฏฺ□ก.อ. (บาลี) ๓/๓๕/๒๕๖)

๕. บุคคลบางคนในโลกนี้ให้ทาน คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป แก่สมณะหรือพราหมณ์ เขาให้สิ่งใด ก็หวังสิ่งนั้นตอบแทน เขาได้สดับมาว่า “พวกเทพชั้นดุสิต ฯลฯ”

๖. บุคคลบางคนในโลกนี้ให้ทาน คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป แก่สมณะหรือพราหมณ์ เขาให้สิ่งใด ก็หวังสิ่งนั้นตอบแทน เขาได้สดับมาว่า “พวกเทพชั้น นิมมานรดี ฯลฯ”

๗. บุคคลบางคนในโลกนี้ให้ทาน คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป แก่สมณะหรือพราหมณ์ เขาให้สิ่งใด ก็หวังสิ่งนั้นตอบแทน เขาได้สดับมาว่า “พวกเทพชั้น ปรนิมมิตวสวัตดี มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก” จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า “โอหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงเกิดร่วมกับพวกเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี” เขาตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตอยู่ จิตของเขานั้นน้อมไปในทางต่ำ เจริญให้ยิ่งขึ้นไปไม่ได้ ย่อมเป็นไปเพื่อเกิดในที่นั้น ข้อนั้นแล เรากล่าวไว้สำหรับผู้มีศีล ไม่ใช่สำหรับผู้ทุศีล ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย มโนปณิธานของท่านผู้มีศีลย่อมสำเร็จได้เพราะเป็นผู้บริสุทธิ์

๘. บุคคลบางคนในโลกนี้ให้ทาน คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป แก่สมณะหรือพราหมณ์ เขาให้สิ่งใด ก็หวังสิ่งนั้นตอบแทน เขาได้สดับมาว่า “พวกเทพชั้นพรหมกายิกา มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก” จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า “โอหนอ หลังจากตายแล้ว เราพึงเกิดร่วมกับพวกเทพชั้นพรหมกายิกา” เขาตั้งจิตนั้น อธิษฐานจิตนั้น เจริญจิตนั้นอยู่ จิตของเขานั้นน้อมไปในทางต่ำ เจริญให้ยิ่งขึ้นไปไม่ได้ ย่อมเป็นไปเพื่อเกิดในที่นั้น ข้อนั้นแล เรากล่าวไว้สำหรับผู้มีศีล ไม่ใช่สำหรับผู้ทุศีล สำหรับผู้ปราศจากราคะ ไม่ใช่สำหรับผู้มีราคะ ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย มโนปณิธาน ของท่านผู้มีศีลย่อมสำเร็จได้ เพราะเป็นผู้ปราศจากราคะ

๘
บริษัท[๑] (ชุมนุม) ๘

๑. ขัตติยบริษัท (ชุมนุมกษัตริย์)
๒. พราหมณบริษัท (ชุมนุมพราหมณ์)
๓. คหบดีบริษัท (ชุมนุมคหบดี)
๔. สมณบริษัท (ชุมนุมสมณะ)

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.อฏฺ□ก. (ไทย) ๒๓/๖๙/๓๗๙, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๗๒/๑๑๙

๕. จาตุมหาราชบริษัท (ชุมนุมเทพชั้นจาตุมหาราช)
๖. ดาวดึงสบริษัท (ชุมนุมเทพชั้นดาวดึงส์)
๗. มารบริษัท (ชุมนุมเทพชั้นนิมมานรดี)
๘. พรหมบริษัท (ชุมนุมพรหม)

๙

โลกธรรม[๑] ๘

๑. ได้ลาภ ๒. เสื่อมลาภ
๓. ได้ยศ ๔. เสื่อมยศ
๕. นินทา ๖. สรรเสริญ
๗. สุข ๘. ทุกข์

๑๐

[๓๓๘] **อภิภายตนะ[๒](อายตนะที่ยอดเยี่ยมด้วยกำลังฌาน) ๘**

๑. บุคคลหนึ่งมีรูปสัญญาภายใน[๓] เห็นรูปทั้งหลายภายนอกขนาดเล็ก มี สีสันดี หรือไม่ดี ครอบงำรูปเหล่านั้นได้ มีสัญญาอย่างนี้ว่า “เรารู้ เราเห็น” นี้เป็นอภิภายตนะประการที่ ๑

๒. บุคคลหนึ่งมีรูปสัญญาภายใน เห็นรูปทั้งหลายภายนอกขนาดใหญ่ มีสีสันดี หรือไม่ดี ครอบงำรูปเหล่านั้นได้ มีสัญญาอย่างนี้ว่า “เรารู้ เราเห็น” นี้เป็นอภิภายตนะประการที่ ๒

๓. บุคคลหนึ่งมีอรูปสัญญาภายใน[๔] เห็นรูปทั้งหลายภายนอกขนาดเล็ก มีสีสันดี หรือไม่ดี ครอบงำรูปเหล่านั้นได้ มีสัญญาอย่างนี้ว่า “เรารู้ เราเห็น” นี้เป็นอภิภายตนะประการที่ ๓

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.อฏฺ□ก. (ไทย) ๒๓/๕/๒๐๗-๒๐๘

[๒] **อภิภายตนะ** หมายถึงเหตุครอบงำ เหตุที่มีอิทธิพล ได้แก่ฌาน หรือฌานที่เป็นเหตุครอบงำนิวรณ์ ๕ และอารมณ์ทั้งหลาย คำว่า อภิภายตนะ มาจากคำว่า อภิภู + อายตนะ ที่ชื่อว่าอภิภู เพราะครอบงำอารมณ์ และชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นที่เกิดความสุขอันวิเศษแก่พระโยคีทั้งหลาย แต่ในที่นี้หมายถึงมนายตนะและธัมมายตนะ (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๗๓/๑๐๔, องฺ.อฏฺ□ก.อ. (บาลี) ๓/๖๕/๒๗๐, องฺ.อฏฺ□ก.ฏีกา (บาลี) ๓/๖๑-๖๕/๓๐๒) และดูเทียบ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๗๓/๑๒๐-๑๒๑, องฺ.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๙/๗๑-๗๓

[๓] **มีรูปสัญญาภายใน** หมายถึงมีความหมายรู้รูปภายในโดยการบริกรรมรูปภายใน (ที.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๗๓/๑๖๔, องฺ.อฏฺ□ก.อ. (บาลี) ๓/๖๕/๒๗๐)

[๔] **มีอรูปสัญญาภายใน** หมายถึงมีความหมายรู้รูปภายใน คือเว้นจากสัญญาโดยการบริกรรมรูปภายใน (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๗๓/๑๖๕, องฺ.อฏฺ□ก.อ. (บาลี) ๓/๖๕/๒๗๑)

๔. บุคคลหนึ่งมีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปทั้งหลายภายนอกขนาดใหญ่ มีสีสันดีหรือไม่ดี ครอบงำรูปเหล่านั้นได้ มีสัญญาอย่างนี้ว่า “เรารู้ เราเห็น” นี้เป็นอภิภายตนะประการที่ ๔

๕. บุคคลหนึ่งมีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปทั้งหลายภายนอกที่เขียว มีสี เขียว เปรียบด้วยของเขียว มีสีเขียวเข้ม เปรียบเหมือนดอกผักตบที่เขียว มีสีเขียว เปรียบด้วยของเขียว มีสีเขียวเข้ม ฉันใด หรือเปรียบเหมือนผ้าเมืองพาราณสี อันมีเนื้อละเอียดทั้ง ๒ ด้านที่เขียว มีสีเขียว เปรียบ ด้วยของเขียว มีสีเขียวเข้ม ฉันใด บุคคลหนึ่งมีอรูปสัญญาภายใน ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เห็นรูปทั้งหลายภายนอกที่เขียว มีสีเขียว เปรียบด้วยของเขียว มีสีเขียวเข้ม ครอบงำรูปเหล่านั้นได้ มีสัญญาอย่างนี้ว่า “เรารู้ เราเห็น” นี้เป็นอภิภายตนะประการที่ ๕

๖. บุคคลหนึ่งมีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปทั้งหลายภายนอกที่เหลือง มีสี เหลือง เปรียบด้วยของเหลือง มีสีเหลืองเข้ม เปรียบเหมือนดอกกรรณิการ์ที่เหลือง มีสีเหลือง เปรียบด้วยของเหลือง มีสีเหลืองเข้ม ฉันใด หรือเปรียบเหมือนผ้าเมืองพาราณสี อันมีเนื้อละเอียดทั้ง ๒ ด้านที่เหลือง มีสีเหลือง เปรียบด้วยของเหลือง มีสีเหลืองเข้ม ฉันใด บุคคลหนึ่งมีอรูปสัญญาภายในก็ฉันนั้นเหมือนกัน เห็นรูปทั้งหลายภายนอก ที่เหลือง มีสีเหลือง เปรียบด้วยของเหลือง มีสีเหลืองเข้ม ครอบงำรูปเหล่านั้นได้ มีสัญญาอย่างนี้ว่า “เรารู้ เราเห็น” นี้ เป็นอภิภายตนะประการที่ ๖

๗. บุคคลหนึ่งมีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปทั้งหลายภายนอกที่แดง มีสีแดง เปรียบด้วยของแดง มีสีแดงเข้ม เปรียบเหมือนดอกชบาที่แดง มีสีแดง เปรียบด้วยของแดง มีสีแดงเข้ม ฉันใด หรือเปรียบเหมือนผ้าเมือง พาราณสี อันมีเนื้อละเอียดทั้ง ๒ ด้านที่แดง มีสีแดง เปรียบด้วย ของแดง มีสีแดงเข้ม ฉันใด บุคคลหนึ่งมีอรูปสัญญาภายในก็ฉันนั้น เหมือนกัน เห็นรูปทั้งหลายภายนอกที่แดง มีสีแดง เปรียบด้วยของแดง มีสีแดงเข้ม ครอบงำรูปเหล่านั้นได้ มีสัญญาอย่างนี้ว่า “เรารู้ เราเห็น” นี้เป็นอภิภายตนะประการที่ ๗

๘. บุคคลหนึ่งมีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปทั้งหลายภายนอกที่ขาว มีสีขาว เปรียบด้วยของขาว มีสีขาวเข้ม เปรียบเหมือนดาวประกายพรึกที่ขาว มีสีขาว เปรียบด้วยของขาว มีสีขาวเข้ม ฉันใด หรือเปรียบเหมือน ผ้าเมืองพาราณสี อันมีเนื้อละเอียดทั้ง ๒ ด้านที่ขาว มีสีขาว เปรียบ ด้วยของขาว มีสีขาวเข้ม ฉันใด บุคคลหนึ่งมีอรูปสัญญาภายในก็ฉันนั้น เหมือนกัน เห็นรูปทั้งหลายภายนอกที่ขาว มีสี

ขาว เปรียบด้วยของขาว มีสีขาวเข้ม ครอบงำรูปเหล่านั้นได้ มีสัญญาอย่างนี้ว่า “เรารู้ เราเห็น” นี้เป็นอภิภายตนะประการที่ ๘

๑๑

[๓๓๙] **วิโมกข์[๑](ความหลุดพ้น) ๘**

๑. บุคคลผู้มีรูป[๒] เห็นรูปทั้งหลาย นี้เป็นวิโมกข์ประการที่ ๑

๒. บุคคลผู้มีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปทั้งหลายภายนอก นี้เป็นวิโมกข์ประการที่ ๒

๓. บุคคลเป็นผู้น้อมใจไปว่า “งาม” นี้เป็นวิโมกข์ประการที่ ๓

๔. บุคคลบรรลุอากาสานัญจายตนฌานโดยกำหนดว่า “อากาศหาที่สุด มิได้” อยู่ เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิฆสัญญา ไม่กำหนดนานัตตสัญญา โดยประการทั้งปวง นี้เป็นวิโมกข์ประการที่ ๔

๕. บุคคลล่วงอากาสานัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุวิญญาณัญจายตนฌานโดยกำหนดว่า “วิญญาณหาที่สุดมิได้” อยู่ นี้เป็นวิโมกข์ประการที่ ๕

๖. บุคคลล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุอากิญจัญญายตนฌานโดยกำหนดว่า “ไม่มีอะไร” อยู่ นี้เป็นวิโมกข์ประการที่ ๖

๗. บุคคลล่วงอากิญจัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฌานอยู่ นี้เป็นวิโมกข์ประการที่ ๗

๘. บุคคลล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธอยู่ นี้เป็นวิโมกข์ประการที่ ๘

ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย นี้แล คือธรรมหมวดละ ๘ ประการ ที่พระผู้มีพระภาค ผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตรัสไว้โดยชอบแล้ว พวกเราทั้งหมดนี้แหละพึงสังคายนา ไม่พึงวิวาทกันในธรรมนั้น ฯลฯ เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

สังคีติหมวด ๘ จบ

สังคีติหมวด ๙

[๓๔๐] ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมหมวดละ ๙ ประการที่พระผู้มีพระภาค ผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตรัสไว้โดยชอบแล้ว มีอยู่ พวกเราทั้งหมดนี้แหละพึงสังคายนา ไม่พึงวิวาทกันในธรรมนั้น ฯลฯ เพื่อ ประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

---

[๑] **วิโมกข์** แปลว่า ความหลุดพ้น หมายถึงภาวะที่จิตหลุดพ้นจากสิ่งรบกวนและน้อมดิ่งไปในอารมณ์นั้น (องฺ.อฏฺ.ก.อ. (บาลี) ๓/๖๖/๒๗๒) ดูเทียบ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๗๔/๑๒๓

[๒] **มีรูป** ในที่นี้หมายถึงได้รูปฌานที่เกิดจากการทำบริกรรมในรูปภายในตน เช่นทำบริกรรมผม เหงื่อ เนื้อ เลือด กระดูก ฟัน เล็บ โดยวิธีการบริกรรมเป็นสีต่าง ๆ มีสีเขียว เหลือง แดง เป็นต้น (องฺ.อฏฺ.ก.อ. (บาลี) ๓/๖๕/๒๗๐, ๖๖/๒๗๒)

ธรรมหมวดละ ๙ ประการ คืออะไร

คือ

๑

อาฆาตวัตถุ[๑] (เหตุผูกอาฆาต) ๙

๑. บุคคลย่อมผูกอาฆาตว่า “ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์[๒]แก่เรา”

๒. บุคคลย่อมผูกอาฆาตว่า “ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา”

๓. บุคคลย่อมผูกอาฆาตว่า “ผู้นี้จักทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา”

๔. บุคคลย่อมผูกอาฆาตว่า “ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รัก ที่ชอบพอของเรา”

๕. บุคคลย่อมผูกอาฆาตว่า “ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รัก ที่ชอบพอของเรา”

๖. บุคคลย่อมผูกอาฆาตว่า “ผู้นี้จักทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รัก ที่ชอบพอของเรา”

๗. บุคคลย่อมผูกอาฆาตว่า “ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบพอของเรา”

๘. บุคคลย่อมผูกอาฆาตว่า “ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบพอของเรา”

๙. บุคคลย่อมผูกอาฆาตว่า “ผู้นี้จักทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา”

๒

อาฆาตปฏิวินยะ[๓] (อุบายเป็นเครื่องกำจัดอาฆาต) ๙

๑. บุคคลย่อมกำจัดอาฆาตว่า “ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา การทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรานั้น จะหาได้ในผู้นี้แต่ที่ไหน[๔]”

---

[๑] ดูเทียบ วิ.ป. (ไทย) ๘/๓๘๐/๕๖๙-๕๗๐, องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๗๙/๑๗๗, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๖๗/๖๕๘-๖๕๙

[๒] **สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์** ในที่นี้หมายถึงความพินาศ เสียหาย ไม่เจริญ (องฺ.ฉกฺก.อ. (บาลี) ๓/๘๘-๘๙/๑๕๕)

[๓] ดูเทียบ องฺ. ทสก. (ไทย) ๒๔/๘๐/๑๘๐-๑๘๑

[๔] ดูเทียบ องฺ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๘๐/๑๒๐ ซึ่งมีสำนวนบาลีต่างกันเล็กน้อย กล่าวคือ ในเล่ม ๒๔ ใช้ว่า “อนตฺถํ เม อจริ, ตํ กุเตตฺถ ลพฺภา”ติ อาฆาตํ ปฏิวิเนติ. แต่ในที่นี้ใช้ว่า “อนตฺถํ เม อจรีติ ตํ กุเตตฺถ ลพฺภา”ติ อาฆาตํ ปฏิวิเนติ.

๒. บุคคลย่อมกำจัดอาฆาตว่า “ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา การทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรานั้น จะหาได้ในผู้นี้แต่ที่ไหน”

๓. บุคคลย่อมกำจัดอาฆาตว่า “ผู้นี้จักทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา การทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรานั้น จะหาได้ในผู้นี้แต่ที่ไหน”

๔. บุคคลย่อมกำจัดอาฆาตว่า “ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา การทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรานั้น จะหาได้ในผู้นี้แต่ที่ไหน”

๕. บุคคลย่อมกำจัดอาฆาตว่า “ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา การทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รัก ที่ชอบพอของเรานั้น จะหาได้ในผู้นี้แต่ที่ไหน”

๖. บุคคลย่อมกำจัดอาฆาตว่า “ผู้นี้จักทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา การทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรานั้น จะหาได้ในผู้นี้แต่ที่ไหน”

๗. บุคคลย่อมกำจัดอาฆาตว่า “ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็น ที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา การทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็น ที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรานั้น จะหาได้ในผู้นี้แต่ที่ไหน”

๘. บุคคลย่อมกำจัดอาฆาตว่า “ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา การทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็น ที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรานั้น จะหาได้ในผู้นี้แต่ที่ไหน”

๙. บุคคลย่อมกำจัดอาฆาตว่า “ผู้นี้จักทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา การทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรานั้น จะหาได้ในผู้นี้แต่ที่ไหน”

๓

[๓๔๑] **สัตตาวาส[๑] (ภพเป็นที่อยู่ของสัตว์) ๙**

๑. มีสัตว์ทั้งหลายผู้มีกายต่างกัน มีสัญญาต่างกัน คือ มนุษย์ เทพบางพวก และวินิปาติกะบางพวก นี้เป็นสัตตาวาสที่ ๑

๒. มีสัตว์ทั้งหลายผู้มีกายต่างกัน แต่มีสัญญาอย่างเดียวกัน คือ พวกเทพชั้นพรหมกายิกา (เทพผู้นับเนื่องในหมู่พรหม) เกิดในปฐมฌาน นี้เป็นสัตตาวาสที่ ๒

---

[๑] ดูเทียบ ข้อ ๓๕๙ หน้า ๔๒๐ ในเล่มนี้, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๒๗/๗๒-๗๓, องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๔๔/๖๙-๗๐

๓. มีสัตว์ทั้งหลายผู้มีกายอย่างเดียวกัน แต่มีสัญญาต่างกัน คือ พวกเทพชั้นอาภัสสระ นี้เป็นสัตตาวาสที่ ๓

๔. มีสัตว์ทั้งหลายผู้มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน คือ พวกเทพชั้นสุภกิณหะ (เทพผู้เต็มไปด้วยความงดงาม) นี้เป็นสัตตาวาสที่ ๔

๕. มีสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่มีสัญญา ไม่เสวยอารมณ์ คือ พวกเทพชั้นอสัญญีสัตตพรหม นี้เป็นสัตตาวาสที่ ๕

๖. มีสัตว์ทั้งหลายผู้บรรลุอากาสานัญจายตนฌานโดยกำหนดว่า “อากาศหาที่สุดมิได้” เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิฆสัญญา ไม่กำหนดนานัตตสัญญาโดยประการทั้งปวง นี้เป็นสัตตาวาสที่ ๖

๗. มีสัตว์ทั้งหลายผู้ล่วงอากาสานัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุวิญญาณัญจายตนฌานโดยกำหนดว่า “วิญญาณหาที่สุดมิได้” นี้เป็น สัตตาวาสที่ ๗

๘. มีสัตว์ทั้งหลายผู้ล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุอากิญจัญญายตนฌานโดยกำหนดว่า “ไม่มีอะไร” นี้เป็นสัตตาวาสที่ ๘

๙. มีสัตว์ทั้งหลายผู้ล่วงอากิญจัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน นี้เป็นสัตตาวาสที่ ๙

๔

[๓๔๒] **กาลที่ไม่ใช่ขณะ ไม่ใช่สมัย เพื่อจะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์[๑] ๙**

๑. พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จอุบัติขึ้นในโลกนี้แล้ว และทรงแสดงธรรม[๒]ที่นำความสงบมาให้ เป็นไปเพื่อปรินิพพาน ให้ถึงการตรัสรู้ ที่พระสุคตทรงประกาศไว้แล้ว แต่บุคคลนี้เป็นผู้เข้าถึงนรก นี้เป็นกาลที่ไม่ใช่ขณะ ไม่ใช่สมัย เพื่อจะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ข้อที่ ๑

๒. พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จอุบัติขึ้นในโลกแล้ว และ ทรงแสดงธรรมที่นำความสงบมาให้ เป็นไปเพื่อปรินิพพาน ให้ถึงการ ตรัสรู้ ที่พระสุคตทรงประกาศไว้แล้ว แต่บุคคลนี้เป็นผู้เข้าถึงกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน นี้ก็เป็นกาลที่ไม่ใช่ขณะ ไม่ใช่สมัย เพื่อจะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ข้อที่ ๒

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.อฏฺ□ก. (ไทย) ๒๓/๒๙/๒๗๘-๒๘๒

[๒] ดูเชิงอรรถที่ ๒ ข้อ ๓๒๒ หน้า ๓๑๓ ในเล่มนี้

๓. พระตถาคต ฯลฯ แต่บุคคลนี้เป็นผู้เข้าถึงเปรตวิสัย นี้ก็เป็นกาลที่ไม่ใช่ขณะ ไม่ใช่สมัย เพื่อจะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ข้อที่ ๓

๔. พระตถาคต ฯลฯ แต่บุคคลนี้เป็นผู้เข้าถึงอสุรกาย นี้ก็เป็นกาลที่ไม่ใช่ขณะ ไม่ใช่สมัย เพื่อจะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ข้อที่ ๔

๕. พระตถาคต ฯลฯ แต่บุคคลนี้เป็นผู้เข้าถึงเทพนิกาย[๑]ที่มีอายุยืนชั้นใดชั้นหนึ่ง นี้ก็เป็นกาลที่ไม่ใช่ขณะ ไม่ใช่สมัย เพื่อจะอยู่ประพฤติ พรหมจรรย์ข้อที่ ๕

๖. พระตถาคต ฯลฯ แต่บุคคลนี้เป็นผู้กลับมาเกิดในปัจจันตชนบท อยู่ใน พวกมิลักขะผู้ไม่รู้เดียงสา ที่ไม่มีภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา ผ่านไปมา นี้ก็เป็นกาลที่ไม่ใช่ขณะ ไม่ใช่สมัย เพื่อจะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ข้อที่ ๖

๗. พระตถาคต ฯลฯ แต่บุคคลนี้เป็นผู้กลับมาเกิดในมัชฌิมชนบท เป็นมิจฉาทิฏฐิ มีความเห็นวิปริตว่า “ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้ว ไม่มีผล การเซ่นสรวงไม่มีผล ผลวิบากของกรรมที่ทำดีและทำชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มีคุณ บิดาไม่มีคุณ โอปปาติกสัตว์[๒] ไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเอง แล้วสอนผู้อื่นให้รู้ ก็ไม่มีในโลก นี้ก็เป็นกาล ที่ไม่ใช่ขณะ ไม่ใช่สมัย เพื่อจะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ข้อที่ ๗

๘. พระตถาคต ฯลฯ แต่บุคคลนี้เป็นผู้กลับมาเกิดในมัชฌิมชนบท เป็นคนมีปัญญาทราม โง่เขลา เป็นคนเซอะ ไม่สามารถจะรู้เนื้อความแห่ง สุภาษิตและทุพภาษิตได้ นี้ก็เป็นกาลที่ไม่ใช่ขณะ ไม่ใช่สมัย เพื่อจะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ข้อที่ ๘

๙. พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ไม่เสด็จอุบัติขึ้นในโลก และไม่ทรงแสดงธรรมที่นำความสงบมาให้ เป็นไปเพื่อปรินิพพาน ให้ถึงการตรัสรู้ ที่พระสุคตทรงประกาศไว้แล้ว ถึงบุคคลนี้จะกลับมาเกิดในมัชฌิมชนบท และเป็นผู้มีปัญญา ไม่โง่เขลา ไม่เป็นคนเซอะ สามารถรู้เนื้อความแห่งสุภาษิตและทุพภาษิตได้ นี้ก็เป็นกาลที่ไม่ใช่ขณะ ไม่ใช่สมัย เพื่อจะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ข้อที่ ๙

๕

[๓๔๓] **อนุปุพพวิหารธรรม[๓] (ธรรมเป็นเครื่องอยู่ตามลำดับ) ๙**

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

---

[๑] **เทพนิกาย** ในที่นี้หมายถึงเทพที่เป็นอสัญญีสัตว์ (องฺ.อฏฺ□ก.อ (บาลี) ๓/๒๙/๒๔๘)

[๒] **โอปปาติกสัตว์** คือสัตว์ที่เกิดและเติบโตเต็มที่ทันที และเมื่อจุติ(ตาย) ก็หายวับไป ไม่ทิ้งซากศพไว้ เช่น เทวดาและสัตว์นรก (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๗๑/๑๔๙, ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๑๒/๒๒๑)

[๓] ดูเทียบ องฺ.นวก. (ไทย) ๒๓/๓๒/๕๐๓

๑. สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่

๒. เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป บรรลุทุติยฌานมีความผ่องใสในภายใน มีภาวะ ที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจาก สมาธิอยู่

๓. เพราะปีติจางคลายไป มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วย นามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า “ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข”

๔. เพราะละสุขและทุกข์ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุ จตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่

๕. บรรลุอากาสานัญจายตนฌาน โดยกำหนดว่า “อากาศหาที่สุดมิได้” อยู่ เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิฆสัญญา ไม่กำหนดนานัตตสัญญาโดยประการทั้งปวง

๖. ล่วงอากาสานัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุวิญญาณัญจายตนฌาน โดยกำหนดว่า “วิญญาณหาที่สุดมิได้” อยู่

๗. ล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุอากิญจัญญายตนฌาน โดยกำหนดว่า “ไม่มีอะไร” อยู่

๘. ล่วงอากิญจัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฌานอยู่

๙. ล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธอยู่

๖

[๓๔๔] **อนุปุพพนิโรธ[๑] (ความดับไปตามลำดับ)** ๙

๑. กามสัญญาของผู้เข้าปฐมฌานดับไป

๒. วิตก วิจารของผู้เข้าทุติยฌานดับไป

๓. ปีติของผู้เข้าตติยฌานดับไป

๔. ลมหายใจเข้า ลมหายใจออกของผู้เข้าจตุตถฌานดับไป

๕. รูปสัญญาของผู้เข้าอากาสานัญจายตนฌานดับไป

๖. อากาสานัญจายตนสัญญาของผู้เข้าวิญญาณัญจายตนฌานดับไป

๗. วิญญาณัญจายตนสัญญาของผู้เข้าอากิญจัญญายตนฌานดับไป

๘. อากิญจัญญายตนสัญญาของผู้เข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌานดับไป

๙. สัญญาและเวทนาของผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธดับไป

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.นวก. (ไทย) ๒๓/๓๑/๕๐๑-๕๐๒

ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย นี้แล คือธรรมหมวดละ ๙ ประการ ที่พระผู้มีพระภาค ผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตรัสไว้โดยชอบแล้ว พวกเราทั้งหมดนี้แหละพึงสังคายนา ไม่พึงวิวาทกันในธรรมนั้น ฯลฯ เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

สังคีติหมวด ๙ จบ

สังคีติหมวด ๑๐

[๓๔๕] ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมหมวดละ ๑๐ ประการ ที่พระผู้มีพระภาคผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นตรัสไว้โดยชอบแล้วมีอยู่ พวกเราทั้งหมดนี้แหละพึงสังคายนา ไม่พึงวิวาทกันในธรรมนั้น ฯลฯ เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

ธรรมหมวดละ ๑๐ ประการ คืออะไร

คือ

๑

นาถกรณธรรม[๒](ธรรมเครื่องกระทำที่พึ่ง) ๑๐

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในพระปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจาระ(มารยาท)และโคจร(การเที่ยวไป) มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย แม้การที่ภิกษุเป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในพระปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจาระและโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย นี้เป็นนาถกรณธรรม

๒. เป็นพหูสูต ทรงสุตะ สั่งสมสุตะ เป็นผู้ได้ฟังมากซึ่งธรรมทั้งหลายที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์ครบถ้วน แล้วทรงจำไว้ได้คล่องปาก ขึ้นใจ แทงตลอดดีด้วยทิฏฐิ[๓] แม้การที่ภิกษุเป็นพหูสูต ฯลฯ แทงตลอดดีด้วยทิฏฐิ นี้ก็เป็นนาถกรณธรรม

---

[๑] **สัญญาเวทยิตนิโรธ** ในที่นี้หมายถึงสมาบัติที่ดับสัญญาและเวทนามี ๒ คือ อสัญญาสมาบัติ และนิโรธสมาบัติ ที่เป็นอสัญญาสมาบัติมีแก่ปุถุชน ที่เป็นนิโรธสมาบัติ มีเฉพาะแต่พระอนาคามีและพระอรหันต์ ผู้ชำนาญในสมาบัติ ๘ แล้วเท่านั้น จึงจะเข้าได้ (อภิ.ปญฺจ.อ. (บาลี) ๗๓๕/๒๘๒)

[๒] ดูเทียบ องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗/๓๑-๓๓

[๓] **แทงตลอดดีด้วยทิฏฐิ** ในที่นี้หมายถึงรู้แจ้งธรรมโดยผลและเหตุด้วยปัญญา (องฺ.จตุกฺก.อ. (บาลี) ๒/๒๒/๓๐๐)

๓. เป็นผู้มีมิตรดี[๑] มีสหายดี[๒] มีเพื่อนดี[๓] แม้การที่ภิกษุเป็นผู้มีมิตรดี มี สหายดี มีเพื่อนดี นี้ก็เป็นนาถกรณธรรม

๔. เป็นผู้ว่าง่าย ประกอบด้วยธรรมเป็นเครื่องทำให้เป็นผู้ว่าง่าย อดทน รับฟังคำพร่ำสอนโดยเคารพ แม้การที่ภิกษุเป็นผู้ว่าง่าย ประกอบด้วยธรรมเป็นเครื่องทำให้เป็นผู้ว่าง่าย อดทน รับฟังคำพร่ำสอนโดยเคารพ นี้ก็เป็นนาถกรณธรรม

๕. เป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้านในการงานที่จะต้องช่วยกันทำทั้งงานสูงและงานต่ำ[๔]ของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาอันเป็นอุบายในการงานที่จะต้องช่วยกันทำนั้น สามารถทำได้ สามารถจัดได้ แม้การที่ภิกษุเป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้านในการงานที่จะต้องช่วยกันทำทั้งงานสูงและงานต่ำของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ฯลฯ สามารถทำได้ สามารถจัดได้ นี้ก็เป็นนาถกรณธรรม

๖. เป็นผู้ใคร่ธรรม[๕] เป็นผู้ฟังและผู้แสดงธรรมอันเป็นที่พอใจ มีความปราโมทย์อย่างยิ่งในพระอภิธรรม[๖] ในพระอภิวินัย[๗] แม้การที่ภิกษุเป็น ผู้ใคร่ธรรม เป็นผู้ฟังและผู้แสดงธรรมอันเป็นที่พอใจ มีความปราโมทย์อย่างยิ่งในพระอภิธรรม ในพระอภิวินัย นี้ก็เป็นนาถกรณธรรม

๗. เป็นผู้สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชชบริขารตามแต่จะได้ แม้การที่ภิกษุเป็นผู้สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชชบริขารตามแต่จะได้ นี้ก็เป็นนาถกรณธรรม

---

[๑] **มิตรดี** ในที่นี้หมายถึงมิตรที่มีคุณธรรม คือ ศีล เป็นต้น (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๔๕/๒๔๖, องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๗/๓๒๒)

[๒] **สหายดี** ในที่นี้หมายถึงเพื่อนร่วมงานที่ดี (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๔๕/๒๔๖, องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๗/๓๒๒)

[๓] **เพื่อนดี** ในที่นี้หมายถึงเพื่อนที่รักใคร่สนิทสนม รู้ใจกัน ซื่อสัตย์ต่อกัน (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๔๕/๒๔๖, องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๗/๓๒๒)

[๔] **งานสูง** ในที่นี้หมายถึงงานย้อมจีวร หรืองานโบกทาพระเจดีย์ ตลอดถึงงานที่จะต้องช่วยกันทำที่โรงอุโบสถ เรือนพระเจดีย์ เรือนต้นโพธิ์ เป็นต้น งานต่ำ หมายถึงงานเล็กน้อย มีล้างเท้า และนวดเท้า เป็นต้น (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๔๕/๒๔๖, องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๗/๓๒๒)

[๕] **ผู้ใคร่ธรรม** ในที่นี้หมายถึงรักพระพุทธพจน์คือพระไตรปิฎก (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๔๕/๒๔๗, องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๗/๓๒๒-๓๒๓)

[๖] **พระอภิธรรม** ในที่นี้หมายถึงสัตตัปปกรณธรรม คือพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ หรืออีกนัยหนึ่ง คือ มรรค ๔ และผล ๔ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๔๕/๒๔๗, องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๗/๓๒๓)

[๗] **พระอภิวินัย** หมายถึงขันธกะและบริวาร หรืออีกนัยหนึ่ง หมายถึงธรรมที่เป็นเครื่องระงับกิเลส (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๔๕/๒๔๗, องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๗/๓๒๓)

๘. เป็นผู้ปรารภความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด มีความ เข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ แม้การที่ภิกษุเป็นผู้ปรารภความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรม เกิด มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ นี้ก็เป็นนาถกรณธรรม

๙. เป็นผู้มีสติ คือ ประกอบด้วยสติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตน[๑]อย่างยิ่ง ระลึกถึงสิ่งที่ทำและคำที่พูดแม้นานได้ แม้การที่ภิกษุเป็นผู้มีสติ คือ ประกอบด้วยสติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตนอย่างยิ่ง ระลึกถึงสิ่งที่ทำและ คำที่พูดแม้นาน นี้ก็เป็นนาถกรณธรรม

๑๐. เป็นผู้มีปัญญา คือ ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความ เกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ แม้การที่ภิกษุเป็นผู้มีปัญญา คือ ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา เห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ นี้ก็เป็นนาถกรณธรรม

๒

[๓๔๖] **กสิณายตนะ (บ่อเกิดแห่งธรรมที่มีกสิณเป็นอารมณ์[๒]) ๑๐**

๑. บุคคลหนึ่งจำปฐวีกสิณ (กสิณคือดิน)ได้ ทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวาง ไม่มีสอง ไม่มีประมาณ

๒. บุคคลหนึ่งจำอาโปกสิณ (กสิณคือน้ำ)ได้ ...

๓. บุคคลหนึ่งจำเตโชกสิณ (กสิณคือไฟ)ได้ ...

๔. บุคคลหนึ่งจำวาโยกสิณ (กสิณคือลม)ได้ ...

๕. บุคคลหนึ่งจำนีลกสิณ (กสิณคือสีเขียว)ได้ ...

๖. บุคคลหนึ่งจำปีตกสิณ (กสิณคือสีเหลือง)ได้ ...

๗. บุคคลหนึ่งจำโลหิตกสิณ (กสิณคือสีแดง)ได้ ...

๘. บุคคลหนึ่งจำโอทาตกสิณ (กสิณคือสีขาว)ได้ ...

๙. บุคคลหนึ่งจำอากาสกสิณ (กสิณคือความว่าง)ได้ ...

---

[๑] ดูเชิงอรรถที่ ๓ ข้อ ๓๓๑ หน้า ๓๓๔ ในเล่มนี้

[๒] **บ่อเกิดแห่งธรรมที่มีกสิณเป็นอารมณ์** หมายถึงที่เกิดหรือที่เป็นไปแห่งธรรมทั้งหลายโดยบริกรรมกสิณ เป็นอารมณ์ คำว่า กสิณ หมายถึงวัตถุสำหรับเพ่งเพื่อจูงใจให้เป็นสมาธิ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๔๖/๒๔๗, องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๒๕/๓๓๓, องฺ.ทสก.ฏีกา (บาลี) ๓/๒๕/๓๙๕) และดูเทียบ องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๕/๕๖

๑๐. บุคคลหนึ่งจำวิญญาณกสิณ (กสิณคือวิญญาณ)ได้ ทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวาง ไม่มีสอง ไม่มีประมาณ

[๓๔๗] **อกุศลกรรมบถ[๑](ทางแห่งอกุศลกรรม) ๑๐**

๑. ปาณาติบาต (การฆ่าสัตว์)
๒. อทินนาทาน (การลักทรัพย์)
๓. กาเมสุมิจฉาจาร (การประพฤติผิดในกาม)
๔. มุสาวาท (การพูดเท็จ)
๕. ปิสุณาวาจา (การพูดส่อเสียด)
๖. ผรุสวาจา (การพูดคำหยาบ)
๗. สัมผัปปลาปะ (การพูดเพ้อเจ้อ)
๘. อภิชฌา (ความเพ่งเล็งอยากได้ของของเขา)
๙. พยาบาท (ความคิดร้าย)
๑๐. มิจฉาทิฏฐิ (ความเห็นผิด)

๔

กุศลกรรมบถ[๒] (ทางแห่งกุศลกรรม) ๑๐

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์)
๒. อทินนาทานา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการลักทรัพย์)
๓. กาเมสุ มิจฉาจารา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม)
๔. มุสาวาทา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ)
๕. ปิสุณาย วาจาย เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการพูดส่อเสียด)
๖. ผรุสาย วาจาย เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการพูดคำหยาบ)
๗. สัมผัปปลาปา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ)
๘. อนภิชฌา (ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา)
๙. อพยาบาท (ความไม่คิดร้าย)
๑๐. สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ)

๕

[๓๔๘] **อริยวาส[๑] (ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระอริยะ) ๑๐**

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗๘/๓๓๗

[๒] ดูเทียบ องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗๘/๓๓๗-๓๓๘

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้ละองค์ ๕ ได้
๒. เป็นผู้ประกอบด้วยองค์ ๖
๓. เป็นผู้มีธรรมเป็นเครื่องรักษาอย่างเอก
๔. เป็นผู้มีอปัสเสนธรรม (ธรรมเป็นดุจพนักพิง) ๔ ประการ
๕. เป็นผู้มีปัจเจกสัจจะ[๒] อันบรรเทาได้
๖. เป็นผู้มีการแสวงหาอันสละได้ดี
๗. เป็นผู้มีความดำริอันไม่ขุ่นมัว
๘. เป็นผู้มีกายสังขารอันระงับได้
๙. เป็นผู้มีจิตหลุดพ้นได้ดี
๑๐. เป็นผู้มีปัญญาหลุดพ้นได้ดี

ภิกษุเป็นผู้ละองค์ ๕ ได้ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้ละกามฉันทะ(ความพอใจในกาม) ได้ เป็นผู้ละพยาบาท (ความคิดร้าย) ได้ เป็นผู้ละถีนมิทธะ(ความหดหู่และเซื่องซึม) ได้ เป็นผู้ละอุทธัจจกุกกุจจะ (ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ) ได้ เป็นผู้ละวิจิกิจฉา(ความลังเลสงสัย) ได้ ภิกษุเป็นผู้ละองค์ ๕ ได้ เป็นอย่างนี้แล

ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยองค์ ๖ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เห็นรูปทางตาแล้ว เป็นผู้ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ ฟังเสียงทางหู ... ดมกลิ่นทางจมูก ... ลิ้มรส ทางลิ้น ... ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย ... รู้ธรรมารมณ์ทางใจแล้ว เป็นผู้ไม่ดีใจ ไม่ เสียใจ มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยองค์ ๖ เป็นอย่างนี้แล

ภิกษุเป็นผู้มีธรรมเป็นเครื่องรักษาอย่างเอก เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้ประกอบด้วยใจที่รักษาด้วยสติ ภิกษุเป็นผู้มี ธรรมเป็นเครื่องรักษาอย่างเอก เป็นอย่างนี้แล

ภิกษุเป็นผู้มีอปัสเสนธรรม ๔ ประการ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้พิจารณาแล้วเสพอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้ว อดกลั้นอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วบรรเทาอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วเว้นอย่างหนึ่ง[๓] ภิกษุเป็นผู้มีอปัสเสนธรรม ๔ ประการ เป็นอย่างนี้แล

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๐/๓๙-๔๒

[๒] **ปัจเจกสัจจะ** หมายถึงความเห็นส่วนตัวของแต่ละคนที่แตกต่างกันไปโดยยึดถือว่า “ความเห็นนี้เท่านั้นจริง ความเห็นนี้เท่านั้นจริง” (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๔๘/๒๕๑, องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๒๐/๓๒๔)

[๓] **พิจารณาแล้วเสพ** หมายถึงพิจารณาแล้วใช้สอยปัจจัย ๔ มีจีวร เป็นต้น **พิจารณาแล้วอดกลั้น** หมายถึงพิจารณาแล้ว

ภิกษุเป็นผู้มีปัจเจกสัจจะอันบรรเทาได้ เป็นอย่างไร

คือ ปัจเจกสัจจะเป็นอันมากของสมณพราหมณ์จำนวนมากที่มีอยู่ทั้งหมด ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ บรรเทาได้ กำจัดได้ สละได้ คลายได้ ปล่อยวางได้ ละได้ สละคืนได้ ภิกษุเป็นผู้มีปัจเจกสัจจะอันบรรเทาได้ เป็นอย่างนี้แล

ภิกษุเป็นผู้มีการแสวงหาอันสละได้ดี เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้ละการแสวงหากามได้ ละการแสวงหาภพได้ ระงับการแสวงหาพรหมจรรย์ได้ ภิกษุเป็นผู้มีการแสวงหาอันสละได้ดี เป็นอย่างนี้แล

ภิกษุเป็นผู้มีความดำริอันไม่ขุ่นมัว เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้ละความดำริในกามได้ เป็นผู้ละความดำริ ในพยาบาทได้ เป็นผู้ละความดำริในวิหิงสาได้ ภิกษุเป็นผู้มีความดำริอันไม่ขุ่นมัว เป็นอย่างนี้แล

ภิกษุเป็นผู้มีกายสังขารอันระงับได้ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัส ดับไปก่อนแล้ว จึงบรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์และไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะ อุเบกขาอยู่ ภิกษุเป็นผู้มีกายสังขารอันระงับได้ เป็นอย่างนี้แล

ภิกษุเป็นผู้มีจิตหลุดพ้นได้ดี เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีจิตหลุดพ้นจากราคะ มีจิตหลุดพ้นจาก โทสะ มีจิตหลุดพ้นจากโมหะ ภิกษุเป็นผู้มีจิตหลุดพ้นได้ดี เป็นอย่างนี้แล

ภิกษุเป็นผู้มีปัญญาหลุดพ้นได้ดี เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้รู้ชัดว่า “ราคะเราละได้เด็ดขาด ตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไป ไม่ได้” รู้ชัดว่า “โทสะเราละได้เด็ดขาด ตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้” รู้ชัดว่า “โมหะเราละได้เด็ดขาด ตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้” ภิกษุเป็นผู้มีปัญญาหลุดพ้นได้ดี เป็นอย่างนี้แล

๖
อเสขธรรม[๑] (ธรรมที่เป็นอเสขะ) ๑๐

อดกลั้นต่อความหนาว เป็นต้น **พิจารณาแล้วบรรเทา** หมายถึงพิจารณาแล้วบรรเทา อกุศลวิตก มีกามวิตก (ความตรึกในทางกาม) เป็นต้น **พิจารณาแล้วเว้น** หมายถึงพิจารณาแล้วเว้นช้าง ดุร้าย หรือคนพาล เป็นต้น (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๐๘/๒๐๔)

[๑] **อเสขธรรม** หมายถึงธรรมที่เป็นผลและธรรมที่สัมปยุตด้วยธรรมเป็นผลนั้น เป็นธรรมระดับโลกุตตระของพระอเสขะ คือ พระอรหันตขีณาสพ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๔๘/๒๕๒, ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๓๔๘/๓๔๙, องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๒/๓๒๐,

๑. สัมมาทิฏฐิ[๑]ที่เป็นอเสขะ
๒. สัมมาสังกัปปะที่เป็นอเสขะ
๓. สัมมาวาจาที่เป็นอเสขะ
๔. สัมมากัมมันตะที่เป็นอเสขะ
๕. สัมมาอาชีวะที่เป็นอเสขะ
๖. สัมมาวายามะที่เป็นอเสขะ
๗. สัมมาสติที่เป็นอเสขะ
๘. สัมมาสมาธิที่เป็นอเสขะ
๙. สัมมาญาณะ[๒]ที่เป็นอเสขะ
๑๐. สัมมาวิมุตติที่เป็นอเสขะ

ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย นี้แล คือธรรมหมวดละ ๑๐ ประการ ที่พระผู้มีพระภาค ผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตรัสไว้โดยชอบแล้ว พวกเราทั้งหมดนี้แหละพึงสังคายนา ไม่พึงวิวาทกันในธรรมนั้น เพื่อให้พรหมจรรย์นี้ ตั้งอยู่ได้นาน ดำรงอยู่ได้นาน ข้อนั้นพึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่ คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย”

สังคีติหมวด ๑๐ จบ

[๓๔๙] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จลุกขึ้นแล้ว ตรัสกับท่านพระสารีบุตรดังนี้ว่า “ดีละ ดีละ ดีแท้ สารีบุตร ที่เธอกล่าวสังคีติปริยาย(แนวทางแห่งการสังคายนา)แก่ภิกษุทั้งหลาย” ท่านพระสารีบุตร ได้กล่าวสังคีติปริยายนี้แล้ว พระศาสดาทรงพอพระทัย และภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีต่างชื่นชมภาษิตของท่านพระสารีบุตรแล้วแล

สังคีติสูตรที่ ๑๐ จบ

๑๑. ทสุตตรสูตร
ว่าด้วยธรรม ๑ ถึง ๑๐ ประการ

[๓๕๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

๑๑๒/๓๗๔) และดูเทียบ องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๑๑/๒๕๙

[๑] **สัมมาทิฏฐิ** ในที่นี้หมายถึงปัญญาที่ทำหน้าที่เห็นอารมณ์ของตนถูกต้อง (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๔๘/๒๕๒, องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๑๑/๓๗๓)

[๒] **สัมมาญาณะ** ในที่นี้หมายถึงปัญญาที่ทำหน้าที่รู้อารมณ์ของตนถูกต้อง ทั้งสัมมาทิฏฐิและสัมมาญาณะ ในพระสูตรนี้หมายถึงปัญญาเหมือนกัน แต่ทำหน้าที่ต่างกัน (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๔๘/๒๕๒, องฺ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๑๑/๓๗๓)

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป ประทับอยู่ที่ฝั่งสระโบกขรณีชื่อคัคครา เขตกรุงจัมปา ณ ที่นั้น ท่านพระสารีบุตรเรียกภิกษุทั้งหลายมากล่าวว่า “ท่านภิกษุทั้งหลาย” ภิกษุเหล่านั้นรับคำแล้ว ท่านพระสารีบุตรจึงกล่าวว่า

“เราจักกล่าวทสุตตรสูตร
อันเป็นธรรมเครื่องปลดเปลื้องกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งปวง
เพื่อบรรลุถึงพระนิพพาน เพื่อทำที่สุดทุกข์”

ธรรม ๑ ประการ

[๓๕๑] ธรรม ๑ ประการที่มีอุปการะมาก ธรรม ๑ ประการที่ควรเจริญ
ธรรม ๑ ประการที่ควรกำหนดรู้ ธรรม ๑ ประการที่ควรละ
ธรรม ๑ ประการที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม ธรรม ๑ ประการที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ
ธรรม ๑ ประการที่แทงตลอดได้ยาก ธรรม ๑ ประการที่ควรให้เกิดขึ้น
ธรรม ๑ ประการที่ควรรู้ยิ่ง ธรรม ๑ ประการที่ควรทำให้แจ้ง

(ก) **ธรรม ๑ ประการที่มีอุปการะมาก** คืออะไร
คือ ความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย
นี้ คือธรรม ๑ ประการที่มีอุปการะมาก

(ข) **ธรรม ๑ ประการที่ควรเจริญ** คืออะไร
คือ กายคตาสติ[๑] สหรคตด้วยความสำราญ
นี้ คือธรรม ๑ ประการที่ควรเจริญ

(ค) **ธรรม ๑ ประการที่ควรกำหนดรู้** คืออะไร
คือ ผัสสะที่ยังมีอาสวะ มีอุปาทาน
นี้ คือธรรม ๑ ประการที่ควรกำหนดรู้

(ฆ) **ธรรม ๑ ประการที่ควรละ** คืออะไร
คือ อัสมิมานะ (ความถือตัวว่าเป็นเรา)
นี้ คือธรรม ๑ ประการที่ควรละ

(ง) **ธรรม ๑ ประการที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม** คืออะไร
คือ อโยนิโสมนสิการ[๒]
นี้ คือธรรม ๑ ประการที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม

(จ) **ธรรม ๑ ประการที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ** คืออะไร

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๕๖๓/๕๕

[๒] ดูเทียบ องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๕/๓

คือ โยนิโสมนสิการ[๑]

นี้ คือธรรม ๑ ประการที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ

(ฉ) **ธรรม ๑ ประการที่แทงตลอดได้ยาก** คืออะไร

คือ เจโตสมาธิ อันมีลำดับติดต่อกันไป

นี้ คือธรรม ๑ ประการที่แทงตลอดได้ยาก

(ช) **ธรรม ๑ ประการที่ควรให้เกิดขึ้น** คืออะไร

คือ ญาณอันไม่กำเริบ[๒]

นี้ คือธรรม ๑ ประการที่ควรให้เกิดขึ้น

(ฌ) **ธรรม ๑ ประการที่ควรรู้ยิ่ง** คืออะไร

คือ สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร

นี้ คือธรรม ๑ ประการที่ควรรู้ยิ่ง

(ญ) **ธรรม ๑ ประการที่ควรทำให้แจ้ง** คืออะไร

คือ เจโตวิมุตติ อันไม่กำเริบ

นี้ คือธรรม ๑ ประการที่ควรทำให้แจ้ง

ธรรม ๑๐ ประการนี้ เป็นของจริง เป็นของแท้ แน่นอน ไม่ผิดพลาด ไม่เป็นอย่างอื่น ที่พระตถาคตตรัสรู้แล้วโดยชอบ ด้วยประการฉะนี้

ธรรม ๒ ประการ

[๓๕๒] ธรรม ๒ ประการที่มีอุปการะมาก ธรรม ๒ ประการที่ควรเจริญ
ธรรม ๒ ประการที่ควรกำหนดรู้ ธรรม ๒ ประการที่ควรละ
ธรรม ๒ ประการที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม ธรรม ๒ ประการที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ
ธรรม ๒ ประการที่แทงตลอดได้ยาก ธรรม ๒ ประการที่ควรให้เกิดขึ้น
ธรรม ๒ ประการที่ควรรู้ยิ่ง ธรรม ๒ ประการที่ควรทำให้แจ้ง

(ก) **ธรรม ๒ ประการที่มีอุปการะมาก** คืออะไร

คือ

๑. สติ (ความระลึกได้)
๒. สัมปชัญญะ (ความรู้ตัว)[๓]

นี้ คือธรรม ๒ ประการที่มีอุปการะมาก

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๐/๕

[๒] **ญาณอันไม่กำเริบ** ในที่นี้หมายถึงปัจจเวกขณปัญญา (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๕๑/๒๕๗)

[๓] ดูเทียบข้อ ๓๐๔ หน้า ๒๕๕ ในเล่มนี้, องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๘๐/๑๓๘

(ข) **ธรรม ๒ ประการที่ควรเจริญ** คืออะไร

คือ

๑. สมถะ (การฝึกจิตให้สงบเป็นสมาธิ)

๒. วิปัสสนา (ความเห็นแจ้ง)[๑]

นี้ คือธรรม ๒ ประการที่ควรเจริญ

(ค) **ธรรม ๒ ประการที่ควรกำหนดรู้** คืออะไร

คือ

๑. นาม

๒. รูป[๒]

นี้ คือธรรม ๒ ประการที่ควรกำหนดรู้

(ฆ) **ธรรม ๒ ประการที่ควรละ** คืออะไร

คือ

๑. อวิชชา (ความไม่รู้แจ้ง)

๒. ภวตัณหา (ความอยากในภพ)[๓]

นี้ คือธรรม ๒ ประการที่ควรละ

(ง) **ธรรม ๒ ประการที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม** คืออะไร

คือ

๑. โทวจัสสตา (ความเป็นผู้ว่ายาก)

๒. ปาปมิตตตา (ความมีบาปมิตร)[๔]

นี้ คือธรรม ๒ ประการที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม

(จ) **ธรรม ๒ ประการที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ** คืออะไร

คือ

๑. โสวจัสสตา (ความเป็นผู้ว่าง่าย)

๒. กัลยาณมิตตตา (ความมีกัลยาณมิตร)[๕]

นี้ คือธรรม ๒ ประการที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ

---

[๑] ดูเทียบข้อ ๓๐๔ หน้า ๒๕๖ ในเล่มนี้, องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๗๓/๑๓๖

[๒] ดูเทียบข้อ ๓๐๔ หน้า ๒๕๒ ในเล่มนี้, องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๙๐/๑๑๒

[๓] ดูเทียบข้อ ๓๐๔ หน้า ๒๕๒ ในเล่มนี้

[๔] ดูเทียบข้อ ๓๐๔ หน้า ๒๕๓ ในเล่มนี้, องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๙๕/๑๑๔

[๕] ดูเทียบข้อ ๓๐๔ หน้า ๒๕๓ ในเล่มนี้, องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๙๖/๑๑๔

(ฉ) **ธรรม ๒ ประการที่แทงตลอดได้ยาก** คืออะไร

คือ

๑. ธรรมที่เป็นเหตุ เป็นปัจจัย เพื่อความเศร้าหมองของสัตว์ทั้งหลาย

๒. ธรรมที่เป็นเหตุ เป็นปัจจัย เพื่อความบริสุทธิ์ของสัตว์ทั้งหลาย

นี้ คือธรรม ๒ ประการที่แทงตลอดได้ยาก

(ช) **ธรรม ๒ ประการที่ควรให้เกิดขึ้น** คืออะไร

คือ ญาณ ๒ ได้แก่

๑. ขยญาณ (ความรู้ในการสิ้นกิเลส)

๒. อนุปปาทญาณ (ความรู้ในการไม่เกิดกิเลส)[๑]

นี้ คือธรรม ๒ ประการที่ควรให้เกิดขึ้น

(ฌ) ธรรม ๒ ประการที่ควรรู้ยิ่ง คืออะไร

คือ ธาตุ ๒ ได้แก่

๑. สังขตธาตุ (ธาตุที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง)

๒. อสังขตธาตุ (ธาตุที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง)

นี้ คือธรรม ๒ ประการที่ควรรู้ยิ่ง

(ญ) **ธรรม ๒ ประการที่ควรทำให้แจ้ง** คืออะไร

คือ

๑. วิชชา (ความรู้แจ้ง)

๒. วิมุตติ (ความหลุดพ้น)[๒]

นี้ คือธรรม ๒ ประการที่ควรทำให้แจ้ง

ธรรม ๒๐ ประการนี้ เป็นของจริง เป็นของแท้ แน่นอน ไม่ผิดพลาด ไม่เป็นอย่างอื่น ที่พระตถาคตตรัสรู้แล้วโดยชอบ ด้วยประการฉะนี้

ธรรม ๓ ประการ

[๓๕๓] ธรรม ๓ ประการที่มีอุปการะมาก ธรรม ๓ ประการที่ควรเจริญ
ธรรม ๓ ประการที่ควรกำหนดรู้ ธรรม ๓ ประการที่ควรละ
ธรรม ๓ ประการที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม ธรรม ๓ ประการที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ
ธรรม ๓ ประการที่แทงตลอดได้ยาก ธรรม ๓ ประการที่ควรให้เกิดขึ้น
ธรรม ๓ ประการที่ควรรู้ยิ่ง ธรรม ๓ ประการที่ควรทำให้แจ้ง

---

[๑] ดูเทียบข้อ ๓๐๔ หน้า ๒๕๘ ในเล่มนี้

[๒] ดูเทียบข้อ ๓๐๔ หน้า ๒๕๘ ในเล่มนี้, องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๙๑/๑๑๓

(ก) **ธรรม ๓ ประการที่มีอุปการะมาก** คืออะไร

คือ

๑. สัปปุริสสังเสวะ (การคบหาสัตบุรุษ)

๒. สัทธัมมัสสวนะ (การฟังพระสัทธรรม)

๓. ธัมมานุธัมมปฏิปัตติ (การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม)[๑]

นี้ คือธรรม ๓ ประการที่มีอุปการะมาก

(ข) **ธรรม ๓ ประการที่ควรเจริญ** คืออะไร

คือ สมาธิ[๒] ๓ ได้แก่

๑. สมาธิที่มีทั้งวิตก และมีวิจาร

๒. สมาธิที่ไม่มีวิตก มีเพียงวิจาร

๓. สมาธิที่ไม่มีวิตก และไม่มีวิจาร

นี้ คือธรรม ๓ ประการที่ควรเจริญ

(ค) **ธรรม ๓ ประการที่ควรกำหนดรู้** คืออะไร

คือ เวทนา[๓] ๓ ได้แก่

๑. สุขเวทนา (ความรู้สึกสุข)

๒. ทุกขเวทนา (ความรู้สึกทุกข์)

๓. อทุกขมสุขเวทนา (ความรู้สึกไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข)

นี้ คือธรรม ๓ ประการที่ควรกำหนดรู้

(ฆ) **ธรรม ๓ ประการที่ควรละ** คืออะไร

คือ ตัณหา[๔] ๓ ได้แก่

๑. กามตัณหา (ความทะยานอยากในกาม)

๒. ภวตัณหา (ความทะยานอยากในภพ)

๓. วิภวตัณหา (ความทะยานอยากในวิภพ)

นี้ คือธรรม ๓ ประการที่ควรละ

(ง) **ธรรม ๓ ประการที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม** คืออะไร

คือ อกุศลมูล[๑] ๓ ได้แก่

---

[๑] ดูเทียบข้อ ๓๑๑ หน้า ๒๘๖ ในเล่มนี้

[๒] ดูเทียบข้อ ๓๐๕ หน้า ๒๗๓ ในเล่มนี้

[๓] ดูเทียบข้อ ๓๐๕ หน้า ๒๖๖ ในเล่มนี้

[๔] ดูเทียบข้อ ๓๐๕ หน้า ๒๖๔ ในเล่มนี้, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔/๒๑

๑. อกุศลมูลคือโลภะ (ความอยากได้)

๒. อกุศลมูลคือโทสะ (ความคิดประทุษร้าย)

๓. อกุศลมูลคือโมหะ (ความหลง)

นี้ คือธรรม ๓ ประการที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม

(จ) **ธรรม ๓ ประการที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ** คืออะไร

คือ กุศลมูล[๒] ๓ ได้แก่

๑. กุศลมูลคืออโลภะ (ความไม่อยากได้)

๒. กุศลมูลคืออโทสะ (ความไม่คิดประทุษร้าย)

๓. กุศลมูลคืออโมหะ (ความไม่หลง)

นี้ คือธรรม ๓ ประการที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ

(ฉ) **ธรรม ๓ ประการที่แทงตลอดได้ยาก** คืออะไร

คือ ธาตุที่สลัด ๓ ได้แก่

๑. ธาตุที่สลัดกามคือเนกขัมมะ[๓]

๒. ธาตุที่สลัดรูปคืออรูป[๔]

๓. การสลัดสิ่งที่เกิดขึ้น สิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้น สิ่งที่อาศัยกันและกันเกิดขึ้น อย่างใดอย่างหนึ่ง คือนิโรธ[๕]

นี้ คือธรรม ๓ ประการที่แทงตลอดได้ยาก

(ช) **ธรรม ๓ ประการที่ควรให้เกิดขึ้น** คืออะไร

คือ ญาณ ๓ ได้แก่

๑. อตีตังสญาณ (ญาณหยั่งรู้ส่วนอดีต)

๒. อนาคตังสญาณ (ญาณหยั่งรู้ส่วนอนาคต)

๓. ปัจจุปปันนังสญาณ (ญาณหยั่งรู้ส่วนปัจจุบัน)

นี้ คือธรรม ๓ ประการที่ควรให้เกิดขึ้น

(ฌ) **ธรรม ๓ ประการที่ควรรู้ยิ่ง** คืออะไร

คือ ธาตุ[๑] ๓ ได้แก่

---

[๑] ดูเทียบข้อ ๓๐๕ หน้า ๒๕๙ ในเล่มนี้

[๒] ดูเทียบข้อ ๓๐๕ หน้า ๒๕๙ ในเล่มนี้

[๓] **เนกขัมมะ** ในที่นี้หมายถึงอนาคามิมรรค (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๕๓/๒๕๙)

[๔] **อรูป** ในที่นี้หมายถึงอรหัตตมรรคในอรูปภพ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๕๓/๒๕๙)

[๕] **นิโรธ** ในที่นี้หมายถึงอรหัตตผล (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๕๓/๒๕๙)

๑. กามธาตุ (ธาตุคือกามภพ)
๒. รูปธาตุ (ธาตุคือรูปภพ)
๓. อรูปธาตุ (ธาตุคืออรูปภพ)

นี้ คือธรรม ๓ ประการที่ควรรู้ยิ่ง

(ญ) **ธรรม ๓ ประการที่ควรทำให้แจ้ง** คืออะไร

คือ วิชชา[๒] ๓ ได้แก่

๑. วิชชา คือความหยั่งรู้ที่ทำให้ระลึกถึงชาติก่อนได้
๒. วิชชา คือความหยั่งรู้การจุติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย
๓. วิชชา คือความหยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย

นี้ คือธรรม ๓ ประการที่ควรทำให้แจ้ง

ธรรม ๓๐ ประการนี้ เป็นของจริง เป็นของแท้ แน่นอน ไม่ผิดพลาด ไม่เป็นอย่างอื่น ที่พระตถาคตตรัสรู้แล้วโดยชอบ ด้วยประการฉะนี้

ธรรม ๔ ประการ

[๓๕๔] ธรรม ๔ ประการที่มีอุปการะมาก ธรรม ๔ ประการที่ควรเจริญ
ธรรม ๔ ประการที่ควรกำหนดรู้ ธรรม ๔ ประการที่ควรละ
ธรรม ๔ ประการที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม ธรรม ๔ ประการที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ
ธรรม ๔ ประการที่แทงตลอดได้ยาก ธรรม ๔ ประการที่ควรให้เกิดขึ้น
ธรรม ๔ ประการที่ควรรู้ยิ่ง ธรรม ๔ ประการที่ควรทำให้แจ้ง

(ก) **ธรรม ๔ ประการที่มีอุปการะมาก** คืออะไร

คือ จักร[๓] ๔ ได้แก่

๑. ปฏิรูปเทสวาสะ (การอยู่ในถิ่นที่ดี)
๒. สัปปุริสสังเสวะ (การคบหาสัตบุรุษ)
๓. อัตตสัมมาปณิธิ (การตั้งตนไว้ชอบ)
๔. ปุพเพกตปุญญตา (ความเป็นผู้ได้ทำความดีไว้ในก่อนแล้ว)

นี้ คือธรรม ๔ ประการที่มีอุปการะมาก

(ข) **ธรรม ๔ ประการที่ควรเจริญ** คืออะไร

คือ สติปัฏฐาน[๑] ๔ ได้แก่

---

[๑] ดูเทียบข้อ ๓๐๕ หน้า ๒๖๒ ในเล่มนี้

[๒] ดูเทียบข้อ ๓๐๕ หน้า ๒๗๕ ในเล่มนี้

[๓] ดูเทียบข้อ ๓๑๑ หน้า ๒๘๖ ในเล่มนี้, องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๓๑/๕๖

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๒. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย ...

๓. พิจารณาเห็นจิตในจิต ...

๔. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

นี้ คือธรรม ๔ ประการที่ควรเจริญ

(ค) ธรรม ๔ ประการที่ควรกำหนดรู้ คืออะไร

คือ อาหาร[๒] ๔ ได้แก่

๑. กวฬิงการาหาร (อาหารคือคำข้าว) ทั้งหยาบและละเอียด

๒. ผัสสาหาร (อาหารคือผัสสะ)

๓. มโนสัญเจตนาหาร (อาหารคือมโนสัญเจตนา)

๔. วิญญาณาหาร (อาหารคือวิญญาณ)

นี้ คือธรรม ๔ ประการที่ควรกำหนดรู้

(ฆ) **ธรรม ๔ ประการที่ควรละ** คืออะไร

คือ โอฆะ[๓] (ห้วงน้ำคือกิเลส) ๔ ได้แก่

๑. กาโมฆะ (โอฆะคือกาม)

๒. ภโวฆะ (โอฆะคือภพ)

๓. ทิฏฐโฆฆะ (โอฆะคือทิฏฐิ)

๔. อวิชโชฆะ (โอฆะคืออวิชชา)

นี้ คือธรรม ๔ ประการที่ควรละ

(ง) **ธรรม ๔ ประการที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม** คืออะไร

คือ โยคะ[๔] (เครื่องเกาะเกี่ยว) ๔ ได้แก่

๑. กามโยคะ (โยคะคือกาม)

๒. ภวโยคะ (โยคะคือภพ)

---

[๑] ดูเทียบข้อ ๓๐๖ หน้า ๒๗๖ ในเล่มนี้, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๓-๓๐๔

[๒] ดูเทียบข้อ ๓๑๑ หน้า ๒๘๗ ในเล่มนี้

[๓] ดูเทียบข้อ ๓๑๑ หน้า ๒๙๒ ในเล่มนี้

[๔] ดูเทียบข้อ ๓๑๒ หน้า ๒๙๒ ในเล่มนี้, องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๐/๑๗

๓. ทิฏฐิโยคะ (โยคะคือทิฏฐิ)

๔. อวิชชาโยคะ (โยคะคืออวิชชา)

นี้ คือธรรม ๔ ประการที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม

(จ) **ธรรม ๔ ประการที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ** คืออะไร

คือ วิสังโยคะ[๑] (ความพราก) ๔ ได้แก่

๑. กามโยควิสังโยคะ (ความพรากจากกามโยคะ)

๒. ภวโยควิสังโยคะ (ความพรากจากภวโยคะ)

๓. ทิฏฐิโยควิสังโยคะ (ความพรากจากทิฏฐิโยคะ)

๔. อวิชชาโยควิสังโยคะ (ความพรากจากอวิชชาโยคะ)

นี้ คือธรรม ๔ ประการที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ

(ฉ) **ธรรม ๔ ประการที่แทงตลอดได้ยาก** คืออะไร

คือ สมาธิ ๔ ได้แก่

๑. หานภาคิยสมาธิ (สมาธิฝ่ายเสื่อม)

๒. ฐิติภาคิยสมาธิ (สมาธิฝ่ายดำรง)

๓. วิเสสภาคิยสมาธิ (สมาธิฝ่ายวิเศษ)

๔. นิพเพธภาคิยสมาธิ (สมาธิฝ่ายชำแรกกิเลส)

นี้ คือธรรม ๔ ประการที่แทงตลอดได้ยาก

(ช) **ธรรม ๔ ประการที่ควรให้เกิดขึ้น** คืออะไร

คือ ญาณ[๒] ๔ ได้แก่

๑. ธัมมญาณ (ความรู้ในธรรม)

๒. อันวยญาณ (ความรู้ในการคล้อยตาม)

๓. ปริยญาณ (ความรู้ในการกำหนดจิตของผู้อื่น)

๔. สัมมติญาณ (ความรู้ในสมมติ)

นี้ คือธรรม ๔ ประการที่ควรให้เกิดขึ้น

(ฌ) **ธรรม ๔ ประการที่ควรรู้ยิ่ง** คืออะไร

คือ อริยสัจ ๔ ได้แก่

๑. ทุกขอริยสัจ (อริยสัจคือทุกข์)

๒. ทุกขสมุทยอริยสัจ (อริยสัจคือเหตุเกิดแห่งทุกข์)

---

[๑] ดูเทียบข้อ ๓๑๒ หน้า ๒๙๒ ในเล่มนี้, องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๐/๑๙-๒๑

[๒] ดูเทียบข้อ ๓๑๐ หน้า ๒๘๕ ในเล่มนี้

๓. ทุกขนิโรธอริยสัจ (อริยสัจคือความดับแห่งทุกข์)

๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ (อริยสัจคือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งทุกข์)

นี้ คือธรรม ๔ ประการที่ควรรู้ยิ่ง

(ญ) **ธรรม ๔ ประการที่ควรทำให้แจ้ง** คืออะไร

คือ สามัญญผล[๑] (ผลแห่งความเป็นสมณะ) ๔ ได้แก่

๑. โสดาปัตติผล

๒. สกทาคามิผล

๓. อนาคามิผล

๔. อรหัตตผล

นี้ คือธรรม ๔ ประการที่ควรทำให้แจ้ง

ธรรม ๔๐ ประการนี้ เป็นของจริง เป็นของแท้ แน่นอน ไม่ผิดพลาด ไม่เป็นอย่างอื่น ที่พระตถาคตตรัสรู้แล้วโดยชอบ ด้วยประการฉะนี้

ธรรม ๕ ประการ

[๓๕๕] ธรรม ๕ ประการที่มีอุปการะมาก ธรรม ๕ ประการที่ควรเจริญ
ธรรม ๕ ประการที่ควรกำหนดรู้ ธรรม ๕ ประการที่ควรละ
ธรรม ๕ ประการที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม ธรรม ๕ ประการที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ
ธรรม ๕ ประการที่แทงตลอดได้ยาก ธรรม ๕ ประการที่ควรให้เกิดขึ้น
ธรรม ๕ ประการที่ควรรู้ยิ่ง ธรรม ๕ ประการที่ควรทำให้แจ้ง

(ก) **ธรรม ๕ ประการที่มีอุปการะมาก** คืออะไร

คือ องค์ของผู้บำเพ็ญความเพียร[๒] ๕ ได้แก่

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้มีศรัทธา เชื่อพระปัญญาเครื่องตรัสรู้ของพระตถาคตว่า “แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชชาและ จรณะ เสด็จไปดี ทรงรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นพระศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค”

---

[๑] ดูเทียบข้อ ๓๑๑ หน้า ๒๘๗ ในเล่มนี้

[๒] ดูเทียบข้อ ๓๑๗ หน้า ๓๐๖-๓๐๗ ในเล่มนี้

๒. เป็นผู้มีอาพาธน้อย โรคเบาบาง ประกอบด้วยไฟธาตุสำหรับย่อยอาหาร สม่ำเสมอ ไม่เย็นนัก ไม่ร้อนนัก ปานกลาง เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร

๓. เป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมายา ทำตนให้เปิดเผยตามความเป็นจริงในพระศาสดา หรือเพื่อนพรหมจารีผู้รู้ทั้งหลาย

๔. เป็นผู้ปรารภความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่

๕. เป็นผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลส ให้ถึงความ สิ้นทุกข์โดยชอบ

นี้ คือธรรม ๕ ประการที่มีอุปการะมาก

(ข) **ธรรม ๕ ประการที่ควรเจริญ** คืออะไร

คือ สัมมาสมาธิ ประกอบด้วยองค์ ๕ ได้แก่

๑. มีปีติแผ่ไป

๒. มีสุขแผ่ไป

๓. มีการกำหนดรู้จิตผู้อื่นแผ่ไป

๔. มีแสงสว่าง[๑] แผ่ไป

๕. ปัจจเวกขณญาณเป็นนิมิต

นี้ คือธรรม ๕ ประการที่ควรเจริญ

(ค) **ธรรม ๕ ประการที่ควรกำหนดรู้** คืออะไร

คือ อุปาทานขันธ์[๒] (กองแห่งความยึดมั่น) ๕ ได้แก่

๑. รูปูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือรูป)

๒. เวทนูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือเวทนา)

๓. สัญญูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือสัญญา)

๔. สังขารูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือสังขาร)

๕. วิญญาณูปาทานขันธ์ (อุปาทานขันธ์คือวิญญาณ)

นี้ คือธรรม ๕ ประการที่ควรกำหนดรู้

(ฆ) **ธรรม ๕ ประการที่ควรละ** คืออะไร

คือ นิวรณ์[๓] ๕ ได้แก่

---

[๑] **แสงสว่าง** ในที่นี้หมายถึงทิพพจักขุ คือตาทิพย์ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๕๕/๒๖๑)

[๒] ดูเทียบข้อ ๓๑๕ หน้า ๓๐๐ ในเล่มนี้

[๓] ดูเทียบข้อ ๓๑๕ หน้า ๓๐๑ ในเล่มนี้

๑. กามฉันทะ (ความพอใจในกาม)
๒. พยาบาท (ความคิดร้าย)
๓. ถีนมิทธะ (ความหดหู่และเซื่องซึม)
๔. อุทธัจจกุกกุจจะ (ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ)
๕. วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย)

นี้ คือธรรม ๕ ประการที่ควรละ

(ง) **ธรรม ๕ ประการที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม** คืออะไร

คือ กิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปู[๑] ๕ ได้แก่

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. เคลือบแคลงสงสัย ไม่น้อมใจเชื่อ ไม่เลื่อมใสในพระศาสดา จิตของภิกษุผู้เคลือบแคลงสงสัย ไม่น้อมใจเชื่อ ไม่เลื่อมใสในพระศาสดานั้น ย่อมไม่น้อมไปเพื่อความเพียร เพื่อประกอบเนือง ๆ เพื่อกระทำต่อเนื่อง เพื่อบำเพ็ญเพียร การที่จิตของ ภิกษุไม่น้อมไปเพื่อความเพียร เพื่อประกอบเนือง ๆ เพื่อกระทำต่อเนื่อง เพื่อบำเพ็ญเพียร นี้เป็นกิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปูประการที่ ๑
๒. เคลือบแคลงสงสัย ไม่น้อมใจเชื่อ ไม่เลื่อมใสในพระธรรม ...
๓. เคลือบแคลงสงสัย ไม่น้อมใจเชื่อ ไม่เลื่อมใสในพระสงฆ์ ...
๔. เคลือบแคลงสงสัย ไม่น้อมใจเชื่อ ไม่เลื่อมใสในสิกขา (ข้อที่จะ ต้องศึกษา) ...
๕. เป็นผู้โกรธ ไม่พอใจ มีจิตถูกโทสะ (ความคิดประทุษร้าย) กระทบ มีจิตแข็งกระด้างในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย จิตของ ภิกษุผู้โกรธ ไม่พอใจ มีจิตถูกโทสะกระทบ มีจิตแข็งกระด้างในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลายนั้น ย่อมไม่น้อมไปเพื่อความเพียร เพื่อประกอบเนือง ๆ เพื่อกระทำต่อเนื่อง เพื่อบำเพ็ญเพียร การที่จิตของภิกษุไม่น้อมไปเพื่อความเพียร เพื่อประกอบเนือง ๆ เพื่อกระทำต่อเนื่อง เพื่อบำเพ็ญเพียร นี้เป็นกิเลสเครื่องตรึงจิตดุจตะปูประการที่ ๕

นี้ คือธรรม ๕ ประการที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม

(จ) **ธรรม ๕ ประการที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ** คืออะไร

คือ อินทรีย์[๑] ๕ ได้แก่

---

[๑] ดูเทียบข้อ ๓๑๙ หน้า ๓๐๘ ในเล่มนี้, องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๕/๓๕๑-๓๕๒

๑. สัทธินทรีย์ (อินทรีย์คือศรัทธา)

๒. วิริยินทรีย์ (อินทรีย์คือวิริยะ)

๓. สตินทรีย์ (อินทรีย์คือสติ)

๔. สมาธินทรีย์ (อินทรีย์คือสมาธิ)

๕. ปัญญินทรีย์ (อินทรีย์คือปัญญา)

นี้ คือธรรม ๕ ประการที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ

(ฉ) **ธรรม ๕ ประการที่แทงตลอดได้ยาก** คืออะไร

คือ ธาตุที่สลัด[๒] ๕ ได้แก่

๑. เมื่อภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ มนสิการกามทั้งหลาย จิตของเธอย่อมไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไปในกามทั้งหลาย แต่เมื่อเธอมนสิการเนกขัมมะ จิตของเธอจึงแล่นไป เลื่อมใส ตั้งอยู่ น้อมไปในเนกขัมมะ จิตนั้นของเธอชื่อว่าเป็นจิตดำเนินไปดีแล้ว อบรมดีแล้ว ตั้งอยู่ดีแล้ว หลุดพ้นดีแล้ว พรากออกดีแล้ว จากกามทั้งหลาย เธอหลุดพ้นแล้วจากอาสวะและความเร่าร้อน ที่ก่อความคับแค้น ซึ่งเกิดขึ้นเพราะกามเป็นปัจจัย เธอย่อม ไม่เสวยเวทนานั้น นี้พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่าธาตุที่สลัดกามทั้งหลาย

๒. เมื่อภิกษุมนสิการพยาบาท จิตของเธอย่อมไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไปในพยาบาท แต่เมื่อเธอมนสิการอพยาบาท จิตของเธอจึงแล่นไป เลื่อมใส ตั้งอยู่ น้อมไปในอพยาบาท จิตนั้นของเธอชื่อว่าเป็นจิตดำเนินไปดีแล้ว อบรมดีแล้ว ตั้งอยู่ดีแล้ว หลุดพ้นดีแล้ว พรากออกดีแล้วจากพยาบาท เธอ หลุดพ้นแล้วจากอาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้น ซึ่งเกิดขึ้นเพราะพยาบาทเป็นปัจจัย เธอย่อมไม่เสวยเวทนานั้น นี้พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่าธาตุที่สลัดพยาบาท

๓. เมื่อภิกษุมนสิการวิหิงสา จิตของเธอย่อมไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไปในวิหิงสา แต่เมื่อเธอมนสิการอวิหิงสา จิตของเธอจึงแล่นไป เลื่อมใส ตั้งอยู่ น้อมไปในอวิหิงสา จิตนั้นของเธอชื่อว่าเป็นจิตดำเนินไปดีแล้ว อบรมดีแล้ว ตั้งอยู่ดีแล้ว หลุดพ้นดีแล้ว พรากออกดีแล้วจากวิหิงสา เธอหลุดพ้นแล้วจากอาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้น ซึ่ง

---

[๑] ดูเทียบข้อ ๓๒๐ หน้า ๓๑๐ ในเล่มนี้

[๒] ดูเทียบข้อ ๓๒๑ หน้า ๓๑๑-๓๑๒ ในเล่มนี้, องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๐/๓๔๔-๓๔๖

เกิดขึ้นเพราะวิหิงสาเป็นปัจจัย เธอย่อมไม่เสวยเวทนานั้น นี้พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่าธาตุที่สลัดวิหิงสา

๔. เมื่อภิกษุมนสิการรูปทั้งหลาย จิตของเธอย่อมไม่แล่นไป ไม่ เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไปในรูปทั้งหลาย แต่เมื่อเธอมนสิการ อรูป จิตของเธอจึงแล่นไป เลื่อมใส ตั้งอยู่ น้อมไปในอรูป จิตนั้นของเธอชื่อว่าเป็นจิตดำเนินไปดีแล้ว อบรมดีแล้ว ตั้งอยู่ดีแล้ว หลุดพ้นดีแล้ว พรากออกดีแล้วจากรูปทั้งหลาย เธอหลุดพ้นแล้วจากอาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้น ซึ่งเกิดขึ้นเพราะรูปเป็นปัจจัย เธอย่อมไม่เสวยเวทนานั้น นี้พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่าธาตุที่สลัดรูปทั้งหลาย

๕. เมื่อภิกษุมนสิการสักกายะ จิตของเธอย่อมไม่แล่นไป ไม่ เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมไปในสักกายะ แต่เมื่อเธอมนสิการ สักกายนิโรธ (ความดับแห่งสักกายะ) จิตของเธอจึงแล่นไป เลื่อมใส ตั้งอยู่ น้อมไปในสักกายนิโรธ จิตของเธอชื่อว่าเป็นจิตดำเนินไปดีแล้ว อบรมดีแล้ว ตั้งอยู่ดีแล้ว หลุดพ้นดีแล้ว พรากออกดีแล้วจากสักกายะ เธอหลุดพ้นแล้วจากอาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้น ซึ่งเกิดขึ้นเพราะสักกายะเป็น ปัจจัย เธอย่อมไม่เสวยเวทนานั้น นี้พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่าธาตุที่สลัดสักกายะ

นี้ คือธรรม ๕ ประการที่แทงตลอดได้ยาก

(ช) **ธรรม ๕ ประการที่ควรให้เกิดขึ้น** คืออะไร

คือ สัมมาสมาธิ ประกอบด้วยญาณ[๑] ๕ ได้แก่

๑. ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า “สมาธิ[๒]นี้มีสุขในปัจจุบัน และมีสุขเป็นวิบากต่อไป”

๒. ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า “สมาธินี้ เป็นอริยะ ปราศจากอามิส[๓]”

๓. ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า “สมาธินี้มิใช่บุรุษชั่ว[๔]เสพแล้ว”

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๒๗/๓๖-๓๗

[๒] **สมาธิ** ในที่นี้หมายถึงอรหัตตผลสมาบัติ หรือมรรคสมาธิ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓ภ๓๕๕/๒๖๑, องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๒๗/๙)

[๓] **อามิส** ในที่นี้หมายถึงกาม วัฏฏะ และโลก (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๕๕/๒๖๑, องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๒๗/๙)

[๔] **มิใช่บุรุษชั่ว** ในที่นี้หมายถึงมหาบุรุษมีพระพุทธเจ้า เป็นต้น (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๕๕/๒๖๑)

๔. ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า “สมาธินี้ สงบ ประณีต ได้ด้วยความสงบระงับ บรรลุได้ด้วยภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น และ มิใช่บรรลุได้ด้วยการข่ม(ธรรมที่เป็นข้าศึก) ห้ามกิเลส ด้วยสสังขารจิต[๑]”

๕. ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า “เรานั้นมีสติ เข้าสมาธิ และเรามีสติออกจากสมาธินี้”

นี้ คือธรรม ๕ ประการที่ควรให้เกิดขึ้น

(ฌ) **ธรรม ๕ ประการที่ควรรู้ยิ่ง** คืออะไร

คือ วิมุตตายตนะ[๒](เหตุแห่งความหลุดพ้น) ๕ ได้แก่

๑. พระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารีบางรูปผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูแสดง ธรรมแก่ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรมในธรรมนั้น ตามที่พระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารีบางรูปผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูแสดงธรรมแก่เธอ เมื่อเธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมีปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี้เป็นวิมุตตายตนะประการที่ ๑

๒. พระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารีบางรูปผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูไม่ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ แต่ภิกษุแสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร เธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรมในธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมา ที่เธอแสดงแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร เมื่อเธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมีปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี้เป็นวิมุตตายตนะประการที่ ๒

๓. พระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารีบางรูปผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูไม่ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุ แม้ภิกษุก็ไม่ได้แสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร แต่ภิกษุสาธยายธรรมตามที่ได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมาโดยพิสดาร เธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรมในธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมา ที่เธอสาธยายโดยพิสดาร เมื่อเธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมีปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจมีปีติ

---

[๑] **สสังขารจิต** แปลว่า จิตที่ถูกสังขารกระตุ้นเตือน ในที่นี้หมายถึงรูปาวจรกุศลจิต และอรูปาวจรกุศลจิต (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๕๕/๒๖๑-๒๖๒, ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๓๕๕/๓๕๙, องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๒๗/๙, องฺ.ปญฺจก.ฏีกา (บาลี) ๓/๒๗/๑๔)

[๒] ดูเทียบข้อ ๓๒๒ หน้า ๓๑๓-๓๑๔ ในเล่มนี้, องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๒๖/๓๓-๓๖, ที.ปา.ฏีกา (บาลี) ๓๕๕/๓๕๙

กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับสุข เมื่อ มีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี้เป็น วิมุตตายตนะประการที่ ๓

๔. พระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารีบางรูปผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูไม่ได้ แสดงธรรมแก่ภิกษุ แม้ภิกษุก็ไม่ได้แสดงธรรมตามที่ตนได้สดับ มาตามที่ตนได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร ไม่ได้สาธยายธรรม ตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมาโดยพิสดาร ภิกษุตรึกตาม ตรองตามเพ่งตามด้วยใจ ซึ่งธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมา เธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรมในธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมา ที่เธอตรึกตาม ตรองตามเพ่งตามด้วยใจ เมื่อเธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมี ปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี้เป็น วิมุตตายตนะประการที่ ๔

๕. พระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารีบางรูปผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูไม่ได้ แสดงธรรมแก่ภิกษุ แม้ภิกษุก็ไม่ได้แสดงธรรมตามที่ตนได้ สดับมาตามที่ตนได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร ไม่ได้สาธยายธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมาโดยพิสดาร และไม่ได้ตรึกตาม ตรองตาม เพ่งตามด้วยใจ ซึ่งธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมา แต่เธอเรียนสมาธินิมิตอย่างใดอย่างหนึ่งมาดี มนสิการดี ทรงจำไว้ดี แทงตลอดดีด้วยปัญญา เธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรมในธรรมนั้นตามที่เธอได้เรียนสมาธินิมิตอย่างใดอย่างหนึ่งมาดี มนสิการดี ทรงจำไว้ดี แทงตลอดดีด้วยปัญญา เมื่อเธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมีปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี้เป็น วิมุตตายตนะประการที่ ๕

นี้ คือธรรม ๕ ประการที่ควรรู้ยิ่ง

(ญ) **ธรรม ๕ ประการที่ควรทำให้แจ้ง** คืออะไร

คือ ธรรมขันธ์ ๕ ได้แก่

๑. สีลขันธ์ (กองศีล)
๒. สมาธิขันธ์ (กองสมาธิ)
๓. ปัญญาขันธ์ (กองปัญญา)
๔. วิมุตติขันธ์ (กองวิมุตติ)

๕. วิมุตติญาณทัสสนขันธ์ (กองวิมุตติญาณทัสสนะ)

นี้ คือธรรม ๕ ประการที่ควรทำให้แจ้ง

ธรรม ๕๐ ประการนี้ เป็นของจริง เป็นของแท้ แน่นอน ไม่ผิดพลาด ไม่เป็นอย่างอื่น ที่พระตถาคตตรัสรู้แล้วโดยชอบ ด้วยประการฉะนี้

ธรรม ๖ ประการ

[๓๕๖] ธรรม ๖ ประการที่มีอุปการะมาก ธรรม ๖ ประการที่ควรเจริญ
ธรรม ๖ ประการที่ควรกำหนดรู้ ธรรม ๖ ประการที่ควรละ
ธรรม ๖ ประการที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม ธรรม ๖ ประการที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ
ธรรม ๖ ประการที่แทงตลอดได้ยาก ธรรม ๖ ประการที่ควรให้เกิดขึ้น
ธรรม ๖ ประการที่ควรรู้ยิ่ง ธรรม ๖ ประการที่ควรทำให้แจ้ง

(ก) **ธรรม ๖ ประการที่มีอุปการะมาก** คืออะไร

คือ สารณียธรรม[๑] ๖ ได้แก่

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. ตั้งมั่นเมตตากายกรรม[๒]ในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งในที่แจ้งและในที่ลับ[๓] นี้เป็นสารณียธรรมที่ทำให้เป็นที่รัก ทำให้ เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่ วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน

๒. ตั้งมั่นเมตตาวจีกรรมในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งในที่แจ้งและในที่ลับ แม้นี้ก็เป็นสารณียธรรม ที่ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่ วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน

๓. ตั้งมั่นเมตตามโนกรรมในเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งในที่แจ้ง และในที่ลับ แม้นี้ก็เป็นสารณียธรรม ฯลฯ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน

๔. บริโภคโดยไม่แบ่งแยก[๔]ลาภทั้งหลายที่ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม โดยที่สุดแม้เพียงบิณฑบาต (อาหารในบาตร) บริโภค รวมกับเพื่อน

---

[๑] ดูเทียบข้อ ๓๒๔ หน้า ๓๒๑-๓๒๒ ในเล่มนี้, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๙/๘๗-๘๘, องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๑๒/๔๓๑-๔๓๒

[๒] ดูเชิงอรรถที่ ๒ ข้อ ๓๒๔ หน้า ๓๒๑ ในเล่มนี้

[๓] **ทั้งในที่แจ้งและในที่ลับ** ในที่นี้หมายถึงทั้งต่อหน้าและลับหลัง (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๔๑/๑๓๒)

[๔] ดูเชิงอรรถที่ ๓ ข้อ ๓๒๔ หน้า ๓๒๑ ในเล่มนี้

พรหมจารีทั้งหลายผู้มีศีล แม้นี้ก็เป็นสารณียธรรม ฯลฯ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน

๕. มีศีลไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไท ท่านผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกตัณหาและทิฏฐิครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิ เสมอกันกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งในที่แจ้งและในที่ลับ แม้นี้ก็เป็นสารณียธรรมที่ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน

๖. มีอริยทิฏฐิ[๑] อันเป็นธรรมเครื่องนำออก[๒]เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้ทำตาม เสมอกันกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งในที่แจ้งและในที่ลับ แม้นี้ก็เป็นสารณียธรรมที่ทำให้เป็น ที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อ ความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอัน เดียวกัน

นี้ คือธรรม ๖ ประการที่มีอุปการะมาก

(ข) **ธรรม ๖ ประการที่ควรเจริญ** คืออะไร

คือ อนุสสติฏฐาน[๓] ๖ ได้แก่

๑. พุทธานุสสติ (การระลึกถึงพระพุทธเจ้า)
๒. ธัมมานุสสติ (การระลึกถึงพระธรรม)
๓. สังฆานุสสติ (การระลึกถึงพระสงฆ์)
๔. สีลานุสสติ (การระลึกถึงศีล)
๕. จาคานุสสติ (การระลึกถึงการบริจาค)
๖. เทวตานุสสติ (การระลึกถึงเทวดา)

นี้ คือธรรม ๖ ประการที่ควรเจริญ

(ค) **ธรรม ๖ ประการที่ควรกำหนดรู้** คืออะไร

คือ อายตนะภายใน[๔] ๖ ได้แก่

๑. จักขวายตนะ (อายตนะคือตา)

---

[๑] ดูเชิงอรรถที่ ๑ ข้อ ๓๒๔ หน้า ๓๒๒ ในเล่มนี้

[๒] ดูเชิงอรรถที่ ๒ ข้อ ๓๒๔ หน้า ๓๒๒ ในเล่มนี้

[๓] ดูเชิงอรรถที่ ๓ ข้อ ๓๒๗ หน้า ๓๒๘ ในเล่มนี้

[๔] ดูเทียบข้อ ๓๒๓ หน้า ๓๑๕-๓๑๖ ในเล่มนี้, สำนิ. (ไทย) ๑๖/๒/๖-๗

๒. โสตายตนะ (อายตนะคือหู)
๓. ฆานายตนะ (อายตนะคือจมูก)
๔. ชิวหายตนะ (อายตนะคือลิ้น)
๕. กายายตนะ (อายตนะคือกาย)
๖. มนายตนะ (อายตนะคือใจ)

นี้ คือธรรม ๖ ประการที่ควรกำหนดรู้

(ฆ) **ธรรม ๖ ประการที่ควรละ** คืออะไร

คือ หมวดตัณหา[๑] ๖ ได้แก่

๑. รูปตัณหา (ความอยากได้รูป)
๒. สัททตัณหา (ความอยากได้เสียง)
๓. คันธตัณหา (ความอยากได้กลิ่น)
๔. รสตัณหา (ความอยากได้รส)
๕. โผฏฐัพพตัณหา (ความอยากได้โผฏฐัพพะ)
๖. ธัมมตัณหา (ความอยากได้ธรรมารมณ์)

นี้ คือธรรม ๖ ประการที่ควรละ

(ง) **ธรรม ๖ ประการที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม** คืออะไร

คือ อคารวะ[๒] ๖ ได้แก่

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. อยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในพระศาสดา
๒. อยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในพระธรรม
๓. อยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในพระสงฆ์
๔. อยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในสิกขา
๕. อยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในความไม่ประมาท
๖. อยู่อย่างไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในปฏิสันถาร

นี้ คือธรรม ๖ ประการที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม

(จ) **ธรรม ๖ ประการที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ** คืออะไร

คือ คารวะ[๓] ๖ ได้แก่

---

[๑] ดูเทียบข้อ ๓๒๓ หน้า ๓๑๘ ในเล่มนี้, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๔๔/๖๓๘

[๒] ดูเทียบข้อ ๓๒๔ หน้า ๓๑๙ ในเล่มนี้

[๓] ดูเทียบข้อ ๓๒๔ หน้า ๓๑๙ ในเล่มนี้, องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๓๒/๔๘๓-๔๘๔

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. อยู่อย่างมีความเคารพ มีความยำเกรงในพระศาสดา

๒. อยู่อย่างมีความเคารพ มีความยำเกรงในพระธรรม

๓. อยู่อย่างมีความเคารพ มีความยำเกรงในพระสงฆ์

๔. อยู่อย่างมีความเคารพ มีความยำเกรงในสิกขา

๕. อยู่อย่างมีความเคารพ มีความยำเกรงในความไม่ประมาท

๖. อยู่อย่างมีความเคารพ มีความยำเกรงในปฏิสันถาร

นี้ คือธรรม ๖ ประการที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ

(ฉ) **ธรรม ๖ ประการที่แทงตลอดได้ยาก** คืออะไร

คือ ธาตุที่สลัด[๑] ๖ ได้แก่

๑. ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้พึงกล่าวอย่างนี้ว่า “ข้าพเจ้าได้เจริญเมตตาเจโตวิมุตติ[๒]แล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว แต่พยาบาท (ความคิดร้าย) ก็ยังครอบงำจิตของข้าพเจ้าอยู่” ภิกษุทั้งหลายพึงกล่าวตักเตือนเธอว่า “อย่าได้กล่าวอย่างนี้เลย ผู้มีอายุ อย่าได้กล่าวอย่างนี้ ผู้มีอายุ อย่าได้กล่าวตู่พระผู้มีพระภาค เพราะการกล่าวตู่พระผู้มีพระภาคไม่ดีเลย พระผู้มีพระภาคไม่ตรัสอย่างนี้เลย ผู้มีอายุ เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุได้เจริญเมตตาเจโตวิมุตติแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว แต่พยาบาทก็ยังครอบงำจิตของภิกษุนั้นอยู่” ข้อนั้นเป็นไป ไม่ได้เลย เพราะเมตตาเจโตวิมุตตินี้เป็นธาตุที่สลัดพยาบาท

๒. ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้พึงกล่าวอย่างนี้ว่า “ข้าพเจ้าได้เจริญกรุณาเจโตวิมุตติแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว แต่วิหิงสา (ความเบียดเบียน) ก็ยังครอบงำจิตของข้าพเจ้าอยู่” ภิกษุทั้งหลายพึงกล่าวตักเตือนเธอว่า “อย่าได้กล่าวอย่างนี้เลย ผู้มีอายุ อย่าได้กล่าวอย่างนี้ ผู้มีอายุ อย่าได้กล่าวตู่พระผู้มีพระภาค เพราะการกล่าวตู่พระผู้มีพระภาคไม่ดีเลย พระผู้มีพระภาคไม่ตรัสอย่างนี้เลย ผู้มีอายุ เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุได้เจริญ

---

[๑] ดูเทียบข้อ ๓๒๖ หน้า ๓๒๕-๓๒๘ ในเล่มนี้, องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๑๓/๔๓๓-๔๓๖

[๒] ดูเชิงอรรถที่ ๒ ข้อ ๓๒๖ หน้า ๓๒๕ ในเล่มนี้

กรุณาเจโตวิมุตติแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว แต่วิหิงสาก็ยังครอบงำจิตของภิกษุนั้นอยู่" ข้อนั้น เป็นไปไม่ได้เลย เพราะกรุณาเจโตวิมุตตินี้เป็นธาตุที่สลัดวิหิงสา

๓. ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้พึงกล่าวอย่างนี้ว่า "ข้าพเจ้าได้เจริญมุทิตาเจโตวิมุตติแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว แต่อรติ (ความไม่ยินดี) ก็ยังครอบงำจิตของข้าพเจ้าอยู่" ภิกษุทั้งหลายพึงกล่าวตักเตือนเธอว่า "อย่าได้กล่าวอย่างนี้เลย ผู้มี อายุ อย่าได้กล่าวอย่างนี้ ผู้มีอายุ อย่าได้กล่าวตู่พระผู้มีพระภาค เพราะการกล่าวตู่พระผู้มีพระภาคไม่ดีเลย พระผู้มีพระภาค ไม่ตรัสอย่างนี้เลย ผู้มีอายุ เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุได้เจริญมุทิตาเจโตวิมุตติแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว แต่อรติ ก็ยังครอบงำจิตของภิกษุนั้นอยู่" ข้อนั้นเป็นไปไม่ได้เลย เพราะ มุทิตาเจโตวิมุตตินี้เป็นธาตุที่สลัดอรติ

๔. ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้พึงกล่าวอย่างนี้ว่า "ข้าพเจ้าได้เจริญ อุเบกขาเจโตวิมุตติแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว แต่ราคะ (ความกำหนัดยินดี) ก็ยังครอบงำจิตของข้าพเจ้าอยู่" ภิกษุทั้งหลายพึงกล่าวตักเตือนเธอว่า "อย่าได้กล่าวอย่างนี้เลย ผู้มีอายุ อย่าได้กล่าวอย่างนี้ ผู้มีอายุ อย่าได้กล่าวตู่พระผู้มีพระภาค เพราะการกล่าวตู่พระผู้มีพระภาคไม่ดีเลย พระผู้มีพระภาคไม่ตรัสอย่างนี้เลย ผู้มีอายุ เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุได้เจริญอุเบกขาเจโตวิมุตติแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจ ยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว แต่ราคะก็ยังครอบงำจิตของภิกษุนั้นอยู่" ข้อนั้นเป็นไป ไม่ได้เลย เพราะอุเบกขาเจโตวิมุตตินี้เป็นธาตุที่สลัดราคะ

๕. ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้พึงกล่าวอย่างนี้ว่า "ข้าพเจ้าได้เจริญ อนิมิตตาเจโตวิมุตติ[๑]แล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว แต่วิญญาณของข้าพเจ้าก็ยังแส่หานิมิตอยู่" ภิกษุทั้งหลายพึงกล่าวตักเตือนเธอว่า "อย่าได้กล่าวอย่างนี้

[๑] ดูเชิงอรรถที่ ๑ ข้อ ๓๒๖ หน้า ๓๒๗ ในเล่มนี้

เลย ผู้มีอายุ อย่าได้ กล่าวอย่างนี้ ผู้มีอายุ อย่าได้กล่าวตู่พระผู้มีพระภาค เพราะ การกล่าวตู่พระผู้มีพระภาคไม่ดีเลย พระผู้มีพระภาคไม่ตรัสอย่างนี้เลย ผู้มีอายุ เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุได้เจริญอนิมิตตาเจโตวิมุตติแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็น ที่ตั้งแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว แต่วิญญาณของภิกษุนั้นก็ยังแส่หานิมิตอยู่" ข้อนั้นเป็นไปไม่ได้เลย เพราะอนิมิตตาเจโตวิมุตตินี้เป็นธาตุที่สลัดนิมิตทั้งปวง

๖. ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้พึงกล่าวอย่างนี้ว่า "ข้าพเจ้าปราศจาก อัสมิมานะแล้ว และไม่พิจารณาเห็นว่า "เราเป็นนี้" แต่ลูกศร คือความเคลือบแคลงสงสัยก็ยังครอบงำจิตของข้าพเจ้าอยู่" ภิกษุทั้งหลายพึงกล่าวตักเตือนเธอว่า "อย่าได้กล่าวอย่างนี้เลย ผู้มีอายุ อย่าได้กล่าวอย่างนี้ ผู้มีอายุ อย่าได้กล่าวตู่พระผู้มีพระภาค เพราะการกล่าวตู่พระผู้มีพระภาคไม่ดีเลย พระผู้มีพระภาคไม่ตรัสอย่างนี้เลย ผู้มีอายุ เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุ ปราศจากอัสมิมานะแล้ว และไม่พิจารณาเห็นว่า "เราเป็นนี้" แต่ลูกศรคือความเคลือบแคลงสงสัยก็ยังครอบงำจิตของภิกษุนั้นอยู่" ข้อนั้นเป็นไปไม่ได้เลย เพราะสภาวะที่ถอนอัสมิมานะ[๑]นี้เป็นธาตุที่สลัดลูกศรคือความเคลือบแคลงสงสัย"

นี้ คือธรรม ๖ ประการที่แทงตลอดได้ยาก

(ช) **ธรรม ๖ ประการที่ควรให้เกิดขึ้น** คืออะไร

คือ สตตวิหารธรรม[๒] (ธรรมเป็นเครื่องอยู่เป็นนิตย์ของพระขีณาสพ) ๖ ได้แก่

๑. เห็นรูปทางตาแล้ว เป็นผู้ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่

๒. ฟังเสียงทางหู ...

๓. ดมกลิ่นทางจมูก ...

๔. ลิ้มรสทางลิ้น ...

๕. ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย ...

๖. รู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้ว เป็นผู้ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่

นี้ คือธรรม ๖ ประการที่ควรให้เกิดขึ้น

---

[๑] ดูเชิงอรรถที่ ๑ ข้อ ๓๒๖ หน้า ๓๒๘ ในเล่มนี้

[๒] ดูเทียบข้อ ๓๒๘ หน้า ๓๒๙ ในเล่มนี้

(ฌ) **ธรรม ๖ ประการที่ควรรู้ยิ่ง** คืออะไร

คือ อนุตตริยะ[๑] (ยอดเยี่ยม) ๖ ได้แก่

๑. ทัสสนานุตตริยะ (การเห็นอันยอดเยี่ยม)
๒. สวนานุตตริยะ (การฟังอันยอดเยี่ยม)
๓. ลาภานุตตริยะ (การได้อันยอดเยี่ยม)
๔. สิกขานุตตริยะ (การศึกษาอันยอดเยี่ยม)
๕. ปาริจริยานุตตริยะ (การบำรุงอันยอดเยี่ยม)
๖. อนุสสตานุตตริยะ (การระลึกอันยอดเยี่ยม)

นี้ คือธรรม ๖ ประการที่ควรรู้ยิ่ง

(ญ) **ธรรม ๖ ประการที่ควรทำให้แจ้ง** คืออะไร

คือ อภิญญา ๖ ได้แก่

๑. ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียว แสดงเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวก็ได้ แสดง ให้ปรากฏ หรือแสดงให้หายไปก็ได้ ทะลุฝา กำแพง (และ)ภูเขา ไปได้ไม่ติดขัด เหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นหรือดำลงในแผ่นดินเหมือนไปในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำโดยที่น้ำไม่แยกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ นั่งขัดสมาธิเหาะไปในอากาศเหมือนนกบินไปก็ได้ ใช้ฝ่ามือลูบคลำดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ อันมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปจนถึงพรหมโลกก็ได้
๒. ภิกษุนั้นได้ยินเสียง ๒ ชนิด คือ เสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ทั้งที่อยู่ไกลและใกล้ด้วยหูทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์
๓. ภิกษุนั้นกำหนดรู้จิตของสัตว์และคนอื่นด้วยจิตของตน คือ จิตมีราคะก็รู้ว่าจิตมีราคะ หรือปราศจากราคะก็รู้ว่าปราศจาก ราคะ จิตมีโทสะก็รู้ว่ามีโทสะ หรือปราศจากโทสะก็รู้ว่า ปราศจากโทสะ จิตมีโมหะก็รู้ว่ามีโมหะ หรือปราศจากโมหะ ก็รู้ว่าปราศจากโมหะ จิตหดหู่ก็รู้ว่าหดหู่ หรือฟุ้งซ่านก็รู้ว่า ฟุ้งซ่าน จิตเป็นมหัคคตะก็รู้ว่าเป็นมหัคคตะ หรือไม่เป็นมหัคคตะก็รู้ว่าไม่เป็นมหัคคตะ จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ว่ามีจิตอื่นยิ่งกว่า หรือไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ว่าไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า จิตเป็นสมาธิก็รู้ว่าเป็นสมาธิ หรือไม่เป็นสมาธิก็รู้ว่าไม่เป็นสมาธิ จิตหลุดพ้นก็รู้ว่าหลุดพ้น หรือไม่หลุดพ้นก็รู้ว่าไม่หลุดพ้น

---

[๑] ดูเทียบข้อ ๓๒๗ หน้า ๓๒๘ ในเล่มนี้, องฺ.ฉกฺก. (ไทย) ๒๒/๘/๔๒๓-๔๒๔

๔. ภิกษุนั้น ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติ บ้าง ๓ ชาติ บ้าง ๔ ชาติบ้าง ๕ ชาติบ้าง ๑๐ ชาติบ้าง ๒๐ ชาติบ้าง ๓๐ ชาติบ้าง ๔๐ ชาติบ้าง ๕๐ ชาติบ้าง ๑๐๐ ชาติบ้าง ๑,๐๐๐ ชาติบ้าง ๑๐๐,๐๐๐ ชาติ บ้าง ตลอด สังวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้าง ตลอดวิวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้าง ตลอดสังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้าง ว่า “ในภพโน้นเรามีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุติจากภพนั้นแล้วก็ไปเกิดในภพโน้น ในภพ นั้นเราก็มีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุข ทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุติจากภพนั้นแล้วจึงมาเกิดในภพนี้” เธอระลึกชาติก่อนได้หลายชาติพร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้

๕. ภิกษุนั้นเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า “หมู่สัตว์ที่ประกอบกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นผิด และชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิด พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปบังเกิดในอบายทุคติ วินิบาต นรก แต่หมู่สัตว์ที่ประกอบกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นชอบ และ ชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบ พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์” เธอเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลัง จุติ กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมอย่างนี้แล

๖. ภิกษุนั้นทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน

นี้ คือธรรม ๖ ประการที่ควรทำให้แจ้ง

ธรรม ๖๐ ประการนี้ เป็นของจริง เป็นของแท้ แน่นอน ไม่ผิดพลาด ไม่เป็นอย่างอื่น ที่พระตถาคตตรัสรู้แล้วโดยชอบ ด้วยประการฉะนี้

ธรรม ๗ ประการ

[๓๕๗] ธรรม ๗ ประการที่มีอุปการะมาก ธรรม ๗ ประการที่ควรเจริญ
ธรรม ๗ ประการที่ควรกำหนดรู้ ธรรม ๗ ประการที่ควรละ
ธรรม ๗ ประการที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม ธรรม ๗ ประการที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ

ธรรม ๗ ประการที่แทงตลอดได้ยาก ธรรม ๗ ประการที่ควรให้เกิดขึ้น
ธรรม ๗ ประการที่ควรรู้ยิ่ง ธรรม ๗ ประการที่ควรทำให้แจ้ง

(ก) **ธรรม ๗ ประการที่มีอุปการะมาก** คืออะไร

คือ อริยทรัพย์[๑] ๗ ได้แก่

๑. สัทธาธนะ (ทรัพย์คือศรัทธา)
๒. สีลธนะ (ทรัพย์คือศีล)
๓. หิริธนะ (ทรัพย์คือหิริ)
๔. โอตตัปปธนะ (ทรัพย์คือโอตตัปปะ)
๕. สุตธนะ (ทรัพย์คือสุตะ)
๖. จาคธนะ (ทรัพย์คือจาคะ)
๗. ปัญญาธนะ (ทรัพย์คือปัญญา)

นี้ คือธรรม ๗ ประการที่มีอุปการะมาก

(ข) **ธรรม ๗ ประการที่ควรเจริญ** คืออะไร

คือ สัมโพชฌงค์[๒] ๗ ได้แก่

๑. สติสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความระลึกได้)
๒. ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความเฟ้นธรรม)
๓. วิริยสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความเพียร)
๔. ปีติสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความอิ่มใจ)
๕. ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความสงบ กายสงบใจ)
๖. สมาธิสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความตั้งจิตมั่น)
๗. อุเบกขาสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความวางใจ เป็นกลาง)

นี้ คือธรรม ๗ ประการที่ควรเจริญ

(ค) **ธรรม ๗ ประการที่ควรกำหนดรู้** คืออะไร

คือ วิญญาณฐิติ[๓] ๗ ได้แก่

---

[๑] ดูเทียบข้อ ๓๓๐ หน้า ๓๓๑ ในเล่มนี้, องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๕/๘

[๒] ดูเทียบข้อ ๓๓๐ หน้า ๓๓๑ ในเล่มนี้

[๓] ดูเทียบข้อ ๓๓๒ หน้า ๓๓๕-๓๓๖ ในเล่มนี้

๑. มีสัตว์ทั้งหลายผู้มีกายต่างกัน มีสัญญาต่างกัน คือ มนุษย์ เทพบางพวก และวินิปาติกะบางพวก นี้เป็นวิญญาณฐิติที่ ๑

๒. มีสัตว์ทั้งหลายผู้มีกายต่างกัน แต่มีสัญญาอย่างเดียวกัน คือ พวกเทพชั้นพรหมกายิกา (เทพผู้นับเนื่องในหมู่พรหม) เกิดใน ปฐมฌาน นี้เป็นวิญญาณฐิติที่ ๒

๓. มีสัตว์ทั้งหลายผู้มีกายอย่างเดียวกัน แต่มีสัญญาต่างกัน คือ พวกเทพชั้นอาภัสสระ นี้เป็นวิญญาณฐิติที่ ๓

๔. มีสัตว์ทั้งหลายผู้มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน คือ พวกเทพชั้นสุภกิณหะ (เทพผู้เต็มไปด้วยความงดงาม) นี้เป็นวิญญาณฐิติที่ ๔

๕. มีสัตว์ทั้งหลายบรรลุอากาสานัญจายตนฌานโดยกำหนดว่า “อากาศหาที่สุดมิได้” เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิฆสัญญา ไม่กำหนดนานัตตสัญญาโดยประการทั้งปวง นี้เป็นวิญญาณฐิติที่ ๕

๖. มีสัตว์ทั้งหลายล่วงอากาสานัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุวิญญาณัญจายตนฌานโดยกำหนดว่า “วิญญาณหาที่สุด มิได้” นี้เป็นวิญญาณฐิติที่ ๖

๗. มีสัตว์ทั้งหลายล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุอากิญจัญญายตนฌานโดยกำหนดว่า “ไม่มีอะไร” นี้เป็นวิญญาณฐิติที่ ๗

นี้ คือธรรม ๗ ประการที่ควรกำหนดรู้

(ฆ) **ธรรม ๗ ประการที่ควรละ** คืออะไร

คือ อนุสัย[๑] ๗ ได้แก่

๑. กามราคานุสัย (อนุสัยคือความกำหนัดในกาม)

๒. ปฏิฆานุสัย (อนุสัยคือความยินร้าย)

๓. ทิฏฐานุสัย (อนุสัยคือความเห็นผิด)

๔. วิจิกิจฉานุสัย (อนุสัยคือความลังเลสงสัย)

๕. มานานุสัย (อนุสัยคือความถือตัว)

๖. ภวราคานุสัย (อนุสัยคือความติดใจในภพ)

๗. อวิชชานุสัย (อนุสัยคือความไม่รู้แจ้ง)

นี้ คือธรรม ๗ ประการที่ควรละ

(ง) **ธรรม ๗ ประการที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม** คืออะไร

---

[๑] ดูเทียบข้อ ๓๓๒ หน้า ๓๓๗ ในเล่มนี้, องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๑๑/๑๗

คือ อสัทธรรม[๑] ๗ ได้แก่

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้ไม่มีศรัทธา
๒. เป็นผู้ไม่มีหิริ
๓. เป็นผู้ไม่มีโอตตัปปะ
๔. เป็นผู้มีสุตะน้อย
๕. เป็นผู้เกียจคร้าน
๖. เป็นผู้มีสติหลงลืม
๗. เป็นผู้มีปัญญาทราม

นี้ คือธรรม ๗ ประการที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม

(จ) **ธรรม ๗ ประการที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ** คืออะไร

คือ สัทธรรม[๒] ๗ ได้แก่

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้มีศรัทธา
๒. เป็นผู้มีหิริ
๓. เป็นผู้มีโอตตัปปะ
๔. เป็นพหูสูต
๕. เป็นผู้ปรารภความเพียร
๖. เป็นผู้มีสติมั่นคง
๗. เป็นผู้มีปัญญา

นี้ คือธรรม ๗ ประการที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ

(ฉ) **ธรรม ๗ ประการที่แทงตลอดได้ยาก** คืออะไร

คือ สัปปุริสธรรม[๓] ๗ ได้แก่

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. เป็นธัมมัญญู (ผู้รู้จักเหตุ)
๒. เป็นอัตถัญญู (ผู้รู้จักผล)
๓. เป็นอัตตัญญู (ผู้รู้จักตน)

---

[๑] ดูเทียบข้อ ๓๓๐ หน้า ๓๓๒ ในเล่มนี้

[๒] ดูเทียบข้อ ๓๓๐ หน้า ๓๓๒-๓๓๓ ในเล่มนี้

[๓] ดูเทียบข้อ ๓๓๐ หน้า ๓๓๓ ในเล่มนี้, องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๖๘/๑๔๗

๔. เป็นมัตตัญญู (ผู้รู้จักประมาณ)

๕. เป็นกาลัญญู (ผู้รู้จักเวลา)

๖. เป็นปริสัญญู (ผู้รู้จักชุมชน)

๗. เป็นปุคคลัญญู (ผู้รู้จักบุคคล)

นี้ คือธรรม ๗ ประการที่แทงตลอดได้ยาก

(ช) **ธรรม ๗ ประการที่ควรให้เกิดขึ้น** คืออะไร

คือ สัญญา[๑] ๗ ได้แก่

๑. อนิจจสัญญา (กำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร)

๒. อนัตตสัญญา (กำหนดหมายความเป็นอนัตตาแห่งธรรมทั้งปวง)

๓. อสุภสัญญา (กำหนดหมายความไม่งามแห่งกาย)

๔. อาทีนวสัญญา (กำหนดหมายทุกข์โทษของกายอันมีความเจ็บไข้ต่าง ๆ)

๕. ปหานสัญญา (กำหนดหมายเพื่อละอกุศลวิตกและบาปธรรมทั้งหลาย)

๖. วิราคสัญญา (กำหนดหมายวิราคะว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต)

๗. นิโรธสัญญา (กำหนดหมายนิโรธว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต)

นี้ คือธรรม ๗ ประการที่ควรให้เกิดขึ้น

(ฌ) **ธรรม ๗ ประการที่ควรรู้ยิ่ง** คืออะไร

คือ นิททสวัตถุ[๒] ๗ ได้แก่

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการสมาทานสิกขา และไม่ ปราศจากความรัก[๓]ในการสมาทานสิกขาต่อไป

๒. เป็นผู้มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการใคร่ครวญธรรม และไม่ปราศจากความรักในการใคร่ครวญธรรมต่อไป

๓. เป็นผู้มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการกำจัดความอยาก และไม่ปราศจากความรักในการกำจัดความอยากต่อไป

---

[๑] ดูเทียบข้อ ๓๓๑ หน้า ๓๓๔-๓๓๕ ในเล่มนี้

[๒] ดูเทียบข้อ ๓๓๑ หน้า ๓๓๓-๓๓๔ ในเล่มนี้, องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๔๒/๖๕-๖๖

[๓] ดูเชิงอรรถที่ ๔ ข้อ ๓๓๑ หน้า ๓๓๓ ในเล่มนี้

๔. เป็นผู้มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการหลีกเร้น และไม่ปราศจากความรักในการหลีกเร้นต่อไป

๕. เป็นผู้มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการปรารภความเพียร และไม่ปราศจากความรักในการปรารภความเพียรต่อไป

๖. เป็นผู้มีฉันทะอย่างแรงกล้าในสติปัญญาเครื่องรักษาตน และไม่ปราศจากความรักในสติปัญญาเครื่องรักษาตนต่อไป

๗. เป็นผู้มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการแทงตลอดด้วยทิฏฐิ และไม่ปราศจากความรักในการแทงตลอดด้วยทิฏฐิต่อไป

นี้ คือธรรม ๗ ประการที่ควรรู้ยิ่ง

(ญ) **ธรรม ๗ ประการที่ควรทำให้แจ้ง** คืออะไร

คือ กำลังของพระขีณาสพ ๗ ได้แก่

๑. สังขารทั้งปวงเป็นธรรมที่ภิกษุขีณาสพในพระธรรมวินัยนี้เห็นว่าเป็นสภาวะไม่เที่ยงด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริง ข้อที่สังขารทั้งปวงเป็นธรรมที่ภิกษุขีณาสพเห็นว่าเป็นสภาวะไม่เที่ยงด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง นี้เป็นกำลังของภิกษุขีณาสพที่ภิกษุขีณาสพอาศัยปฏิญญาความสิ้นอาสวะทั้งหลายว่า “อาสวะของเราสิ้นแล้ว”

๒. กามทั้งหลายเป็นธรรมที่ภิกษุขีณาสพเห็นว่าเปรียบด้วยหลุมถ่านเพลิงด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริง แม้ข้อที่กามทั้งหลายเป็นธรรมที่ภิกษุขีณาสพเห็นว่าเปรียบด้วยหลุมถ่าน เพลิงด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริง นี้ก็เป็นกำลังของภิกษุขีณาสพที่ภิกษุขีณาสพอาศัยปฏิญญาความสิ้นอาสวะทั้งหลายว่า “อาสวะของเราสิ้นแล้ว”

๓. จิตของภิกษุขีณาสพเป็นธรรมชาติน้อมไปในวิเวก โน้มไปใน วิเวก โอนไปในวิเวก ตั้งอยู่ในวิเวก ยินดียิ่งในเนกขัมมะ ปราศจากเงื่อนธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะโดยประการทั้งปวง แม้ข้อที่จิตของภิกษุขีณาสพเป็นธรรมชาติน้อมไปในวิเวก โน้มไปในวิเวก โอนไปในวิเวก ตั้งอยู่ในวิเวก ยินดียิ่งในเนกขัมมะ ปราศจากเงื่อนธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะโดยประการทั้งปวง นี้ก็เป็นกำลังของภิกษุขีณาสพที่ภิกษุขีณาสพอาศัยปฏิญญาความสิ้นอาสวะทั้งหลายว่า “อาสวะของเราสิ้นแล้ว”

๔. สติปัฏฐาน ๔ เป็นธรรมที่ภิกษุขีณาสพเจริญอบรมดีแล้ว แม้ข้อที่สติปัฏฐาน ๔ เป็นธรรมที่ภิกษุขีณาสพเจริญอบรมดีแล้ว นี้ก็เป็นกำลังของภิกษุ

ขีณาสพที่ภิกษุขีณาสพอาศัยปฏิญญาความสิ้นอาสวะทั้งหลายว่า “อาสวะของเราสิ้นแล้ว”

๕. อินทรีย์ ๕ เป็นธรรมที่ภิกษุขีณาสพเจริญอบรมดีแล้ว แม้ข้อที่อินทรีย์ ๕ เป็นธรรมที่ภิกษุขีณาสพเจริญอบรมดีแล้ว นี้ก็เป็นกำลังของภิกษุขีณาสพที่ภิกษุขีณาสพอาศัยปฏิญญาความสิ้นอาสวะทั้งหลายว่า “อาสวะของเราสิ้นแล้ว”

๖. โพชฌงค์ ๗ เป็นธรรมที่ภิกษุขีณาสพเจริญอบรมดีแล้ว แม้ข้อ ที่โพชฌงค์ ๗ เป็นธรรมที่ภิกษุขีณาสพเจริญอบรมดีแล้ว นี้ก็เป็นกำลังของภิกษุขีณาสพที่ภิกษุขีณาสพอาศัยปฏิญญาความ สิ้นอาสวะทั้งหลายว่า “อาสวะของเราสิ้นแล้ว”

๗. อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นธรรมที่ภิกษุขีณาสพเจริญอบรมดีแล้ว แม้ข้อที่อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นธรรมที่ภิกษุขีณาสพเจริญอบรมดีแล้ว นี้ก็เป็นกำลังของภิกษุขีณาสพที่ภิกษุขีณาสพ อาศัยปฏิญญาความสิ้นอาสวะทั้งหลายว่า “อาสวะของเราสิ้นแล้ว”

นี้ คือธรรม ๗ ประการที่ควรทำให้แจ้ง

ธรรม ๗๐ ประการนี้ เป็นของจริง เป็นของแท้ แน่นอน ไม่ผิดพลาด ไม่เป็นอย่างอื่น ที่พระตถาคตตรัสรู้แล้วโดยชอบ ด้วยประการฉะนี้

ภาณวารที่ ๑ จบ

ธรรม ๘ ประการ

[๓๕๘] ธรรม ๘ ประการที่มีอุปการะมาก ธรรม ๘ ประการที่ควรเจริญ
ธรรม ๘ ประการที่ควรกำหนดรู้ ธรรม ๘ ประการที่ควรละ
ธรรม ๘ ประการที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม ธรรม ๘ ประการที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ
ธรรม ๘ ประการที่แทงตลอดได้ยาก ธรรม ๘ ประการที่ควรให้เกิดขึ้น
ธรรม ๘ ประการที่ควรรู้ยิ่ง ธรรม ๘ ประการที่ควรทำให้แจ้ง

(ก) **ธรรม ๘ ประการที่มีอุปการะมาก** คืออะไร

คือ เหตุ ๘ ประการ ปัจจัย ๘ ประการ เป็นไปเพื่อได้อาทิพรหมจริยกปัญญา ที่ยังไม่ได้ เพื่อภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งปัญญาที่ได้แล้ว

เหตุ ๘ ประการ ปัจจัย ๘ ประการ คืออะไร

คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้มีหิริโอตตัปปะ มีความรักและความเคารพอย่างแรงกล้าในพระศาสดา หรือในเพื่อนพรหมจารีบางรูป ซึ่งตั้งอยู่ในฐานะ ครูที่เธออาศัยอยู่ นี้เป็นเหตุเป็นปัจจัยประการที่ ๑ เป็นไปเพื่อได้ อาทิพรหมจริยกปัญญาที่ยังไม่ได้ เพื่อภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งปัญญาที่ได้แล้ว

๒. เป็นผู้มีหิริโอตตัปปะ มีความรักและความเคารพอย่างแรงกล้าในพระศาสดา หรือในเพื่อนพรหมจารีบางรูป ซึ่งตั้งอยู่ในฐานะ ครูที่เธออาศัยอยู่ เธอเข้าไปหาท่านเหล่านั้นตามเวลาอันควร สอบถามไต่สวนว่า “พระพุทธพจน์นี้เป็นอย่างไร เนื้อความของพระพุทธพจน์นี้เป็นอย่างไร” ท่านเหล่านั้นจะเปิดเผยธรรมที่ยังไม่เปิดเผย จะทำให้ง่ายซึ่งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้ง่าย และบรรเทาความสงสัยในธรรมที่น่าสงสัยหลายอย่างแก่เธอ นี้เป็นเหตุเป็นปัจจัยประการที่ ๒ เป็นไปเพื่อได้อาทิพรหมจริยกปัญญาที่ยังไม่ได้ เพื่อภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งปัญญาที่ได้แล้ว

๓. ครั้นฟังธรรมนั้นแล้ว ย่อมได้รับความสงบเย็น ๒ ประการคือ (๑) ความสงบเย็นทางกาย (๒) ความสงบเย็นทางจิต นี้เป็นเหตุเป็นปัจจัยประการที่ ๓ เป็นไปเพื่อได้อาทิพรหมจริยกปัญญาที่ยังไม่ได้ เพื่อภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งปัญญาที่ได้แล้ว

๔. เป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในพระปาติโมกข์[๑] เพียบพร้อม ด้วยอาจาระ (มารยาท)และโคจร(การเที่ยวไป) มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย นี้เป็นเหตุเป็นปัจจัยประการที่ ๔ เป็นไปเพื่อได้อาทิพรหมจริยกปัญญา ที่ยังไม่ได้ เพื่อภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งปัญญาที่ได้แล้ว

๕. เป็นพหูสูต ทรงสุตะสั่งสมสุตะ เป็นผู้ได้ฟังมาก ซึ่งธรรมทั้งหลาย ที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์ครบถ้วน แล้วทรงจำไว้ได้คล่องปาก ขึ้นใจ แทงตลอดดีด้วยทิฏฐิ นี้เป็นเหตุเป็นปัจจัยประการที่ ๕ เป็นไปเพื่อได้อาทิพรหมจริยกปัญญาที่ยังไม่ได้ เพื่อภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งปัญญาที่ได้แล้ว

---

[๑] **สังวรในพระปาติโมกข์** มีอรรถาธิบายแต่ละคำดังนี้ สังวร หมายถึงการไม่ล่วงละเมิดทางกาย ทางวาจา ปาติโมกข์ หมายถึงศีลสิกขาบทที่เป็นเหตุให้ผู้รักษาหลุดพ้นจากทุกข์ (ปาติ=รักษา+โมกขะ = ความหลุดพ้น) (วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๑๔/๑๗)

๖. เป็นผู้ปรารภความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ นี้เป็นเหตุเป็นปัจจัยประการที่ ๖ เป็นไปเพื่อได้อาทิพรหมจริยกปัญญาที่ยังไม่ได้ เพื่อภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งปัญญาที่ได้แล้ว

๗. เป็นผู้มีสติ คือ ประกอบด้วยสติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตน[๑] อย่างยิ่ง ระลึกถึงสิ่งที่ทำ และคำที่พูดแม้นานได้ นี้เป็นเหตุเป็นปัจจัยประการที่ ๗ เป็นไปเพื่อได้อาทิพรหมจริยกปัญญาที่ยังไม่ได้ เพื่อภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งปัญญาที่ได้แล้ว

๘. ภิกษุพิจารณาเห็นความเกิดและความเสื่อมในอุปาทานขันธ์ ๕ อยู่ว่า “รูปเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งรูปเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งรูปเป็นอย่างนี้ เวทนาเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่ง เวทนาเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งเวทนาเป็นอย่างนี้ สัญญาเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งสัญญาเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งสัญญาเป็นอย่างนี้ สังขารเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งสังขารเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งสังขารเป็นอย่างนี้ วิญญาณเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งวิญญาณเป็นอย่างนี้” นี้เป็นเหตุเป็นปัจจัยประการที่ ๘ เป็นไป เพื่อได้อาทิพรหมจริยกปัญญาที่ยังไม่ได้ เพื่อภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งปัญญาที่ได้แล้ว

นี้ คือธรรม ๘ ประการที่มีอุปการะมาก

(ข) **ธรรม ๘ ประการที่ควรเจริญ** คืออะไร

คือ อริยมรรคมีองค์[๒] ๘ ได้แก่

๑. สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ)
๒. สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ)
๓. สัมมาวาจา (เจรจาชอบ)
๔. สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ)
๕. สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ)
๖. สัมมาวายามะ (พยายามชอบ)
๗. สัมมาสติ (ระลึกชอบ)

---

[๑] ดูเชิงอรรถที่ ๓ ข้อ ๓๓๑ หน้า ๓๓๔ ในเล่มนี้

[๒] ดูเทียบข้อ ๓๓๓ หน้า ๓๔๐ ในเล่มนี้

๘. สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ)

นี้ คือธรรม ๘ ประการที่ควรเจริญ

(ค) **ธรรม ๘ ประการที่ควรกำหนดรู้** คืออะไร

คือ โลกธรรม[๑] ๘ ได้แก่

๑. ได้ลาภ ๒. เสื่อมลาภ
๓. ได้ยศ ๔. เสื่อมยศ
๕. นินทา ๖. สรรเสริญ
๗. สุข ๘. ทุกข์

นี้ คือธรรม ๘ ประการที่ควรกำหนดรู้

(ฆ) **ธรรม ๘ ประการที่ควรละ** คืออะไร

คือ มิจฉัตตธรรม[๒] (ธรรมที่ผิด) ๘ ได้แก่

๑. มิจฉาทิฏฐิ (เห็นผิด)
๒. มิจฉาสังกัปปะ (ดำริผิด)
๓. มิจฉาวาจา (เจรจาผิด)
๔. มิจฉากัมมันตะ (กระทำผิด)
๕. มิจฉาอาชีวะ (เลี้ยงชีพผิด)
๖. มิจฉาวายามะ (พยายามผิด)
๗. มิจฉาสติ (ระลึกผิด)
๘. มิจฉาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นผิด)

นี้ คือธรรม ๘ ประการที่ควรละ

(ง) **ธรรม ๘ ประการที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม** คืออะไร

คือ กุสีตวัตถุ[๓] (เหตุแห่งความเกียจคร้าน) ๘ ได้แก่

๑. ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ มีงานที่ต้องทำ เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า “เราจักต้องทำงาน เมื่อเราทำงานอยู่ กายจักเมื่อยล้า อย่ากระนั้นเลย เราจะนอน” เธอจึงนอนเสีย ไม่ปรารภความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง นี้เป็นกุสีตวัตถุประการที่ ๑

---

[๑] ดูเทียบข้อ ๓๓๗ หน้า ๓๔๘ ในเล่มนี้

[๒] ดูเทียบข้อ ๓๓๓ หน้า ๓๔๐ ในเล่มนี้

[๓] ดูเทียบข้อ ๓๓๔ หน้า ๓๔๑-๓๔๒ ในเล่มนี้

๒. ภิกษุทำงานแล้ว เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า “เราได้ทำงานแล้ว เมื่อเราทำงานอยู่ กายเมื่อยล้าแล้ว อย่ากระนั้นเลย เราจะนอน” เธอจึงนอนเสีย ไม่ปรารภความเพียร ฯลฯ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง นี้เป็นกุสีตวัตถุประการที่ ๒

๓. ภิกษุต้องเดินทาง เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า “เราจักต้องเดินทาง เมื่อเราเดินทาง กายจักเมื่อยล้า อย่ากระนั้นเลย เราจะนอน” เธอจึงนอนเสีย ไม่ปรารภความเพียร ฯลฯ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง นี้เป็นกุสีตวัตถุประการที่ ๓

๔. ภิกษุเดินทางแล้ว เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า “เราเดินทางแล้ว เมื่อเราเดินทางอยู่ กายเมื่อยล้าแล้ว อย่ากระนั้นเลย เราจะนอน” เธอจึงนอนเสีย ไม่ปรารภความเพียร ฯลฯ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง นี้เป็นกุสีตวัตถุประการที่ ๔

๕. ภิกษุเที่ยวบิณฑบาตตามบ้านหรือนิคม ไม่ได้โภชนะเศร้าหมอง หรือประณีตบริบูรณ์เพียงพอตามต้องการ เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า “เราเที่ยวบิณฑบาตตามบ้านหรือนิคม ก็ไม่ได้ โภชนะเศร้าหมองหรือประณีตบริบูรณ์เพียงพอตามต้องการ กายของเรานั้นเมื่อยล้าแล้ว ไม่ควรแก่การงาน อย่ากระนั้นเลย เราจะนอน” เธอจึงนอนเสีย ไม่ปรารภความเพียร ฯลฯ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง นี้เป็นกุสีตวัตถุประการที่ ๕

๖. ภิกษุเที่ยวบิณฑบาตตามบ้านหรือนิคม ได้โภชนะเศร้าหมองหรือประณีตบริบูรณ์เพียงพอตามต้องการ เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า “เราเที่ยวบิณฑบาตตามบ้านหรือนิคม ได้โภชนะเศร้าหมองหรือประณีตบริบูรณ์เพียงพอตามต้องการแล้ว กายของเรานั้นหนัก ไม่ควรแก่การงาน จะเป็นเหมือนถั่วราชมาส ชุ่มด้วยน้ำ อย่ากระนั้นเลย เราจะนอน” เธอจึงนอนเสีย ไม่ปรารภความเพียร ฯลฯ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง นี้เป็นกุสีตวัตถุประการที่ ๖

๗. ภิกษุเกิดอาพาธขึ้นเล็กน้อย เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า “เราเกิดอาพาธขึ้นเล็กน้อยแล้ว มีข้ออ้างที่จะนอนได้ อย่ากระนั้นเลย เราจะนอน” เธอจึงนอนเสีย ไม่ปรารภความเพียร ฯลฯ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง นี้เป็นกุสีตวัตถุประการที่ ๗

๘. ภิกษุหายอาพาธแล้ว แต่หายอาพาธยังไม่นาน เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า “เราหายอาพาธแล้ว แต่หายอาพาธยังไม่นาน กายของเรานั้นยังอ่อนแอ ไม่ควรแก่การงาน มีข้ออ้างที่จะนอนได้ อย่ากระนั้นเลย เราจะนอน” เธอจึงนอนเสีย ไม่ปรารภ ความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่ บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง นี้เป็นกุสีตวัตถุประการที่ ๘

นี้ คือธรรม ๘ ประการที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม

(จ) **ธรรม ๘ ประการที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ** คืออะไร

คือ อารัมภวัตถุ[๑] (เหตุแห่งการปรารภความเพียร) ๘ ได้แก่

๑. ภิกษุในพระในธรรมวินัยนี้ มีงานที่ต้องทำ เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า “เราจักต้องทำงาน เมื่อเราทำงาน การจะใส่ใจคำ สั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายมิใช่ทำได้ง่าย อย่ากระนั้น เลย เราจะรีบปรารภความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง” เธอจึงปรารภความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง นี้เป็น อารัมภวัตถุประการที่ ๑

๒. ภิกษุทำงานแล้ว เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า “เราได้ทำงานแล้ว เมื่อเราทำงานอยู่ ก็ไม่สามารถที่จะใส่ใจคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้ อย่ากระนั้นเลย เราจะรีบปรารภความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง” เธอจึงปรารภความเพียร ฯลฯ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง นี้เป็นอารัมภวัตถุ ประการที่ ๒

๓. ภิกษุต้องเดินทาง เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า “เราจักต้องเดินทาง การที่เราเดินทางอยู่ จะใส่ใจคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย มิใช่ทำได้ง่าย อย่ากระนั้นเลย เราจะรีบปรารภความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรม ที่ยังไม่ทำให้แจ้ง” เธอจึงปรารภความเพียร ฯลฯ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง นี้เป็นอารัมภวัตถุประการ ที่ ๓

---

[๑] ดูเทียบข้อ ๓๓๕ หน้า ๓๔๓-๓๔๔ ในเล่มนี้

๔. ภิกษุเดินทางแล้ว เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า “เราได้เดินทางแล้ว เมื่อเดินทางอยู่ ก็ไม่สามารถที่จะใส่ใจคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้อย่ากระนั้นเลย เราจะรีบปรารภความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้ แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง” เธอจึงปรารภความเพียร ฯลฯ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง นี้เป็นอารัมภวัตถุประการ ที่ ๔

๕. ภิกษุเที่ยวบิณฑบาตตามบ้านหรือนิคม ไม่ได้โภชนะเศร้าหมอง หรือประณีตบริบูรณ์เพียงพอตามต้องการ เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า “เราเที่ยวบิณฑบาตตามบ้านหรือนิคม ไม่ได้โภชนะเศร้าหมองหรือประณีตบริบูรณ์เพียงพอตามต้องการ กายของเรานั้นเบา ควรแก่การงาน อย่ากระนั้นเลย เราจะรีบปรารภความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง” เธอจึงปรารภความเพียร ฯลฯ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง นี้เป็น อารัมภวัตถุประการที่ ๕

๖. ภิกษุเที่ยวบิณฑบาตตามบ้านหรือนิคม ได้โภชนะเศร้าหมองหรือประณีตบริบูรณ์เพียงพอตามต้องการ เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า “เราเที่ยวบิณฑบาตตามบ้านหรือนิคม ได้โภชนะเศร้าหมองหรือประณีตบริบูรณ์เพียงพอตามต้องการแล้ว ร่างกาย ของเรานั้นมีกำลัง ควรแก่การงาน อย่ากระนั้นเลย เราจะรีบปรารภความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง” เธอจึงปรารภ ความเพียร ฯลฯ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง นี้เป็นอารัมภวัตถุประการที่ ๖

๗. ภิกษุเกิดอาพาธขึ้นเล็กน้อย เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า “เราเกิดอาพาธขึ้นเล็กน้อยแล้ว เป็นไปได้ที่อาพาธของเราจะพึงรุนแรงขึ้น อย่ากระนั้นเลย เราจะรีบปรารภความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง” เธอจึงปรารภความเพียร ฯลฯ เพื่อทำให้แจ้ง ธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง นี้เป็นอารัมภวัตถุประการที่ ๗

๘. ภิกษุหายอาพาธแล้ว แต่หายอาพาธยังไม่นาน เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า “เราหายอาพาธแล้ว แต่หายอาพาธยังไม่นาน เป็นไปได้ที่อาพาธของเราจะพึงกลับกำเริบขึ้น อย่ากระนั้นเลย เราจะรีบปรารภความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำ

ให้แจ้ง" เธอจึง ปรารภความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง นี้เป็น อารัมภวัตถุประการที่ ๘

นี้ คือธรรม ๘ ประการที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ

(๖) **ธรรม ๘ ประการที่แทงตลอดได้ยาก** คืออะไร

คือ กาลที่ไม่ใช่ขณะ ไม่ใช่สมัย เพื่อจะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์[๑] ได้แก่

๑. พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลกนี้แล้ว และทรงแสดงธรรม[๒]ที่นำความสงบมาให้ เป็นไปเพื่อปรินิพพาน[๓] ให้ถึงการตรัสรู้ที่พระสุคตทรงประกาศไว้แล้ว แต่บุคคลนี้เป็นผู้เข้าถึงนรก นี้เป็นกาลที่ไม่ใช่ขณะ ไม่ใช่สมัย เพื่อจะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ข้อที่ ๑

๒. พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลกแล้ว และทรงแสดงธรรม ที่นำความสงบมาให้ เป็นไปเพื่อปรินิพพาน ให้ถึงการตรัสรู้ ที่พระสุคตทรงประกาศไว้แล้ว แต่บุคคลนี้เป็นผู้เข้าถึงกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน นี้ก็เป็นกาลที่ไม่ใช่ขณะ ไม่ใช่สมัย เพื่อจะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ข้อที่ ๒

๓. พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลกแล้ว และทรงแสดงธรรมที่นำความสงบมาให้ เป็นไปเพื่อปรินิพพาน ให้ถึงการตรัสรู้ ที่พระสุคตทรงประกาศไว้แล้ว แต่บุคคลนี้เป็นผู้เข้าถึงเปรตวิสัย นี้ก็เป็นกาลที่ไม่ใช่ขณะ ไม่ใช่สมัย เพื่อจะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ข้อที่ ๓

๔. พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลกแล้ว และทรงแสดงธรรมที่นำความสงบมาให้ เป็นไปเพื่อปรินิพพาน ให้ถึงการตรัสรู้ ที่พระสุคตทรงประกาศไว้แล้ว แต่บุคคลนี้เป็นผู้เข้าถึงเทพนิกาย[๔]ที่มีอายุยืนชั้นใดชั้นหนึ่ง นี้ก็เป็นกาลที่ไม่ใช่ขณะ ไม่ใช่สมัย เพื่อจะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ข้อที่ ๔

๕. พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลกแล้ว และทรงแสดงธรรมที่นำความสงบมาให้ เป็นไปเพื่อปรินิพพาน ให้ถึงการตรัสรู้ ที่พระสุคตทรงประกาศไว้แล้ว แต่บุคคลนี้เป็นผู้กลับมาเกิดในปัจจันต

---

[๑] ดูเทียบข้อ ๓๔๒ หน้า ๓๕๕-๓๕๖ ในเล่มนี้, องฺ.อฏฺ□ก. (ไทย) ๒๓/๒๙/๒๗๘-๒๘๐

[๒] **ธรรม** ในที่นี้หมายถึงสัจจะ ๔ (องฺ.อฏฺ□ก.อ. (บาลี) ๓/๒๙/๒๔๘)

[๓] **ปรินิพพาน** ในที่นี้หมายถึงความดับกิเลส (องฺ.อฏฺ□ก.อ. (บาลี) ๓/๒๙/๒๔๘)

[๔] ดูเชิงอรรถที่ ๓ ข้อ ๓๔๒ หน้า ๓๕๕ ในเล่มนี้

ชนบท อยู่ในพวกมิลักขะผู้ไม่รู้เดียงสา ที่ไม่มีภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกาผ่านไปมา นี้ก็เป็นกาลที่ไม่ใช่ขณะ ไม่ใช่สมัย เพื่อจะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ข้อที่ ๕

๖. พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลกแล้ว ฯลฯ แต่บุคคลนี้เป็นผู้กลับมาเกิดในมัชฌิมชนบท เป็นมิจฉาทิฏฐิ มีความเห็นวิปริตว่า “ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล การเซ่นสรวงไม่มีผล ผลวิบากของกรรมที่ทำดีและทำชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มีคุณ บิดาไม่มีคุณ โอปปาติกสัตว์ไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ ทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง ก็ไม่มีในโลกนี้” นี้ก็เป็นกาลที่ไม่ใช่ขณะ ไม่ใช่สมัย เพื่อจะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ข้อที่ ๖

๗. พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลกแล้ว ฯลฯ แต่บุคคลนี้เป็นผู้กลับมาเกิดในมัชฌิมชนบท เป็นคนมีปัญญาทราม โง่เขลา เป็นคนเซอะ[๑] ไม่สามารถจะรู้เนื้อความแห่งสุภาษิตและทุพภาษิตได้ นี้ก็เป็นกาลที่ไม่ใช่ขณะ ไม่ใช่สมัย เพื่อจะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ข้อที่ ๗

๘. พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่เสด็จอุบัติขึ้นในโลก และไม่ทรงแสดงธรรมที่นำความสงบมาให้ เป็นไปเพื่อปรินิพพาน ให้ถึงการตรัสรู้ ที่พระสุคตทรงประกาศไว้แล้ว ถึงบุคคลนี้จะกลับมาเกิดในมัชฌิมชนบท และเป็นผู้มีปัญญาไม่โง่เขลา ไม่เป็น คนเซอะ สามารถรู้เนื้อความแห่งสุภาษิตและทุพภาษิตได้ นี้ก็เป็นกาลที่ไม่ใช่ขณะ ไม่ใช่สมัย เพื่อจะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ ข้อที่ ๘

นี้ คือธรรม ๘ ประการที่แทงตลอดได้ยาก

(ช) **ธรรม ๘ ประการที่ควรให้เกิดขึ้น** คืออะไร

คือ ความตรึกของมหาบุรุษ[๒] ๘ ได้แก่

---

[๑] **เป็นคนเซอะ** แปลจากบาลีว่า “เอฬมูโค” อรรถกถาอธิบายไขความว่า “ปคฺฆริตเขฬมูโค” แปลว่า “เป็นใบ้มีน้ำลายไหล” (องฺ.ปญฺจก.อ. (บาลี) ๓/๑๑๒/๔๘) หมายถึงใช้ปากพูดได้บ้าง พูดไม่ชัด (สำ.ม.อ. (บาลี) ๓/๒๒๕-๒๓๑/๒๒๓) แต่ในอภิธานปฺปทีปิกาฎีกา อธิบายว่า หมายถึงผู้ไม่ฉลาดพูด ไม่ฉลาดฟัง และ ไม่ฉลาดในภาษาที่จะพูด (วตฺตุ□ โสตุญฺจ อกุสโล, วจเน จ อกุสโล) ท่านแยกอธิบายไว้ว่า เอโฬ หมายถึง พธิโร (คนหูหนวก) มูโค หมายถึง อวจโน (พูดไม่ได้) หรือหมายถึงคนโอ้อวด (สเ□ปี เอฬมูโค) (อภิธา : ฎีกา (บาลี) คาถา ๗๓๔)

[๒] ดูเทียบ องฺ.อฏ□ก. (ไทย) ๒๓/๓๐/๒๘๖

๑. นี้เป็นธรรมของบุคคลผู้มักน้อย ไม่ใช่ธรรมของบุคคลผู้มักมาก

๒. นี้เป็นธรรมของบุคคลผู้สันโดษ ไม่ใช่ธรรมของบุคคลผู้ไม่สันโดษ

๓. นี้เป็นธรรมของบุคคลผู้สงัด ไม่ใช่ธรรมของบุคคลผู้ยินดีในการคลุกคลี

๔ นี้เป็นธรรมของบุคคลผู้ปรารภความเพียร ไม่ใช่ธรรมของบุคคลผู้เกียจคร้าน

๕. นี้เป็นธรรมของบุคคลผู้มีสติตั้งมั่น ไม่ใช่ธรรมของบุคคลผู้หลงสติ

๖. นี้เป็นธรรมของบุคคลผู้มีใจตั้งมั่น ไม่ใช่ธรรมของบุคคลผู้มีใจไม่ตั้งมั่น

๗. นี้เป็นธรรมของบุคคลผู้มีปัญญา ไม่ใช่ธรรมของบุคคลผู้มีปัญญาทราม

๘. นี้เป็นธรรมของบุคคลผู้ยินดีในนิปปปัญจธรรม[๑] ผู้พอใจในนิปปปัญจธรรม ไม่ใช่ธรรมของบุคคลผู้ยินดีในปปัญจธรรม ผู้พอใจในปปัญจธรรม

นี้ คือธรรม ๘ ประการที่ควรให้เกิดขึ้น

(ฌ) **ธรรม ๘ ประการที่ควรรู้ยิ่ง** คืออะไร

คือ อภิภายตนะ[๒] ๘ ได้แก่

๑. บุคคลหนึ่งมีรูปสัญญาภายใน เห็นรูปทั้งหลายภายนอก ขนาดเล็ก มีสีสันดีหรือไม่ดี ครอบงำรูปเหล่านั้นได้ มีสัญญาอย่างนี้ว่า “เรารู้ เราเห็น” นี้เป็นอภิภายตนะประการที่ ๑

๒. บุคคลหนึ่งมีรูปสัญญาภายใน เห็นรูปทั้งหลายภายนอกขนาด ใหญ่ มีสีสันดีหรือไม่ดี ครอบงำรูปเหล่านั้นได้ มีสัญญาอย่างนี้ว่า “เรารู้ เราเห็น” นี้เป็นอภิภายตนะประการที่ ๒

๓. บุคคลหนึ่งมีอรูปสัญญาภายใน[๓] เห็นรูปทั้งหลายภายนอกขนาดเล็ก มีสีสันดีหรือไม่ดี ครอบงำรูปเหล่านั้นได้ มีสัญญาอย่างนี้ว่า “เรารู้ เราเห็น” นี้เป็นอภิภายตนะประการที่ ๓

๔. บุคคลหนึ่งมีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปทั้งหลายภายนอกขนาดใหญ่ มีสีสันดีหรือไม่ดี ครอบงำรูปเหล่านั้นได้ มีสัญญาอย่างนี้ว่า “เรารู้ เราเห็น” นี้เป็นอภิภายตนะประการที่ ๔

---

[๑] **นิปปปัญจธรรม** ในที่นี้หมายถึงธรรมที่ปราศจากสิ่งปรุงแต่ง คือ ตัณหา มานะ และทิฏฐิ (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๕๘/๒๖๔)

[๒] ดูเทียบข้อ ๓๓๘ หน้า ๓๔๘-๓๕๐ ในเล่มนี้, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๗๓/๑๒๐-๑๒๒, องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๙/๗๑-๗๒

[๓] ดูเชิงอรรถที่ ๑ ข้อ ๓๓๘ หน้า ๓๔๙ ในเล่มนี้

๕. บุคคลหนึ่งมีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปทั้งหลายภายนอก ที่เขียว มีสีเขียว เปรียบด้วยของเขียว มีสีเขียวเข้ม เปรียบเหมือนดอกผักตบที่เขียว มีสีเขียว เปรียบด้วยของเขียว มีสีเขียวเข้ม ฉันใด หรือเปรียบเหมือนผ้าเมืองพาราณสี อันมี เนื้อละเอียดทั้ง ๒ ด้านที่เขียว มีสีเขียว เปรียบด้วยของเขียว มีสีเขียวเข้ม ฉันใด บุคคลหนึ่งมีอรูปสัญญาภายใน ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เห็นรูปทั้งหลายภายนอกที่เขียว มีสีเขียว เปรียบด้วยของเขียว มีสีเขียวเข้ม ครอบงำรูปเหล่านั้นได้ มีสัญญาอย่างนี้ว่า “เรารู้ เราเห็น” นี้เป็นอภิภายตนะประการที่ ๕

๖. บุคคลหนึ่งมีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปทั้งหลายภายนอกที่เหลือง มีสีเหลือง เปรียบด้วยของเหลือง มีสีเหลืองเข้ม เปรียบเหมือนดอกกรรณิการ์ที่เหลือง มีสีเหลือง เปรียบด้วยของเหลือง มีสีเหลืองเข้ม ฉันใด หรือเปรียบเหมือนผ้าเมืองพาราณสี อันมีเนื้อละเอียดทั้ง ๒ ด้านที่เหลือง มีสีเหลือง เปรียบด้วยของเหลือง มีสีเหลืองเข้ม ฉันใด บุคคลหนึ่งมีอรูปสัญญาภายใน ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เห็นรูปทั้งหลายภายนอกที่เหลือง มีสีเหลือง เปรียบด้วยของเหลือง มีสีเหลืองเข้ม ครอบงำรูปเหล่านั้นได้ มีสัญญาอย่างนี้ว่า “เรารู้ เราเห็น” นี้เป็นอภิภายตนะประการที่ ๖

๗. บุคคลหนึ่งมีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปทั้งหลายภายนอก ที่แดง มีสีแดง เปรียบด้วยของแดง มีสีแดงเข้ม เปรียบเหมือน ดอกชบาที่แดง มีสีแดง เปรียบด้วยของแดง มีสีแดงเข้ม ฉันใด หรือเปรียบเหมือนผ้าเมืองพาราณสี อันมีเนื้อละเอียดทั้ง ๒ ด้านที่แดง มีสีแดง เปรียบด้วยของแดง มีสีแดงเข้ม ฉันใด บุคคลหนึ่งมีอรูปสัญญาภายใน ก็ฉันนั้นเหมือนกัน เห็นรูปทั้งหลายภายนอกที่แดง มีสีแดง เปรียบด้วยของแดง มีสีแดงเข้ม ครอบงำรูปเหล่านั้นได้ มีสัญญาอย่างนี้ว่า “เรารู้ เราเห็น” นี้เป็นอภิภายตนะประการที่ ๗

๘. บุคคลหนึ่งมีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปทั้งหลายภายนอก ที่ขาว มีสีขาว เปรียบด้วยของขาว มีสีขาวเข้ม เปรียบเหมือนดาวประกายพรึกที่ขาว มีสีขาว เปรียบด้วยของขาว มีสีขาว เข้ม ฉันใด หรือเปรียบเหมือนผ้าเมืองพาราณสี อันมีเนื้อละเอียดทั้ง ๒ ด้านที่ขาว มีสีขาว เปรียบด้วยของขาว มีสี ขาวเข้ม ฉันใด บุคคลหนึ่งมีอรูปสัญญาภายใน ก็ฉันนั้นเ หมือนกัน เห็นรูปทั้งหลายภายนอกที่ขาว มีสีขาว เปรียบด้วย ของขาว มีสีขาวเข้ม

ครอบงำรูปเหล่านั้นได้ มีสัญญาอย่างนี้ว่า “เรารู้ เราเห็น” นี้เป็นอภิภายตนะประการที่ ๘

นี้ คือธรรม ๘ ประการที่ควรรู้ยิ่ง

(ญ) ธรรม ๘ ประการที่ควรทำให้แจ้ง คืออะไร

คือ วิโมกข์[๑] ๘ ได้แก่

๑. บุคคลผู้มีรูป เห็นรูปทั้งหลาย นี้เป็นวิโมกข์ประการที่ ๑

๒. บุคคลผู้มีอรูปสัญญาภายใน เห็นรูปทั้งหลายภายนอก นี้เป็นวิโมกข์ประการที่ ๒

๓. บุคคลผู้น้อมใจไปว่า “งาม” เท่านั้น นี้เป็นวิโมกข์ประการที่ ๓

๔. บุคคลบรรลุอากาสานัญจายตนฌานโดยกำหนดว่า “อากาศหา ที่สุดมิได้” อยู่ เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิฆสัญญา ไม่กำหนด นานัตตสัญญาโดยประการทั้งปวง นี้เป็นวิโมกข์ประการที่ ๔

๕. บุคคลล่วงอากาสานัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุวิญญาณัญจายตนฌานโดยกำหนดว่า “วิญญาณหาที่สุดมิได้” อยู่ นี้เป็นวิโมกข์ประการที่ ๕

๖. บุคคลล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุอากิญจัญญายตนฌานโดยกำหนดว่า “ไม่มีอะไร” อยู่ นี้เป็นวิโมกข์ประการที่ ๖

๗. บุคคลล่วงอากิญจัญญายนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุ เนวสัญญานาสัญญายตนฌานอยู่ นี้เป็นวิโมกข์ประการที่ ๗

๘. บุคคลล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธอยู่ นี้เป็นวิโมกข์ประการที่ ๘

นี้ คือธรรม ๙ ประการที่ควรทำให้แจ้ง

ธรรม ๘๐ ประการนี้ เป็นของจริง เป็นของแท้ แน่นอน ไม่ผิดพลาด ไม่เป็นอย่างอื่น ที่พระตถาคตตรัสรู้แล้วโดยชอบ ด้วยประการฉะนี้

ธรรม ๙ ประการ

[๓๕๙] ธรรม ๙ ประการที่มีอุปการะมาก ธรรม ๙ ประการที่ควรเจริญ
ธรรม ๙ ประการที่ควรกำหนดรู้ ธรรม ๙ ประการที่ควรละ
ธรรม ๙ ประการที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม ธรรม ๙ ประการที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ

---

[๑] ดูเทียบข้อ ๓๓๙ หน้า ๓๕๐-๓๕๑ ในเล่มนี้

ธรรม ๙ ประการที่แทงตลอดได้ยาก ธรรม ๙ ประการที่ควรให้เกิดขึ้น

ธรรม ๙ ประการที่ควรรู้ยิ่ง ธรรม ๙ ประการที่ควรทำให้แจ้ง

(ก) **ธรรม ๙ ประการที่มีอุปการะมาก** คืออะไร

คือ ธรรมมีโยนิโสมนสิการเป็นมูล ๙ ได้แก่

๑. บุคคลมนสิการโดยแยบคาย ปราโมทย์ย่อมเกิด

๒. เมื่อมีปราโมทย์ ปีติย่อมเกิด

๓. เมื่อใจเกิดปีติ กายย่อมสงบ

๔. ผู้มีกายสงบ ย่อมได้รับสุข

๕. เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น

๖. เมื่อจิตตั้งมั่น ย่อมรู้ ย่อมเห็นตามความเป็นจริง

๗. เมื่อรู้ เมื่อเห็นตามความเป็นจริง ย่อมเบื่อหน่ายได้เอง

๘. เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด

๙. เพราะคลายกำหนัด จึงหลุดพ้น

นี้ คือธรรม ๙ ประการที่มีอุปการะมาก

(ข) **ธรรม ๙ ประการที่ควรเจริญ** คืออะไร

คือ องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ ๙ ได้แก่

๑. องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือสีลวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งศีล)

๒. องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือจิตตวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งจิต)

๓. องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือทิฏฐิวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งทิฏฐิ)

๔. องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือกังขาวิตรณวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย)

๕. องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นว่าเป็นทางหรือมิใช่ทาง)

๖. องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นทางดำเนิน)

๗. องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือญาณทัสสนวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ)

๘. องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือปัญญาวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งปัญญา)

๙. องค์ความเพียรเพื่อความบริสุทธิ์ คือวิมุตติวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งความหลุดพ้น)

นี้ คือธรรม ๙ ประการที่ควรเจริญ

(ค) **ธรรม ๙ ประการที่ควรกำหนดรู้** คืออะไร

คือ สัตตาวาส[๑] ๙ ได้แก่

๑. มีสัตว์ทั้งหลายผู้มีกายต่างกัน มีสัญญาต่างกัน คือ มนุษย์ เทพบางพวก และวินิปาติกะบางพวก นี้เป็นสัตตาวาสที่ ๑

๒. มีสัตว์ทั้งหลายผู้มีกายต่างกัน แต่มีสัญญาอย่างเดียวกัน คือ พวกเทพชั้นพรหมกายิกา (เทพผู้นับเนื่องในหมู่พรหม) เกิดในปฐมฌาน นี้เป็นสัตตาวาสที่ ๒

๓. มีสัตว์ทั้งหลายผู้มีกายอย่างเดียวกัน แต่มีสัญญาต่างกัน คือ พวกเทพชั้นอาภัสสระ นี้เป็นสัตตาวาสที่ ๓

๔. มีสัตว์ทั้งหลายผู้มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน คือ พวกเทพชั้นสุภกิณหะ (เทพผู้เต็มไปด้วยความงดงาม) นี้เป็น สัตตาวาสที่ ๔

๕. มีสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่มีสัญญา ไม่เสวยอารมณ์ คือ พวกเทพชั้นอสัญญีสัตตพรหม นี้เป็นสัตตาวาสที่ ๕

๖. มีสัตว์ทั้งหลายผู้บรรลุอากาสานัญจายตนฌานโดยกำหนดว่า “อากาศหาที่สุดมิได้” เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิฆสัญญา ไม่กำหนดนานัตตสัญญาโดยประการทั้งปวง นี้เป็นสัตตาวาสที่ ๖

๗. มีสัตว์ทั้งหลายผู้ล่วงอากาสานัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุวิญญาณัญจายตนฌานโดยกำหนดว่า “วิญญาณหาที่สุดมิได้” นี้เป็นสัตตาวาสที่ ๗

๘. มีสัตว์ทั้งหลายผู้ล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุอากิญจัญญายตนฌานโดยกำหนดว่า “ไม่มีอะไร” นี้เป็นสัตตาวาสที่ ๘

๙. มีสัตว์ทั้งหลายผู้ล่วงอากิญจัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน นี้เป็นสัตตาวาสที่ ๙

นี้ คือธรรม ๙ ประการที่ควรกำหนดรู้

(ฆ) **ธรรม ๙ ประการที่ควรละ** คืออะไร

คือ ธรรมมีตัณหาเป็นมูลเหตุ[๑] ๙ ได้แก่

---

[๑] ดูเทียบข้อ ๓๔๑ หน้า ๓๕๔-๓๕๕ ในเล่มนี้, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๒๗/๗๒-๗๓, องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๔๔/๖๙-๗๐

๑. เพราะอาศัยตัณหา ปริเยสนา (การแสวงหา) จึงเป็นไป

๒. เพราะอาศัยปริเยสนา ลาภะ(การได้) จึงเป็นไป

๓. เพราะอาศัยลาภะ วินิจฉยะ (การกำหนด) จึงเป็นไป

๔. เพราะอาศัยวินิจฉยะ ฉันทราคะ (ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ) จึงเป็นไป

๕. เพราะอาศัยฉันทราคะ อัชโฌสานะ (ความหมกมุ่นผังใจ) จึง เป็นไป

๖. เพราะอาศัยอัชโฌสานะ ปริคคหะ (การยึดถือครอบครอง) จึงเป็นไป

๗. เพราะอาศัยปริคคหะ มัจฉริยะ (ความตระหนี่) จึงเป็นไป

๘. เพราะอาศัยมัจฉริยะ อารักขะ (ความหวงกั้น) จึงเป็นไป

๙. เพราะอาศัยอารักขะเป็นเหตุ บาปอกุศลธรรมเป็นอเนก ที่เกิดขึ้น จากการถือท่อนไม้ การถือศัสตรา การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การกล่าวขึ้นเสียงว่า “มึง มึง” และการพูดเท็จ จึงเป็นไป[๒]

นี้ คือธรรม ๙ ประการที่ควรละ

(ง) **ธรรม ๙ ประการที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม** คืออะไร

คือ อาฆาตวัตถุ[๓] (เหตุผูกอาฆาต) ๙ ได้แก่

๑. บุคคลย่อมผูกอาฆาตว่า “ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์[๔]แก่เรา”

๒. บุคคลย่อมผูกอาฆาตว่า “ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา”

๓. บุคคลย่อมผูกอาฆาตว่า “ผู้นี้จักทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา”

๔. บุคคลย่อมผูกอาฆาตว่า “ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา”

๕. บุคคลย่อมผูกอาฆาตว่า “ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา”

๖. บุคคลย่อมผูกอาฆาตว่า “ผู้นี้จักทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา”

๗. บุคคลย่อมผูกอาฆาตว่า “ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา”

---

[๑] ดูเทียบ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๐๓/๖๑, องฺ.นวก. (ไทย) ๒๓/๒๓/๔๘๘-๔๘๙

[๒] ดูเทียบ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๐๓/๖๑

[๓] ดูเทียบข้อ ๓๔๐ หน้า ๓๕๒ ในเล่มนี้, องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๗๙/๑๗๙

[๔] ดูเชิงอรรถที่ ๒ ข้อ ๓๔๐ หน้า ๓๕๒ ในเล่มนี้

๘. บุคคลย่อมผูกอาฆาตว่า “ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา”

๙. บุคคลย่อมผูกอาฆาตว่า “ผู้นี้จักทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คน ผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา”

นี้ คือธรรม ๙ ประการที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม

(จ) **ธรรม ๙ ประการที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ** คืออะไร

คือ อุบายเป็นเครื่องกำจัดอาฆาต ๙ ได้แก่

๑. บุคคลย่อมกำจัดอาฆาตว่า “ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา การทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรานั้น จะหาได้ในผู้นี้แต่ที่ไหน”[๑]

๒. บุคคลย่อมกำจัดอาฆาตว่า “ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา การทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรานั้น จะหาได้ในผู้นี้แต่ที่ไหน”

๓. บุคคลย่อมกำจัดอาฆาตว่า “ผู้นี้จักทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา การทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรานั้น จะหาได้ในผู้นี้แต่ที่ไหน”

๔. บุคคลย่อมกำจัดอาฆาตว่า “ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา การทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรานั้น จะหาได้ในผู้นี้แต่ที่ไหน”

๕. บุคคลย่อมกำจัดอาฆาตว่า “ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา การทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรานั้น จะหาได้ในผู้นี้แต่ที่ไหน”

๖. บุคคลย่อมกำจัดอาฆาตว่า “ผู้นี้จักทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา การทำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรานั้น จะหาได้ในผู้นี้แต่ที่ไหน”

๗. บุคคลย่อมกำจัดอาฆาตว่า “ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ที่ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา การทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรานั้น จะหาได้ในผู้นี้แต่ที่ไหน”

๘. บุคคลย่อมกำจัดอาฆาตว่า “ผู้นี้กำลังทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา การทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรานั้น จะหาได้ในผู้นี้แต่ที่ไหน”

---

[๑] ดูเทียบข้อ ๓๔๐ หน้า ๓๕๓-๓๕๔ ในเล่มนี้

๙. บุคคลย่อมกำจัดอาฆาตว่า “ผู้นี้จักทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา การทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรานั้น จะหาได้ในผู้นี้แต่ที่ไหน”

นี้ คือธรรม ๙ ประการที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ

(ฉ) **ธรรม ๙ ประการที่แทงตลอดได้ยาก** คืออะไร

คือ นานัตตะ (สภาวะที่ต่างกัน) ๙ ได้แก่

๑. ความต่างกันแห่งธาตุ[๑]

๒. เพราะอาศัยความต่างกันแห่งธาตุ ความต่างกันแห่งผัสสะ จึงเกิดขึ้น

๓. เพราะอาศัยความต่างกันแห่งผัสสะ ความต่างกันแห่งเวทนา จึงเกิดขึ้น

๔. เพราะอาศัยความต่างกันแห่งเวทนา ความต่างกันแห่งสัญญา จึงเกิดขึ้น

๕. เพราะอาศัยความต่างกันแห่งสัญญา ความต่างกันแห่งความดำริ จึงเกิดขึ้น

๖. เพราะอาศัยความต่างกันแห่งความดำริ ความต่างกันแห่งความพอใจ จึงเกิดขึ้น

๗. เพราะอาศัยความต่างกันแห่งความพอใจ ความต่างกันแห่งความเร่าร้อน จึงเกิดขึ้น

๘. เพราะอาศัยความต่างกันแห่งความเร่าร้อน ความต่างกันแห่งการแสวงหา จึงเกิดขึ้น

๙. เพราะอาศัยความต่างกันแห่งการแสวงหา ความต่างกันแห่งการได้ จึงเกิดขึ้น

นี้ คือธรรม ๙ ประการที่แทงตลอดได้ยาก

(ช) **ธรรม ๙ ประการที่ควรให้เกิดขึ้น** คืออะไร

คือ สัญญา[๒] ๙ ได้แก่

๑. อสุภสัญญา (ความกำหนดหมายความไม่งามแห่งกาย)

๒. มรณสัญญา (ความกำหนดหมายความตายที่จะต้องมาถึงเป็นธรรมดา)

๓. อาหาเร ปฏิกูลสัญญา (ความกำหนดหมายความปฏิกูลในอาหาร)

๔. สัพพโลเก อนภิรตสัญญา (ความกำหนดหมายความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง)

---

[๑] **ธาตุ** ในที่นี้หมายถึงธาตุ ๑๘ มีจักขุธาตุ เป็นต้น (ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๕๙/๒๖๕)

[๒] ดูเทียบ องฺ.นวก. (ไทย) ๒๓/๑๖/๔๗๒-๔๗๓

๕. อนิจจสัญญา (ความกำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร)

๖. อนิจเจ ทุกขสัญญา (ความกำหนดหมายความเป็นทุกข์ในความ ไม่เที่ยงแห่งสังขาร)

๗. ทุกเข อนัตตสัญญา (ความกำหนดหมายความเป็นอนัตตาในความเป็นทุกข์)

๘. ปหานสัญญา (ความกำหนดหมายเพื่อละอกุศลวิตกและบาปธรรมทั้งหลาย)

๙. วิราคสัญญา (ความกำหนดหมายวิราคะว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต)

นี้ คือธรรม ๙ ประการที่ควรให้เกิดขึ้น

(ฌ) **ธรรม ๙ ประการที่ควรรู้ยิ่ง** คืออะไร

คือ อนุปุพพวิหารธรรม[๑] ๙ ได้แก่

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่

๒ เพราะวิตกวิจารสงบระงับไป บรรลุทุติยฌานที่มีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่

๓. เพราะปีติจางคลายไป มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า “ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข”

๔. เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อน แล้ว บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะ อุเบกขาอยู่

๕. บรรลุอากาสานัญจายตนฌานโดยกำหนดว่า “อากาศหาที่สุดมิได้” อยู่ เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิฆสัญญา ไม่กำหนด นานัตตสัญญาโดยประการทั้งปวง

๖. ล่วงอากาสานัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุ วิญญาณัญจายตนฌานโดยกำหนดว่า “วิญญาณหาที่สุดมิได้” อยู่

๗. ล่วงวิญญาณัญจายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุอากิญจัญญายตนฌานโดยกำหนดว่า “ไม่มีอะไร” อยู่

---

[๑] ดูเทียบข้อ ๓๔๓ หน้า ๓๕๗ ในเล่มนี้, องฺ.นวก. (ไทย) ๒๓/๓๓/๕๐๓-๕๐๗

๘. ล่วงอากิญจัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนฌานอยู่

๙. ล่วงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธอยู่

นี้ คือธรรม ๙ ประการที่ควรรู้ยิ่ง

(ญ) **ธรรม ๙ ประการที่ควรทำให้แจ้ง** คืออะไร

คือ อนุปุพพนิโรธ[๑] ๙ ได้แก่

๑. กามสัญญาของผู้เข้าปฐมฌานดับไป

๒. วิตก วิจารของผู้เข้าทุติยฌานดับไป

๓. ปีติของผู้เข้าตติยฌานดับไป

๔. ลมหายใจเข้าลมหายใจออกของผู้เข้าจตุตถฌานดับไป

๕. รูปสัญญาของผู้เข้าอากาสานัญจายตนฌานดับไป

๖. อากาสานัญจายตนสัญญาของผู้เข้าวิญญาณัญจายตนฌาน ดับไป

๗. วิญญาณัญจายตนสัญญาของผู้เข้าอากิญจัญญายตนฌาน ดับไป

๘. อากิญจัญญายตนสัญญาของผู้เข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ดับไป

๙. สัญญาและเวทนาของผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธดับไป

นี้ คือธรรม ๙ ประการที่ควรทำให้แจ้ง

ธรรม ๙๐ ประการนี้ เป็นของจริง เป็นของแท้ แน่นอน ไม่ผิดพลาด ไม่เป็นอย่างอื่น ที่พระตถาคตตรัสรู้แล้วโดยชอบ ด้วยประการฉะนี้

ธรรม ๑๐ ประการ

[๓๖๐] ธรรม ๑๐ ประการที่มีอุปการะมาก ธรรม ๑๐ ประการที่ควรเจริญ
ธรรม ๑๐ ประการที่ควรกำหนดรู้ ธรรม ๑๐ ประการที่ควรละ
ธรรม ๑๐ ประการที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม ธรรม ๑๐ ประการที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ
ธรรม ๑๐ ประการที่แทงตลอดได้ยาก ธรรม ๑๐ ประการที่ควรให้เกิดขึ้น
ธรรม ๑๐ ประการที่ควรรู้ยิ่ง ธรรม ๑๐ ประการที่ควรทำให้แจ้ง

(ก) **ธรรม ๑๐ ประการที่มีอุปการะมาก** คืออะไร

คือ นาถกรณธรรม[๒] (ธรรมเครื่องกระทำที่พึ่ง) ๑๐ ได้แก่

---

[๑] ดูเทียบข้อ ๓๔๔ หน้า ๓๕๘ ในเล่มนี้, องฺ.นวก. (ไทย) ๒๓/๓๑/๕๐๑-๕๐๒

[๒] ดูเทียบข้อ ๓๔๕ หน้า ๓๕๙-๓๖๑ ในเล่มนี้, องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗/๓๑-๓๓

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในพระปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจาระ(มารยาท)และโคจร(การเที่ยวไป) มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย แม้การที่ภิกษุเป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในพระปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจาระและโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย นี้เป็นนาถกรณธรรม

๒. เป็นพหูสูต ทรงสุตะ สั่งสมสุตะ เป็นผู้ได้ฟังมากซึ่งธรรมทั้งหลายที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์ครบถ้วน แล้วทรงจำไว้ได้คล่องปาก ขึ้นใจ แทงตลอดดีด้วยทิฏฐิ แม้การที่ภิกษุเป็นพหูสูต ฯลฯ แทงตลอดดีด้วยทิฏฐิ นี้ก็เป็นนาถกรณธรรม

๓. เป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี แม้การที่ภิกษุเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี นี้ก็เป็นนาถกรณธรรม

๔. เป็นผู้ว่าง่าย ประกอบด้วยธรรมเป็นเครื่องทำให้เป็นผู้ว่าง่าย อดทน รับฟังคำพร่ำสอนโดยเคารพ แม้การที่ภิกษุเป็นผู้ว่าง่าย ประกอบด้วยธรรมเป็นเครื่องทำให้เป็นผู้ว่าง่าย อดทน รับฟังคำพร่ำสอนโดยเคารพ นี้ก็เป็นนาถกรณธรรม

๕. เป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้านในการงานที่จะต้องช่วยกันทำทั้งงานสูงและงานต่ำของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ประกอบด้วยปัญญา เป็นเครื่องพิจารณาอันเป็นอุบายในการงานที่จะต้องช่วยกันทำนั้น สามารถทำได้ สามารถจัดได้ แม้การที่ภิกษุเป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้านในการงานที่จะต้องช่วยกันทำทั้งงานสูงและงานต่ำของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาอันเป็นอุบายในการงานที่จะต้องช่วยกันทำนั้น สามารถทำได้ สามารถจัดได้ นี้ก็เป็นนาถกรณธรรม

๖. เป็นผู้ใคร่ธรรม เป็นผู้ฟังและผู้แสดงธรรมอันเป็นที่พอใจ มีความปราโมทย์อย่างยิ่งในพระอภิธรรม ในพระอภิวินัย แม้การที่ภิกษุเป็นผู้ใคร่ธรรม เป็นผู้ฟังและผู้แสดงธรรมอันเป็น ที่พอใจ มีความปราโมทย์อย่างยิ่งในพระอภิธรรม ในพระอภิวินัย นี้ก็เป็นนาถกรณธรรม

๗. เป็นผู้สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชชบริขารตามแต่จะได้ แม้การที่ภิกษุเป็นผู้สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชชบริขารตามแต่ จะได้ นี้ก็เป็นนาถกรณธรรม

๘. เป็นผู้ปรารภความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ แม้การที่ภิกษุเป็นผู้ปรารภความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่ นี้ก็เป็น นาถกรณธรรม

๙. เป็นผู้มีสติ คือ ประกอบด้วยสติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตนอย่างยิ่ง ระลึกถึงสิ่งที่ทำและคำที่พูดแม้นานได้ แม้การที่ ภิกษุเป็นผู้มีสติ คือ ประกอบด้วยสติปัญญาเป็นเครื่องรักษา ตนอย่างยิ่ง ระลึกถึงสิ่งที่ทำและคำที่พูดแม้นานได้ นี้ก็เป็น นาถกรณธรรม

๑๐. เป็นผู้มีปัญญา คือ ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ แม้การที่ภิกษุเป็นผู้มีปัญญา คือ ประกอบ ด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับ อันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ นี้ก็เป็นนาถกรณธรรม

นี้ คือธรรม ๑๐ ประการที่มีอุปการะมาก

(ข) **ธรรม ๑๐ ประการที่ควรเจริญ** คืออะไร

คือ กสิณายตนะ[๑] (บ่อเกิดแห่งธรรมที่มีกสิณเป็นอารมณ์) ๑๐ ได้แก่

๑. บุคคลหนึ่งจำปฐวีกสิณ(กสิณคือดิน)ได้ ทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวาง ไม่มีสอง ไม่มีประมาณ

๒. บุคคลหนึ่งจำอาโปกสิณ (กสิณคือน้ำ)ได้ ...

๓. บุคคลหนึ่งจำเตโชกสิณ (กสิณคือไฟ)ได้ ...

๔. บุคคลหนึ่งจำวาโยกสิณ (กสิณคือลม)ได้ ...

๕. บุคคลหนึ่งจำนีลกสิณ (กสิณคือสีเขียว)ได้ ...

๖. บุคคลหนึ่งจำปีตกสิณ (กสิณคือสีเหลือง)ได้ ...

๗. บุคคลหนึ่งจำโลหิตกสิณ (กสิณคือสีแดง)ได้ ...

---

[๑] ดูเทียบข้อ ๓๔๖ หน้า ๓๖๑-๓๖๒ ในเล่มนี้

๘. บุคคลหนึ่งจำโอทาตกสิณ (กสิณคือสีขาว)ได้ ...

๙. บุคคลหนึ่งจำอากาสกสิณ (กสิณคือความว่าง)ได้ ...

๑๐. บุคคลหนึ่งจำวิญญาณกสิณ (กสิณคือวิญญาณ)ได้ ทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ เบื้องขวาง ไม่มีสอง ไม่มีประมาณ

นี้ คือธรรม ๑๐ ประการที่ควรเจริญ

(ค) **ธรรม ๑๐ ประการที่ควรกำหนดรู้** คืออะไร

คือ อายตนะ ๑๐ ได้แก่

๑. จักขวายตนะ (อายตนะคือตา)

๒. รูปายตนะ (อายตนะคือรูป)

๓. โสตายตนะ (อายตนะคือหู)

๔. สัททายตนะ (อายตนะคือเสียง)

๕. ฆานายตนะ (อายตนะคือจมูก)

๖. คันธายตนะ (อายตนะคือกลิ่น)

๗. ชิวหายตนะ (อายตนะคือลิ้น)

๘. รสายตนะ (อายตนะคือรส)

๙. กายายตนะ (อายตนะคือกาย)

๑๐. โผฏฐัพพายตนะ (อายตนะคือโผฏฐัพพะ)

นี้ คือธรรม ๑๐ ประการที่ควรกำหนดรู้

(ฆ) **ธรรม ๑๐ ประการที่ควรละ** คืออะไร

คือ มิจฉัตตะ[๑](ความเป็นธรรมที่ผิด) ๑๐ ได้แก่

๑. มิจฉาทิฏฐิ (เห็นผิด)

๒. มิจฉาสังกัปปะ (ดำริผิด)

๓. มิจฉาวาจา (เจรจาผิด)

๔. มิจฉากัมมันตะ (กระทำผิด)

๕. มิจฉาอาชีวะ (เลี้ยงชีพผิด)

๖. มิจฉาวายามะ (พยายามผิด)

๗. มิจฉาสติ (ระลึกผิด)

๘. มิจฉาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นผิด)

๙. มิจฉาญาณะ (รู้ผิด)

---

[๑] ดูเทียบ องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓๒/๒๘๖

๑๐. มิจฉาวิมุตติ (หลุดพ้นผิด)

นี้ คือธรรม ๑๐ ประการที่ควรละ

(ง) **ธรรม ๑๐ ประการที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม** คืออะไร

คือ อกุศลกรรมบถ[๑](ทางแห่งอกุศลกรรม) ๑๐ ได้แก่

๑. ปาณาติบาต (การฆ่าสัตว์)

๒. อทินนาทาน (การลักทรัพย์)

๓. กาเมสุมิจฉาจาร (การประพฤติผิดในกาม)

๔. มุสาวาท (การพูดเท็จ)

๕. ปิสุณาวาจา (การพูดส่อเสียด)

๖. ผรุสวาจา (การพูดคำหยาบ)

๗. สัมผัปปลาปะ (การพูดเพ้อเจ้อ)

๘. อภิชฌา (ความเพ่งเล็งอยากได้ของของเขา)

๙. พยาบาท (ความคิดร้าย)

๑๐. มิจฉาทิฏฐิ (ความเห็นผิด)

นี้ คือธรรม ๑๐ ประการที่เป็นไปในฝ่ายเสื่อม

(จ) **ธรรม ๑๐ ประการที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ** คืออะไร

คือ กุศลกรรมบถ[๒](ทางแห่งกุศลกรรม) ๑๐ ได้แก่

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์)

๒. อทินนาทานา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการลักทรัพย์)

๓. กาเมสุมิจฉาจารา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม)

๔. มุสาวาทา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ)

๕. ปิสุณาย วาจาย เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการพูดส่อเสียด)

๖. ผรุสาย วาจาย เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการพูดคำหยาบ)

๗. สัมผัปปลาปา เวรมณี (เจตนางดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ)

๘. อนภิชฌา (ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของของเขา)

๙. อพยาบาท (ความไม่คิดร้าย)

๑๐. สัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ)

---

[๑] ดูเทียบข้อ ๓๔๗ หน้า ๓๖๒ ในเล่มนี้, องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗๘/๓๓๗

[๒] ดูเทียบข้อ ๓๔๗ หน้า ๓๖๒-๓๖๓ ในเล่มนี้, องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗๘/๓๓๗-๓๓๘

นี้ คือธรรม ๑๐ ประการที่เป็นไปในฝ่ายคุณวิเศษ

(ฉ) **ธรรม ๑๐ ประการที่แทงตลอดได้ยาก** คืออะไร

คือ อริยวาส[๑] (ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระอริยะ) ๑๐ ได้แก่

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้ละองค์ ๕ ได้

๒. เป็นผู้ประกอบด้วยองค์ ๖

๓. เป็นผู้มีธรรมเป็นเครื่องรักษาอย่างเอก

๔. เป็นผู้มีอปัสเสนธรรม (ธรรมเป็นดุจพนักพิง) ๔ ประการ

๕. เป็นผู้มีปัจเจกสัจจะอันบรรเทาได้

๖. เป็นผู้มีการแสวงหาอันสละได้ดี

๗. เป็นผู้มีความดำริอันไม่ขุ่นมัว

๘. เป็นผู้มีกายสังขารอันระงับได้

๙. เป็นผู้มีจิตหลุดพ้นได้ดี

๑๐. เป็นผู้มีปัญญาหลุดพ้นได้ดี

ภิกษุเป็นผู้ละองค์ ๕ ได้ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้ละกามฉันทะ(ความพอใจในกาม) ได้ เป็นผู้ละพยาบาท (ความคิดร้าย) ได้ เป็นผู้ละถีนมิทธะ(ความหดหู่และเซื่องซึม) ได้ เป็นผู้ละอุทธัจจกุกกุจจะ (ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ) ได้ เป็นผู้ละวิจิกิจฉา(ความลังเลสงสัย)ได้ ภิกษุเป็นผู้ละองค์ ๕ ได้ เป็นอย่างนี้แล

ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยองค์ ๖ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เห็นรูปทางตาแล้ว เป็นผู้ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ ฟังเสียงทางหู ... ดมกลิ่นทางจมูก ... ลิ้มรสทางลิ้น ... ถูกต้อง โผฏฐัพพะทางกาย ... รู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้ว เป็นผู้ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ ภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยองค์ ๖ เป็นอย่างนี้แล

ภิกษุเป็นผู้มีธรรมเป็นเครื่องรักษาอย่างเอก เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้ประกอบด้วยใจที่รักษาด้วยสติ ภิกษุเป็น ผู้มีธรรมเป็นเครื่องรักษาอย่างเอก เป็นอย่างนี้แล

ภิกษุเป็นผู้มีอปัสเสนธรรม ๔ ประการ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้พิจารณาแล้วเสพอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วอดกลั้นอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วเว้นอย่างหนึ่ง[๑] พิจารณาแล้วบรรเทาอย่างหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้มีอปัสเสนธรรม ๔ ประการ เป็นอย่างนี้แล

---

[๑] ดูเทียบข้อ ๓๔๘ หน้า ๓๖๓-๓๖๕ ในเล่มนี้, องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๙-๒๐/๓๙-๔๐

ภิกษุเป็นผู้มีปัจเจกสัจจะ[๒]อันบรรเทาได้ เป็นอย่างไร

คือ ปัจเจกสัจจะเป็นอันมากของสมณพราหมณ์จำนวนมากที่มีอยู่ทั้งหมด ภิกษุ ในพระธรรมวินัยนี้ บรรเทาได้ กำจัดได้ สละได้ คลายได้ ปล่อยวางได้ ละได้ สละคืนได้ ภิกษุเป็นผู้มีปัจเจกสัจจะอันบรรเทาได้ เป็นอย่างนี้แล

ภิกษุเป็นผู้มีการแสวงหาอันสละได้ดี เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้ละการแสวงหากามได้ ละการแสวงหาภพได้ ระงับการแสวงหาพรหมจรรย์ได้ ภิกษุเป็นผู้มีการแสวงหาอันสละได้ดี เป็นอย่าง นี้แล

ภิกษุเป็นผู้มีความดำริอันไม่ขุ่นมัว เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้ละความดำริในกามได้ เป็นผู้ละความดำริในพยาบาท(การคิดร้าย) ได้ เป็นผู้ละความดำริในวิหิงสาได้ ภิกษุเป็นผู้มีความดำริอัน ไม่ขุ่นมัว เป็นอย่างนี้แล

ภิกษุเป็นผู้มีกายสังขารอันระงับได้ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัส ดับไปก่อนแล้ว จึงบรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ ภิกษุเป็นผู้มีกายสังขารอันระงับได้ เป็นอย่างนี้แล

ภิกษุเป็นผู้มีจิตหลุดพ้นได้ดี เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีจิตหลุดพ้นจากราคะ มีจิตหลุดพ้นจาก โทสะ มีจิตหลุดพ้นจากโมหะ ภิกษุเป็นผู้มีจิตหลุดพ้นได้ดี เป็นอย่างนี้แล

ภิกษุเป็นผู้มีปัญญาหลุดพ้นได้ดี เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้รู้ชัดว่า “ราคะเราละได้เด็ดขาด ตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไป ไม่ได้” รู้ชัดว่า “โทสะเราละได้เด็ดขาด ฯลฯ เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้” รู้ชัดว่า “โมหะเราละได้เด็ดขาด ตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้” ภิกษุเป็นผู้มีปัญญาหลุดพ้นได้ดี เป็นอย่างนี้แล

นี้ คือธรรม ๑๐ ประการที่แทงตลอดได้ยาก

(ช) **ธรรม ๑๐ ประการที่ควรให้เกิดขึ้น** คืออะไร

คือ สัญญา[๓] ๑๐ ได้แก่

๑. อสุภสัญญา (ความกำหนดหมายความไม่งามแห่งกาย)

๒. มรณสัญญา (ความกำหนดหมายความตายที่จะมาถึงเป็นธรรมดา)

---

[๑] ดูเชิงอรรถที่ ๑ ข้อ ๓๔๘ หน้า ๓๖๔ ในเล่มนี้

[๒] ดูเชิงอรรถที่ ๒ ข้อ ๓๔๘ หน้า ๓๖๓ ในเล่มนี้

[๓] ดูเทียบ องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๕๖/๑๒๔

๓. อาหาเร ปฏิกูลสัญญา (ความกำหนดหมายความเป็นปฏิกูลในอาหาร)

๔. สัพพโลเก อนภิรตสัญญา (ความกำหนดหมายความไม่เพลิดเพลินในโลกทั้งปวง)

๕. อนิจจสัญญา (ความกำหนดหมายความไม่เที่ยงแห่งสังขาร)

๖. อนิจเจ ทุกขสัญญา (ความกำหนดหมายความเป็นทุกข์ในความไม่เที่ยงแห่งสังขาร)

๗. ทุกเข อนัตตสัญญา (ความกำหนดหมายความเป็นอนัตตาในความเป็นทุกข์)

๘. ปหานสัญญา (ความกำหนดหมายเพื่อละอกุศลวิตกและบาปธรรมทั้งหลาย)

๙. วิราคสัญญา (ความกำหนดหมายวิราคะว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต)

๑๐. นิโรธสัญญา (ความกำหนดหมายนิโรธว่าเป็นธรรมละเอียดประณีต)

นี้ คือธรรม ๑๐ ประการที่ควรให้เกิดขึ้น

(ฌ) **ธรรม ๑๐ ประการที่ควรรู้ยิ่ง** คืออะไร

คือ นิชชรวัตถุ (ธรรมที่ทำให้เสื่อม) ๑๐ ได้แก่

๑. มิจฉาทิฏฐิ (เห็นผิด) ของผู้มีสัมมาทิฏฐิ ย่อมเสื่อมไป คือ บาปอกุศลธรรมเป็นอเนกของบุคคลที่เกิดเพราะมิจฉาทิฏฐิ เป็นปัจจัยย่อมเสื่อมไป และกุศลธรรมเป็นอเนกย่อมถึงความเจริญเต็มที่เพราะสัมมาทิฏฐิเป็นปัจจัย

๒. มิจฉาสังกัปปะ (ดำริผิด) ของผู้มีสัมมาสังกัปปะ ย่อมเสื่อมไป คือ บาปอกุศลธรรมเป็นอเนกของบุคคลที่เกิดเพราะมิจฉาสังกัปปะเป็นปัจจัยย่อมเสื่อมไป และกุศลธรรมเป็นอเนกย่อมถึงความเจริญเต็มที่เพราะสัมมาสังกัปปะเป็นปัจจัย

๓. มิจฉาวาจา (เจรจาผิด) ของผู้มีสัมมาวาจา ย่อมเสื่อมไป คือ บาปอกุศลธรรมเป็นอเนกของบุคคลที่เกิดเพราะมิจฉาวาจาเป็นปัจจัยย่อมเสื่อมไป และกุศลธรรมเป็นอเนกย่อมถึงความเจริญเต็มที่เพราะสัมมาวาจาเป็นปัจจัย

๔. มิจฉากัมมันตะ (กระทำผิด) ของผู้มีสัมมากัมมันตะ ย่อมเสื่อมไป คือ บาปอกุศลธรรมเป็นอเนกของบุคคลที่เกิดเพราะมิจฉากัมมันตะเป็น

ปัจจัยย่อมเสื่อมไป และกุศลธรรมเป็นอเนกย่อมถึงความเจริญเต็มที่เพราะสัมมากัมมันตะเป็นปัจจัย

๕. มิจฉาอาชีวะ (เลี้ยงชีพผิด) ของผู้มีสัมมาอาชีวะ ย่อมเสื่อมไป คือ บาปอกุศลธรรมเป็นอเนกของบุคคลที่เกิดเพราะมิจฉาอาชีวะเป็นปัจจัยย่อมเสื่อมไป และกุศลธรรมเป็นอเนกย่อมถึงความเจริญเต็มที่เพราะสัมมาอาชีวะเป็นปัจจัย

๖. มิจฉาวายามะ (พยายามผิด) ของผู้มีสัมมาวายามะ ย่อมเสื่อมไป คือ บาปอกุศลธรรมเป็นอเนกของบุคคลที่เกิดเพราะมิจฉาวายามะเป็นปัจจัยย่อมเสื่อมไป และกุศลธรรมเป็นอเนกย่อมถึงความเจริญเต็มที่เพราะสัมมาวายามะเป็นปัจจัย

๗. มิจฉาสติ (ระลึกผิด) ของผู้มีสัมมาสติ ย่อมเสื่อมไป คือ บาปอกุศลธรรมเป็นอเนกของบุคคลที่เกิดเพราะมิจฉาสติเป็นปัจจัยย่อมเสื่อมไป และกุศลธรรมเป็นอเนกย่อมถึงความเจริญเต็มที่เพราะสัมมาสติเป็นปัจจัย

๘. มิจฉาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นผิด) ของผู้มีสัมมาสมาธิ ย่อมเสื่อมไป คือ บาปอกุศลธรรมเป็นอเนกของบุคคลที่เกิดเพราะมิจฉาสมาธิ เป็นปัจจัยย่อมเสื่อมไป และกุศลธรรมเป็นอเนกย่อมถึงความเจริญ เต็มที่เพราะสัมมาสมาธิเป็นปัจจัย

๙. มิจฉาญาณะ (รู้ผิด) ของผู้มีสัมมาญาณะ ย่อมเสื่อมไป คือ บาปอกุศลธรรมเป็นอเนกของบุคคลที่เกิดเพราะมิจฉาญาณะ เป็นปัจจัยย่อมเสื่อมไป และกุศลธรรมเป็นอเนกย่อมถึงความเจริญเต็มที่เพราะสัมมาญาณะเป็นปัจจัย

๑๐. มิจฉาวิมุตติ (หลุดพ้นผิด) ของผู้มีสัมมาวิมุตติ ย่อมเสื่อมไป คือ บาปอกุศลธรรมเป็นอเนกของบุคคลที่เกิดเพราะมิจฉาวิมุตติเป็นปัจจัยย่อมเสื่อมไป และกุศลธรรมเป็นอเนกย่อมถึงความเจริญเต็มที่เพราะสัมมาวิมุตติเป็นปัจจัย

นี้ คือธรรม ๑๐ ประการที่ควรรู้ยิ่ง

(ญ) **ธรรม ๑๐ ประการที่ควรทำให้แจ้ง** คืออะไร

คือ อเสขธรรม[๑] ๑๐ ได้แก่

๑. สัมมาทิฏฐิ[๑]ที่เป็นอเสขะ

---

[๑] ดูเชิงอรรถที่ ๑ ข้อ ๓๔๘ หน้า ๓๖๕ ในเล่มนี้ และดูเทียบ องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๑๑/๒๕๙

๒. สัมมาสังกัปปะที่เป็นอเสขะ
๓. สัมมาวาจาที่เป็นอเสขะ
๔. สัมมากัมมันตะที่เป็นอเสขะ
๕. สัมมาอาชีวะที่เป็นอเสขะ
๖. สัมมาวายามะที่เป็นอเสขะ
๗. สัมมาสติที่เป็นอเสขะ
๘. สัมมาสมาธิที่เป็นอเสขะ
๙. สัมมาญาณะ[๒]ที่เป็นอเสขะ
๑๐. สัมมาวิมุตติที่เป็นอเสขะ

นี้ คือธรรม ๑๐ ประการที่ควรทำให้แจ้ง

ธรรม ๑๐๐ ประการนี้ เป็นของจริง เป็นของแท้ แน่นอน ไม่ผิดพลาด ไม่เป็นอย่างอื่น ที่พระตถาคตตรัสรู้แล้วโดยชอบ ด้วยประการฉะนี้"

เมื่อท่านพระสารีบุตรกล่าวอย่างนี้ ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีต่างชื่นชมภาษิตของท่านพระสารีบุตรแล้วแล

ทสุตตรสูตรที่ ๑๑ จบ
ปาฏิกวรรค จบ

วรรคนี้มี ๑๑ พระสูตร ได้แก่

๑.	ปาฏิกสูตร	๒.	อุทุมพริก**สูตร**
๓.	จักกวัตติสูตร	๔.	อัคคัญญ**สูตร**
๕.	สัมปสาทนียสูตร	๖.	ปาสาทิก**สูตร**
๗.	ลักขณสูตร	๘.	สิงคาลก**สูตร**
๙.	อาฏานาฏิยสูตร	๑๐.	สังคีติ**สูตร**
๑๑.	ทสุตตร**สูตร**		

ปาฏิกวรรค จบ
ทีฆนิกายทั้งหมดมี ๓๔ สูตร จัดเป็น ๓ วรรค
จบบริบูรณ์

---

[๑] ดูเชิงอรรถที่ ๒ ข้อ ๓๔๘ หน้า ๓๖๕ ในเล่มนี้

[๒] ดูเชิงอรรถที่ ๑ ข้อ ๓๔๘ หน้า ๓๖๖ ในเล่มนี้